URBANITAS

III

MUZEUL MUNICIPIULUI BUCUREȘTI

URBANITAS
Revistă de studii urbane integrate
Journal of Integrated Urban Studies
Publicată de Muzeul Municipiului București
Published by the Bucharest Municipality Museum

III – 2022

Comitetul de redacție/ *Editorial Board*
Vasile Opriș – redactor șef/ *editor in chief*
Maria-Camelia Ene – redactor/ *editor*
Grina-Mihaela Rafailă – redactor/ *editor*

Consiliu științific/ *Scientific Board*
Adrian Majuru (Președinte / *Chair*), Sorin Antohi, Dan Pîrvulescu, Octavian Buda, Liviu Chelcea, Gregory Claeys, Cătălin D. Constantin, Armin Heinen, Augustin Ioan, Gail Kligman, Victor Neumann, Maria Todorova, Balázs Trencsényi, Stefan Troebst, Marius Turda, Katherine Verdery

Corectura/ *Proofreading*: Eliana Radu
Grafica și coperta/ *Graphics and cover*: Ștefan Csampai, Vasile Opriș

Primăria Capitalei

Proiect organizat de
Primăria Municipiului București
prin Muzeul Municipiului București.

ISSN 2734 – 7702 ISSN-L 2734 – 7702

URBANITAS

REVISTĂ DE STUDII URBANE INTEGRATE

NR. 3 • 2022

EDITURA

CUPRINS / CONTENTS

I. ORAȘUL/ THE CITY

Grina-Mihaela Rafailă, *Case domnești din mănăstirile bucureștene / Stately houses from the Bucharest monasteries* 9

Radu Stanciu, *Structuri supraviețuitoare ale curții boierilor Dudești din București / Überlebende Baustrukturen des Dudescu Bojarhofes in Bukarest* 20

Andreea Mâniceanu, *Plimbare pe vechi străzi bucureștene / Walking along the old streets of Bucharest* 39

Raluca-Iuliana Moței, Camelia-Mirela Vintilă, *Istoria străzii Biserica Enei / The history of Enei Church Street* 56

II. PATRIMONIU / THE HERITAGE

Grina-Mihaela Rafailă, *Catalogul documentelor domniei lui Alexandru Suțu aflate în Colecția Documente a Muzeului Municipiului București / The catalog of the documents of the reign of Alexandru Suțu from the Documents Collection of the Bucharest Municipality Museum* 77

Nicoleta Bădilă, *Povestea nespusă a unui arhanghel: Sfântul Mihail de la Mănăstirea Văcărești / The untold story of an archangel: Saint Michael from Văcărești Monastery* 105

Cezar-Petre Buiumaci, *Crucile din piatră ale Bucureștilor / The stone crosses of Bucharest* 124

III. DOSAR TEMATIC: MONARHIA ȘI ORAȘUL ROMÂNESC / THEMATIC FILE: MONARCHY AND THE ROMANIAN CITY

Alexandra-Andreea Rusu, *Igiena publică a Bucureștiului în vremea lui Carol I. Între „litera legii" și realitatea cotidiană / The public hygiene of Bucharest during the reign of Charles I. Between the „letter of the law" and everyday reality* 159

Gabriel-Stelian Constantin, *Modernizarea învățământului în timpul regelui Carol I / The modernization of education during the reign of king Charles I* 173

Grațiela-Livia Buzic, *Louis Ulbach, prietenul francez. Mărturii despre începuturile Regatului României / Louis Ulbach, the French friend. Testimonies about the beginnings of the Kingdom of Romania* 184

Adriana Roșca, *„Vatra Luminoasă". Povestea extraordinară din spatele medaliilor așezământului / "The Bright Hearth". The extraordinary story behind the settlement's medals* 193

Ionuț-Alexandru Banu, *Solemnitățile Încoronării de la Alba Iulia / The Coronation ceremonies at Alba Iulia* 210

Maria-Camelia Ene, *Regalia Încoronării de la Alba Iulia. Stiluri și simboluri / The Regalia of the Coronation from Alba Iulia. Styles and symbols* 220

Delia Bran, *Fresca Ateneului Român – o mărturie târzie a Marii Încoronări / The fresco of the Romanian Athenaeum – a late testimony of the Great Coronation* 241

Abrevieri / *Abbreviations* 252

Norme pentru autori / *Guides for authors* 254

ORAȘUL

CASE DOMNEȘTI DIN MĂNĂSTIRILE BUCUREȘTENE

Grina-Mihaela RAFAILĂ[1]

Cuvinte-cheie: *București; reședință; domnie; casă; mănăstire.*
Keywords: *Bucharest; residence; reign; house; monasteries.*

Rezumat: *Pe lângă cele patru curți domnești principale de la Câmpulung, Argeș, Târgoviște și București, care au îndeplinit de-a lungul timpului funcția de reședințe oficiale ale voievozilor Țării Românești, în orașul legendarului Bucur ciobanul, pe lângă Curtea Domnească, devenită Curtea Veche după ce teritoriul acesteia a fost scos la mezat, și mai apoi Curtea din Dealul Spirii sau Curtea Nouă, transformată, după aproximativ 27 de ani în Curtea Arsă, au mai existat și alte case sau palate, care le-au oferit vremelnic adăpost cârmuitorilor țării dintre Carpați și Dunăre.*

Chiar și acele mănăstiri precum Radu Vodă, Mihai Vodă, Plumbuita, Cotroceni sau Văcărești, ctitorite din evlavia domnilor munteni, au avut amenajate, la adăpostul puternicelor lor ziduri, case domnești folosite drept locuință și adăpost în timp de molimi ori în vremuri de restriște, dar și atunci când reședințele oficiale nu mai puteau îndeplini funcția lor de reprezentare a primei instituții a țării. De regulă, aceste case domnești din complexele monahale erau modeste, deci nu întruneau elementele de fast și reprezentare astfel cum cerea rangul primei demnități în stat, având doar câteva încăperi, însoțite, la etaj de un salon și chiar un foișor de unde puteau fi admirate în puținele momente de tihnă deosebitele priveliști ce li se înfățișau.

Abstract: *In addition to the four main princely courts in Câmpulung, Argeș, Târgoviște and Bucharest, which over time served as the official residences of the voivodes of Wallachia, in the city of the legendary Bucur the shepherd, in addition to the Royal Court, which became the Old Court after its territory was auctioned off, and then the Court from Dealul Spirii or the New Court, transformed after approximately 27 years into the Burnt Court, there were also other houses or palaces, which offered temporary shelter to the rulers of the country between the Carpathians and the Danube.*

Even the monasteries founded out of the piety of the Wallachian lords, such as Radu Vodă, Mihai Vodă, Plumbuita, Cotroceni or Văcărești monasteries, had harbored behind their strong walls, noble dwellings used for housing and shelter in times of pestilence or in times of restriction, but also when the official residences could no longer fulfill their function of representing the first institution of the country. As a rule, these noble houses in the monastic complexes were modest, so they did not meet the elements of pomp and representation as

---

1. Muzeul Municipiului București, email: mhlrafaila@yahoo.com

required by the rank of the first dignity in the state, having only a few rooms, accompanied, on the first floor, by a salon and even a gazebo from where the special sights that surrounded them could be admired in the few moments of silence.

Pe lângă cele patru curți domnești de la Câmpulung, Argeș, Târgoviște și București, care au servit de-a lungul timpului drept reședințe oficiale ale conducătorilor Țării Românești, în Capitală au mai existat și alte case sau palate, care i-au adăpostit vremelnic pe cârmuitorii țării dintre Carpați și Dunăre.

Chiar și mănăstirile ctitorite de către domnii țării, precum Radu Vodă, Mihai Vodă, Plumbuita, Cotroceni sau Văcărești, la adăpostul puternicelor lor ziduri, au avut amenajate case domnești, folosite drept locuință și adăpost pe timp de molimi ori în vremuri tulburi, dar și atunci când reședințele oficiale nu mai puteau îndeplini funcția lor de reprezentare a primei instituții a țării. De regulă, aceste case domnești din complexele monahale erau modeste, având doar câteva încăperi, însoțite, la etaj de un salon și chiar un foișor de unde puteau fi admirate în puținele momente de tihnă deosebitele priveliști ce li se înfățișau.

Casele domnești de la Radu Vodă au fost zidite în timpul domniei lui Alexandru Mircea (1568-1577), concomitent cu ridicarea așezământul monastic, și finalizate de către fiul său, Mihnea Turcitul (1577-1583 și 1585-1591). Este posibil ca în anul 1594 aici să fi fost găzduit temporar și voievodul Unirii Românilor, Mihai Viteazul (Stoicescu, 1960, p. 45). În anul următor, cu prilejul răspunsului otoman la declanșarea luptei împotriva celor două componente ale dominației străine prezente în Capitala țării – creditorii domnului și mica oaste otomană – aceste case au fost aruncate în aer împreună cu sfântul lăcaș de către otomanii conduși de Sinan-pașa. Domnul Mihnea al III-lea (Radu Mihail; 1658-1659), în scurta sa domnie, s-a preocupat de refacerea acestor case domnești, unde au fost găzduiți solii străini poposiți în București pe tot parcursul veacului al XVII-lea. În secolul următor, casele domnești din complexul monahal au fost folosite uneori și ca reședință domnească. În epoca fanariotă, domnul Alexandru Ipsilanti le-a refăcut, însă ajunse în ruină la sfârșitul secolului al XIX-lea, acestea au fost înlăturate. Pe locul chiliilor și al caselor domnești au fost construite ulterior două clădiri, în care a funcționat la un moment dat o școală medie, fapt ce îngreunează decopertarea întregii incinte.

Săpăturile arheologice efectuate în curtea sfântului lăcaș au scos la lumină în partea de vest a curții pivnițele unei clădiri ale cărei ziduri se păstrează pe o înălțime de până la 4 m. Această clădire a fost construită pe un plan destul de amplu, dezvoltat în jurul unei mari săli centrale, de circa 100 m.p., al cărei planșeu a fost probabil format dintr-o serie de bolți sprijinite pe trei perechi de arcuri transversale care se descărcau pe niște pile centrale masive și pe zidurile longitudinale, după cum se mai poate observa din ceea ce se mai păstrează. Sala mare era împărțită în lungime de patru arcade semicirculare, peste care

se așezau încăperile de deasupra. Fragmentele de ziduri de la casele domnești prezintă la exterior cărămizi aparente care au fost implântate în masa zidăriei (I.N.P., Fond *D.M.I.*, fișă de monument). Și în colțul de nord-vest al lăcașului de cult s-a descoperit o sală asemănătoare acolo unde este turnul-clopotniță, ridicat în secolul al XVII-lea. Clădirea este orientată spre nord-sud, paralel cu biserica, fiind posibil să fi avut aceleași dimensiuni cu sala menționată mai sus și să fi fost împărțită pe mijloc prin câteva rânduri de arcade.

Casele domnești de la Mănăstirea Mihai Vodă existau pe lângă biserica și chiliile pentru călugări construite de către Mihai Viteazul înainte de a ajunge la înalta demnitate a țării, după care se pare că a și locuit efectiv aici, întrucât sunt semnalate lucrări de întărire datând din perioada domniei sale. În anumite perioade de timp, respectiv în anii 1660, și ulterior în 1738 sau 1741, pe când în tronul țării se afla Constantin Mavrocordat, aceste case au slujit și drept reședință domnească (Stoicescu, 1960, p. 45).

Diplomatul din ambasada generalului feldmareșal Kutuzov, Heinrich Christoph von Reimers arăta că „*locuințele de azi ale domnului se aflau pe malul Dâmboviței, care curgea pe sub ferestrele sale*” (Potra, 1992, p. 88). Dar și succesorul său în tron, Alexandru Ipsilanti, în cea de a doua sa domnie (1796-1797), a locuit aici, după ce palatul din Dealul Spirei (Curtea Nouă) a fost mistuit de un incendiu. Un document din 1813 afirma că Mănăstirea Mihai Vodă „*s-a cinstit și cu starea scaunului domnesc*” (Urechia, X/$_A$, 1900, p. 101).

Clădirile din complexul monahal au fost folosite drept reședință domnească de către Grigore IV Ghica (1822-1828), după ce fosta curte de pe Podul Mogoșoaiei a fost mistuită de flăcări la 13 august 1825. Meșteșugarul bucureștean Ion *sin* Dobre nota în cronica sa că la 30 septembrie același an „*s-au prefăcut și s-au înnoit Curtea din Deal cu toate odăile de prinprejur, după cum se vede, a sfintei mănăstiri Mihai Voevod, unde să prăznuește hramu Făcătorului de minuni Neculae arhiepiscup al Miralichii, ca să să mute domniia acolo, după cum s-au și făcut*” (Corfus, 1966, p. 372).

În timpul războiului ruso-turc desfășurat între anii 1828 și 1829 în fostele case domnești a fost instalat un spital pentru soldații ruși, care a fost menținut și după încheierea acestui conflict, așa după cum afirmă la 1846 călătorul Uspenski (Stoicescu, 1960, p. 47). După o catagrafie a lăcașului monahal datând din 7 noiembrie 1855 fostele case domnești erau situate în dreapta intrării în complexul monahal, prezentând două caturi, în timp ce în partea opusă se aflau casele egumenești. La acea dată, în aceste clădiri se afla „*spitalul ostășesc al miliții*” (Stoicescu, 1960, p. 47). Între anii 1848 și 1849, clădirile au fost ocupate de către oștile otomane, trimise de sultan pentru a pune capăt revoluției pașoptiste izbucnite în Țara Românească.

Între anii 1855 și 1862, aici a funcționat o școală de medicină. În anul 1862, casele cu etaj ale mănăstirii erau dărăpănate, însă, reparate doi ani mai târziu, acestea au servit drept local pentru Arhivele Statului începând din anul 1866. Noua clădire a arhivelor s-a construit la începutul secolului al XX-lea pe vechea pivniță a mănăstirii datând de la sfârșitul veacului al XVI-lea.

Casele domnești de la Mănăstirea Plumbuita au fost zidite de către Matei Basarab odată cu refacerea mănăstirii între anii 1646 și 1647, fiind situate în dreapta intrării, în partea de sud-est. Avariate de cutremurul din 26 octombrie 1802 și reparate mai apoi, acestea au devenit locuința stareţului. După o catagrafie a mănăstirii întocmită la 16 aprilie 1863, aceste case egumenești se compuneau din șapte camere și o cuhnie, acoperite cu șindrilă veche (Stoicescu, 1960, p. 47). Apa pătrundea în interior din cauza acoperișului stricat. Nefiind îngrijite şi reparate, casele domneşti de la Plumbuita au ajuns, în timp, o ruină.

Pe faţada dinspre curte, palatul prezintă un deosebit pridvor alcătuit dintr-o serie de câte trei arcade pe laturile din stânga și dreapta, în timp ce fațada principală ne înfățișează zece arcade. Pe fațada posterioară, în afara incintei se află o anexă. Accesul la parter se realiza printr-o scară de lemn așezată în stânga pridvorului.

Edificată din cărămidă, construcția avea demisol și parter. Tavanul demisolului este realizat din bolți de cărămidă executate aparent. În sala mare de la parter, în dreptul intrării, se afla pictată în tehnica *„al fresco”* o pisanie, iar în partea de jos este redat, probabil, portretul unui arhiereu (I.N.P., Fond *D.M.I.*, fișă de monument). Tavanele camerelor de la parter sunt drepte, cu excepția a două încăperi, unde plafonul prezintă bolți cilindrice intersectate cu muchii intrânde.

În pivnițele cu ziduri foarte groase, intrarea se face printr-un gârlici larg, ce coboară în pantă. Pivnița din dreapta, mai mică, este acoperită cu o boltă cilindrică, ca şi gârliciul, fiind întărită însă cu un arc dublou, pe când cea din stânga, mai mare, este împărțită în patru compartimente de un masiv pilon central. Fiecare din aceste compartimente conține câte o boltă cilindrică.

Casele domnești de la Cotroceni au fost construite odată cu ctitoria lui Șerban Cantacuzino (1679-1681) şi la adăpostul puternicelor ziduri care înconjurau palatul a devenit pentru urmaşii acestuia reședință domnească de vară, fiind în acelaşi timp şi adăpost în caz de vremuri nu tocmai liniştite, ca de pildă, atunci când aveau loc invaziile turcești, tătărăşti sau austriece, dar și atunci când orașul era bântuit de epidemii – ciumă sau holeră. Domnul Constantin Brâncoveanu (1688-1714) la începutul domniei sale a locuit aici *„pentru că nu putea intra în București, fiind ciumă pre acele vremi în târg”* (Berindei, 1963, p. 79).

Ulterior, şi domnul fanariot Nicolae Mavrocordat a locuit în casele de aici în timpul ciumei care a bântuit Țara Românească. Tot aici şi-a avut drept locuinţă şi Constantin Mavrocordat în anul 1739. Din 14 mai 1783, palatul de la Cotroceni a devenit reședința de vară a domnului fanariot Nicolae Caragea (1782-1783) (Urechia, VI, 1893, p. 406).

În februarie 1718, un incendiu a distrus învelișul caselor domnești și al chiliilor, după care acestea au fost reparate. Mişcarea telurică din 8 mai 1738 a avariat iarăşi casele, astfel cum reiese dintr-o însemnare contemporană care menționa următoarele: *„din cauza cutremurului s-a ruinat clopotnița bisericii, au căzut trei coloane de la foișor și s-au zdruncinat casele mănăstirii”* (Stoicescu, 1960, p. 49, n. 5). Un alt incendiu, mult mai

puternic, pornit de la frumosul foișor ridicat de Vodă Ipsilanti în curtea mănăstirii, lângă casele egumenești, a mistuit, pe 29 octombrie 1787, la 3 ceasuri din noapte, adică 9 seara, „*toate casele domnești și divanul și cele egumenești*" (Ionnescu-Gion, nr. 54/29 ianuarie 1933, p. 1).

Aici a fost primit, în anul 1793, de Alexandru Moruzi (1793-1796 și 1799-1801), ambasadorul Rusiei Kutuzov, în drumul său spre capitala padișahilor otomani. Casele, ca și mănăstirea, au avut mult de suferit după zguduirea pământului din toamna anului 1802, după care au fost reparate de către egumenul Visarion. Un deceniu mai târziu, la 10 august 1812, „*casele domnești cu beciurile și odăile*" erau „*cu totul stricate*", iar din foișorul lui Ipsilanti a mai rămas doar zidul, după cum se precizează într-o catagrafie a sfântului așezământ (Stoicescu, 1960, p. 49).

În aceste case domnești din complexul mănăstiresc, care a fost întărit cu „*șanțuri și metereze*" de pandurii lui Tudor Vladimirescu, și-a avut tabăra acesta cât timp a stat în București, după cum consemna martorul acelor evenimente, Ion *sin* Dobre: „*Acolo să făcea divan, la el să da jălbi, de acolo să împărțea poștile, slujindu-i boerii ca unui domn*" (Corfus, VIII, 1966, p. 351).

Izvorul catagrafic monahal din 15 martie 1823 ne arată că locuințele din jurul bisericii erau arse la acea dată, zidurile erau dărâmate, un rând de odăi de la poartă aveau acoperișul din trestie, fiind folosite la găzduirea turcilor, porțile din lăuntru lipseau, în cea de a doua curte erau construite cinci odăi „*țărănești*" pentru turci, în timp ce grajdurile erau stricate (Stoicescu, 1960, p. 50). Dintr-o altă catagrafie întocmită la 16 martie 1832, reiese noua configurație a acestora: „*casele de la etaj aveau zece camere cu două săli, în bună stare de locuit*", accesul se făcea pe o scară mare de piatră prevăzută cu grilaj de fier. Sub aceste camere se găseau alte patru încăperi, iar subsolul era alcătuit din două pivnițe. În apropierea curților domnești se găseau hambarele de zid ale mănăstirii, iar dedesuptul lor, o magazie și vărzăria (Stoicescu, 1960, p. 50).

În apartamentele de sus ale caselor domnești au fost închiși o parte din revoluționarii pașoptiști, după înăbușirea mișcării acestora. După instalarea lui Alexandru Ioan Cuza, între anii 1862 și 1863, casele domnești au fost renovate și remobilate sub conducerea lui Scarlat Beniș și P. Taboi, cu ajutorul unui credit guvernamental în valoare de 4.600 de galbeni (Opriș, 2001, p. 232). Pentru scurt timp și Cuza Vodă a fost reținut aici după semnarea actului de abdicare în trista noapte de 11 februarie 1866. În anul 1893, vechea locuință domnească a fost dărâmată și înlocuită cu actualul palat construit după planurile arhitectului francez Paul Gottereau.

Casele domnești de la Mănăstirea Văcărești, compuse dintr-un parter înalt și etaj, au fost ridicate de către Nicolae Mavrocordat (1716 și 1719-1730) odată cu mănăstirea, între anii 1719 și 1722, și ocupau colțul de nord-est al curții mănăstirești.

Fațada principală, orientată spre sud, era precedată de un foișor dreptunghiular, deschis, care prezenta șapte arcade eliptice ridicate pe șase coloane de piatră, cu fusuri, cu

caneluri răsucite și capitele neo-corintice, cizelate în mod deosebit. Sub aceste arcade se găseau două intrări – una care comunica cu scara de piatră ce ducea la etaj, iar cealaltă, în plin cintru și subliniat de o arhivoltă intrată în fața zidului, comunica cu gârliciul pivniței (Ionescu, 1938, p. 296). La etaj se aflau încăperile care în trecut formau apartamentele Doamnei și ale Domnului, acoperite cu bolți, unele rezultate din penetrații de cilindri cu muchiile intrate și lunete la bază, altele cilindrice, care erau dispuse de o parte și de alta a unui salon central. Conform unei catagrafii întocmite la 20 iunie 1856, casele domnești se compuneau dintr-un salon, șapte odăi mari și mici, boltite, și trei sălițe, în fața cărora exista un coridor mare cu stâlpi de piatră sculptați, care comunicau cu galeria ce trecea prin fața paraclisului (Stoicescu, 1960, p. 50, n. 4).

La parter se găseau câteva cămări, în stânga gârliciului, care ducea către subsol. Pivnița mare, de formă pătrată, era împărțită de un stâlp central în patru compartimente, fiecare acoperite cu câte o cupolă. În secolul al XVIII-lea, casele de la Mănăstirea Văcărești au servit uneori și drept reședință domnească (Urechia, VIII, 1897, p. 713), pentru ca, din anul 1865, să devină închisoare centrală (I.N.P., Fond *D.M.I.*, fișă de monument).

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources
I.N.P., Fond *D.M.I.*

Corfus, I., 1966, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu* (*1802-1830*), în *S.A.I.*, vol. VIII, București (*extras*).
Urechia, V.A., 1893, *Istoria Românilor*, tom. VI (1786-1800), Bucuresci, Lito-tipografia Carol Göbl.
Urechia, V.A., 1897, *Istoria Românilor*, vol. VIII (1800-1830), Bucuresci, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu.
Urechia, V.A., 1900, *Istoria Românilor*, tom. X, partea A (1800-1830), Bucuresci, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works
Berindei, D., 1963, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești* (*1459-1862*), București, Editura Academiei R.S.R.
Ionnescu-Gion, G., 1933, „Mahalale bucureștene", în *G.M.*, an. II, nr. 54/29 ianuarie 1933, p. 1.
Ionescu, Gr., 1938, *București. Ghid turistic și artistic*, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II.
Opriș, I., 2001, *Monumentele istorice din România* (*1850-1950*), București, Editura Vremea.
Potra, G., 1992, *Bucureștii văzuți de călători străini* (*secolele XVI-XIX*), București, Editura Academiei Române.
Stoicescu, N., 1960, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, Editura Academiei R.P.R.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Biserica lui Bucur și Mănăstirea Radu Vodă, pe la 1860. (Colecția *Tipărituri și Imprimate*, Muzeul Municipiului București).
Figure 1. Church of Bucur and Radu Vodă Monastery, around 1860. (*Tipărituri și Imprimate* Collection, Bucharest Municipality Museum).
Figura 2. Planul încăperilor subsolului din secolul al XVI-lea, aripa de vest de la Mănăstirea Radu Vodă. În centru, sala mare cu arcade și cu urmele scării de acces din secolul al XVII-lea. În primul plan, scara de acces din secolul al XVI-lea, părăsită în veacul următor. (I. Ionașcu, V. Zirra, *Mănăstirea Radu Vodă și Biserica Bucur*, în vol. *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, 1959).
Figure 2. Plan of the basement rooms from the 16th century, the west wing of the Radu Vodă Monastery. In the center, the large hall with arches and traces of the access staircase from the 17th century. In the foreground, the access staircase from the 16th century, abandoned in the following century. (I. Ionașcu, V. Zirra, *Mănăstirea Radu Vodă și Biserica Bucur*, in vol. *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, 1959).
Figura 3. Mănăstirea Mihai Vodă la 1794, aquaforte de W. Wats după L. Mayer. (Adrian C. Corbu, *Bucureștii Vechi. Documente iconografice*, 1936).
Figure 3. Mihai Vodă Monastery in 1794, aquaforte by W. Wats after L. Mayer. (Adrian C. Corbu, *Bucureștii Vechi. Documente iconografice*, 1936).
Figura 4. Casa domnească de la Mănăstirea Plumbuita. (C. Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, 1979).
Figure 4. The stately house from Plumbuita Monastery. (C. Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, 1979).
Figura 5. Mănăstirea Cotroceni pe la 1860, litografie de Venrich. (Adrian C. Corbu, *Bucureștii Vechi. Documente iconografice*, 1936).
Figure 5. Cotroceni Monastery around 1860, lithograph by Venrich. (Adrian C. Corbu, *Bucureștii Vechi. Documente iconografice*, 1936).
Figura 6. Palatul princiar de la Mănăstirea Văcărești, București, 1716-1722. Fațada spre curte și planurile, după proiectul de restaurare al D.P.C.N. (Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul Romîniei de-a lungul veacurilor*, 1981).
Figure 6. The princely palace at Văcărești Monastery, Bucharest, 1716-1722. The facade towards the courtyard and the plans, according to the restoration project of the D.P.C.N. (Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul Romîniei de-a lungul veacurilor*, 1981).

Figura 1. Biserica lui Bucur și Mănăstirea Radu Vodă, pe la 1860.
(Colecția *Tipărituri și Imprimate*, Muzeul Municipiului București).

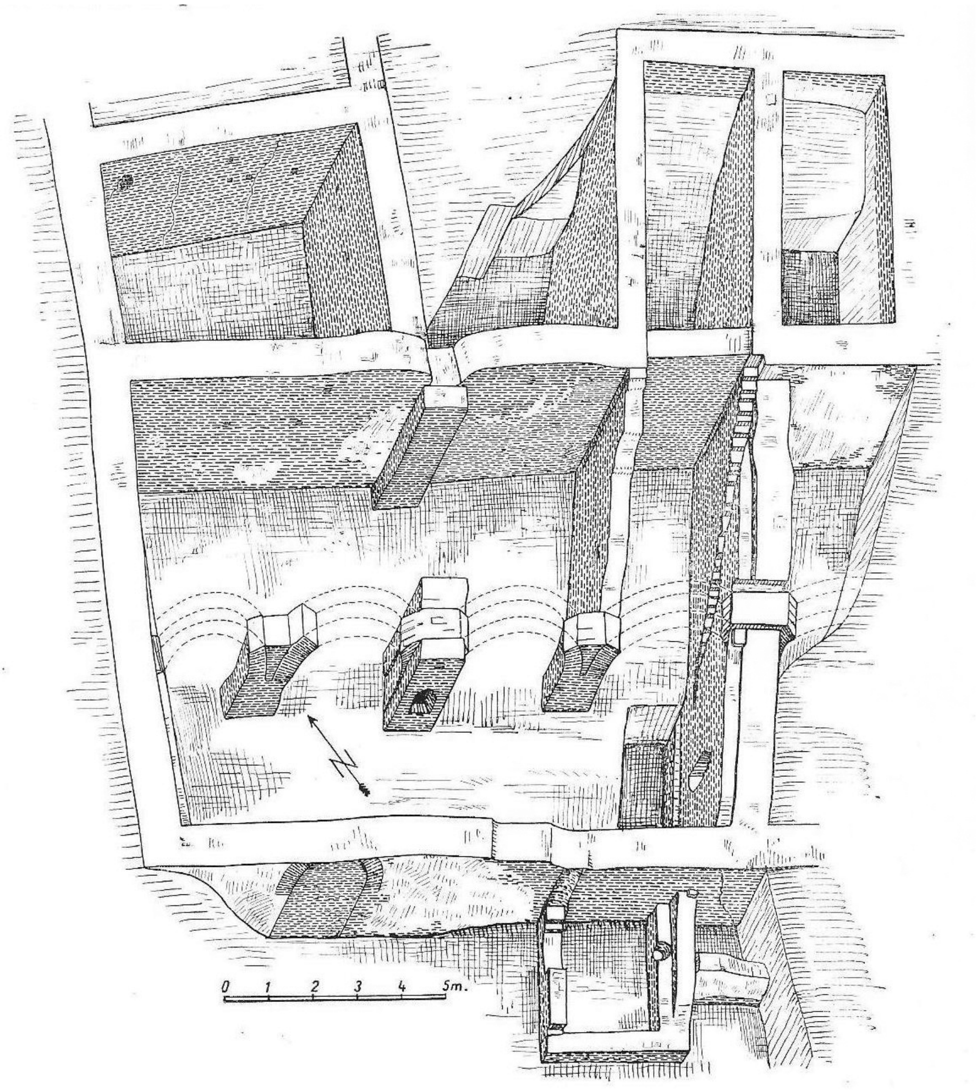

Figura 2. Planul încăperilor subsolului din secolul al XVI-lea, aripa de vest de la Mănăstirea Radu Vodă. În centru, sala mare cu arcade și cu urmele scării de acces din secolul al XVII-lea. În primul plan, scara de acces din secolul al XVI-lea, părăsită în veacul următor. (I. Ionașcu, V. Zirra, *Mănăstirea Radu Vodă și Biserica Bucur*, în vol. *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, 1959).

Figura 3. Mănăstirea Mihai Vodă la 1794, aquaforte de W. Wats după L. Mayer.
(Adrian C. Corbu, *Bucureștii Vechi. Documente iconografice*, 1936).

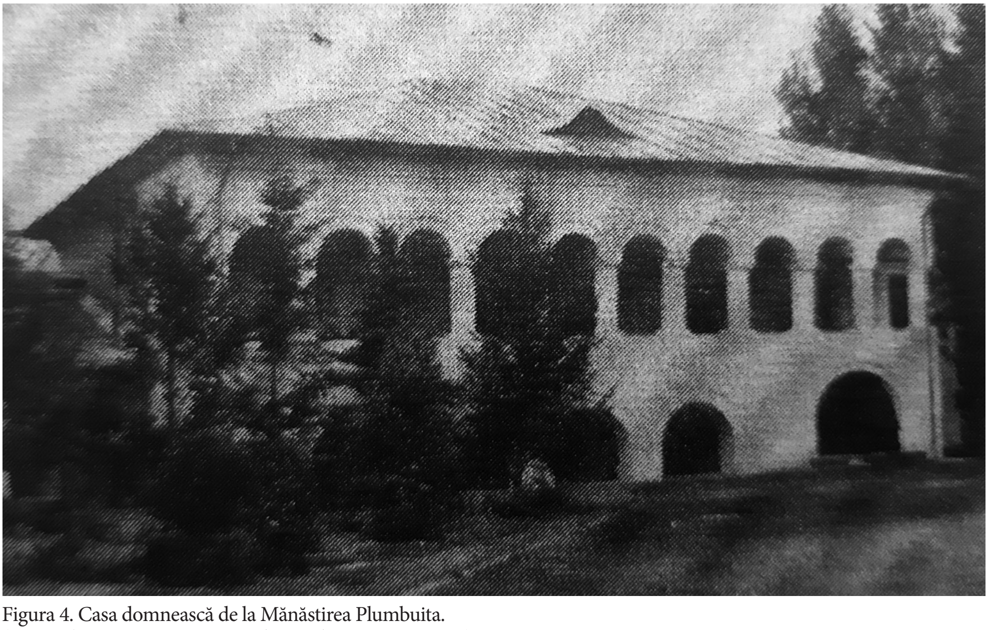

Figura 4. Casa domnească de la Mănăstirea Plumbuita.
(C. Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, 1979).

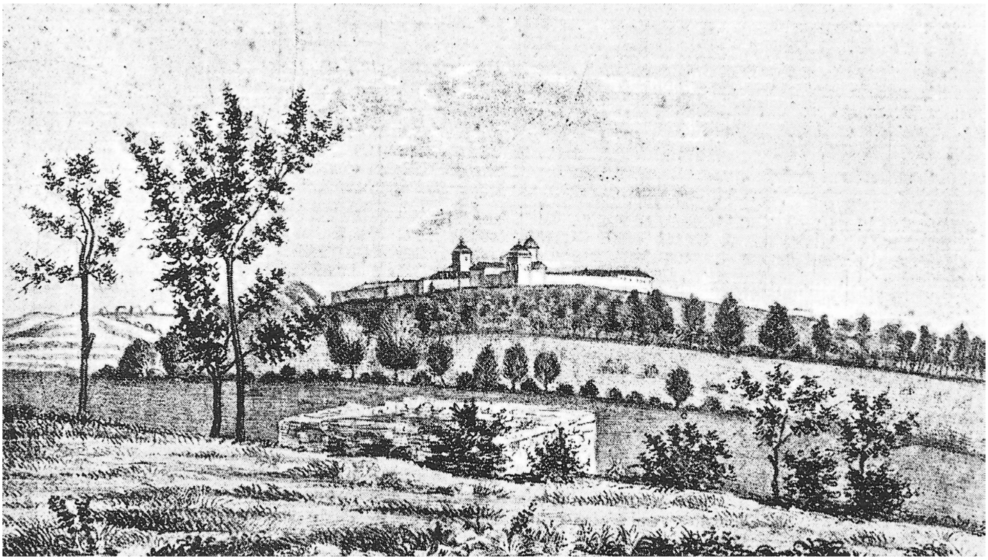

Figura 5. Mănăstirea Cotroceni pe la 1860, litografie de Venrich.
(Adrian C. Corbu, *Bucureștii Vechi. Documente iconografice*, 1936).

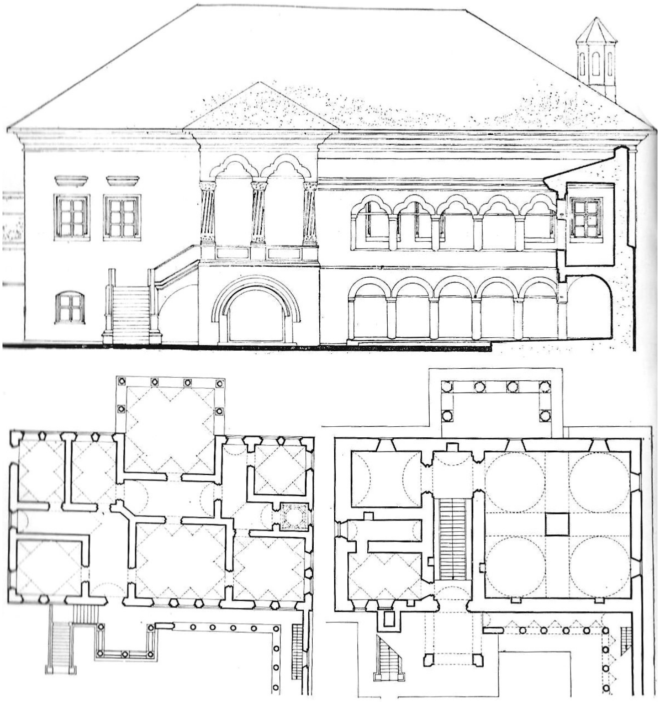

Figura 6. Palatul princiar de la Mănăstirea Văcărești, București, 1716-1722. Fațada spre curte și planurile, după proiectul de restaurare al D.P.C.N. (Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul Romîniei de-a lungul veacurilor*, 1981).

STRUCTURI SUPRAVIEȚUITOARE ALE CURȚII BOIERILOR DUDEȘTI DIN BUCUREȘTI

Radu STANCIU[1]

Cuvinte-cheie: *curte boierească; Bucureștiul fanariot; familia Dudescu; structuri refolosite; arheologie medievală.*

Schlüsselwörter: *Bojarhof; phanariotisches Bukarest; Familie Dudescu; wiedergebräuchte Baustrukturen; mittelälterliche Archäologie.*

Rezumat: *Curtea boierilor Dudești din centrul Bucureștilor a fost una dintre cele mai importante și renumite reședințe private ale orașului în secolul al XVIII-lea. Deși în general se știe că ea a fost demolată la începutul secolului al XIX-lea, cercetarea de teren relevă existența unor clădiri care încorporează părți din vechiul zid de incintă și din clădiri secundare ale curții boierești. În acest articol, după ce trasez istoria transformării domeniului într-un nou cartier, descriu structurile supraviețuitoare așa după cum pot fi ele observate și le refac istoria cu ajutorul planurilor și al cercetărilor arheologice publicate. În sfârșit, încerc să datez diversele niveluri ale zidurilor așa după cum pot fi văzute astăzi, cel mai vechi nivel datând probabil din secolul al XVII-lea. Articolul se dorește a fi un semnal de avertizare și subliniază nevoia studierii specializate mai aprofundate a acestui sit istoric.*

Zusammenfassung: *Der Dudescu Bojarhof in der Bukarester Innenstadt war im 18. Jh. eine der wichtigsten und berühmtesten Privatwohnungen der Stadt. Obwohl man weiß daß sie Anfang des 19. Jh. abgerissen worden ist, weist die Feldforschung auf die Anwesenheit von Gebäuden hin die Bestandteile der alten Einfriedungsmauer und von Nebengebäuden des Bojarhofes einschließen. In diesem Beitrag, nachdem ich die Geschichte der Abwandlung des Gutes in eine neue Nachbarschaft aufzeichne, beschreibe ich die überlebenden Baustrukturen so wie sie beobachtet werden können und vollziehe ich ihre Geschichte mit Hilfe der Pläne und der veröffentlichten archäologischen Forschungen nach. Ich versuche letztendlich die verschiedenen Stufen der Mauern so wie sie heutzutage sichtbar sind zu datieren, wobei die älteste Stufe wahrscheinlich seit dem 17. Jh. bedauert. Der Beitrag versteht sich als Warnruf und betont das Bedarf an eine reiflichere spezialisierte Untersuchung dieses historischen Ortes.*

1. University of Cambridge, email: radurazvanstanciu@gmail.com

Reședința boierilor Dudești din mahalaua Sfinții Apostoli a fost fără îndoială una dintre cele mai importante curți boierești din Bucureștii secolului al XVIII-lea, atât după mărturiile contemporanilor cât și în conștiința istoriografiei moderne.[2] Ansamblul a fost ridicat încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea și a aparținut celei mai influente familii boierești din epocă, cea a Cantacuzinilor. Amplasamentul său era reprezentat de perimetrul de mai târziu al străzilor Antim, Cazărmii, Apolodor (segmentul scurt), Vânători și Sfinții Apostoli (fig. 1, 2 și 3, marcaj cu roșu). A fost moștenit după moartea violentă a postelnicului Constantin Cantacuzino la 1663 de fiul său, cunoscutul cărturar Constantin Cantacuzino stolnicul, iar după moartea de asemenea violentă a acestuia la 1716 de către urmașii acestuia pe linie feminină, boierii Dudești.[3] A fost vizitat și descris de mai mulți călători străini ai veacului al XVIII-lea, precum celebra Lady Craven, și este figurat explicit deja pe primele planuri ale Bucureștiului (Craven, 1789, pp. 309-310). Importanța sa este reliefată de exemplu de faptul că este una din doar trei reședințe private menționate pe planul Sulzer din 1781.

Nu intră în scopul acestui articol să facă o istorie detaliată a acestui ansamblu de locuire aristocratică bucureșteană, voi încerca însă să deslușesc problema dispariției sale și a urmelor supraviețuitoare. Se știe că distrugerea ansamblului s-a produs în primele decenii ale secolului al XIX-lea, în contextul decăderii și stingerii familiei boierilor Dudești. Ultimul reprezentant a familiei, logofătul Constantin Dudescu, care reușise să risipească averea familiei printr-un stil de viață opulent, și-a scos la mezat proprietățile în 1814.[4] Se pare că palatul din București a fost cumpărat în familie, de către beizadea Grigore Suțu, cumnatul lui Dudescu, împreună cu aproape întregul domeniu (*Analele parlamentare ale României*, 1900, p. 55). Știm totuși că Dudescu stăpânea și locuri date cu embatic (concesiune) în mahalaua ce-i purta numele, pe care se pare că nu le-a vândut până la moartea sa, survenită cândva între 1830 și 1834 (Potra, 1975, pp. 266, 299, 337, 401). La 1833, în timpul ocupației ruse, locotenentul (mai târziu colonel) Mihail Sallos din Regimentul bielorus de husari o răpește pe Ralu Suțu, fiica beizadelei Grigore, și o duce cu el la Chișinău; cum se întâmpla de obicei în asemenea situații, raptul se soldează cu un

2. Ex. Ionnescu-Gion, 1899, pp. 325-326; Florescu, 1935, pp. 114-115.
3. A existat o proprietate a boierilor Dudești și pe Podul Calicilor (mai târziu Calea Rahovei), în zona intersecției de mai târziu cu strada Sfinții Apostoli, dobândit prin achiziție la 1713-1714. Nu este exclus ca această proprietate să fi fost adiacentă cu cea moștenită de la Cantacuzini; vezi Cernovodeanu și Vătămanu, 1965, pp. 34, 36-37. Acest fapt creează confuzii în literatura secundară referitor la amplasarea reședinței propriu-zise a boierilor Dudești, ex. Dinu, 2015, p. 77. Această proprietate din Podul Calicilor pare să fi ieșit mai devreme din stăpânirea boierilor Dudești decât curtea boierească propriu-zisă.
4. Pentru o biografie oarecum romanțată și naivă a lui Constantin Dudescu, punând accentul pe legenda călătoriei sale la Paris la 1800, unde s-ar fi întâlnit cu Napoleon, vezi Alexianu, f.a. Legenda se bazează aproape exclusiv pe o tradiție de familie relatată ca fapt istoric de Ion Ghica (nepot de fiu al unei surori a lui Dudescu, Maria) în *Scrisori către Vasile Alecsandri*. Tot lui Ghica îi datorăm și o celebră descriere amănunțită a întregului ansamblu rezidențial; v. Ghica, 1879, pp. 592-595.

mariaj și o mezalianță, un scandal în sânul societății basarabene menționat ulterior de prozatorul romantic rus Alexandr Veltman în romanul său *Rătăcitorul*.[5] Sallos provenea dintr-o familie relativ modestă de boiernași basarabeni de origine greacă (Bezviconi, 1940, p. 122; Bezviconi, 1943, p. 65). Locotenentul primește domeniul Dudeștilor din București drept zestre la căsătorie și imediat încearcă să îl vândă la mezat.[6] Se pare că nu a reușit în demersul său, căci din 1835 avem o listă a averii sale din care reiese că încă stăpânea întreaga proprietate și îl lăsa drept administrator al ei pe cumnatul său, prințul Nicolae Suțu (pentru că Sallos însuși nu trăia în Valahia, iar Ralu murise curând după căsătorie). În anii următori cel puțin unele părți din domeniu au fost totuși vândute. Din această perioadă nu mai avem de-a face cu o curte a boierilor Dudești, ci cu ulița Dudescu (devenită mai târziu strada Apolodor), trasată de-a curmezișul vechii curți, respectiv cu „Maidanul Dudescului", așa cum a intrat el în conștiința bucureștenilor din epocă; la 1845 Sfatul Orășenesc a deschis pe acest maidan o piață comercială (Georgescu, 1966, p. 92). Planul Borroczyn de la 1844-1846 ne lasă să ghicim silueta vastului domeniu boieresc în descompunere.[7] În linii mari, fostul teren era acum împărțit în două. Jumătatea dinspre strada Sfinții Apostoli era caracterizată prin prezența unor clădiri și structuri private, rezultate din scoaterea la mezat și parcelarea domeniului. La stradă se înșirau după cum urmează (dând echivalentul parcelelor din planurile cadastrale anterioare demolărilor din anii '80 ai secolului trecut): proprietatea Josef Weltz (Sfinții Apostoli 44), o proprietate neidentificată (Apolodor 4), deschiderea noii ulițe Dudescu, proprietatea colonelului Sallos (Sfinții Apostoli 46, Apolodor 3-7 și Antim 4-8), hanul lui Iordache Gazoti (Sfinții Apostoli 48-50 și Antim 2).[8] Proprietatea Sallos, singura parcelă rămasă proprietarului din 1833, se întindea deci destul de mult în adâncime pe nou creata uliță Dudescu, în timp ce pe partea cealaltă a acesteia se afla o a doua proprietate neidentificată (Apolodor 6-10). Proprietatea Sallos se continua cu un mic teren viran, a cărui margine avea să devină strada Vulcan (mai târziu Gheorghe Petrescu, astăzi Paul Orleanu). Încă o proprietate neidentificată (Apolodor 13-15, pe locul „Blocului Scriitorilor" de astăzi) închidea spațiul de clădiri și structuri. Ajunsă aici, nou trasata uliță Dudescu se oprea debușând într-un uriaș teren viran, Maidanul Dudescului propriu-zis (deci cealaltă jumătate a domeniului), cel achiziționat de Sfatul Orășenesc și prefăcut în loc de piață. Pare extrem de probabil ca acest maidan să corespundă mai vechii grădini a palatului, menționată în chip deosebit în mai multe izvoare din secolul al XVIII-lea.

5. https://sergey-v-fomin.livejournal.com/641074.html (accesat 26.11.2022); https://wysotsky.com/0009/055.htm (accesat 26.11.2022).
6. Anunț în *Curierul Românesc* nr. 9/1833 apud Alexianu, f.a., pp. 114-115, n. 250. Vezi și Negrescu-Suțu, 2013, p. 163.
7. „Planul Bucureștiului, ridicat și nivelat din porunca dumnealui marelui vornic Barbu Știrbei după întocmirea secției inginerești sub direcția specială a maiorului baron Rudolf Arthur Borroczyn în zilele prea înălțatului domn stăpânitor Gheorghe Dimitrie Bibescu V.V., anul 1846", planșa 49, copiat de Cincinat Sfințescu, Biblioteca UAIM.
8. Acest din urmă teren fusese cumpărat încă de la mezatul din 1814 de către Spirea Gazoti; v. Urechia, 1900a, p. 683.

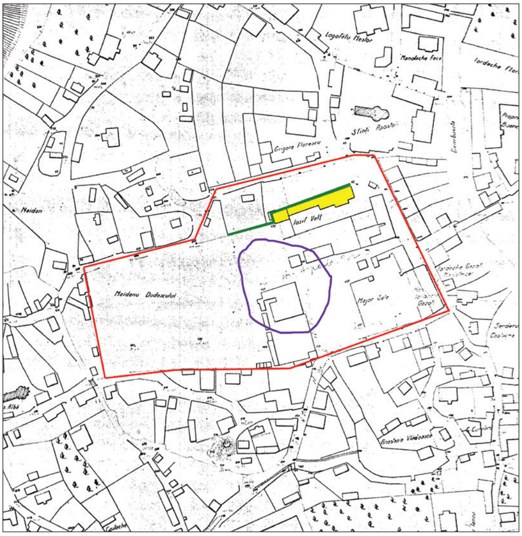

Figura 1. Fostul domeniu Dudescu figurat pe planul Borroczyn din 1846. (Copia Sfințescu 1921). (Material arhivă, grafică proprie).

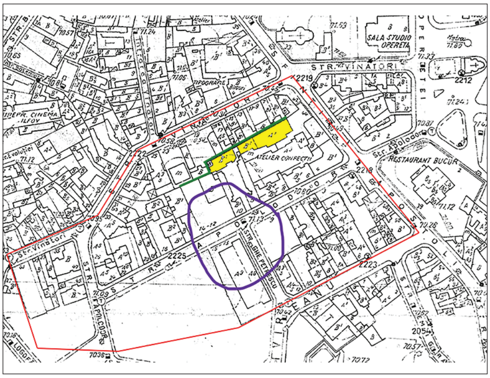

Figura 2. Fostul domeniu Dudescu marcat pe planul cadastral de la începutul anii '80. (Material arhivă, grafică proprie).

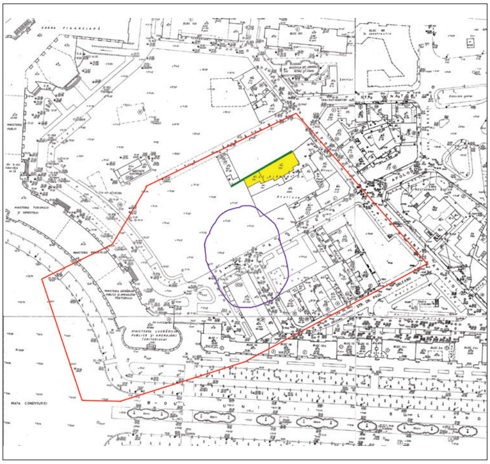

Figura 3. Fostul domeniu Dudescu marcat aproximativ pe planul cadastral din anii '90. (Material arhivă, grafică proprie).

Se poate presupune că măcar o parte din structurile marcate pe planul Borroczyn erau supraviețuiri ale curții Dudeștilor. Într-adevăr, Ion Ghica relatează că în vremea tinereții sale, în jur de 1840, „tot se mai vedea în dreptul Podului Gârlii despre strada Apolodor de astăzi bolta unei porți cu foișor dasupra, și mai la stânga niște mari dărâmături fără învelitoare, fără uși, fără ferestre, care cădeau cărămidă cu cărămidă" (Ghica, 1879, p. 596). Este vorba deci despre vechiul turn de poartă al reședinței, care se păstra pe jumătate ruinat, deschiderea uliței Dudescu făcându-se fie imediat pe lângă fie

mai curând chiar pe sub el. Structurile aflate în stadiu avansat de degradare lângă turn ar putea fi aceleași cu cele de pe planul Borroczyn (proprietatea Sallos din str. Sfinții Apostoli nr. 46). Urmează apoi bineînțeles un proces de continuă dezvoltare a fondului construit, rezultând țesutul urban dens al zonei cunoscut în secolul al XX-lea. În acest proces, este de presupus că au fost ridicate clădiri inclusiv prin refolosirea unor structuri supraviețuitoare din vechiul ansamblu al curții Dudeștilor, fie ele structuri subterane sau supraterane. Informațiile concrete sunt însă în general puține sau cu totul absente pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a veacului următor, cel puțin la stadiul actual al cercetării mele.

O știre izolată ne parvine în 1916 prin pana merituosului istoric al artei vechi românești Virgil Drăghiceanu (Drăghiceanu, 1916). Acesta semnalează descoperirea unor pivnițe cu caracteristici de secol XVII în strada Apolodor, probabil cu ocazia unei demolări. Prima cercetare serioasă a acestui subiect, de altfel și singura de până acum, s-a făcut în cadrul campaniei de săpături arheologice din București din anii '50, prilejuite de cvincentenarul atestării documentare a orașului. Gheorghe Cantacuzino a întreprins astfel în vara anului 1957 și din nou în vara anului 1958 săpături pe întreg frontul vestic al străzii Gheorghe Petrescu (clădirile de început de secol XX fuseseră demolate și se avea în vedere construirea Blocului Scriitorilor), precum și pe o parte din frontul estic (parcela cu adresa în strada Apolodor nr. 9) (Cantacuzino, 1959, pp. 771-778; Cantacuzino, 1960, pp. 663-669). Mai întâi a fost adusă la lumină o pivniță dublă pe terenul din strada Apolodor nr. 13 (colț cu strada Gheorghe Petrescu). Pare aproape sigur că este vorba despre aceeași structură pe care o descrisese sumar Drăghiceanu (fără a-i indica adresa exactă) la 1916. Adiacent pivniței duble s-a descoperit un ansamblu de camere de locuit care constituise probabil nucleul vechi al palatului boierilor Dudești, datând din secolul al XVII-lea. Mai departe, săpăturile au scos la iveală o aripă mai nouă a palatului, ridicată în secolul al XVIII-lea în partea de nord și adiacentă nucleului vechi, însă această aripă a fost cercetată mai sumar. În cazul ei a fost nevoie de lărgirea ariei de săpătură în zona carosabilului străzii Apolodor și în partea dinspre stradă a parcelei din strada Apolodor nr. 12-14.[9] Nu în ultimul rând, raportul de săpătură al lui Gheorghe Cantacuzino constituie o mărturie prețioasă privitoare la zidul de incintă al curții Dudeștilor, care în 1957-1958 supraviețuia încă în suprateran pe anumite segmente. Un segment din latura sudică se păstrase cu o înălțime de 3-4 metri pe o lungime de ceva mai mult de 10 metri, de-a lungul hotarului cu proprietatea din strada Antim nr. 14, inclusiv cu contraforturi. Un segment mai impunător, ajungând la o înălțime de aproape 7 m, a putut fi observat pe o lungime de 42 m, ceea ce pare a fi echivalentul hotarului opus străzii al parcelei din strada Apolodor nr. 12-14; acest segment pare să fi fost cercetat mai ales de pe latura sa nordică, din interiorul proprietății din strada Vânători nr. 21.

9. Zona palatului cercetată de Cantacuzino este marcată cu violet în fig. 1, 2 și 3.

Destinul ulterior al structurilor descoperite de Gheorghe Cantacuzino pare să fi fost în general dispariția. Rămășițele subterane ale palatului Dudeștilor au fost fără îndoială degajate odată cu construirea Blocului Scriitorilor din strada Gheorghe Petrescu (adresa pe strada Apolodor nr. 13-15). Zidul de incintă dinspre strada Antim probabil a suferit aceeași soartă. Structurile periferice ale palatului, cele din parcelele din strada Apolodor nr. 9 și 12-14 au fost probabil reîngropate la o dată necunoscută. Cercetarea arheologică fusese posibilă tocmai pentru că cele două parcele nu erau construite decât în proporție redusă. La nr. 9 terenul era aproape complet viran și a rămas neconstruit până astăzi, ceea ce ridică un semn de întrebare legat de supraviețuirea vestigiilor arheologice. La nr. 12-14 existau clădiri în partea din spate a parcelei; acestea înglobau segmentul suprateran din zidul de incintă pe care îl cercetase Cantacuzino, însă au fost demolate în timpul sistematizării din anii ’80. În postcomunism parcela a fost reconstituită și în urmă cu câțiva ani întreaga ei suprafață a fost reocupată de o clădire nouă, ceea ce presupune distrugerea vestigiilor (am primit și informații de la martori oculari în acest sens).

Trecem astfel la întrebarea inevitabilă: a mai rămas astăzi ceva din curtea Dudeștilor? Răspunsul este fără îndoială „Da”. Trecătorul atent va observa pe strada Apolodor, mai ales pe timp de iarnă, un fragment de zid de dimensiuni nu tocmai neglijabile, rămas izolat în urma demolărilor, pe latura din fund a parcelei de la nr. 10 (fig. 4).[10] El se află de fapt pe hotarul dintre această parcelă și cea din strada Vânători nr. 17, fiind despărțit de trotuarul străzii Vânători de un bloc interbelic cu patru etaje (care ajunge aproape de zid, dar nu se lipește de el), iar de trotuarul străzii Apolodor de un adânc teren viran, populat de vegetația luxuriantă care s-a dezvoltat aici în urma demolărilor. Cărămida din care este alcătuit zidul este de tip îngust și alungit, specifică în București perioadelor de dinainte de cca. 1880, însă forma ei în mod deosebit alungită și gradul de uzură par să indice o datare mai sus de cca. 1800. Pare evident că acest fragment de zid a fost folosit cândva pe la mijlocul sau sfârșitul secolului al XIX-lea pentru a i se adosa niște mici corpuri de clădire, el fiind însă la origine doar un segment din aceeași incintă din care Gheorghe Cantacuzino a studiat în detaliu la 1958 segmentul alăturat. Este ironic și nefericit faptul că fragmentul pe care Cantacuzino l-a văzut atunci astăzi nu mai există, în timp ce noi astăzi putem vedea un fragment care lui i-a fost inaccesibil. Misterul acestui fragment constă în supraviețuirea lui, care pare să denote prezența la lucru în timpul haosului demolărilor a ochiului agil al unui istoric sau arheolog, fapt ce pare în sine cu totul insolit.

Lucrurile nu se opresc însă aici. O privire aruncată din strada Vânători ne dezvăluie că zidul mai sus menționat continuă și pe hotarul lotului din strada Sfinții Apostoli nr. 44 (fig. 1, 2 și 3, marcaj cu linie verde). Mai precis, el a fost refolosit pentru construcția

10. Estimez o lungime de cca. 15 m și o înălțime de până la 3 m, partea de jos fiind însă îngropată în stratul destul de gros de pământ și moloz care acoperă întregul teren viran din strada Apolodor nr. 10.

Figura 4. Zidul de incintă al curții Dudeștilor, văzut din parcela de pe Strada Apolodor nr. 10. (Fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020).

unui mare imobil de secol XIX și a dependinței sale adiacente. Înspre strada Vânători îndeplinește funcție de calcan, fiindu-i adosate în timp clădiri la numerele 7, 9-11, 13 și 15, toate demolate în timpul sistematizării. Pe loturile de la numerele 7 și 9-11 s-a ridicat un bloc nou în anul 2008, ceea ce face astăzi imposibilă examinarea respectivei porțiuni de zid. În schimb, parcelele de la numerele 13 și 15 rămân deocamdată virane și permit o foarte interesantă analiză a calcanului clădirilor din str. Sfinții Apostoli nr. 44. În primul rând trebuie spus că aceste două clădiri au chiar în configurația lor actuală o vechime foarte mare pentru zestrea de patrimoniu construit bucureștean. Planul Borroczyn de la 1846 ne arată clar prin amprenta la sol ușor de recunoscut că ele existau deja la acel moment și că se aflau în proprietatea arhitectului și constructorului de origine germană Josef Weltz (printre altele, constructorul palatului Ghica-Tei și al capelei aferente în anii 1820, după planurile arhitectului Xavier Villacrosse; de asemenea, autorul reconstrucției bisericii Sfântul Dumitru, la 1819). De fapt am putea vorbi despre o singură clădire, formată din corpul principal și un foarte lung șir de dependințe în prelungirea sa (fig. 1, 2 și 3, marcaj cu galben). Evoluția ulterioară a proprietății a împărțit șirul de dependințe în două, o parte revenind parcelei din strada Apolodor nr. 10; analiza planurilor pare să indice că aceste din urmă dependințe au supraviețuit până la demolările din anii 1980, mai puțin zidul vechi din spate, care, după cum am văzut mai sus, supraviețuiește și astăzi. În ce privește corpul principal din strada Sfinții Apostoli nr. 44, acesta și-a văzut cu siguranță aspectul remaniat în decursul istoriei sale. Ferestrele în arc rotunjit, ancadramentele lor cu chenar subțire și bosajul de la colțuri și dintre ferestre, toate trimit la stilul specific anilor 1840-1850 din Principatele Române. Aceste elemente par însă parțial obscurate de

Figura 5. Casa Josef Weltz (Strada Sfinții Apostoli nr. 44). Calcanul lipit de blocul nou este zidul de incintă al curții Dudeștilor. (Fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020).

o restilizare nu foarte agresivă ce pare să fi avut loc în primii ani ai secolului al XX-lea, în sensul adoptării stilului decorativ specific micilor construcții administrative și industriale din epoca respectivă (vezi în special o încercare de ancadrament cu cărămidă aparentă la arcul rotunjit al ferestrelor). Restilizarea trebuie pusă în legătură cu trecerea clădirii (și a segmentului său din șirul de dependințe) în proprietatea antreprenorilor de origine germană Peter Falk și Wilhelm (Wily) Karnbach, care au instalat aici o spălătorie de rufe și vopsitorie de stofe.[11] Tot în acest context ei au construit după 1900 și celelalte clădiri din parcelă existente și astăzi.

O problemă aparte o pun deschiderile din zid, care sunt numeroase. Există în primul rând două ferestre de dată foarte recentă, la nivelul parterului. Ele nu au putut fi deschise decât după demolarea clădirilor din strada Vânători nr. 13 și cel mai probabil în anii 1990, când situația juridică a terenurilor rămase virane era probabil neclară,

11. Vezi „Planul Orașului București. Ediția oficială", 1911, Scara 1:1000, caroul 15C, Biblioteca Academiei Române; *Anuarul Bucureștilor*, 1906, pp. 241, 310.

fiindcă în principiu statutul de calcan al zidului nu s-a schimbat, ceea ce face ferestrele ilegale.[12] Una dintre ele este foarte mică (probabil pentru o cameră de baie) și neinvazivă, însă cealaltă este de dimensiuni destul de mari și din păcate prin deschiderea ei a fost distrusă o porțiune considerabilă de zid. Importante pentru analiza istorică sunt însă vechile deschideri, astăzi zidite. În jumătatea inferioară a parterului găsim două ferestre în arc rotunjit și al căror gol este zidit cu cărămizi de tip modern și nelegate cu mortar. Analizând aceste ferestre, intrăm în chiar miezul problemei de datare a zidului. Arcul ferestrelor este alcătuit din cărămizi cu aspect diferit, fie tăiate la dimensiuni foarte mici, fie așezate cu latura mică spre exterior și latura lungă în grosimea zidului. Coloritul lor este în orice caz congruent cu cel al paramentului care le înconjoară și, foarte important, nu se constată nici un fel de discontinuități în stânga și în dreapta golului ferestrelor sau deasupra arcului, ceea ce înseamnă că vârsta ferestrelor este probabil aceeași cu vârsta suprafeței de zid înconjurătoare.

Figura 6. Cele două ferestre zidite din zidul de incintă al curții Dudeștilor (calcanul casei Weltz, la nivelul parterului). (Fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020).

Trebuie invocat aici și contextul istoric și urbanistic. La Gheorghe Cantacuzino se întâlnește informația potrivit căreia curtea Dudeștilor s-a învecinat înspre nord, în perioada mai veche, cu o mare proprietate a bisericii (mai bine zis mânăstirii) Sfinții Apostoli și că zidul de incintă despre care vorbim a servit pentru a delimita cele două proprietăți (Cantacuzino, 1960, p. 664). Această afirmație cred că nu trebuie acceptată, pentru ea necitându-se de altfel nici o referință documentară. Planurile vechi ale

12. În această zonă în care administrația ceaușistă a demolat suprafețe mult mai mari decât era necesar pentru noile construcții, tendința este de reconstituire a vechilor parcele.

Bucureștiului, produse în epoca în care domeniul Dudescu încă exista, au de obicei grijă să îl evidențieze și să-i traseze hotarele, tratament ieșit din comun care dă mărturie despre importanța acestei vaste proprietăți în conștiința contemporanilor. Avem în acest sens planul rusesc din 1770, planurile Purcel și Ernst din 1791 și planul Harting din 1807 (Ionașcu, 1959, p. 126; Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, AT-OeStA/KA KPS KS G I b, 62-50; Rădvan și Ciobanu, 2019, p. 474). Toate cele trei planuri prezintă domeniul ca fiind de formă rectangulară și delimitat spre nord de un spațiu care poate fi interpretat numai drept viitoarea stradă Vânători. Relevantă este în mod deosebit mărturia planului Purcel, cel mai detaliat dintre ele, care prezintă traseul acestei viitoare artere ca un șanț. Este un detaliu ce trebuie pus în legătură cu mărturia unor documente din colecția Urechia, ce ne vorbesc la 1804 despre un mic lac insalubru aflat sub Dealul Spirii, în dreptul Curții Arse și în vecinătatea curții boierului Dudescu, lac ce avea și un șanț de scurgere până în Dâmbovița, unde pe râu exista un stăvilar lăsat în grija mânăstirii Sfinții Apostoli (Urechia, 1900b, pp. 446-448). Este evident că șanțul pomenit în aceste documente e totuna cu cel reprezentat pe planul Purcel, în deceniile următoare asanat și transformat în actuala stradă Vânători (amintim că Dâmbovița veche curgea pe actualul traseu al străzilor Ilfov și Operetei). Lacul cu pricina pare însă să mai fi supraviețuit o vreme, căci îl vedem la 1844-1846 pe planul Borroczyn, în capătul fundăturii numite mai târziu Tigrului (Intr. Bateriilor).

Figura 7. Planul Purcel 1791: roșu = Palatul Dudescu; verde = începutul străzii Antim; turcoaz = Strada Vânători. (Material arhivă, grafică proprie).

În concluzie, mărturia planurilor contrazice ideea că zidul dintre străzile Apolodor și Vânători ar fi fost limita nordică a domeniului Dudeștilor. Scenariul cel mai plauzibil este acela în care spațiul dintre zid și stradă a făcut parte și el tot din domeniul Dudescu, dar nu din curtea propriu-zisă (incinta de zid). Prezența unor ferestre în zid, care chiar ar putea fi contemporane cu acesta, ar fi greu de interpretat altfel. Sunt tentat să identific acest teren cu ceea ce potpolcovnicul Sallos numea la 1835 „fânăria dinpotriva Sfinților Apostoli", pe care îi cerea lui Nicolae Suțu să o vândă. Cu toate acestea, la 1846 planul Borroczyn ne atestă că încă nu existau construcții pe acest teren dintre casa Weltz și stradă. Parcelarea lui pare să fi avut loc după mijlocul secolului al XIX-lea, rezultând loturile de la numerele 5, 7, 9-11, 13, 15 și 17. Planul Borroczyn din 1846 și planul Jung din 1856 sugerau deja existența a trei parcele dotate cu mici construcții, echivalente numerelor de pe strada Vânători 19, 21-25 și respectiv 27-29 de mai târziu. Discontinuitatea hotarului dinspre fund de la nr. 19 reflectă o inflexiune în zidul de incintă. Din punct de vedere juridic, ferestrele au putut exista și rămâne nezidite cât timp terenul dinspre strada Vânători a aparținut aceluiași proprietar, dar și după vânzarea lui, dacă s-a făcut înainte de adoptarea Codului Civil la 1865. Într-adevăr, sub autoritatea Legiuirii Caragea, care probabil continua cutuma locală, proprietarul avea voie să deschidă și să mențină ferestre pe hotar, cât timp respecta o distanță de minim 12 palme domnești de orice construcție preexistentă a vecinului.[13] Este însă mai mult decât clar că nu a putut fi proprietarul din perioada regulamentară acela care să deschidă ferestrele, fiindcă acesta era, cum am văzut mai sus, arhitectul și constructorul german Josef Weltz. O fereastră deschisă în calcan se poate dovedi foarte utilă într-o gospodărie, însă cu greu poate fi reconciliată cu estetica unei concepții arhitecturale culte de tip apusean. Pare însă probabil că Weltz nici nu le-a închis, dat fiind tipul mai nou de cărămidă cu care ele au fost zidite; nu știm dacă aceste cărămizi datează de la momentul vânzării terenurilor dinspre strada Vânători sau de la o dată ulterioară (e posibil să nu umple toată grosimea zidului și să mai existe un rând de cărămizi în spatele lor).

Este momentul să menționăm acum pentru prima oară o altă deschidere în zid: ferestruica în plin cintru din partea inferioară a etajului, și ea zidită, bineînțeles (fig. 8). Spre deosebire de ferestrele de la parter, în cazul ferestruicii coerența cu paramentul înconjurător este absolut evidentă, cărămizile care îi alcătuiesc bolta fiind de aceleași proporții și colorit ca și cele din paramentul înconjurător, așezate orizontal. Aplicând logica de mai sus, ferestruica trebuie să dateze și ea tot din epoca Dudeștilor, înainte de intrarea în scenă a arhitectului Weltz. Importanța cea mai mare a acestor ferestre zidite este aceea că ele ne dovedesc faptul că aici a existat o clădire, probabil o casă, și înainte de dezmembrarea domeniului Dudescu. În baza cercetărilor arheologice efectuate de Gheorghe Cantacuzino putem înțelege că palatul propriu-zis se găsea mai departe, în zona străzii Gheorghe Petrescu (astăzi Paul Orleanu), dar în mod cert unul dintre

13. Partea a II-a, cap. III, art. 22-23 și 28 (Palade, 1907, pp. 17-18).

Figura 8. Ferestruica zidită de la etajul casei Weltz. (Fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020).

acareturile palatului se găsea aici (ex. locuință pentru servitori). Doar clădirea principală prezintă asemenea ferestre, ele nu se întâlnesc nici la corpul-dependință nici la zidul liber examinat pe parcela din strada Vânători nr. 10. Este foarte importantă informația pe care ne-o oferă planul Purcel, potrivit căruia incinta era de fapt formată din două curți, curtea propriu-zisă a palatului și o curte secundară spre nord, al cărei zid exterior este calcanul nostru. Era oarecum firesc ca în timp în curtea secundară să apară și o clădire secundară.

Mai departe trebuie să înțelegem ce ne sugerează analiza de parament despre istoria zidului. În cazul corpului-dependință zidul este limitat la nivelul parterului, însă atunci când se face trecerea la clădirea principală paramentul vechi se extinde până pe la jumătatea etajului 1. În ambele cazuri, deasupra acestui parament vechi se găsește un parament de cărămidă nouă, adică de formă lată, mai puțin alungită (plastic exprimat, mai „pătrățoasă") și culoare mai închisă („cărămizie"), care nu poate fi mai veche de sfârșitul secolului al XIX-lea. Cel mai probabil scenariu este că Falk și Karnbach au achiziționat clădirea cu parament vechi atât la parter cât și la etaj, iar opera lor de refacere a inclus și o reconstrucție în profunzime a etajului, sau cel puțin a acestei laturi a etajului,

Figura 9. Tipuri de cărămidă: A = cărămidă veche, cu subtipurile 1, 2 și 3; B = cărămidă nouă; linia galbenă delimitează clădirea principală sau casa Weltz (stânga) de corpul-dependință (dreapta). (fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020), grafică proprie).

reconstrucție ce a presupus înlocuirea părții superioare a zidului de cărămidă. La parterul clădirii principale există o partiție verticală foarte clară în zid. Nu este vorba de o fisură, ci de o linie pe care nu o traversează nicio cărămidă și de-a lungul căreia nu există nici o îmbinare în mortar între cărămizile din stânga și cele din dreapta. Ea împarte calcanul clădirii în aproximativ un sfert (spre vest) și trei sferturi (spre est). În mod evident, linia trebuie să marcheze adăugarea unui nou corp de clădire la un moment dat și ne așteptăm de aceea să existe în interiorul clădirii un zid gros de rezistență perpendicular pe linie. În general, paramentul vechi pare la prima vedere relativ unitar din punct de vedere al tipului de cărămidă folosit și al felului cum a fost ea legată. Cu toate acestea, se pot observa unele mici diferențe în ce privește proporțiile cărămizilor, coloritul lor sau aspectul mortarului. Vom prezenta cele mai vizibile dintre aceste diferențe, încercând să creionăm o posibilă interpretare a semnificației lor.

Un prim subtip de parament vechi este acela format din cărămizi extrem de subțiri și alungite, am putea vorbi chiar de „cărămizi-plachete". Acestea sunt delimitate prin

Figura 10. Subtipul 1 de cărămidă veche: zidul de incintă în dreptul parcelei din Str. Vânători nr. 15 (Fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020).

rosturi de mortar sensibil mai groase decât la alte subtipuri. Culoarea este una deschisă, tinzând spre portocaliu. Acest tip se întâlnește la parterul clădirii principale, cu o limită superioară ce pornește orizontal de la partiția verticală la jumătatea înălțimii parterului, începe însă să urce treptat odată ce ajunge deasupra primei ferestre zidite (cele două ferestre zidite de la parterul clădirii principale sunt cuprinse în suprafața acestui prim subtip), dar este din păcate greu de examinat mai departe în zona distrusă de deschiderea ferestrei mari post-comuniste. Am marcat acest prim subtip de parament cu A(1) în fig. 9. Existența lui poate fi însă constatată și la corpul-dependință, vizibil de pe fosta parcelă din strada Vânători nr. 15, unde se extinde pe toată înălțimea parterului, precum și la zidul liber examinat din strada Apolodor (vezi mai sus). Fotografia inserată de Gheorghe Cantacuzino în raportul său arheologic, reprezentând zidul văzut de pe parcela din strada Vânători nr. 21, pare să înfățișeze și ea paramentul cu același aspect descris mai sus (Cantacuzino, 1960, p. 664, fig. 8).

Voi avansa posibilitatea ca acest prim subtip să reprezinte o fază de construcție mai veche decât restul. Trebuie remarcat aici că regretatul Cantacuzino nu a încercat o datare a acestui zid, cum a făcut în schimb cu zidul de sud al incintei, cel din strada Antim (astăzi dispărut), datat de el pe baza unei minuțioase analize stratigrafice în primele decenii ale secolului al XVII-lea (Cantacuzino, 1960, p. 665). Este însă foarte verosimil ca toate laturile incintei să fi fost construite în același timp. La clădirea principală, deasupra acestui parament și până la limita dintre parter și etaj, pare să se distingă un tip de cărămidă mai închisă la culoare, roșcată, și cu rosturile foarte puțin umplute, marcat ca A(2) în fig. 9. Coloritul aparte ar putea părea de cauză ambientală (legată de clădirea odinioară adosată pe parcela din strada Vânători), dar faptul că se oprește brusc la partiția verticală sugerează mai curând că este vorba de culoarea proprie a materialului. În sfârșit, un al treilea subtip de parament vechi, marcat cu A(3) în fig. 9, este format din cărămizi de culoare pală, rozalie, cu rosturi subțiri și bine umplute; față de celelalte două se prezintă mai bine legat și conservat, dar în multe locuri este acoperit de urme de material lăsate de casa demolată. Se regăsește în stânga partiției verticale și în partea inferioară a întregului etaj al clădirii principale; de el aparține și ferestruica în plin cintru.

Voi detalia în cele ce urmează ipoteza mea de lucru privind evoluția zidului în ansamblul său. Primul tip de parament vechi este într-adevăr zidul de incintă de secol XVII, desfășurat pe o lungime considerabilă între străzile Apolodor și Vânători și contemporan cu zidul de incintă dinspre sud, de pe strada Antim, astăzi dispărut. Limita sa spre nord-est era dată de partiția verticală. Pe ultima porțiune, probabil doar sfertul vestic al casei Weltz, zidul se dezvolta și spre interiorul domeniului, formând o mică clădire. Al doilea tip de parament vechi este o simplă veche refacere a unei porțiuni din acest zid, probabil degradată ambiental în partea sa superioară. Al treilea tip de parament vechi este o extensie majoră a micii clădiri originare, atât în înălțime (adăugarea încă unui cat) cât și în suprafață (adăugarea unui al doilea corp, mult mai întins în suprafață); ar putea fi plasată cândva în secolul al XVIII-lea, când sunt atestate documentar mai multe lucrări de construcție în interiorul domeniului (Stoicescu, 2017, pp. 101-102). Josef Weltz în anii 1830-1840 a preluat clădirea veche cu intervenții cel mult minimale, dar este probabil responsabil de apariția noilor dependințe mai mici înșirate de-a lungul zidului, în direcția vest; acestea aveau doar parter. Falk și Karnbach au adus clădirile la aspectul lor de secol XX (inclusiv supraetajarea corpului-dependință), după cum am sugerat deja mai sus.

Ca un post-scriptum, doresc să semnalez posibilitatea existenței unor structuri supraviețuitoare și în altă zonă a fostului domeniu Dudescu, mai precis calcanul clădirii din strada Antim nr. 8 (astăzi strada Paul Orleanu nr. 8), un imobil construit probabil în forma actuală prin anii 1910 sau 1920. În urma demolărilor din anii 1980, calcanul poate fi examinat de pe parcela din strada Apolodor nr. 7, iar acolo unde tencuiala este căzută, paramentul ce se poate observa pare să fie alcătuit din cărămidă îngustă, de tip

Figura 11. Calcanul clădirii din Str. Paul Orleanu nr. 8 (văzut din Str. Apolodor nr. 7). (Fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020).

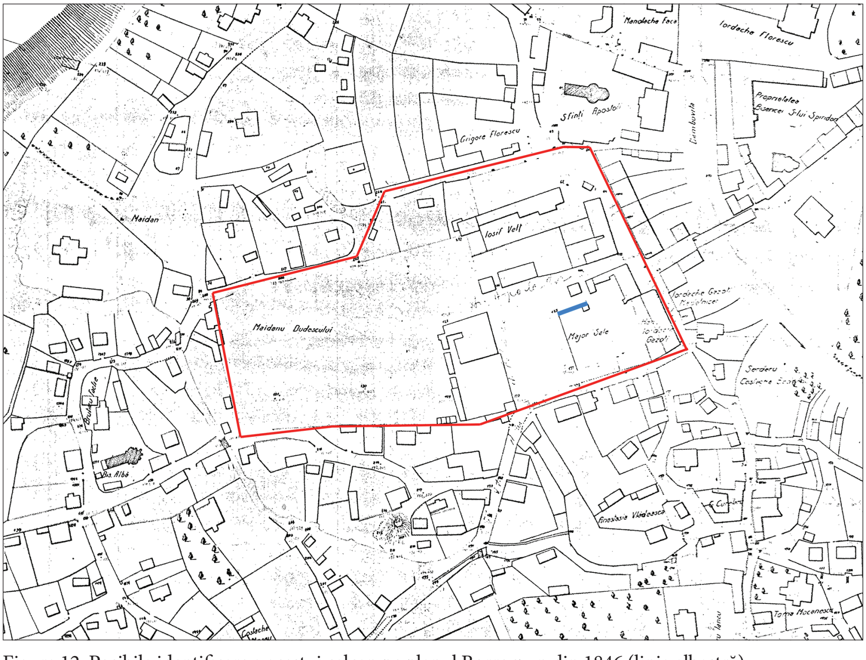

Figura 12. Posibila identificare a acestui calcan pe planul Borroczyn din 1846 (linia albastră) (Material arhivă, grafică proprie).

vechi. Suntem aici la răsărit de locația palatului propriu-zis al Dudeștilor, așa cum l-a identificat regretatul Gheorghe Cantacuzino. Planul Borroczyn la 1846 pare să indice printr-o linie frântă și deschisă existența unui zid supraviețuitor din vechiul domeniu în formă de „L" (probabil o clădire mai mică ruinată), în proprietatea lui Sallos. Planul Jung la 1856 ne arată proprietatea deja parcelată, cu hotare inclusiv pe linia vechiului zid. Segmentul acestuia (sau hotarul parcelelor, la 1856) paralel cu străzile Apolodor și Antim este figurat pe cele două planuri mai aproape de strada Apolodor decât hotarul de azi (dintre strada Paul Orleanu nr. 8 și strada Apolodor nr. 7), dar dacă acordăm cartografilor o mică marjă de eroare (de altfel cu totul verosimilă), înseamnă că identitatea dintre zidul supraviețuitor de la 1846 și ceea ce vedem astăzi nu este deloc imposibilă (dar, bineînțeles, nici dovedită).

Analiza trebuie fără doar și poate aprofundată în viitor prin examinarea interiorului casei Weltz și al dependinței sale. Acest articol nu se dorește o tratare exhaustivă a problematicii palatului Dudescu din perspectiva prezentului, ci doar o atenționare și un semnal de alarmă. Este vorba despre structuri ce au aparținut celei mai importante și prestigioase reședințe boierești din Bucureștiul fanariot, care supraviețuiesc încă în plin secol XXI și care par să fi scăpat până acum atenției cercetătorilor. Vegetația abundentă dezvoltată pe locul caselor demolate în anii 1980 și imaginea generică de apocalipsă a patrimoniului generată de aceste distrugeri[14] au ferit de ochii privitorilor rămășițe care sunt cu totul prețioase pentru un oraș prea puțin înzestrat cu arhitectură civilă medievală. Ele au nevoie urgentă, mai ales în contextul urbanistic actual, de o cercetare temeinică din partea istoricilor și arheologilor specializați în studiul Evului Mediu muntean.

BIBLIOGRAFIE / LITERATURVERZEICHNIS

Surse Primare / Hauptquellen

Analele parlamentare ale României, 1900, tomul XII, Partea I, București, Imprimeria Statului.
Anuarul Bucureștilor, 1906, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.
Palade, I. (ed.), 1907, *Codul Caragea. Reprodus după originalul românesc*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay.
Potra, G., 1975, *Documente privitoare la istoria orașului București* (*1821-1848*), București, Editura Academiei R.S.R.
Urechia, V.A., 1900, *Istoria românilor*, vol. X, partea A, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl..
Urechia, V.A., 1900, *Istoria românilor*, vol. XI, București, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu.

14. Vezi de pildă afirmațiile neverificate despre dispariția ultimelor vestigii ale incintei Dudeștilor la Stoicescu, 2017, p. 102.

Surse secundare / Sekundärquellen
Alexianu, A. (f.a.), *Un bucureștean de altădată: risipitorul logofăt Dudescu*, Roma, Editrice Nagard.
Bezviconi, G., 1940, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. I, București, Fundația Regele Carol I.
Bezviconi, G., 1943, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, București, Fundația Regele Carol I.
Cantacuzino, G., 1959, „Cercetările arheologice din Strada Apolodor nr. 13", în *M.C.A.*, 6, pp. 771-778.
Cantacuzino, G., 1960, „Strada Apolodor și împrejurimi", în *M.C.A.*, 7, pp. 663-669.
Cernovodeanu, P. și Vătămanu, N., 1965, „Considerații asupra „calicilor" bucureșteni în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea. Câteva identificări topografice legate de așezările lor", în *B.M.I.M.*, nr. III, pp. 25-42.
Craven, E., 1789, *A Journey through the Crimea to Constantinople. In a Series of Letters from the Right Honourable Elizabeth Lady Craven to His Serene Highness the Margrave of Brandebourg, Anspach and Bareith, Written in the Year 1786*, Londra, G.G.J. and J. Robinson.
Dinu, T., 2015, *Bucureștiul fanariot*, vol. I *Biserici, ceremonii, războaie*, București, Editura Humanitas.
Drăghiceanu, V., 1916, „Casele Dudescu", în *B.C.M.I.*, vol. VIII, p. 96.
Florescu, G.D., 1935, *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri între anii 1790-1791 după două planuri inedite*, București, Institutul de Arte Grafice „Lupta".
Georgescu, F., 1966, „Realizări edilitare în Bucureștii anilor 1831-1848", în *B.M.I.M.*, nr. IV, pp. 87-122.
Ghica, I., 1879, *Convorbiri economice*, vol. III, București, Editura Socec.
Ionașcu, I., 1959, „Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770", în *R.I.*, vol. V, pp. 113-131.
Ionnescu-Gion, G.I., 1899, *Istoria Bucurescilor*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socec.
Negrescu-Suțu, R., 2013, *Cartea de aur a familiei Suțu*, București, Capitel Avangarde.
Rădvan, L. și Ciobanu, M.A., 2019, „Noutăți din arhivele moscovite: planul Harting și planul general a Bucureștilor și împrejurimilor (1807-1812)", în *A.Ș.U.I.*, Serie nouă, tom. LXV, Iași, pp. 451-474.
Stoicescu, N., 2017, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, ediția a III-a, București, Editura Basilica.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LISTE DER ILLUSTRATIONEN

Figura 1. Fostul domeniu Dudescu figurat pe planul Borroczyn din 1846 (copia Sfințescu 1921). (Material arhivă, grafică proprie).
Abbildung 1. Das ehemalige Gut Dudescu auf dem Borroczyn-Plan 1846 (die Sfințescu-Kopie 1921) dargestellt (Archivmaterial und eigene Graphik).
Figura 2. Fostul domeniu Dudescu marcat pe planul cadastral de la începutul anilor '80. (Material arhivă, grafică proprie).
Abbildung 2. Das ehemalige Gut Dudescu auf dem Katasterplan der 80er Jahren dargestellt. (Archivmaterial und eigene Graphik).
Figura 3. Fostul domeniu Dudescu marcat aproximativ pe planul cadastral din anii '90. (Material arhivă, grafică proprie).
Abbildung 3. Das ehemalige Gut Dudescu auf dem Katasterplan der 90er Jahren dargestellt. (Archivmaterial und eigene Graphik).
Figura 4. Zidul de incintă al curții Dudeștilor, văzut din parcela de pe Strada Apolodor nr. 10. (Fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020).

Abbildung 4. Die Einfriedungsmauer des Dudescu Hofes, wie von der Parzelle in Strada Apolodor Nr. 10 gesehen. (Foto Radu Stanciu, 26.03.2020)
Figura 5. Casa Josef Weltz (Strada Sfinții Apostoli nr. 44). Calcanul lipit de blocul nou este zidul de incintă al curții Dudeștilor. (Fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020).
Abbildung 5. Das Josef-Weltz-Haus (Strada Sfinții Apostoli Nr. 44). Die an dem neu errichteten Gebäude anliegende Rückwand ist Teil der Einfriedungsmauer des Dudescu Hofes. (Foto Radu Stanciu, 26.03.2020).
Figura 6. Cele două ferestre zidite din zidul de incintă al curții Dudeștilor (calcanul casei Weltz, la nivelul parterului). (Fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020).
Abbildung 6. Die zwei eingemauerten Fenster innerhalb der Einfriedungsmauer des Dudescu Hofes (die Rückwand des Weltz-Hauses, im Erdgeschoss). (Foto Radu Stanciu, 26.03.2020).
Figura 7. Planul Purcel 1791: roșu = Palatul Dudescu; verde = începutul străzii Antim; turcoaz = Strada Vânători. (Material arhivă, grafică proprie).
Abbildung 7. Der Purcel-Plan 1791: rot = Schloss Dudescu; grün = Anfangsteil der Strada Antim; türkis = Strada Vânători. (Archivmaterial und eigene Graphik).
Figura 8. Ferestruica zidită de la etajul casei Weltz. (Fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020).
Abbildung 8. Das kleine eingemauerte Fenster im ersten Stock des Weltz-Hauses. (Foto Radu Stanciu, 26.03.2020).
Figura 9. Tipuri de cărămidă: A = cărămidă veche, cu subtipurile 1, 2 și 3; B = cărămidă nouă; linia galbenă delimitează clădirea principală sau casa Weltz (stânga) de corpul-dependință (dreapta). (fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020), grafică proprie).
Abbildung 9. Ziegeltypen: A = alte Ziegel, mit Untertypen 1, 2 und 3; B = neue Ziegel; die gelbe Linie grenzt das Hauptgebäude oder Weltz-Haus (links) vom Nebengebäude (rechts) ab. (Foto Radu Stanciu, 26.03.2020 und eigene Graphik).
Figura 10. Subtipul 1 de cărămidă veche: zidul de incintă în dreptul parcelei din Str. Vânători nr. 15 (Fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020).
Abbildung 10. Alte Ziegel von Untertyp 1: die Einfriedungsmauer gegen die Parzelle von Strada Vânători Nr. 15. (Foto Radu Stanciu, 26.03.2020).
Figura 11. Calcanul clădirii din Str. Paul Orleanu nr. 8 (văzut din Str. Apolodor nr. 7). (Fotografie Radu Stanciu, 26/03/2020).
Abbildung 11. Die Rückmauer des Gebäudes von Strada Paul Orleanu Nr. 8 (wie von Strada Apolodor Nr. 7 gesehen). (Foto Radu Stanciu, 26.03.2020).
Figura 12. Posibila identificare a acestui calcan pe planul Borroczyn din 1846 (linia albastră) (Material arhivă, grafică proprie).
Abbildung 12. Die mögliche Identifikation dieser Rückmauer auf dem Borroczyn-Plan 1846 (blaue Linie). (Archivmaterial und eigene Graphik).

PLIMBARE PE VECHI STRĂZI BUCUREȘTENE

Andreea MÂNICEANU[1]

Cuvinte-cheie: *București; istorie urbană; modernizare; străzi; grădini; biserici; hanuri; case boierești; anticariate; teatru; memorii.*
Keywords: *Bucharest; urban history; modernization; streets; gardens; churches; inns; old fashioned houses; second hand books shops; theater; memories.*

Rezumat: *Articolul de față aduce în prim-plan poveștile câtorva străzi bucureștene, aflate în partea centrală a orașului, precum Strada Grădina cu Cai, Strada Academiei, Strada Batiștei, Strada Franceză și Strada Xenofon. Fiecare dintre aceste străzi, deși se află printre cele mai cunoscute în rândul bucureștenilor, încă mai surprinde din punct de vedere al interesantelor istorii pe care le păstrează. Textul este conceput asemenea unei plimbări imaginare ce pornește din Piața Mihai Kogălniceanu, pentru a descoperi Strada Grădina cu Cai, și se încheie urcând singura stradă bucureșteană în trepte: Strada Xenofon.*

Grădini, case boierești, teatre, biserici, întâmplări dramatice sau amuzante, intrigi politice, personaje rămase emblematice, toate acestea le păstrează încă „Bucureștiul pașilor noștri" în istoria fascinantă a străzilor sale.

Abstract: *The present article focuses on the stories of some Bucharest streets, situated in the central part of the city, as Street Grădina cu Cai, Academy street, Batiștei street, Franceză street and Xenophon street. Each of these streets, although being among the most known by the Bucharest people, still has surprises for the interestings stories they keep. This text is written as an imaginary stroll that starts from the Mihail Kogălniceanu Square, to discover the Street Grădina cu Cai and ending by climbring the only Bucharest street with steps: the Xenophon Street.*

Gardens, old fashioned houses, theatres, churches, dramatic or funny stories of the past, political intrigues, characters who are still emblematic, all this "Bucharest of our steps" still keeps in the fascinating history of his streets.

Strada Grădina cu Cai ce pornește din Piața Kogălniceanu spre cheiul Dâmboviței poartă numele unei vechi și frumoase grădini bucureștene. Nicolae Filimon scria în *Ciocoii vechi și noi* că în această grădină „*fiecare cap de familie își întindea masa și, împreună cu casnicii și amicii, beau și mâncau; apoi începeau a învârti hora strămoșească și danțurile cele vesele*" (Filimon, 2002, p. 104).

---

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: andreea_maniceanu@yahoo.com

Locul ajunge să fie cunoscut sub denumirea de „*Grădina cu Cai*” datorită unui întreprinzător francez, care a avut ingenioasa idee de a construi un foișor pentru reprezentațiile de muzică și balet, în jurul căruia se roteau, ca într-un carusel, călușei de lemn, pe care bucureștenii i-au îndrăgit atât de mult, încât au devenit în scurt timp un reper important al locului (Ofrim, 2007, p. 122).

Italianul Domenico Zanelli vizitează grădina în anul 1841, amintind în scrierile sale că *„în fiecare duminică, plătind la intrare câțiva gologani, locuitorii pot petrece ascultând muzică militară, dansându-se ori dându-se în călușei”* (Ibidem).

Pe la 1856, în Grădina cu Cai se afla un teatru de vară care aduna publicul doritor să se bucure de reprezentațiile trupei de circ conduse de italianul Carlo Serie sau de dresurile de cai ale polonezului Dunski. „*Era în aceste locuri un colț de luncă mângâiat de apele Dâmboviței. Printre plute bătrâne și nuci cu maiestuoase coroane, își așezase circul italianul Carol Serie. În umbra lor, un carusel cu căluți colorați se rotea fără odihnă, iar polonezul Dunski își dresa bidiviii amazoanelor sale, printre purtătoare de mini-jupe în orașul lui Bucur. De la carusel și de la caii polonezului s-a tras numele grădinii*” (Predescu, 1990, p. 50).

Grădina cu Cai a rămas cunoscută și pentru faptul că bucureștenii veneau aici în zilele călduroase de vară pentru a se răcori, căci exista în această grădină o baie special amenajată pentru acest lucru. „*Dâmbovița veche făcea în acest loc un ostrov al cărui zăvoi îndulcea canicula bucureșteană. Veneau în răcoarea sa să se scalde odraslele boierești ori ciocoiași subțiați la Paris, precum și cuconet pe măsură, zbenguindu-se aproape îmbrăcate, costumul de baie fiind necunoscut. Patronul le oferea aceste delicii pentru 2 sfanți, pe care nu se îndurau să-i arunce mărginașii când se puteau scălda gratis în apele gârlei, în ținuta strămoșească a lui Adam și Evei, bălăcindu-se alături de cai și câini. După dușurile calde și reci, clienții se reconfortau cu mititei și alte delicatețuri*” (Predescu, 1990, p. 51).

Locul fiind tot mai căutat, grădina a fost înconjurată cu ulucă înaltă, au fost trasate noi alei, așezate mese sub coroanele dese ale copacilor bătrâni, după care, în tot acest decor, a fost construită o scenă din scândură groasă, pentru „*distracțiunile*” pregătite bucureștenilor la „*prețuri cuviincioase*”. Faima grădinii devenise cunoscută în întregul oraș. În *Grădina cu Cai* se serveau vinuri franțuzești, iar trupele de teatru se bucurau din plin de succes. „*Veneau acum la Grădina cu Cai boiernași cu haine nemțești, ca să-și mai subțieze gustul și să-și mai fasoneze consoartele și madmoazelele; moftangii cu jachetă lungă și pantaloni «neglije» și elegante crinoline. Împrăștiau în jur suave parfumuri franțuzești și priviri misterioase, strecurate prin voaletele subțiri ca firul de păianjen*” (Predescu, 1990, p. 51).

În Grădina cu Cai se jucau comedii franțuzești, se râdea și se discuta mult. Nu toți apreciau însă umorul pieselor jucate. Căpitanul Derblich, de exemplu, se arăta scandalizat de comediile ce făceau deliciul bucureștenilor. Le-a catalogat drept lipsite de bun gust, considerând că morala era călcată în picioare. Ceea ce omitea însă să scrie căpitanul austriac era faptul că ofițerii majestății sale de la Vinea erau mai „*galomani*” decât „*bucureștenii sadea*”, căci „*alergau ca iepurii prin grădinile gospodinelor, fugăriți și ciomăgiți când săreau gardurile după fetele și femeile acestora*” (Predescu, 1990, p. 52).

Grădina cu Cai a fost un loc ce a adus un nou suflu plin de viață și entuziasm, cum nu mai cunoscuseră Bucureștii acelor vremuri. De numele acestei grădini se leagă amintirile începutului de drum a unor mari nume ale culturii românești. Aici venea Eminescu ca sufleor al trupei Fanny Tardini și tot aici cânta Anton Pann cu vocea sa inegalabilă de bariton (Predescu, 1990, p. 52).

În anul 1864, în ziarul *Dâmbovița*, Dimitrie Bolintineanu scria: „*Grămezi de cavaleri îmbrăcați elegant cu «frace civite», cu bumbi galbeni de alamă, cu pălării negre ascuțite în vârf, cu ciuboțele ascuțite, cu pantaloni strâmți pe picioare, mode de atunci; pe de altă parte grămezi de dame, cu pălării largi cât lipanurile cele bătrâne, cu rochii scumpe, parfumate ca niște mirese de țară, se îndreptau către Grădina cu Cai, înotând în pulberea ce trăsurile o lăsau în urma lor. O lume mai bogată venea din urmă. Această lume era în trăsuri elegante, având pe feciori înapoi, în picioare, și ținându-se de niște ciucuri mari de mătase, lipiți de trăsuri. Toate aceste trăsuri pline de cavaleri și dame urmau curentul general către Grădina cu Cai. Lumea din toate clasele, din toate culorile, circula pe aleea cea mare, unii după alții, căutându-se unii pe alții, sau mai bine zis căutând unii la veșmintele celorlalți. O bandă de muzică instrumentală execută, destul de fals, niște arii. În lumea de pe alee se auzea o muzică surdă, unii se preumblau, alții se conversau. Pe ici-pe acolo, se auzeau idei ciudate, vorbe franceze românite, un fel de limbă ce desemna alte idei decât cele ce ei ar fi voit să zică, dar care, între ei, le înțelegeau. Unul calcă pe picior pe altul și-i cere «pardon», celălalt răspunde cu «mersi». O damă zice unuia «bonjur domnul!», domnul răspunde cu «bonjur cheramo*!»".

Marele actor C.I. Nottara își amintește că în anul 1875, licean fiind, a jucat timp de zece zile pe scena Grădinii cu Cai: „*Era o vastă grădină de vară cu o scenă. Ne-am prezentat cinci-șase dintre noi la Patzak, proprietarul. L-am ademenit să ne angajeze și ne-a angajat. Noi, băieții, de liceu, jucam teatru pentru o sumă mică și masă. Asta era în vacanța de vară; știu că printre noi era și fostul societar al Teatrului Național, dar el n-a vrut să joace, noi repetam și el își petrecea vremea, până isprăveam repetiția, cântând la un pian hodorogit care se afla în salonul de iarnă. Angajamentul n-a ținut mult la Patzak, vreo zece zile; apoi ne-am mutat cu teatrul nostru la o grădină pe Calea Văcărești*" (Nottara, 1936, p. 215).

Ostrovul și Grădina cu Cai au existat până în anul 1882, când rectificarea albiei Dâmboviței a dus la dispariția lor. Numele străzii a rămas însă până în zilele noastre, pentru a ne aminti că a existat cândva un București al grădinilor, cu muzică, voie bună și spectacole (Ofrim, 2007, p. 122). Se spune că în anul 1915, când s-a încercat schimbarea numelui străzii bucureștenii s-au împotrivit categoric. Își doreau ca strada să păstreze amintirea grădinii de odinioară, pe unde zburdaseră caii lui Dunski și unde copiii se cățărau pe garduri pentru a admira priveliștea. Atât de insistentă a fost plângerea lor, încât primarul, de frica unei răzbunări electorale, a lăsat numele străzii neschimbat. Și neschimbat a rămas până astăzi (Predescu, p. 52).

Îndepărtându-ne de Piața Kogălniceanu și urcând spre Universitate, ajungem în scurt timp pe strada Academiei. În secolul al XIX-lea, o plimbare pe această stradă oferea

bucureștenilor șansa de a descoperi una dintre cele mai impresionante curți bucureștene, și anume curtea boierului Costache Cornescu. „*Ca să-ți faci o idee de întinderea cuprinsului lui Cornescu, închipuiește-ți că pornești din colțul casei Blaremberg, unde este Ministerul Afacerilor Străine, și mergi pe strada Academiei până în dreptul bisericei «Sfântul Nicolae Dintr-o Zi»*, și apoi de acolo o iei în sus pe strada Ienii până în poartă la Mazar-Pașa și închei pătratul cu două linii paralele, una stradei Academiei, și cealaltă stradei Ienii; vei avea astfel cuprinsul curții lui Cornescu, o adevărată moșie: tot spațiul pe care se află astăzi *hotelurile «Ioji», «Union», «Regal», cu strada Regală și cu o mulțime de case din fund și din strada Ienii*" (Ghica, 2004, p. 315).

Se spune că boierul Cornescu avea în curte un urs mare negru, după obiceiul vremii ca cei înstăriți să dețină animale sălbatice sau păsări care mai de care mai uimitoare. Pe Moș Martin boierul Costache Cornescu îl crescuse de mic „*cu o îngrijire cu totul părintească*". Nu de puține ori povestea boierul plin de încântare cum îi fusese milă de bietul urs pe vremea când nu era decât un pui: „(...) *l-a văzut orfan, fără tată și fără mamă, căzuți amândoi într-o bătaie la Petroșița sub gloanțele cojeștenilor, corneștenilor și ghergănenilor. Până la vârsta de doi ani, Martin era blând ca un miel și plăcut; trăia prin casă, se plimba liber de gât cu boierii, cu cocoanele și cu oamenii din curte* (...); *dar mai târziu, începând a da la palme în dreapta și în stânga, în urma câtorva zgârieturi cu unghiile, Cornescu fusese silit să-l izoleze, și de vreo zece ani îl ținea în lanț, legat de un stâlp nalt, în vârful căruia era o roată de car, unde se urca de-și lua tainurile ce i le aducea amicul* său Vintilă la orele hotărâte" (Ghica, 2004, p. 314).

Nu își închipuiau însă cei ai casei, și cu atât mai puțin trecătorii, care probabil, curioși, șovoiau uneori admirând proprietatea lui Costache Cornescu, ce tragedie avea să se întâmple în curtea boierului. Într-una din zile, Moș Martin, enervat la culme de sâcâielile vizitiului Timofei, care avea urâtul obicei de a-l tăbărî ceasuri întregi cu biciul, îl sfâșie într-o clipă de furie pe bietul vizitiu. „*De trei luni, Moș Martin înghițea această umilință, dar pe mormăite; își făcea el planul său de răzbunare, și într-o zi, când începe bătaia biciului, ursul se tot trage încetul cu încetul înapoi, din ce în ce mai aproape de stâlp; cu cât ursul se trăgea, cu atât Timofei înainta, ca să-l poată ajunge să-l bată peste ochi și peste bot; până ce deodată fiara, făcându-și vânt, se repede din toată lungimea lanțului, îl ajunge cu laba, îl trage la dânsul și-l sfâșie în bucăți. A strigat bietul băiat cât a putut, dar cine să-l auză tocmai în fundul curții Cornescului, care era cât un bărăgan de mare*!" (Ghica, 2004, p. 315). A rămas de atunci această întâmplare ca un fapt ce s-a petrecut cândva pe Strada Academiei și care nu a putut fi șters din amintirea vremurilor.

Vechea stradă a Academiei a cunoscut însă și întâmplări mai vesele. Pe locul unde se află astăzi Facultatea de Arhitectură și o parte a Universității, era cunoscuta *Grădină Rașca*, loc de întâlnire a elitelor vremii pentru petrecerea timpului liber. Inițiativa deschiderii unei astfel de grădini i-a aparținut cehului Hrtschka, căruia românii, din cauza dificultății de pronunție, i-au spus simplu Rașca. Farmecul grădinii, sporit de plimbările acompaniate de muzică, dar și de iluminatul strălucitor în zilele de sărbătoare, „*când o*

stea mare din sticlă multicoloră și palmieri de tablă purtând globuri colorate în loc de fructe anunțau marile serate", a cucerit ani de-a rândul viața orașului (Crutzescu, 2011, p. 115).

Restaurantul grădinii oferea oaspeților preparate delicioase, iar după o masă copioasă „*se juca biliard, se bea multă bere și se asculta muzică. Până târziu în noapte cânta orchestra lui Ludovic Wiest și, uneori, muzica militară. Bărbații veneau la Rașca să se uite la fete, și fetele, adunate de prin toate mahalalele Bucureștilor, se plimbau pe alee, îndelung, și zâmbeau la bărbați*" (Crutzescu, 2011, p. 115). Tot aici se jucau și numeroase piese de teatru, printre care și *O noapte furtunoasă* și *Conu Leonida față cu reacțiunea* de Ion Luca Caragiale. Spre încântarea spectatorilor, uneori biletele se vindeau la jumătate de preț, așa cum, de exemplu, ziarul *Dimineața* anunța, la 12 iulie 1906, că spectatorii comediei *Odăi mobilate* vor plăti 6 lei la lojă în loc de 12 și 50 de bani la mese în loc de 1 leu. Pe vremea aceea, un salariu mediu era de aproximativ 200 de lei.

Caragiale amintește cu umorul său specific o scenă memorabilă petrecută la grădina Rașca: „*Era pe vremea lui Cuza. Rosetti publicase în Românul un articol fulminant. Se aștepta să fie arestat și Românul suprimat. Ședea cu locuința pe Strada Academiei, peste drum de Rașca, birt și cafenea la modă pe atunci. Rașca, ceh de origine și fanatic republican, profesa ideile cele mai înaintate și, firește, se închina lui Rosetti. Directorul Românului află de dimineață că înainte de amiază are să fie călcat de procuror* (...). *Era prin Iunie. Până să vie să-l aresteze trece peste drum la Rașca să ia o ceașcă de supă și un pahar de vin, și lasă acasă vorbă unde să-l găsească oricine. Rașca îl întâmpină cu cel mai profund respect și-l servește în grabă. Pe când conversează amândoi, se întunecă deodată și pornește o vijelie îngrozitoare de vară; se aud geamuri spărgându-se și țipetele celor apucați pe drum. Rosetti soarbe încet din supă, spunând amicului său care șade în picioare că Europa în veacul viitor ori va fi ori căzăcească, ori republicană. Afară furtuna crește mereu.*

Deodată ușa se deschide și procurorul, urmat de dorobanți, intră; înaintând grav pân' la masă, întreabă:

— «*D-ta ești cetățeanul C. A. Rosetti*?

— *Da, d-le.*

— *În numele legii ești arestat! (...) Urmează-mă!*

— *Vă rog, d-lor, lăsați mai întâi pe bietul prizonier să-și bea cafeaua*!» *și face semn să șează procurorului, care ascultă.*

Apoi cu tonul celei mai înalte politețe:

— «*D-v. nu luați un cognac*? (...) *Fratele Rașca are cognac minunat.*

— *Nu, mulțumesc.*

— *Eu o să iau*».

Rașca era în culmea admirației, nu putea înțelege tăria omului aceluia care-și lua cafeaua și-și degusta cognacul cu atâta liniște sufletească, cu atâta sânge rece, parcă n-ar fi fost alături sbirii, gata să-l înhațe; nu se putea îndestul minuna de ascendentul ce avusese Rosetti asupra sbirului.

Dar acum s-a întunecat cu totul și furtuna e în culme.

— «*Sunt gata, d-lor să vă urmez*», *zice Rosetti.*

— «*Haidem*», *zice procurorul.*

Rașca se repede să sărute mâna martirului, acesta l-atrage în brațe, îl pupă frățește și pornește fără pripă urmat de sbiri. Când deschide ușa să iasă, o clipire orbitoare despică văzduhul întunecat și numaidecât urmează răcnetul formidabil al trăsnetului, care a căzut aci foarte aproape, sguduind din temelii toată împrejurimea. Martirul a plecat, iar Rașca pică în genunchi și începe să-și facă repede cruci peste cruci: «*Jesus*! *Maria! Das ist ein Christus!*». *Până la moarte, Rașca a rămas cu convingerea că Rosetti era o ființă supranaturală*" (Caragiale, 1932, p. 135).

Lăsând în urmă grădina Rașca cu poveștile ei, ne îndreptăm către un loc aparte de pe Strada Academiei. Este vorba de Biserica „*Sfântul Nicolae Dintr-o Zi*", una dintre cele mai vechi și frumoase biserici bucureștene, aflată în apropierea *Institutului de Arhitectură „Ion Mincu*".

Povestea bisericii începe în prima jumătate a secolului al XVII-lea, când „*Neagu postelnic, fiul lui Mihaiu din Târgșor*" construiește pe aceste locuri o bisericuță din lemn, așa cum amintește legenda, într-o singură zi. După alte surse, însă, numele „*Dintr-o Zi*" provine de la faptul că a fost sfințită în aceeași zi a anului următor începerii construcției.

Cel de-al doilea ctitor al bisericii a fost Doamna Marica Brâncoveanu. În anul 1702, soția marelui voievod Constantin Brâncoveanu reface biserica din zid și cărămidă, ispravnic fiind Ianache Văcărescu, așa cum păstrează scris pisania originală (Stoica, Ionescu-Ghinea, 2005, p. 23).

La începutul secolului al XIX-lea, biserica a căpătat statutul de „*paraclis domnesc*", datorită faptului că se afla în apropierea reședinței domnești de pe Podul Mogoșoaiei, în care au locuit Caragea Vodă și Grigore al IV-lea Ghica. De la reședința domnească la biserică, Ioan Caragea „*a poruncit să i se facă o punte, ridicată sus pe bârne, care să-l ducă de acasă la biserică*". Astfel, „*Vodă trecea gânditor, petrecând boabele mătăniilor printre degete, pe puntea acoperită deasupra și în părți, ca printr-un coridor, până la biserică*". Această punte s-a menținut până aproape de jumătatea secolului al XVIII-lea (Stoica, Ionescu-Ghinea, 2005, p. 24).

Din cauza unui puternic incediu izbucnit în anul 1825, acoperișul bisericii a fost distrus, reparațiile realizându-se din bunăvoința domnitorului Grigore Dimitrie Ghica. Este refăcută partea superioară, bolțile și pridvorul, și este restaurată pictura originală. Cu acest prilej, la intrarea în pronaos este așezată o nouă pisanie, care se păstrează până astăzi.

Construită în stilul brâncovenesc, biserica are formă de navă, având absida altarului poligonală, spre exterior. Pridvorul este sprijinit pe șase stâlpi-coloane din cărămidă, formând pe fațadă trei arcade înalte, iar pe lateral câte două. Pronaosul, de formă pătrată, este acoperit cu o calotă sferică, deasupra căreia se află turnul clopotniță. Naosul, despărțit de pronaos printr-un arc dublu, este, de asemenea, acoperit cu o calotă sferică, așezată pe pandantivi. Sfântul Altar are o formă semicirculară și este încununat cu o boltă cilindrică și cu o semicalotă. Catapeteasma a fost adusă de la Viena în anul 1827, actuala pictură a

bisericii, realizată în tehnica *fresco*, datează din același an. Din pictura originală, din anul 1702, se mai păstrează doar icoana Sfântului Ier. Nicolae, pictată pe peretele de apus al bisericii, deasupra intrării principale (Stoica, Ionescu-Ghinea, 2005, pp. 24-26).

În anul 1915, biserica a fost declarată monument istoric, prin Înalt Decret Regal. În perioada 1911-1947, lăcașul de rugăciune a fost dat în folosință Comunității ortodoxe albaneze din București, pentru scurt timp slujind aici preotul albanez Fan Noli, luptător pentru independența Albaniei și pentru autocefalia Bisericii Ortodoxe Albaneze. Începând cu anul 2004, din grija părintelui paroh Vasile Ioana, au fost realizate ample lucrări de reparație și de consolidare, conform planului întocmit de arhitectul Niels Auner. A fost consolidată structura de rezistență a bisericii, au fost restaurate pictura, catapeteasma, cafasul și mobilierul, a fost refăcută tâmplăria și a fost înlocuită turla existentă cu una în stilul original brâncovenesc.

Primele săpături arheologice au avut loc în anul 1971, ocazie cu care a fost dezvelit un cavou construit din cărămidă. Săpăturile arheologice care au vizat întreaga biserică la interior au fost realizate în anul 2006, iar în anul 2017 cercetarea arheologică a continuat, pe latura de nord, cu o casetă, în curtea din jurul bisericii. În cursul acestor trei campanii de cercetări arheologice, au fost descoperite 84 de morminte, dar și elemente constructive ale unei biserici anterioare. S-au descoperit, de asemenea, inele sigilare, cruciulițe, cercei, bumbi, nasturi, monede din secolele XV-XIX, o iconiță și un ulcior cu două toarte.

Sfințirea bisericii a avut loc în primăvara anului 2012, cu prilejul împlinirii a 310 ani de existență, moment când biserica a primit și cel de-al doilea hram, și anume „*Duminica Sfintelor Femei Mironosițe*”, în cinstea Maricăi Brâncoveanu.

Biserica „*Sfântul Nicolae Dintr-o Zi*” reprezintă un important reper spiritual pentru bucureșteni. Printre cele mai frumoase daruri pe care sfântul lăcaș l-a primit în primăvara anului trecut este o copie în mărime naturală a *Icoanei făcătoare de minuni a Maicii Domnului*, de la *Mănăstirea Vatoped*, din *Sfântul Munte Athos*. În duminici și la sărbători, biserica se bucură de o prezență impresionantă de credincioși, fiind una dintre cele mai iubite biserici ale Capitalei. „*Nu ai cum să n-o remarci în cenușiul clădirilor din centrul Capitalei, albă și grațioasă ca o rochie de mireasă. Ca o minune ce îți iese brusc în față. Și nu ai cum să n-o cinstești și să n-o iubești ca pe un dar ceresc, pentru că, așa discretă, dar somptuoasă, așa simplă, dar maiestuoasă, Biserica de lângă Arhitectură are o aură regală în fața căreia îți pleci ușor capul. Biserica Sfântul Nicolae, știută drept și Biserica Dintr-o Zi, a trecut prin multe transformări de-a lungul celor trei secole de existență, păstrându-și mereu însă locul privilegiat în inimile și în rugăciunile tuturor*”. Cu toate că Strada Academiei nu mai amintește în zilele noastre cu nimic de înfățișarea pe care o avea în secolul al XIX-lea, Biserica „*Sfântul Nicolae Dintr-o Zi*” rămâne acum, ca și atunci, unul dintre locurile pline de frumusețe și încărcătură istorică ale străzii.

În apropierea străzii Academiei, se află Strada Batiștei, una dintre cele mai cunoscute străzi bucureștene. Printre cele mai importante edificii ce se regăsesc pe această stradă se află casa fostului om politic Nicolae Filipescu, proprietate construită între anii

1888-1890, după planurile arhitectului elvețian Louis Pierre Blanc. Realizată cu pricepere și cu mult bun gust, clădirea a fost dotată cu interioare în stil *neoclasic francez*, cu excepția casei scărilor, realizată în stil *electic*, cu lambriuri (Oprea, 1986, p. 117).

De-a lungul timpului, locuința a suferit numeroase transformări, impuse de capriciile proprietarilor succesivi, rămânând neschimbate doar două dintre vechile plafoane, unul în fosta bibliotecă, realizat în lemn de nuc masiv, iar celălalt în fostul birou de lucru, pictat cu o scenă alegorică. Compoziția, înscrisă într-un oval, reprezintă șase personaje (un bărbat și cinci femei), în diverse atitudini, ascultând o lectură, reprezentând pe Apollo și muzele. Din păcate, textul sau numele artistului nu se pot descifra din cauza unei pete de culoare brun închis ce acoperă pictura în partea stângă a scenei, pierzându-se astfel informațiile referitoare la identitatea autorului sau tâlcul operei (Oprea, 1986, p. 117).

Nicolae Filipescu a fost membru marcant al *Partidului Conservator* și unul dintre primarii care s-au implicat cu toate eforturile în modernizarea orașului. Lui i se datorează apariția ziarului *Epoca*, dar și numeroase realizări bucureștene. „*Omul tânăr cu nobile sentimente, plin de energie și inteligență*”, așa cum era descris în februarie 1893, în ziua alegerii ca primar de Consiliul orășenesc, s-a preocupat constant de înfrumusețarea orașului și de satisfacerea cerințelor bucureștenilor. A rămas în amintirea contemporanilor datorită inițiativei de a pune în circulație primul tramvai electric, dar și firii sale aprige care l-a dus în cele din urmă la asasinarea prin duel a politicianului și ziaristului Emanuel Lahovary (Nicolau-Stroești, 1915, p. 52).

Intrigat de articolul ofensator scris de Lahovary în ziarul *L'independence Roumaine*, se pare că nimic nu a putut schimba „*această încăpățânare a lui Filipescu*” de-aș provoca adversarul la duel. Se întâmpla în ziua de 29 noiembrie a anului 1897 (...) Lahovary a sfârșit ucis de lovitura puternică a spadei care îi intrase 20 de centimetri în zona inimii. Zoe Suțu, văduva lui Lahovary, a comandat în memoria acestuia o sculptură realizată de artistul Karl Storck, care în prezent se află amplasată în Piața Națiunilor Unite. Nicolae Filipescu a fost condamnat la închisoare, însă grațiat după scurt timp prin decret regal (Bacalbașa, 1936, pp. 210-215). Din anul 1976, timp de mai mult de trei decenii, clădirea s-a aflat în folosința Ambasadei S.U.A., fiind declarată monument istoric în România, în anul 1992.

În apropierea casei lui Nicolae Filipescu se află *Biserica Batiște*, cu hramurile „*Adormirea Sf. Ana*” și „*Cuvioasa Parascheva*”, monument istoric de o frumusețe aparte, ce datează din vremea domnitorului Matei Basarab (1632-1654). Puternicele incendii izbucnite în această parte a orașului în secolul al XVII-lea au distrus construcția inițială din lemn, actuala biserică fiind ridicată din piatră de către Manciul vătaful la 1763, în apropierea sau, după alte surse documentare, chiar pe locul celei mistuite de foc (Florescu, 1935, p. 45).

Despre denumirea lăcașului de cult sunt amintite mai multe explicații. Istoricii Nicolae Iorga și Gh. Ionescu-Gion pun numele bisericii în strânsă legătură cu unul dintre sfetnicii de seamă ai domnitorului Radu Mihnea, boierul grec Constantin Baptista Vevelli, stăpânul unei frumoase case și grădini bucureștene, considerat primul ctitor al bisericii (Iorga, 1899, p. 41).

Pe de altă parte, în scrierile despre București, George Potra explică numele bisericii ca provenind de la bălțile lăsate de Bucureștioara în drumul său: „*Astfel, după ce pornea din balta Icoanei, Bucureștioara trecea strada din fața grădinii și pe unde se întretaie strada* «*Maria Rosetti*» *cu strada* «*Dionisie Lupu*» *făcea o mică baltă. De aici își continua cursul pe ulița* «*Scaune*», *trecând prin spatele bisericii Batiște unde, deducem, că tot Bucureștioara făcea o altă baltă –* «*băteliștea*» sau «*batiștea*» (în apropierea căreia își țineau măcelarii vitele aduse pentru tăiere), *de unde vine și numele mahalalei și al bisericii*" (Potra, 1990, p. 201).

Unul dintre dascălii bisericii amintiți în scrierile secolelor trecute a fost Ion Dobre, autorul unui manuscris cu însemnări prețioase despre cele mai importante evenimente petrecute în București între anii 1881 și 1829. De la acesta aflăm despre cutremurele îndurate de bucureșteni în prima jumătate a secolului al XIX-lea. „*Dascălul de la Batiștea, un adevărat izvor de informații interesante, însemna că la 14 noiembrie 1829, seara* «*s-a făcut un cutremur foarte mare, care cutremur cu puțin lucru nu s-a potrivit cu cutremurul din 1802 octombrie 14, ce s-a făcut mai înainte de acesta, tocmai în venirea domnului Constantin Ipsilante*»" (Potra, 1990, p. 162).

Prima imagine a bisericii apare cel mai devreme într-un desen în peniță din anul 1813, aparținând unuia dintre cântăreți, Ioan *sin* Dobre. Desenul înfățișează lăcașul înconjurat de un gard înalt de lemn cu două turle ce par a fi din piatră. Peste timp, în secolul al XIX-lea, pictorul italian Dominico Preziosi este autorul unei acuarele remarcabile, ce surprinde pe lângă frumusețea bisericii și contrastul vieții bucureștene specific vremii (Potra, 1990, p. 162).

În perioada interbelică, peste drum de biserică se afla anticariatul bătrânei doamne Ghizela Popper, cunoscută tuturor ca „*Madam Batiște*". În magazinul despărțit în două de o perdea mare și groasă, pentru a servi drept locuință și prăvălie deopotrivă, clienții puteau găsi pe lângă cărți vechi și o sumedenie de orice fel de mărunțișuri, precum „*mobile ocazionale, haine și rochii demodate, nasturi, funde, dantele, cărți poștale ilustrate, mărci în plicuri sau lipite pe cartoane pentru filateliștii începători, recrutați dintre elevii de liceu și multe, multe altele*" (Potra, 1990, p. 314).

Cumpărătorii erau în special elevii *Liceului* „*Spiru Haret*", *Institutului* „*Schewitz*" sau ai Școlii de fete „*Regina Maria*", dar și elevi de la licee mai îndepărtate, precum *Liceul* „*Gheorghe Lazăr*", „*Sf. Sava*", „*Matei Basarab*" sau „*Mihai Viteazul*". Aceștia veneau să vândă sau să cumpere cărți, căci știau că la „*Madam Batiște*" cărțile „*se vindeau mai bine și se cumpărau mai ieftin*". Pe lângă acest lucru, mai era și farmecul prezenței bătrânei doamne, căci „*pe lângă tocmeală, fiecare mic client avea mai multă îndrăzneală și curaj în vorbă cu o femeie bătrână decât cu un bărbat care te-ar fi repezit și ar fi terminat repede cu tine dacă vedea că te tocmești prea mult*". Uneori însă bunătatea și răbdarea doamnei Batiște se terminau în fața sâcâielilor vreunui elev obraznic, încât se vedea nevoită să-l poftească afară din prăvălie (Potra, 1990, p. 314).

Pe lângă cărți, marfa cea mai căutată de elevi erau ilustratele poștale, dopurile de pistol, pocnitorile, praful de scărpinat și strănutat, precum și „*bomboanele de păcăleală*",

adică fondantele umplute cu usturoi. Un întreg univers al poznelor școlărești se ascundea în anticariatul bătrânei Ghizela Popper. Cât entuziasm și veselie aduceau cele cumpărate de la prăvălia din Strada Batiște ne-o spune George Potra, pe atunci și el unul dintre elevii care făceau parte dintre clienții fideli: „*Aprovizionați cu astfel de cumpărături, de-abia așteptam să sosim a doua zi la școală să le punem în practică, spre hazul și mulțumirea noastră a tuturor. Nu scăpa nici un coleg mai naiv să nu fie tratat cu minunatele fondante care îl făceau să se strâmbe imediat și să arunce din gură bunătate de pastă usturătoare. De praful de strănutat și scărpinat de asemenea nu scăpa nici unul; fiecare din noi căutam să servim cu o cât mai mare cantitate chiar pe cel mai bun coleg și vecin de bancă. De multe ori întreaga atmosferă a clasei era îmbâcsită de praful de strănutat care ajungea până la catedra profesorului. Unii dintre ei nu-și dădeau seama de cauză sau nu voiau să dea importanță unui fapt copilăresc, dar alții treceau imediat la sancțiuni, dându-ne afară din clasă în timpul orei*" (Potra, 1990, p. 315).

„*Madam Batiște*" era o femeie pe fața căreia timpul neîndurător își lăsase urmele, însă acest lucru sporea de cele mai multe ori simpatia celor care o vizitau. Apărea de multe ori în pragul prăvăliei cu peruca deranjată și voind s-o așeze mai bine se întâmpla să o așeze exact invers, cu spatele în față. Hohotele de râs ale elevilor o grăbeau ca la semnalul unui clopoțel de alarmă în fața oglinzii. „*Madam Batiște*" se deplasa însă greu, căci suferea de dureri la un picior, motiv pentru care de cele mai multe ori stătea jos, iar piciorului bolnav îi fusese destinat un scăunel, cu un fel de perniță. Bătrâna se îmbrăca demodat, garderoba sa fiind „*o adevărată explozie de vechituri*", cu rochii cumpărate la prețul cel mai mic sau primite de la femeile din cartier. Obișnuia însă să poarte la gât un lanț de aur, de care atârna un ceas tot de aur, încrustat cu diamante. „*Madam Batiște*" era o femeie avară care, deși nu avea copii, strângea cu acribie bani, pe care îi dădea cu împrumut în schimbul unor dobânzi ridicate. De aici se pare că i s-a tras și tragicul sfârșit, căci a fost prădată de răufăcători, care au asasinat-o, furându-i o mare sumă de bani și bijuteriile pe care le avea primite amanet sau lăsate definitiv de cei care nu le putuseră recupera (Potra, 1990, p. 316).

Nu departe de prăvălia deținută cândva de „*Madam Batiște*" se află *Palatul H. Spayer*. Construcția elegantei case în stil *Ludovic al XV-le*a din Strada Batiște nr. 24 A a fost terminată, așa cum stă inscripționat pe fațada intrării principale, în anul 1900. Ca și în cazul casei lui Nicolae Filipescu, arhitectul acestui imobil a fost Louis Pierre Blanc (Oprea, 1986, p. 124).

Palatul bancherului Herman Spayer este până în ziua de astăzi unul dintre cele mai interesante monumente de arhitectură ale Capitalei. Interiorul somptuos a fost amplu decorat și ornamentat cu multă pricepere, elaganța camerelor fiind redată de frumoase lustre, policandre, feronerii la șeminee, vitralii, tapiserii, stucaturi, bronzuri, coloane de marmură, lambriuri din lemn și tapet de mătase sau alte materiale textile valoroase, sculpturi și picturi realizate fie în ateliere românești fie peste hotare – Viena și Paris –, în stilul *Art nouveau* (Oprea, 1986, p. 125).

Decorația plafonului din salonul mare reprezintă două grupuri de putti ce zboară pe nori albi, diafani, pe un cer azuriu și este realizată în ulei pe pânză maruflată de un pictor francez, ce s-a semnat „*Maréchal Paris 19*". Alte trei picturi, două aflate în pandant față de fereastra dintre stradă, iar cea de a treia pe peretele opus, reprezintă scene galante, în genul pictorilor Antoine Watteau și Jean-Honoré Fragonard. Cel mai probabil aceste picturi au fost realizate între anii 1900-1902. Alături de acestea, din decorația murală inițială se mai păstrează și o friză ce acoperă trei pereți. Pictura a fost realizată în anul 1908 de Francisc Vodak, autorul multor decorații murale ale locuințelor bucureștene, între anii 1920-1930 (Oprea, 1986, p. 125).

Un lucru inedit este și faptul că din subsolul imobilului mai multe galerii subterane fac legătura cu străzile din jur, una dintre acestea permițând subtraversarea străzii Batiște, spre Curtea Supremă de Justiție.

Locuința are trei intrări, una principală care era destinată trăsurilor musafirilor sau rudelor proprietarilor, o alta laterală în apropierea serei, și cea de a treia în spatele palatului care comunica printr-o scară de marmură cu toate încăperile. În perioada interbelică, Palatul Spayer era considerat reprezentativ pentru Capitală, numeroase cărți poștale, vederi ilustrate și ghiduri turistice din această vreme având imaginea frumoasei locuințe (Damé, 2007, p. 140).

În timpul regimului comunist, proprietatea lui Herman Spayer a fost naționalizată și folosită pentru activități de protocol, iar unele camere transformate în depozite pentru obiecte de artă. După căderea comunismului, palatul a devenit sediul „*Asociației 21 decembrie 1989*", urmând ca în perioada 1992-1996 să-și desfășoare activitatea în acest loc „*Convenția Democratică din România*", statuia marelui politician țărănist Corneliu Coposu din curtea palatului amintind despre acest lucru. În prezent, Palatul Spayer se află în proces de consolidare, restaurare și de reamenajare, urmând ca la finalizarea lucrărilor să funcționeze sediul *Casei de Pensii a Notarilor Publici din România*.

Desigur, pe strada Batiște se află și alte clădiri, cu o istorie cel puțin la fel de interesantă. De exemplu, *Hotel „Lahovary Palace"*, clădire monument istoric, construită în anul 1896 și renovată între anii 2016-2019, prilej cu care i-a fost redată eleganța și frumusețea fațadelor realizate în stilul arhitectonic *neo-francez*. De asemenea, interiorul hotelului reconstituie prin finisaje, decorațiuni interioare și mobilier atmosfera elitei aristocratice românești de secol XIX.

Ieșind de pe Strada Batiștei, ajungem în doar câteva minute în Piața Universității, pentru a coborî spre Centrul Vechi al orașului. Aici se află cea mai veche stradă bucureșteană, și anume Strada Franceză, ce își are începutul în zona Pieței Unirii și se termină la intersecția cu Strada Calea Victoriei. Documentele și planurile istorice ale Bucureștilor amintesc că în secolele XVI-XVII porțiunea din preajma Curții Vechi era cunoscută drept „*Ulița Mare*", cu toate că aceeași denumire era folosită și pentru Strada Lipscani de astăzi. Apoi, în secolul al XVIII-lea, i se schimbă numele în „*Podul cel Mare din Curtea Veche*", ca în secolul următor să o regăsim amintită ca „*Podul Curtea Veche*" și

ulterior „*Ulița Curții Vechi*". Porțiunea dintre Calea Victoriei și Strada Smârdan a fost și ea cunoscută sub mai multe denumiri, precum „*Ulița cea Domnească*" sau „*Ulița Ișlicarilor și Boiangiilor*". Numele de „*Strada Franceză*" provine de la faptul că aici a locuit, în anul 1798, primul consul al Franței la București, Èmile Gaudin (Moisil, 1932, p. 12).

În planul urbanistic din anul 1780, întocmit de căpitanul austriac Franz Sulzer, strada era reprezentată ca o uliță podită cu lemn, în timp ce planul sublocotenentului Ferdinand Ernst indică pe Ulița Franceză Biserica „*Sf. Dumitru*", Curtea Veche cu Biserica „*Buna Vestire*" și Biserica „*Sf. Anton*". Alte planuri urbanistice care au marcat traseul străzii Franceze au fost: planul vicontelui maior inginer Vladimir de Blaremberg din anul 1842, planul din anul 1848 al baronului maior inginer Rudolf Arthur Borroczyn și al inginerului Eduard Schweder, dar și planul maiorului D. Pappazoglu din anul 1871, în care Strada Franceză apare sub denumirea de *Strada „Carol I"*, remarcându-se printr-o concentrare mare de hanuri și hoteluri, precum *Hotelul Budișteanu*, *Hanul Roșu*, *Hanul Verde*, *Hanul lui Manuc* (Florescu, 1935, p. 13; Ionescu, 1999, p. 110).

Izvoarele cartografice și cele scrise amintesc că în perioada medievală Strada Franceză a purtat diferite denumiri pe mai multe porțiuni ale sale. De exemplu, o hartă de la începutul secolului al XIX-lea, „*Harta părții Dâmboviții care arată pe unde și cât se lățește apa după însemnăturile veliților vornici*", numește segmentul de uliță cuprins între Podul Mogoșoaiei și intersecția acestuia cu Strada Șelari de astăzi „*Pod de la Domnița* Văcăreasca spre Curtea Veche". Diferitele configurații pe care Strada Franceză le-a avut de-a lungul vremii au fost în mare parte datorită regimului și densității de construcție a fiecărei epoci, însă din anul 1886 până astăzi traseul străzii a rămas același (Sacerdoțeanu, 1966, p. 245; Florescu, 1971, p. 358).

Fiind una dintre străzile importante ale orașului, datorită faptului că se află în apropierea Curții Vechi, a fost întotdeauna privilegiată din punct de vedere al dotărilor edilitare. În anul 1830, porțiuni din stradă au fost iluminate cu felinare cu untdelemn, iar cu prilejul introducerii iluminatului cu gaz aerian, s-a aflat printre locurile care au beneficiat de noua metodă de iluminat. În anul 1867, Strada Franceză a fost printre primele străzi bucureștene pavate cu piatră cubică. Tot în acest an, cehoslovacul Carol Patzac deschide aici unul dintre cele mai căutate magazine bucureștene de mezeluri. „*Produsele excelente, de bună calitate, se bucurau de mare trecere, fiind cerute și exportate atât în Elveția, Germania, cât și Austro-Ungaria*" (Urechia, 1927, pp. 23-24).

Un alt magazin cu renume aflat pe Strada Franceză a fost cel al negustorului Gustav Rietz, unul dintre comercianții distinși ai Capitalei. În anul 1849, acesta a venit de la Sibiu la București, unde s-a stabilit definitiv, deschizând o prăvălie de băcănie și făinărie pe Strada Franceză. În anul 1852, Rietz a cumpărat o fostă drogherie pe care a modernizat-o destul de rapid, introducând o serie de noutăți pentru piața acelor vremuri, precum „*articole chirurgicale de cauciuc, specialități farmaceutice, ghete pentru copii și adulți, calendare străine*". După 50 de ani de activitate, a lăsat afacerile în mâinile fiilor săi, Gustav George Rietz și Alfred Leopold Rietz, ambii comercianți (Furnică, 1908, p. 549).

Astăzi cele mai importante obiective ale Străzii Franceze sunt reprezentate de *Hanul lui Manuc*, *Curtea Veche* și *Biserica „Sf. Anton”*.

Hanul lui Manuc, cunoscut de-a lungul timpului drept unul dintre cele mai mari hanuri bucureștene, a fost construit în anul 1808, pe malul Dâmboviței, pe un fost teren al Curții Vechi, integrând parțial și vechile Case Domnești (Potra, 1961, p. 355).

Despre Manuc Bei istoria consemnează că era un negustor de succes, cu o avere considerabilă, fiind cunoscut de la Constantinopol până la Paris pentru luxul cu care se înconjura. „*Manuc Mirzaean se impunea nu numai prin bogăția sa, dar și prin înfățișare, minte și suflet rar întâlnite. Înalt, frumos, cu o frunte mare, ochi negri scânteietori, era energic, ager, fin, amabil, dar și îndrăzneț.* (…) *Era o figură interesantă de armean deștept, dar cu fire de aventurier*” (Potra, 1943, p. 29).

Manuc nu era însă doar un mare negustor; bogăția și multiplele sale contacte comerciale înlesnindu-i implicarea în viața politică și chiar și în diplomație. Din corespondența diplomatică oficială reiese aportul însemnat pe care l-a avut în stabilizarea relațiilor tensionate româno-ruso-turce. „*Manuc a fost un om minunat, un adevărat diplomat care a scos din încurcătură pe foarte mulți oameni și a fost folositor în același timp turcilor, rușilor, domnitorului, boierilor din Țara Românească și tuturor acelora care și-au îndreptat rugămintea către el. Pentru acest motiv i s-a dat din partea tuturor acte de mulțumire și recunoștință*” (Iorga, 1904, p. 124).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Hanul lui Manuc a devenit cunoscut sub denumirea de *Hotel Dacia*, găzduind numeroase întruniri politice, printre cele mai importante fiind cele din perioada Primului Război Mondial, când țara se afla în neutralitate, „*căci au luat cuvântul cerând intrarea în război alături de Tripla Înțelegere, pentru eliberarea Transilvaniei, Nicolae Filipescu, Take Ionescu, Delavrancea și Octavian Goga*” (Giurescu, 2009, p. 608).

În ceea ce privește construcția hanului, acesta avea pivnițe boltite, un parter prevăzut cu prăvălii și odăi, etajul unde se aflau odăile date spre închiriere pentru o perioadă mai lungă și curtea interioară unde staționau căruțele și trăsurile (Giurescu, 2009, p. 607; Stoicescu, 2017, p. 102).

Din exterior, hanul părea o cetate, datorită masivității structurii. Francezul Jean Alexandre Vaillant, în lucrarea *La Roumanie* descrie hanul ca pe un „*imens caravanserai*” (Vaillant, 1844, pp. 100-101), iar celebrul artist francez M. Lancelot amintea: „*Curtea năpraznică îmi înfățișa priveliștea cea mai cu haz și cea mai variată din lume: tabără, depozit, târg, bursă, menajerie erau toate deodată; de-a lungul pereților coveltire, lăzi, corturi, baloturi de marfă, buți; în fund, în firide mari închise cu gratii teancuri de piei proaspete, lână umedă, coarne de bivol risipite peste tot, grămezi de paie și de băligar. În această învălmășeală, o frământare nesfârșită de birje, de țărani călări, femei purtând târguieli, cai deshămați care se scutură, nichiază și asvârlă cu picioarele dinapoi, câini care urlă, porci mari negri care grohăie de plăcere scormonind cu râturile pârâul de apă grasă care se scurge mereu din bucătărie. Această mișcare, acest sgomot nu tulbura nici o clipă*

pe turcii, pe românii, pe bulgarii, pe grecii care-și vedeau liniștiți de treburi, discutând, tocmindu-se sub prezidenția ovreilor, care le schimbau pe loc banii, înarmați cu ochelari mari rotunzi cu pietre de mehenghiu, cu balanțe" (Potra, 1961, p. 357).

După anul 1870, hanul a fost refăcut, adăugându-i-se noi camere, prăvălii și cerdace închise cu geamlâcuri. „*Prin modernizare și conform gustului artistic al geneațiilor noastre civilizate, hanul lui Manuc Bei a devenit Hotelul Dacia de astăzi, zidul de cetate a fost străpuns cu sute și sute de ferestre și uși, slăbindu-i trăinicia; toate prăvăliile au fost scoase din curte la stradă și zidul exterior a fost acoperit de jos până sus de firme multicolore*: «*La Curcubeu*», «*La Cloșca cu Pui*», «*La Balon*» *etc. La interior pălimarele cu stâlpii de stejar sculptați, cu arcadele ornamentate delicat, s-au dat jos și în loc s-au pus ferestre de brad pentru a se închide ermetic balcoanele și a feri plăpândele generații ale negustorilor actuali de curente de aer*" (Stahl, 2006, p. 58).

Astăzi, hotelul, crama, restaurantul și grădina de vară, invită turiștii și bucureștenii deopotrivă să se bucure de farmecul hanului de altădată, din vremea când Manuc Bei făcuse cunoscută tuturor faima hanului său.

Despre *Curtea Veche*, ale cărei ruine se mai păstrează în Centrul Istoric al Capitalei, istoria amintește că a fost prima dintre cele patru reședințe domnești din București. O etapă importantă de construire îi este atribuită domnitorului Mircea Ciobanul în secolul al XVI-lea, cel care a ridicat palatul voievodal și biserica domnească cu hramul „*Buna Vestire*". Curtea a fost refăcută și mărită succesiv de către domnitorii Țării Românești, o altă etapă semnificativă fiind cea a epocii de mari înfăptuiri edilitare din timpul domniei lui Matei Basarab la jumătatea secolului al XVII-lea (Almaș, Panait, 1974, p. 13).

Una dintre cele mai vechi descrieri ale Curții datează din anul 1640, de dinainte de refacere, și îi aparține episcopului catolic bulgar Deodat Bogdan Baksic: „*Palatul domnesc este așezat pe malul râului; chiar pe râu se afla și o parte a numitului palat și trebuie să treci prin palat când intri în grădină, care este de cealaltă parte a râului. Palatul nu e deloc frumos, ci aproape dărăpănat și unde înainte erau ziduri de jur împrejur, acum este închis cu lemne și casele în care stă domnul sunt în proastă stare. Deasupra porții se află un turn și stau mereu soldați de gardă ; închisoarea, în afara curții, e făcută din lemn*" (Holban, 1973, p. 216).

Imaginea Curții Domnești de la sfârșitul domniei lui Matei Basarab este descrisă de Paul de Alep, secretarul patriarhului Macarie al Antiohiei: „*Ne duserăm la curte, care e o clădire mare, înconjurată cu întăriri de lemn. Mai întâi era foarte învechită dar cel din urmă domn, Matei Vodă a dărâmat-o și rezidit-o cu totul din nou. Acest edificiu e uimitor de elegant, cu un aspect încântător și cu un aspect mult mai frumos și mai vesel decât Curtea din Târgoviște*" (Cioran, 1900, p. 206).

Alte impresii despre Curtea Domnească de la București aparțin călătorului otoman Evliya Çelebi, ce vizitează Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea: „*se află așezat în mijlocul orașului și e un palat cu un etaj, având de jur împrejur o palancă cu ziduri de stejari groși. În partea interioară a saraiului sunt odăi de diferite mărimi, zidite din piatră, numeroase săli pentru divan și o mănăstire cu ornamentații. De asemenea, în cele*

patru părți ale palatului se află două sute de odăi, joase și cu etaj, ale pușcașilor dorobanți, adică odăi de ieniceri, iar în mijlocul palatului există un mare loc liber. Într-o parte se află grajdurile mari, iar în partea interioară a sălii divanului se găsesc încăperile pajilor și diferite încăperi speciale, odăi de harem precum și odăile doamnei, adică ale soției beiului și băile. Curtea aceasta este un palat împodobit cu multe sute de construcții, având de jur împrejur și grădini frumoase" (Cioran, 1900, p. 715).

Declinul Curții Domnești a fost cauzat de incendiile anilor 1712 și 1718, de cutremurul din 31 mai 1738, dar și de războiul austro-ruso-turc dintre anii 1768-1774. După anul 1775, Alexandru Ispilanti construiește „*Curtea Nouă*", moment din care vechea reședință a primit denumirea de „*Curtea Veche*", pentru a se face distincția între cele două (Stoicescu, 2017, p. 34).

De la sfârșitul secolului al XVIII și până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, degradarea Curții Domnești a fost un proces continuu, culminând cu distrugerile din timpul marelui incendiu din 23 martie 1847, care a afectat inclusiv *Biserica „Buna Vestire"*. Aceasta din urmă a fost refăcută ulterior și în ea se slujește și astăzi, fiind cea mai veche biserică din București (Stoicescu, 2017, p. 34).

Ctitorită de domnitorul Mircea Ciobanul împreună cu fiii săi, Pătrașcu, Radu și Mircea, biserica datează de la mijlocul secolului al XVI-lea. Lunga sa existență a fost marcată de numeroase cutremure și incendii, însă, în urma refacerilor, lăcașul de cult a revenit la aceeași frumusețe, simplitate și sfințenie. Domnitorul Ștefan Cantacuzino a sprijinit importante îmbunătățiri pentru păstrarea bisericii, precum modificările aduse intrării, realizarea unui portal în stilul *barocului brâncovenesc*, adăugarea unui pridvor cu coloane de piatră, dar și înlocuirea zidului despărțitor dintre naos și pronaos cu arcade cu sprijin pe coloane. Alți domnitori care și-au arătat milostivirea și au sprijinit lucrările de care a fost nevoie de-a lungul timpului au fost Constantin Mavrocordat, Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei (Ionescu, 1982, p. 284).

Înfățișarea de astăzi a bisericii se datorează lucrărilor de restaurare ale *Comisiei Monumentelor Istorice* din anii 1928-1935. În această perioadă au fost evidențiate fragmente de pictură de secol XVI și XVIII, dorindu-se a se reda cât mai mult din forma originară. Planul bisericii amintește de cea mai importantă ctitorie a domnitorului Mircea cel Bătrân, Mănăstirea Cozia. Hramul bisericii – „*Sf. Anton*" – este dat în cinstea unui alte bisericuțe din interiorul Curții Domnești, care a ars în incendiul din 1847. Deși este mai puțin cunoscut, primul hram al bisericii este sărbătoarea „*Bunei Vestiri*". Cu această denumire biserica este inclusă în *Lista monumentelor patrimoniului național*, fiind recunoscută drept cea mai veche biserică bucureșteană (Ionescu, 2018, p. 173).

Din Centru Vechi, coborând spre Parcul Carol, întâlnim singura stradă bucureșteană în trepte, Strada Xenofon, ce face legătura străzii „*Dr. Constantin Istrati*" cu Aleea „*Suter*". Aceasta a fost considerată în anii trecuți una dintre cele mai frumoase din lume. În vara anului 2014, datorită proiectului socio-cultural „*Bucureștiul tău la scară*", artista Eva Radu a reușit să redea cu ajutorul culorilor un aspect nou și surprinzător

scărilor vechi de peste un secol. Într-un amestec de modern cu clasic, Strada Xenofon a devenit în scurt timp un simbol al orașului, treptele sale înfățișând imaginea a opt dintre cele mai importante edificii culturale și istorice bucureștene, și anume *Ateneul Român*, *Arcul de Triumf*, *Mausoleul* din Parcul Carol, *Palatul Parlamentului*, *Muzeul Național de Artă*, *Muzeul Țăranului Român*, *Teatrul Național* și *Opera Națională*.

În anul 2015, pictura a fost reînnoită, de data aceasta sub forma unei frumoase cascade, ce părea că se revarsă spectaculos de-a lungul celor 70 de trepte. Din păcate, trecerea timpului a dus la ștergerea culorilor, străduța revenind la aspectul său sobru, acest lucru nediminuându-i însă cu nimic valoarea istorică.

Povestea străzii Xenofon este strâns legată de venirea în țara noastră a arhitectului elvețian Adolf Suter, care având în proprietate mai multe terenuri bucureștene, construiește la începutul secolului XX, în zona nordică a Dealului Filaret, un grandios palat, cunoscut astăzi bucureștenilor sub numele de „*Hotel Carol*". Suter s-a implicat consecvent în amenajarea urbaniscă și edilitară a zonei, datorită tranzacțiilor imobiliare și antreprenoriale pe care le tutela, explicându-se astfel apariția de noi străzi, una dintre acestea fiind și Strada Xenofon, a cărei existență este consemnată începând cu anul 1891. La vremea respectivă, Strada Xenofon era unul dintre locurile de promenadă frecventate de clasele bucureștene înstărite, mai ales că de la capătul acesteia se putea admira panorama Bucureștilor de pe cel mai înalt punct natural al orașului, și anume Dealul Filaret (Costescu, 1944, p. 48).

Astăzi, Strada Xenofon amintește o dată în plus de contrastul specific lumii Bucureștilor, căci treptele degradate și lăsate de izbeliște conduc către unul dintre cele mai exclusiviste și scumpe hoteluri ale Capitalei.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Lucrări Generale și Speciale / General And Special Works

Almaș, D., Panait, P.I., 1974, *Curtea Veche din București*, București, Editura pentru Turism.
Bacalbașa, C., 1936, *Bucureștiul de altădată: 1910-1914: încheiat cu 8 creionari: Ion I.C. Brătianu, I.L. Caragiale, Barbu Delavrancea, Nicolae Filipescu, Nicolae Fleva, Take Ionescu, Titu Maiorescu, Gheorghe Panu*, București, Editura Ziarului „Universul".
Caragiale, I.L., 1932, *Reminiscențe și note critice*, București, Editura Cultura Națională.
Cioran, E., (ed.), 1900, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în Țările Române* (*1653-1658*), București, f.e.
Costescu, G., 1944, *Bucureștii Vechiului Regat*, București, Editura „Universul".
Crutzescu, G., 2011, *Podul Mogoșoaiei – Povestea unei străzi*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor.
Damé, Fr., 2007, *Bucharest en 1906*, București, Editura Socec.
Filimon, N., 2002, *Ciocoii vechi și noi*, București, Editura Litera.
Florescu, G.D., 1935, *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri, după două planuri inedite de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, Institutul de Arte Grafice „Lupta".

Florescu, G.D., 1971, „Pe malul Dâmboviței la obârșia Podului Mogoșoaiei în anul 1804", în *B.M.I.M*, Muzeul de Istorie a Orașului București, București, pp. 357-371.
Furnică, D.Z., 1908, *Istoria Comerțului la Români. Mai ales băcănia. Publicațiune de documente inedite 1593-1855*, București, Atelierele Grafice Socec & Co.
Ghica, I., 2004, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Humanitas.
Giurescu, C.C., 2009, *Istoria Bucureștilor*, București, Editura Vremea.
Holban, M., (red. resp.), 1973, *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, Editura Științifică.
Ionescu, D.D., 1999, „Planurile capitalei București (Scurtă privire istorică)" în *Atlas-Ghid. Istoria și arhitectura lăcașurilor de cult din București din cele mai vechi timpuri până astăzi*, vol. I, *Tabele și Planuri*, București, Editura Ergorom '79, p. 110.
Ionescu-Gion, G., 1899, *Istoria Bucurescilor*, București, Stabilimentul Grafic „I. V. Socec".
Ionescu, G., 1982, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, Editura Academiei R.S.R.
Ionescu, G., 2018, *București. Ghid istoric și artistic*, București, Editura Ars Docendi.
Iorga, N., 1904, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. VIII, București, Editura Ministerului de Instrucție.
Iorga, N., 1939, *Istoria Bucureștilor*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională.
Moisil, C., 1932, *Bucureștii vechi. Schiță istorică și urbanistică*, București, Societatea Istorico-Arheologică „Bucureștii Vechi".
Nicolau-Stroești, C., 1915, *Nicolae Filipescu. Patriotul. Omul Politic. Contribuțiune istorico-bibliografică*, Lugoj, Tipografia Firma A. Auspitz.
Nottara, C.I., 1936, *Amintirile din teatru ale lui Constantin I. Nottara*, publicate și adnotate de Tatiana Nottara și Ioan Massoff, București, Editura „Adevărul".
Ofrim, A., 2007, *Străzi vechi din Bucureștiul de azi*, București, Humanitas.
Oprea, P., 1986, *Itinerar inedit prin case vechi din București*, București, Editura Sport-Turism.
Potra, G., 1961, *Din Bucureștii de altădată*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
Potra, G., 1943, *Hanurile bucureștene*, București, Tiparul Românesc.
Potra, G., 1990, *Din Bucureștii de ieri*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
Predescu, A., 1990, *Vremuri vechi bucureștene*, București, Editura pentru Turism.
Sacerdoțeanu, A., 1966, „Un document cartografic bucureștean din 1803-1805", în *B.M.I.M*, Muzeul de Istorie a orașului București, București, pp. 245-255.
Stahl, H., 2006, *Bucureștii ce se duc*, București, Fundația Culturală Gheorghe Marin Speteanu.
Stoica, L., Ionescu-Ghinea, N., 2005, *Enciclopedia lăcașurilor de cult din București*, *Bisericile Ortodoxe*, București, Editura Universalia.
Stoicescu, N., 2017, *Repertoriu bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, Editura Basilica.
Urechia, N., 1927, „Bucureștii de altădată. Primele pavele de piatră în București", în *Propilee literare*, an. 11, nr. 13, pp. 23-24.
Vaillant, J.A., 1844, *La Roumanie*, vol. III, Paris, Editura Arthus Bertrand.

ISTORIA STRĂZII BISERICA ENEI

Raluca-Iuliana MOȚEI[1]
Camelia-Mirela VINTILĂ[2]

Cuvinte-cheie: *biserica Enei; biserica Sf. Nicolae „Dintr-o Zi"; structura urbană în secolul al XIX-lea; alinierea străzii.*
Keywords: *Enei Church; St. Nicola "Dintr-o Zi" Church, 19th century urban structure;* street alignment.

Rezumat: *Strada Biserica Enei este drumul ce lega în perioada secolelor XVII-XX două vechi lăcașuri de cult, Sf. Nicolae „Dintr-o Zi" și Enei. Traseul străzii nu a suferit transformări majore, însă parcelele de teren și-au schimbat proprietarii și și-au modificat dimensiunile. Aplicarea noilor regulamente de construcții și alinieri au dus la crearea unui fond nou construit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Construcția palatului Institutului de Arhitectură „Ion Mincu", bombardamentul din 4 aprilie 1944 și cutremurul din 4 martie 1977 au schimbat radical aspectul străzii, singurul martor al acestor schimbări edilitare rămânând Biserica „Dintr-o Zi".*

Abstract: *During the 17th-20th centuries, Biserica Enei Street connected two old churches, St. Nicolae "Dintr-o Zi" and Enei. The route of the street did not undergo major transformations, but the plots of land changed owners as well as their dimensions. The enforcement of new building regulations and alignments led to a new urban plan with new buildings in the second half of the 19th century. Several factors, such as the construction of the "Ion Mincu" Institute of Architecture palace, the bombing of April 4th 1944 and the earthquake of March 4th 1977, radically changed the appearance of the street. The only survivor of these architectural changes remained the "Dintr-o Zi" Church.*

Ulița Biserica Enei era drumul care lega în trecut două vechi lăcașuri de cult bucureștene: bisericile Sf. Nicolae „*Dintr-o Zi*" și Enei. În această zonă se aflau în secolul precedent întinsele proprietăți ale boierului Mihai Grecul din Târgșor (Potra, 1942, p. 35). După uciderea acestuia din porunca domnitorului Radu Mihnea, în al doilea deceniu al secolului al XVII-lea, văduva sa, Iana, a ridicat pe pământurile familiei o mică bisericuță din lemn, care a ajuns să fie cunoscută după numele ei (Stoicescu, 1961, p. 219).

Unul dintre copiii boierului Mihai Grecul, Antonie Vodă din Popești, a ajuns pentru scurt timp pe tronul Țării Românești, în timp ce un altul, postelnicul Neagoe din

1. Muzeul Municipiului București, email: raluca_pope@yahoo.com
2. Muzeul Municipiului București, email: c_mirelacamelia@yahoo.com

Popești, a construit în apropierea bisericuței Ienei un lăcaș de cult din lemn (Stoica *et alii*, 2005, p. 24). Despre acesta din urmă, numit și „*Dintr-o Zi*", legenda spune că a fost ridicat foarte repede, fiind sfințit în aceeași zi a anului următor începerii construcției. Mahalaua din jur era cunoscută drept „*a popii Manea*", după numele unuia din preoții care au slujit la biserică și care apare în calitate de martor într-un document din 27 mai 1676 (Potra, 1961, p. 171, *nr. 89*). În anul 1702, Doamna Maria, nepoata lui Antonie Vodă din Popești și soția domnitorului Constantin Brâncoveanu (Rezachevici, 2011, p. 141), reface din piatră Biserica Sf. Nicolae „*Dintr-o Zi*" (Stoicescu, 1961, p. 200). Din acest motiv, pentru o perioadă, zona din jur este menționată în documente drept „*mahalaua biserica Doamnei numită și Dintr-o Zi*" (Potra 1961, p. 226, nr. *137*).

Fratele Doamnei Maria, marele logofăt Pană Negoescu, a dorit și el să ridice din piatră un nou lăcaș de cult pe locul vechii ctitorii a familiei sale, dar a trecut la cele veșnice înainte de ridicarea noului edificiu. Soția sa, Safta, a fost cea care s-a îngrijit de terminarea lucrărilor așa cum menționează și pisania din anul 1724 (Iorga, 1905, p. 265). Deși avea hramul Sf. Ier. Nicolae, biserica a rămas cunoscută drept „*Enei*" sau „*Ienei*", după numele primei ctitore.

Calea de acces dintre cele două lăcașuri de cult exista cel mai probabil încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea când acestea fuseseră ridicate, dar apare reprezentată cartografic abia pe planurile de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Traseul drumului s-a păstrat cu minime modificări până în prezent, doar numele de Biserica Enei s-a schimbat în două rânduri, între 1935-1940, cu denumirea de Louis Barthou, și între 1987-1990, cu strada Arhitecturii (Airinei Vasile, Bordușanu, 2016, p. 181).

Planurile Purcell (1789) și Ernst (1791) surprind traseul acestei artere ce șerpuia între grădinile spațioase ale celor câteva proprietăți ce se aflau între Ulița Colței și cea „*dinaintea bisericii Dintr-o Zi*" (Georgescu *et alii*, 1960, pp. 56-59, *nr. 20*). Pe planuri (*Fig. 1/1-2*) apar înregistrate o parte din proprietățile de pe frontul nordic al uliței, mai precis casele marelui vistier Scarlat Cornescu și cele ale cumnatului său[3], căminarul Isac Ralet[4] (Florescu, 1935, pp. 122-123). Scarlat Greceanu Cornescu provenea din vechea familie a Grecenilor și preluase și numele de Cornescu de la cel al unei moșii ce intrase în patrimoniul familiei la căsătoria bunicului său Șerban Greceanu cu Ilinca Brâncoveanu, fiica domnitorului Constantin Brâncoveanu (Lecca, 1899, pp. 177-178).

Interesant este faptul că la est de cele două proprietăți, pe planuri figurează o cale de acces ce făcea legătura cu un alt drum aflat la nord și care nu mai apare reprezentat pe planurile din secolul al XIX-lea. Pe de altă parte, dimensiunile loturilor din cele două planuri sunt mai mici redate decât apar în relatările contemporanilor sau în documentele cartografice ulterioare. Conform planului întocmit de Rudolph Arthur von Borroczyn

3. Scarlat Greceanu Cornescu era căsătorit cu Ecaterina, iar Isac Ralet cu Anastasia, fiicele banului Dumitrache Ghica.
4. În anul 1786 este ridicat din rangul de postelnic în cel de mare logofăt (Iorga, 1912, p. 123), iar în 1803 apare în documente cu titlul de mare logofăt al Țării de Sus (Potra, 1961, pp. 636-637; 643-644), pentru ca din anul 1814 să apară cu rangul de mare vornic (Potra, 1961, pp. 681-683).

în anul 1846 (*Fig. 1/3*), proprietatea familie Cornescu ocupa un amplu spațiu cuprins în prezent între strada Cristian Popișteanu la nord, Strada Biserica Enei la sud, Strada Academiei la vest și blocul Dunărea 2 la est.

Conform cu *Catagrafia oficială de toți boierii Țării Românești la 1829* înregistra faptul că urmașii celor doi boieri încă locuiau, în acea perioadă, în casele părintești (Filitti, 1929, pp. 5-6). Astfel, logofătul Mihalache Cornescu și hatmanul Costache Cornescu[5] locuiau în Mahalaua Bisericii „Dintr-o Zi", în timp ce Dimitrie Ralet, logofăt al Țării de Jos și aga Constandin Ralet ședeau în casele din Mahalaua Bisericii Enei. Observăm faptul că, deși erau învecinate, cele două case făceau parte din mahalale distincte.

Ion Ghica menționa în scrisorile sale întinderea proprietății Cornescu „*care era cât un bărăgan de mare* (...) *o adevărată moșie*" (Ghica, 2014, p. 315). Fotografia făcută de Ludwig Angerer în anul 1856 dinspre Podul Mogoșoaiei către Biserica „*Dintr-o Zi*" (*Fig. 2/1*) a surprins casa principală cu etaj și acoperiș înalt, precum și o clădire prelungă, cu un singur nivel, situată pe latura de est a parcelei. În fotografie se mai poate observa și fosta casă Ralet, tot cu un etaj, dar de dimensiuni mai reduse și ajunsă între timp în proprietatea Mariei Filipescu, născută Bujoreanu și măritată a doua oară cu britanicul Sir Stephen Lakeman, cunoscut sub numele de Mazar Pașa[6]. În această casă au avut loc întâlnirile unor grupări liberale cunoscute în epocă drept „*Coaliția de la Mazar Pașa*" și care au condus în anul 1875 la constituirea *Partidului Național Liberal*. Proprietatea se învecina spre vest cu cea a Bisericii Enei, care în fotografia lui Angerer apare înconjurată de un zid. În interiorul curții lăcașului de cult se pot observa acoperișurile câtorva case, în unele din ele funcționând și un mic han ce cuprindea 14 prăvălii (Potra, 1985, p. 111).

Despre cei care slujeau în biserică se cunosc o serie de informații din diverse documente. În testamentul ctitorei Saftei Negoescu, redactat în anul 1743, apar numele preoților Paraschiva și Stan care slujeau în acea perioadă. Despre cel din urmă aflăm că era fiul părintelui Nicolae care slujise și el în acest lăcaș de cult. Preotul Stan a fost crescut de la vârsta de cinci ani chiar de logofeteasa Safta care-i dăruise și o casă cu teren dinaintea bisericii cumpărată de la maica Pătrana, care a fost soția logofătului Isar (Potra, 1942, p. 37). În anul 1810, *Catagrafia bisericilor bucureștene* (Lepădatu, 1907, p 14) înregistra tot doi preoți Stan *sin* Macarie monahu și Mihai *sin* Mihai[7].

Ultima parcelă de pe frontul nordic al străzii, cu o formă aproximativ trapezoidală, apare liberă de construcții pe planurile de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Planul Borroczyn din anul 1846 (Fig. 2/2) figurează o clădire în colțul de nord al terenului ce aparținea, în acea perioadă, doctorului Panait Iatropol.

---

5. Apare în documente cu titlul de *biv vel agă* (Potra, 1975, pp. 184, 189, 116) și logofăt bisericesc (Potra, 1975, p. 542; Ghica, 2014, p. 421).

6. Numele primit de Sir Stephen Lakeman în perioada când a participat la Războiul Crimeii în cadrul armatei otomane și folosit și în 1854 când a fost numit de Omer Pașa guvernator al Bucureștilor (Bădescu, 2013, pp. 230-232).

7. Tatăl scriitorului Nicolae Filimon.

Despre proprietățile care se înșirau de-a lungul frontului sudic informațiile sunt mai puțin clare. În afara parcelei bisericii „*Dintr-o Zi*”, pe planurile Ernst și Purcell figurează spre intersecția cu Ulița Colței încă două case înconjurate de grădini, dar fără alte elemente care să ne ajute să le identificăm. Abia planul Borroczyn din anul 1846 indică clar numele proprietarilor.

În privința curții Bisericii „*Dintr-o Zi*” sunt figurate trei construcții (*Fig. 2/2*), dintre care două sunt vizibile și în fotografia realizată de Ludwig Angerer. Se remarcă însă lipsa informațiilor referitoare la zona din curte unde se făceau înmormântări înainte de interzicerea înhumărilor în lăcașurile de cult din interiorul orașelor (*Legea pentru înmormântări*, 1864). Cercetările arheologice din anii 1971 (Ștefănescu, 1981, pp. 271-272) și 2006-2007 (Mănucu-Adameșteanu, Velter, 2011, pp. 293-333; Mănucu-Adameșteanu *et alii*, 2014, pp. 74-93) au scos însă la lumină 69 de morminte din interiorul edificiului și 15 din cimitirul care se întindea în jur.

Parcela generoasă care se învecina cu curtea lăcașului de cult aparținea generalului Constantin Năsturel-Herescu și avea casa amplasată cu frontul spre Ulița Bisericii „*Dintr-o Zi*”. Urmează o proprietate cu mai multe construcții, printre care o clădire dispusă pe limita estică a lotului, având latura îngustă la stradă. La est se afla casa în forma literei „L” a paharnicului Voinescu, iar spre capătul străzii proprietatea familiei Filitis. Pe aceasta din urmă se aflau la jumătatea secolului al XIX-lea mai multe construcții. În anul 1884, Alexandru Filitis cerea aprobarea de a ridica „*pe locul meu din strada Biserica Eni*” o casă cu două etaje și cu canal de scurgere până în canalul principal din strada Colței (S.M.B.A.N., Fond *P.M.B. Serviciul Tehnic*, dosar 23/1884). Planul din anul 1911 (*Fig. 3/1*) înregistrează în locul fostei parcele Filitis trei loturi distincte, având numerele 8, 10 și 12, ce se aflau în proprietatea lui Matei Ciocardia, a Băncii Comerciale și a familiei Popescu. Toate construcțiile au fost demolate în următorii ani, în locul lor fiind ridicat între anii 1921 și 1927, *Palatul Institutului de Arhitectură „Ion Mincu”*.

În privința dotărilor utilitare, strada a beneficiat de poziția centrală numărându-se printre cele care aveau încă din anul 1811 una din cele 17 cișmele publice ale orașului (Georgescu *et alii*, 1966, p. 13). Ulița era „*podită cu lemne*”, la fel ca multe alte artere de circulație bucureștene. Structura acestor „*poduri*” a fost observată în timpul cercetărilor arheologice realizate în Centrul Istoric din București, când au fost descoperite mai multe segmente ale podirii cu lemn (Apostol, Bâlici, 2010, pp. 114, 124, 144 și 146-147; Mănucu-Adameșteanu *et alii*, 2010, p. 114). Paralel cu axul lung al străzii erau dispuse grinzi longitudinale, pe care erau fixate prin cuie din lemn scânduri perpendiculare. Între cele două tălpi se săpa un șanț adânc pentru scurgerea apelor. Această soluție de pavare avea însă o durată limitată de folosire și impunea reparații și refaceri succesive care, cu câteva excepții, se realizau cu fonduri colectate de la cei care locuiau în zonă. În anul 1802, deși podurile „*din vechime*” de pe ulițele din Mahalaua Biserica Enei erau dărăpănate, mahalagiii nu reușeau să se înțeleagă privind costurile reparațiilor, astfel încât domnitorul Alexandru Moruzi a fost nevoit să poruncească marelui spătar Lucache să colecteze de la

aceștia sumele necesare pentru a putea începe lucrările de reabilitare (Urechia, 1897, p. 115). În septembrie 1826 proprietarii de pe uliță îl plătesc pe inginerul Freiwald să scoată pământul amestecat cu gunoaie, să aștearnă pământ curat și nisip, să sape un șanț pentru curgerea apelor și să paveze cu piatră ulița[8].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, aplicarea noilor regulamente de construcții („*Regulamentul pentru împărțirea capitalei Bucuresci în 3 ocoale din 1847*"; „*Regulamentul de construcții și alinieri din 1848*"; „*Regulamentul pentru construcții și alinieri*" publicat în *Monitorul Comunal al Primăriei București*, nr. 34 din 31 august 1878; „*Regulamentul asupra salubrității construcțiilor și locuințelor*" publicat în *Monitorul Comunal al Primăriei București*, nr. 30 din 4 august 1878; „*Regulamentul pentru construcții și alinieri*" publicat în *Monitorul Oficial*, nr. 71 din 29 iunie 1890) și alinieri au dus la crearea unui fond nou construit. Parcelele s-au micșorat în timp, iar gradul de ocupare a acestora a crescut în defavoarea spațiului verde. Strada a fost lărgită, iar în urma îndesirii parcelelor, imobilele au fost renumerotate în anul 1891.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, Primăria a inclus Strada Biserica Enei pe traseul tramvaiului cu cai nr. 1 ce pornea din dreptul Cimitirului Sf. Vineri pentru a ajunge până la Bariera Moșilor (Potra, 1990, p. 425).

Strada Biserica Enei se încadra în *Ocolul I* unde toate casele „*atât la stradă cât și în interiorul curței*" trebuiau să fie din zid („*Regulamentul pentru construcții și alinieri*", Art. 22, publicat în *Monitorul Comunal*, nr. 34 din 31 august 1878). Clădirile ridicate conform noilor aliniamente ale străzilor erau lipite la calcan și aveau mai multe etaje pentru a crea cât mai mult spațiu util într-o zonă în care prețurile terenurilor erau ridicate. Majoritatea imobilelor aveau funcțiune mixtă, comercială și rezidențială, cu magazine la parter și apartamente de locuit la etajele superioare, dar în zonă apar și numeroase hoteluri și clădiri cu caracter public.

Un impact semnificativ în evoluția zonei l-a avut trasarea la nord a străzii Regale ce făcea legătura între Strada Academiei și Bulevardul Colței. Una din persoanele care au contribuit la trasarea acestei noi căi de acces era comerciantul Joseph Kövesdy, cunoscut în epocă drept *Ioji* sau *Joje*. Acesta cumpărase în anul 1863 casa Cornescu și întinsul teren care o înconjura (Roșca, 2018, p. 111). Pentru o perioadă casa a fost închiriată, printre chiriași numărându-se și Iorgu Caragiale care, în anul 1866, își deschisese în salon un teatru de vodevil. Între anii 1867 și 1870, în clădire se afla sediul *Școlii Normale*, unde absolvenții de școală primară erau pregătiți să devină învățători, iar în odăile de la etaj se afla *Societatea de Arme, Gimnastică și Dare la Semn* (Roșca, 2018, pp. 111-112).

Paralel cu închirierea casei, Kövesdy a scos la vânzare loturi din curtea casei Cornescu și a început construcția mai multor clădiri. În anul 1867 acesta cerea autorizație pentru ridicarea unei clădiri pe care dorea să o construiască pe locul „*din suburbia*

8. În perioada respectivă traseul Podului Colței se pare că începea de pe Podul Mogoșoaiei, trecea prin ulița din fața caselor boierilor Cornești și a clucerului Costache Ralet și continua până la Hanul Colței (Potra, 1990, p. 228).

biserica Dintr-o Zi, strada Biserica Ieni" (S.M.B.A.N., Fond *P.M.B. Serviciul Tehnic*, dosar 6/1867). Ziarele din anul 1867 publicau anunțul deschiderii hotelului *Union* pe „*locul casei Cornescu*[9] *și prelungirea străzii până la Vamă, în localul căreia se va muta Regimentul de Jandarmi*" (Crutzescu, 2011, p. 165). Clădirea hotelului cu două etaje era construită în stil neoclasic francez și avea la parter o cafenea și un restaurant. Hotelul și-a schimbat proprietarii de câteva ori până la începutul secolului al XX-lea, printre ei numărându-se Jean-Nepomucène Gradowicz, Telemaque Populianu și Belizarie Leontopol (Roșca, 2018, p. 113). Clădirea a fost demolată etapizat între 1930-1932, când a început ridicarea noului *Hotel Union*, în stil *Art Deco*, după planurile arhitectului Arghir Culina.

Celelalte loturi din proprietatea Cornescu, cu ieșire spre Strada Biserica Enei, au fost vândute de Kövesdy. Un lot a fost cumpărat de Anna Șarlotta, soția fotografului Carol Popp de Szathmári, care, în martie 1867, cerea voie Primăriei să „*construiască casă pe loc din curtea fostei case Cornescu*" (S.M.B.A.N., Fond *P.M.B. Serviciul Tehnic*, dosar 6/1867).

Între casa Szathmári și *Hotelul Union* se aflau la nr. 3-5 (inițial 12-12bis până în 1891 și din 1928 nr. 18-20) două case cu un singur etaj și curți interioare în proprietatea lui Lazăr Naumescu (S.M.B.A.N., Fond *P.M.B. Serviciul Tehnic*, dosar 10/1880). Cele două imobile aveau prăvălii la parter și odăi de locuit la etaj. Printre magazinele care au avut sediul în aceste locații la sfârșitul secolului al XIX-lea menționăm cârciuma și vinăria lui Spirea Ion Gorguz (*Anuarul Bucurescilor*, 1885, p. 146; *Anuarul Bucurescilor*, 1887-1888, p. 170; *Anuarul Bucurescilor*, 1888-1889, p. 198; *Anuarul Bucurescilor*, 1889-1890, p. 157; *Anuarul Bucurescilor*, 1892-1893, p. 220) precum și tinichigeria „*Vulturul de zinc*" a lui Julius Springhel (*Anuarul Bucurescilor*, 1892-1893, p. 233; *Anuarul Bucurescilor*, 1893-1894, p. 261). Există posibilitatea ca unul din apartamente să fi fost vândut arhitectului Schvambergher (*Anuarul Bucurescilor*, 1883, p. 20), care, în anul 1883, cerea aprobare pentru „*ridicarea în interiorul curții departe de stradă la proprietatea din strada Biserica Enei nr. 5* (...) *a unui șopron provizoriu pe patru stâlpi*" (S.M.B.A.N, Fond *P.M.B. Serviciul Tehnic*, dosar 10/1880). Fiul și moștenitorul lui Lazăr Naumescu, avocatul Constantin Naumescu, locuia în anul 1904 tot într-un apartament la nr. 5 (*Anuarul Bucurescilor*, 1904, p. 215), iar în anul 1911 pe planul cadastral apare trecut drept proprietar al ambelor imobile. În primele decenii ale secolului al XX-lea celor două clădiri le-a mai fost adăugat încă un etaj, așa după cum se observă dintr-o fotografie (*Fig. 4/2*) din perioada interbelică (*Colecția Fotografii și cărți poștale a M.M.B.*, inv. nr. *74.264*). Bombardamentele din 1944 au distrus atât casele de la nr. 3-5, cât și casa Szathmári de la nr. 7 (*Fig. 5/1-2*), pe locul lor ridicându-se în anul 1968 aripa nouă a hotelului *Union* (Velescu, 2009, p. 99). Cu această ocazie a fost îndreptată și inflexiunea străzii Biserica Enei.

9. Conform planului Borroczyn locația exactă a casei Cornescu nu era la intersecția cu Strada Academiei unde a fost ridicat Hotelul *Union*, ci spre latura de est a proprietății. De altfel, unul din motivele pentru care a fost demolată era și pentru că stătea în drumul trasării străzii Regale.

La sfârșitul secolului al XIX-lea singura parcelă în afara hotelului *Union* care mai avea deschidere spre Strada Regală era cea de pe Strada Biserica Enei nr. 9 / Strada Regală nr. 12 în proprietatea lui M. Wagner. Clădirea cu două etaje și mansardă, în stil eclectic, era realizată după planurile arhitectului Richard Kraft (S.M.B.A.N., Fond *P.M.B. Serviciul Tehnic*, dosar 917/1895 apud *arhivacezaramucenic*).

La est, pe fostul loc al casei Mazar Pașa, se afla un teren viran pe care, în anul 1900, Societatea Baia Centrală își instalase temporar un rezervor de fier pentru păcură (S.M.B.A.N., Fond *P.M.B. Serviciul Tehnic*, dosar 141/1900). La scurt timp însă, acolo au fost construite două corpuri de clădire care, în anul 1911, erau în proprietatea lui Al. Ionescu (Planul cadastral al Bucureștiului 1911). În apropiere se afla, din anul 1897, modernul stabiliment cu două etaje și mansardă al *Băii Centrale,* realizat după planurile arhitectului Filip Xenopol (Roșca, 2019, p. 133). În anul 1921, noul proprietar al societății a reconstruit imobilul (*Fig. 4/1-2*) cu sprijinul arhitectului Paul Smărăndescu, adăugându-i încă două niveluri (Roșca, 2019, p. 137). Din nefericire, bombardamentele din 1944 care au distrus atâtea construcții pe această stradă au afectat iremediabil și clădirea Băii Centrale. În anul 1946 a fost reconstruită (*Fig. 7/1*), dar a căzut în timpul cutremurului din 4 martie 1977. Pe locul vechiului stabiliment a fost ridicat un bloc de locuințe.

Parcela Bisericii Enei a suferit modificări importante în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a veacului următor. În anul 1865, în locul unor vechi chilii poziționate pe latura de vest a terenului, prin grija Sultanei Marsil a fost ridicată o casă parohială (Arhiva C.M.I., Dosar *Biserica Enei*, Pr. George Negulescu, Chestionar privitor la Monumentele Istorice 1915). Pe latura de sud încă se păstra o construcție de formă patrulateră ce figura și pe planul Borroczyn. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, la sud de lăcașul de cult se afla casa arhitectului Alexandru Orăscu, iar în capătul străzii, pe fosta parcelă a doctorului Panait Iatropol, se înălțase imobilul cu un etaj aparținând primarului Emilian Pache Protopopescu (Planul Institutului Geografic al Armatei 1895-1899). În fața acestei case se afla o mică grădină, pe al cărei loc în 1920 a fost ridicat un hotel cu șase etaje numit *Britania* (Costescu, 1944, p. 105). Hotelul (*Fig. 4/2*), clădirea Protopopescu (*Fig. 4/1*) și fosta Casă Orăscu (intrată în proprietatea *Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole*) au fost demolate de Primărie în anul 1939 în scopul lărgirii Bulevardului I.C. Brătianu (Arhiva C.M.I., Dosar *Biserica Enei*, doc. *nr. 565*). Și latura estică a parcelei lăcașului de cult a fost expropriată în aceeași perioadă. În anul 1940, în pofida încercărilor Comisiunii Monumentelor Istorice de a împiedica eliberarea autorizației de construcție (Arhiva C.M.I., Dosar *Biserica Enei*, adresa 196/7.05.1940), pe locul fostei proprietăți Protopopescu a fost ridicat blocul Dunărea. Cutremurul din 1977 a afectat grav clădirea Băii Centrale și a Blocului Dunărea (*Fig. 7/2*), iar în timpul lucrărilor de demolare a celui din urmă a fost distrusă și Biserica Enei. Pe toată suprafața rămasă (*Fig. 3/2*) a fost ridicat un bloc de locuințe, vizibil și astăzi.

Și parcela Bisericii „*Dintr-o Zi*” a fost micșorată în această perioadă printr-o serie de exproprieri în folosul comunității. După anul 1909, lăcașul de cult ajunsese o filială a

Bisericii Enei (Stoica *et alii*, 2005, p. 24). Preotul George Negulescu a înșiruit terenurile pierdute într-o cerere făcută președintelui *Comisiunii Monumentelor Istorice* în care menționa și faptul că până în 1886-1890 biserica era înconjurată de jur împrejur cu clădiri ce îi aduceau venituri: *„din partea despre sud-vest a bisericii, a luat teren pentru alinierea str. Academiei, cu care ocazie a dărâmat câteva prăvălii; din partea despre sud-est a bisericii a luat teren pentru alinierea și lărgirea str. Bis. Ene, cu care ocazie s-a dărâmat casa parohială; din partea despre nord a bisericii, a luat teren pentru facerea unei piațete, cu care ocazie a dărâmat câteva prăvălii și în fine în anul 1913 prin samavolnicie a dărâmat un zid făcut în anul 1778 de Banul Dimitrie Ghica (Bătrânul) ce despărțea proprietatea Bis. Dintr-o Zi de proprietatea Ministerului Instrucțiunei Publice și a pus pe terenul bisericei parte din temelile Școlii de Arhitectură*" (Arhiva C.M.I., Dosar *Biserica Dintr-o Zi*, cerere din 21 aprilie 1921). În același document este menționată și intenția *Consiliului Comunal* de a trece restul curții lăcașului de cult în proprietatea Primăriei pentru realizarea unei piețe. În ciuda eforturilor parohiei de a păstra ultimul lot deținut, *Consiliul Comunal General al Municipiului București* decidea, la 17 iunie 1926, exproprierea terenului din strada R. Poincare (Str. Academiei) nr. 22 cu plata a 6.500 lei pe m.p., *„fără nici o obligațiune pentru celelalte cereri formulate de epitropie*" (*Monitorul Comunal*, XXV, nr. 26, 27 iunie 1926). Lăcașul de cult a rămas doar cu o curte îngustă de jur împrejur așa cum se vede pe planurile ulterioare ale Bucureștiului.

La sud de parcela Bisericii „*Dintr-o Zi*" se afla la mijlocul secolului al XIX-lea casa și grădina generalului Constantin Năsturel-Herescu (Lecca, 1899, p. 356). În anul 1866, o parte din grădină a fost închiriată lui Constantinovici Stavri, care a deschis aici un restaurant cu grădină (Potra, 1990, p. 320). *Grădina Stavri* era binecunoscută în epocă datorită spectacolelor prezentate de diverse trupe de teatru. Cândva, după moartea generalului Năsturel-Herescu survenită în decembrie 1879, proprietatea a fost achiziționată de societatea germană *Liedertafel*. Astfel, în 1882 societatea cerea eliberarea unei autorizații de construcție pentru locul situat în Strada Academiei nr. 23 (S.M.B.A.N., Fond *P.M.B. Serviciul Tehnic*, dosar 18/1882). *Anuarul Bucurescilor* din anul 1885 menționa existența pe Strada Academiei a fostei grădini Stavri, iar din 1887 în presă (*România Liberă*, anul XI, nr. 2984, miercuri, 5 august 1887, p. 3; *România Liberă*, anul XI, nr. 2986, sâmbătă, 8 august 1887, p. 3) apar primele referiri la spectacolele ținute în *Grădina Liedertafel* (Stavri). Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, *Sala Liedertafel*, unde aveau loc serate, baluri, spectacole și conferințe (Molea, 2011, pp. 39-41) apare deja pe planul Institutului Geografic al Armatei 1895-1899.

În perioada interbelică, la sud de biserică a fost ridicat un imobil cu două etaje în stil *Art Deco* (*Fig. 6/1, 3*), care a fost demolat odată cu Sala Liedertafel la începutul anilor '60 pentru a face loc noului corp al Institutului de Arhitectură „Ion Mincu" (în prezent *Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu"*). Palatul Institutului de Arhitectură (*Fig. 6/2*) fusese deja construit între 1921-1927, în stil *neoromânesc*, după planurile arhitectului Grigore Cerchez. Edificiul ocupă aproape întreg frontul sudic al străzii (*Fig. 3/2*).

Strada Biserica Enei s-a constituit cel mai probabil ca o arteră de circulație în secolul al XVII-lea odată cu ridicarea lăcașurilor de cult din lemn *Enei* și „*Dintr-o Zi*". Configurația străzii a evoluat de-a lungul timpului, iar parcelele de teren și-au schimbat proprietarii și și-au modificat dimensiunile. Nume cunoscute în epocă au locuit, au avut afaceri sau proprietăți în zonă. O parte din case au fost demolate pentru a se putea realiza alinierea străzilor și pentru aplicarea regulamentelor moderne privind construcțiile, unele au dispărut din cauza bombelor sau a cutremurelor, iar altele pentru a face loc unor noi clădiri. Transformările edilitare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a veacului următor s-au reflectat pe plan arhitectural prin adoptarea treptată a stilurilor *neoclasic*, *eclectic*, *neoromânesc* și *Art Deco*. Printre acestea se numără o serie de edificii dispărute, precum *Baia Centrală*, *Sala Liedertafel* sau vechiul *Hotel Union*, dar și clădirile emblematice ale *Institutului de Arhitectură „Ion Mincu*" sau ale noului *Hotel Union* care sunt în picioare și astăzi.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources
Arhiva C.M.I., Dosar *Biserica Dintr-o Zi* și Dosar *Biserica Enei*.
Colecția Fotografii și cărți poștale a *Muzeului Municipiului București*.
S.M.B.A.N., Fond *P.M.B. Serviciul Tehnic*, dosare nr.: 6/1867; 10/1880; 18/1882; 23/1884 și 141/1900.

Surse cartografice / Chartographic sources
Planul baronului Franz Purcell (1789).
Planul locotenentului Ferdinand Ernst (1791).
Planul maiorului baron Rudolf Arthur Borroczyn (1846).
Planul maiorului baron Rudolf Arthur Borroczyn (1852).
Planul Borroczyn (copie Sfințescu, 1915).
Planul Institutului Geografic al Armatei (1895-1899).
Planul cadastral al Bucureștiului (1911).
Planul cadastral al Bucureștiului (1978).

Lucrări Generale și Speciale / General And Special Works
Airinei Vasile, I., Bordușanu, S., 2016, „Istoria locului păstrată în memoria arterelor de circulație", Sesiunea de comunicări științifice „Orașul inteligent", București, Editura Pro Universitaria.
Apostol, V., Bâlici, Șt., 2010, „Structuri arhitectural-arheologice din Centrul Istoric București", în *Caiete ARA*, 1, pp. 119-178.
Bădescu, E., 2013, „Sir Stephen Bartlett Lakeman pașă în București", în *Argesis*, tom XXII, 2013, pp. 229-241.
Costescu, G., 1944, *Bucureștii* Vechiului *Regat*, București, Editura „Universul".
Crutzescu, Gh., 2011, *Podul Mogoșoaiei – Povestea unei străzi*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor.

Florescu, G., 1935, *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri între anii 1790-1791 după două planuri inedite de la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, București, f.e.
Filitti, I.C., 1929, *Catagrafia oficială de toți boerii Țării Românești*, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii S.A.
Georgescu, Fl. (ed.), Cernovodeanu, P., Cristache-Panait, I., 1960, *Documente privind istoria orașului București*, București, Muzeul de Istorie a orașului București.
Georgescu, Fl., Cebuc, Al., Daiche, P., 1966, *Probleme edilitare bucureștene*, București, f.e.
Ghica, I., 2014, Scrisori către *V.* Alecsandri, București, Editura Humanitas.
Iorga, N., 1905, Inscripții din bisericile României, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva".
Iorga, N., 1912, Scrisori de boieri, Vălenii de Munte, Editura Neamul Românesc.
Lepădatu, Al., 1907, *Catagrafia bisericilor bucureștene la 1810*, București, f.e.
Lecca, O.G., 1899, *Familiile boerești române*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva".
Legea pentru înmormântări, 1864, decretată la 18 martie și promulgată la 27 martie 1864, *M.O.*, nr. 71 din 27 martie/8 aprilie 1864, p. 325.
Mănucu-Adameșteanu, Gh., Panait, P.I., Măgureanu, A., Boroneanț, A., Gavrilă, E., Popescu, R., Sârbu, D., Toderaș, M., 2010, „Centrul istoric al Bucureștilor. Cercetările arheologice din anii 2007-2009. Probleme de restaurare-conservare-valorificare", în *Caiete ARA*, 1, pp. 109-118.
Mănucu-Adameșteanu, A., Velter, A.M., 2011, „Monede descoperite la biserica Sf. Nicolae „Dintr-o Zi", în Gh. Mănucu-Adameșteanu (ed.), *O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureștilor. Omagiu prof. dr. Panait Ion Panait la 80 de ani*, vol. II, București, Editura Mistral, București, pp. 293-333.
Mănucu-Adameșteanu, Gh., Vintilă, C.-M., Poll, I., 2014, „Biserica Sf. Nicolae „Dintr-o Zi" din București, ctitorie a doamnei Marica Brâncoveanu, Cercetări arheologice (2006-2007)" în *Istoria orașului București*, *Mărturii brâncovenești*, vol. V, Editura AGIR, pp. 74-93.
Molea, V., 2011, *Teatrele din grădinile de vară ale Bucureștilor de altădată*, Biblioteca Bucureștilor.
Potra, G., 1942, *Din Bucureștii de altădată*, București, Imprimeriile „Curentul".
Potra, G., 1961, *Documente privind istoria orașului București* (*1594-1821*), București, Editura Academiei R.S.R.
Potra, G., 1975, *Documente privind istoria orașului București* (*1821-1848*), București, Editura Academiei R.S.R.
Potra, G., 1985, *Istoricul hanurilor bucureștene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
Potra, G., 1990, *Din Bucureștii de ieri*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
Rezachevici, Ctin., 2011, „Date noi despre urmașii Lui Antonie Vodă din Popești", în *Argesis*, Seria Istorie, tom. XX, pp. 137-144.
Roșca, D., 2018, *De la Primăvara Eternă la Târgul Păduchilor. Prăvălii de lux și prăvălii pentru cei nevoiași în Bucureștii de ieri*, București, Editura Ars Docendi.
Roșca, D., 2019, *Amintirile Bucureștilor. Scurt istoric al băilor publice*, București, Editura Ars Docendi.
Stoica, A., Ionescu-Ghinea, N., Ionescu, D., Iliescu, P., 2005, *Enciclopedia lăcașurilor de cult din București*, București, Editura Universalia.
Stoicescu, N., 1960, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, Editura Academiei R.P.R.

Ștefănescu, A., 1981, „Consemnări arheologice pe șantiere de construcții. Biserica Dintr-o Zi”, în *C.A.B.*, vol. III, pp. 271-272.
Urechia, V.A., 1897, *Istoria Românilor*, tom. VIII, București, Tipografia și Fonderia de litere Thoma Basilescu.
Velescu, O., 2009, „Comerțul bucureștean în anii 1985-1986”, în *B.M.I.M.*, vol. XXIII, București, pp. 9-27.

LISTA ILUSTRAȚIEI / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Traseul străzii Biserica Enei ( ) pe planurile: Purcell – 1789 (1), Ernst – 1791 (2) și Borroczyn – 1846 (3).
Figure 1. Biserica Enei street route ( ) on the Purcell plan 1789 (1), Ernst plan - 1791 (2) and Borroczyn plan – 1846 (3).
Figura 2. Fotografie realizată de Ludwig Angerer în 1856 dinspre Podul Mogoșoaiei (1) și detaliu din planul Borroczyn – 1852 (2).
Figure 2. Photo taken by Ludwig Angerer in 1856 from the Mogoșoaia Bridge (1) and detail from the Borroczyn plan – 1852 (2).
Figura 3. Detaliu din planurile cadastrale al Bucureștiului din 1911 (1) și 1979 (2).
Figure 3. Detail from the 1911 (1) and 1979 (2) cadastral plans of Bucharest.
Figura 4. Detaliu dintr-o fotografie aeriană din perioada 1916-1918 (1) și din 1935 (2).
Figure 4. Detail from an aerial photo from 1916-1918 (1) and 1935 (2).
Figura 5. Fotografii cu clădirile bombardate pe Strada Biserica Enei în data de 4 aprilie 1944 din Colecția Willy Pragher (1) și din cea a Muzeului Municipiului București (2).
Figure 5. Photos of the April 4th 1944 bombed buildings on Biserica Enei Street from the Willy Pragher (1) and the Bucharest Municipality Museum (2) Collections.
Figura 6. Fotografii cu strada Biserica Enei din Colecția Muzeului Municipiului București din perioada interbelică (1) și din anii ’60 (2-3).
Figure 6. Photos from the interwar period (1) and the 60s (2) of the Biserica Enei Street from the Collection of the Bucharest Municipality Museum.
Figura 7. Fotografie cu Baia Centrală din anul 1965 (1) și din 1977 (2).
Figure 7. Photo of the Baia Centrală from 1965 (1) and 1977 (2).

1

2

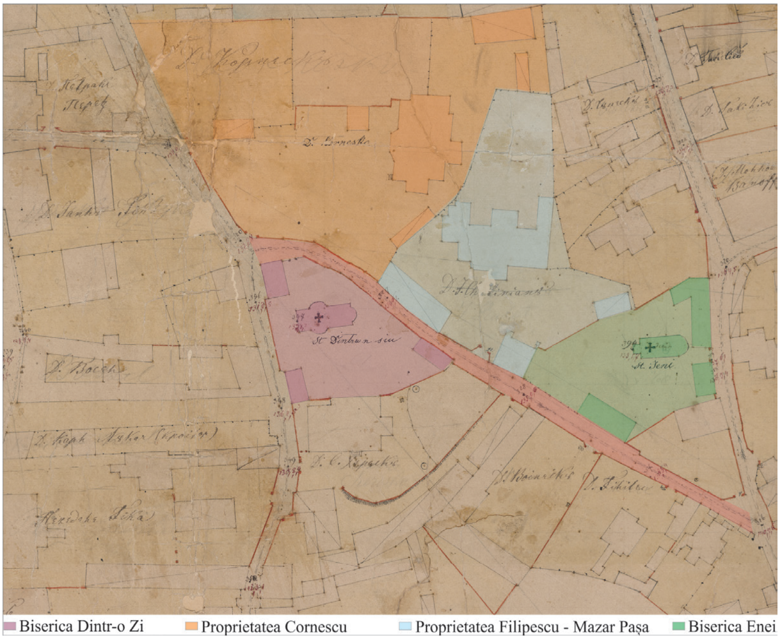

3

Figura 1. Traseul străzii Biserica Enei (▬) pe planurile: Purcell – 1789 (1), Ernst – 1791 (2) și Borroczyn – 1846 (3).

1

2

Figura 2. Fotografie realizată de Ludwig Angerer în 1856 dinspre Podul Mogoșoaiei (1) și detaliu din planul Borroczyn – 1852 (2).

1

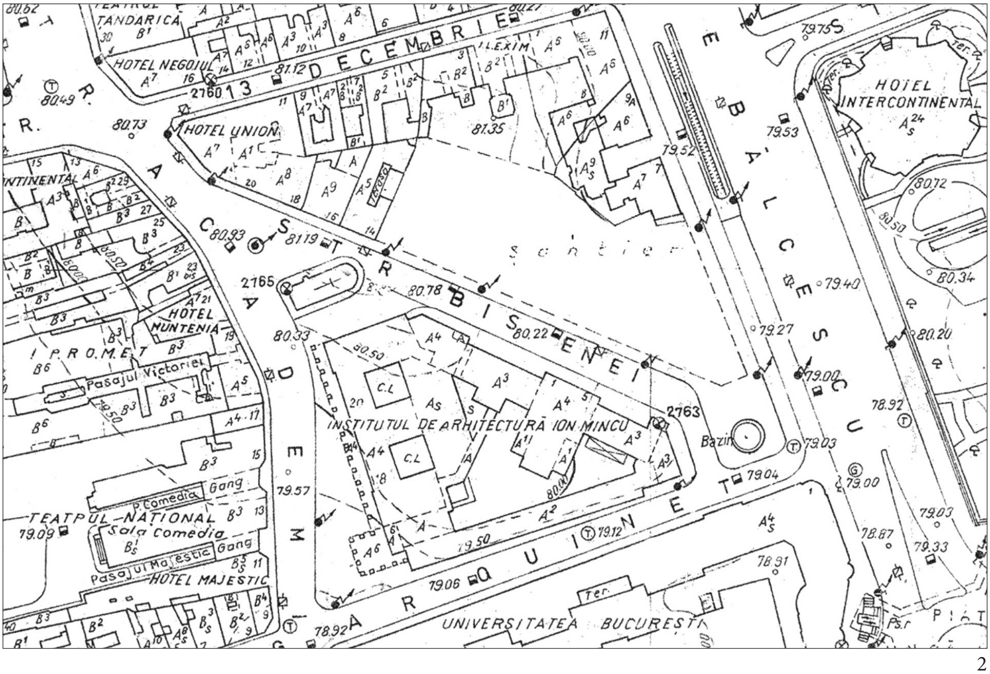

2

Figura 3. Detaliu din planurile cadastrale al Bucureștiului din 1911 (1) și 1979 (2).

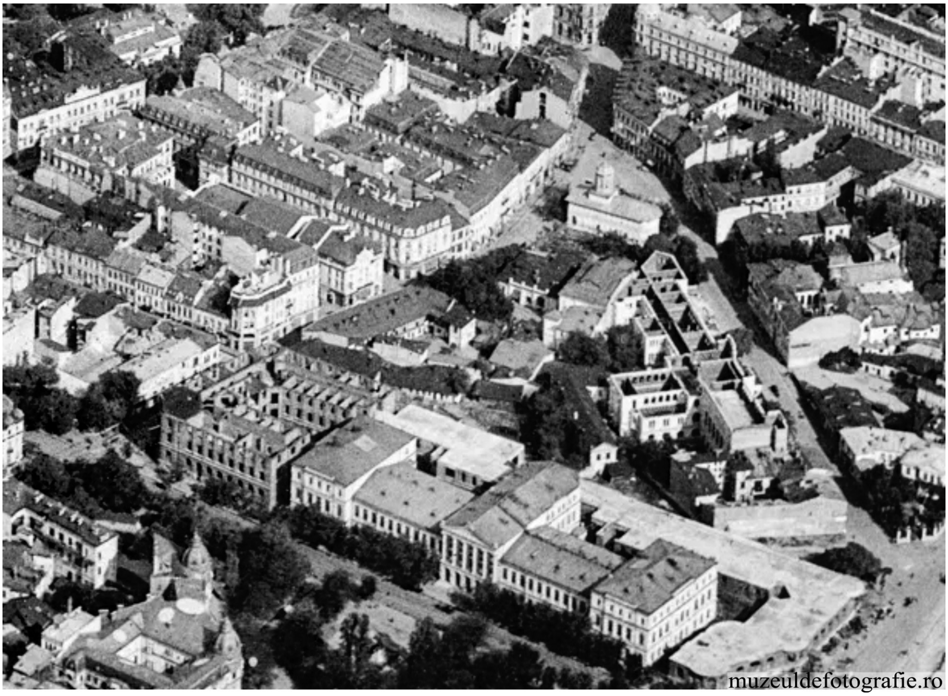

1

2

Figura 4. Detaliu dintr-o fotografie aeriană din perioada 1916-1918 (1) și din 1935 (2).

1

2

Figura 5. Fotografii cu clădirile bombardate pe Strada Biserica Enei în data de 4 aprilie 1944 din Colecția Willy Pragher (1) și din cea a Muzeului Municipiului București (2).

1

2

3

Figura 6. Fotografii cu strada Biserica Enei din Colecția Muzeului Municipiului București din perioada interbelică (1) și din anii ’60 (2-3).

1

2

Figura 7. Fotografie cu Baia Centrală din anul 1965 (1) și din 1977 (2).

PATRIMONIUL

CATALOGUL DOCUMENTELOR DOMNIEI LUI ALEXANDRU SUȚU AFLATE ÎN COLECȚIA DE DOCUMENTE A MUZEULUI MUNICIPIULUI BUCUREȘTI

Grina-Mihaela RAFAILĂ[1]

Cuvinte-cheie: *Alexandru Suțu; Țara Românească; document; poruncă; jalbă.*
Keywords: *Alexandru Suțu; Țara Românească; document; command; supplication.*

Rezumat: *Articolul nostru își propune să introducă în circuitul științific documentele emise în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Suțu din Țara Românească aflate în patrimoniul arhivistic al Muzeului Municipiului București. O parte dintre aceste acte, care se încadrează din punct de vedere cronologic între anii 1818 și 1821, sunt redactate pe hârtie folio sau difolio, conțin, într-o proporție însemnată, copii și prezintă dovada autenticității prin sigiliul domnesc și semnătura autografă a lui domnului Alexandru Suțu.*

Documentele pe care le prezentăm în materialul nostru ne ajută să reconstituim cadrul vieții cotidiene din orașul legendarului Bucur ciobanul și din interiorul statului cuprins între Carpați și Dunăre. Astfel, aflăm că domnul a poruncit atât cercetarea unor pricini sau a unor plângeri, cât și efectuarea unor lucrări edilitare în București. Reține atenția o patentă emisă de agenția austriacă din Țara Românească pentru un anume Moise, sudit evreu, originar din Galiția, care se ocupa cu lipscănia în Mahalaua Sf. Nicolae.

Abstract: *Our article aims to introduce into the scientific circuit the documents issued during the second reign of Alexandru Suțu from Wallachia found in the archival heritage of the Bucharest Municipality Museum. Some of these documents, dated chronologically between 1818 and 1821, drawn up on folio or difolio paper, contain copies in a significant proportion and present the proof of authenticity through the royal seal and the autograph signature of the lord Alexandru Suțu.*

The documents that we present in our material help us reconstruct the framework of daily life in the city of the legendary Bucur the shepherd and in the interior of the state between the Carpathians and the Danube. Thus, we learn that the ruler ordered both the investigation of some causes or complaints, as well as the performance of some construction works in Bucharest. Attention is drawn to a patent issued by the Austrian agency in Wallachia for a certain Moise, a Jewish Jew, originally from Galicia, who dealt with trade in the Sf. Nicolae Neighborhood.

---

1. Muzeul Municipiului București, email: mhlrafaila@yahoo.com

După ce Ioan Gheorghe Caragea a părăsit precipitat tronul și Țara Românească, la 29 septembrie/11 octombrie 1818, Sublima Poartă l-a numit în scaunul domnesc de la București pe Alexandru Suțu, la 4/16 noiembrie, pentru că era socotit *„domn înțelept, cercat, iubit de norod și credincios”* (Istoria Românilor, 2002, VI, p. 497).

Alexandru Suțu s-a născut în anul 1758, fiind fiul lui Nicolae Suțu, mare dragoman al Porții între anii 1768 și 1769, și al Anei Hrisoscoleu. Înainte de a fi numit domn, Alexandru Suțu a fost, la rândul său, mare dragoman al Porții între anii 1799 și 1801. Mai întâi, a ocupat scaunul voievodal de la Iași (1801 iunie 28-1802 septembrie 19), apoi a fost numit și caimacam al Țării Românești (20 iunie-18 august 1802). A urmat o foarte scurtă cârmuire munteană, de aproape două luni, între 12/24 august și 1/13 octombrie 1806, după care a fost reinvestit domn în 16/28 decembrie 1806, fără a-și exercita efectiv autoritatea domnească, fiind staționat la sudul Dunării în contextul conflictului militar dintre ruși și Imperiul Otoman, când Principatele se aflau sub ocupație țaristă.

Din unirea matrimonială cu Domnița Eufrosina Callimachi s-au născut opt copii, respectiv șase băieți – Nicolae, Gheorghe, Ioan, Dimitrie, Scarlat și Grigore, precum și două fete – Ralu și Roxana. De asemenea, a fost nepotul de frate al primului reprezentant al familiei Suțu în scaunele voievodale de la București și Iași, respectiv al lui Mihai Suțu, care a domnit în Țara Românească (1783-1786, 1791-1793 și 1801-1802) și în Moldova (1793-1795).

Alexandru Vodă Suțu s-a implicat efectiv în procesul de modernizare a societății românești, sprijinind îndeosebi instituția bisericească și școlile.

În planul relațiilor externe a menținut legături cu oameni politici, diplomați și diverși cărturari ai epocii. Astfel, în februarie 1819 domnul l-a primit la reședința domnească pe Sir Robert Ker-Porter, care venea din Rusia. De asemenea, a fost întreținută și corespondența cu Metternich, pe care îl asigura de buna sa colaborare cu Imperiul Habsburgic, domnul fiind de altfel înconjurat de dregători favorabili imperialilor, ca de pildă de postelnicul Alexandru Mavrocordat, vornicul Țării de Sus Ștefan Bellu, medicul curții domnești doctorul Gheorghe Tipaldo, ajuns chiar caimacam al Craiovei, postelnicul Iordachie Vlangali și nu în ultimul rând de reprezentantul domnului de la Viena, Nicolae Rasti, care a fost înlocuit, în secret, în cursul anului 1820, cu negustorul Gheorghe Sachelarie. Colaborarea cu Rusia a fost înlesnită de secretarul său, Ioan Mișoglu, care ulterior a fost înlocuit cu Nicolae Mavros, aflat în bune relații cu Pini, consulul rus.

Spre sfârșitul anului 1820, domnul Alexandru Suțu s-a îmbolnăvit și a trecut în lumea de dincolo la 13 ianuarie 1821, însă decesul său a fost comunicat câteva zile mai târziu, pe 19 ianuarie. Își odihnește somnul de veci în Biserica Sf. Spiridon Nou din București, ctitoria lui Grigore II Ghica, edificată între anii 1767 și 1768 septembrie 30, conform „*certificatului de naștere*”, dăltuit în piatră, așezat deasupra intrării în sfântul lăcaș, actualmente unul dintre paraclisele patriarhale ale Bucureștilor.

În patrimoniul arhivistic al *Muzeului Municipiului București*, prin Colecția sa de *Documente*, se găsesc și 67 acte emise doar din timpul celei de-a doua domnii muntene a lui Alexandru Suțu, desfășurate pe parcursul a circa 26 de luni, între 4/16 noiembrie 1818

și 13 ianuarie 1821. Sunt acte originale (55 doc.), redactate pe hârtie folio sau difolio, cu sau fără filigran, însoțite sau nu de copii, aflate la același număr de inventar, datate sau nu, precum și în diverse condici, ca de pildă *ms. 27.653* (*Documentele moșiei Negrașu din districtul Argeșu*) și *ms. 27.654* (*Documentele moșiei Bălenii din județu Dâmbovița*). Se adaugă copii contemporane (*nr. 27.031*, *28.600* și *30.401*) sau moderne (*nr. 45.904* și *82.861*) și copii consemnate în două condici – *ms. 12.483* (*Sinetele moșiei Măgureni ce-i zice și Ciocanu din districtul Teleorman*) și *ms. 81.666* (*Condică de zapise privitoare la moșiile Sinești sau Măineasca, jud. Ilfov, Cloșca, Rușii Balii, Creața, Mostiște, hotarul Rușilor la Colgeag, Obilești-Ilfov, Ulmi și Hodaia – Dâmbăvița, Turbeasca, vii la Aninoasa – Dâmbovița, în Dealul Cernăteștilor și Orlea, jud. Saac, munții Băbeanu și Dudele mici Dâmbovița, case locuri și prăvălii în București și Târgoviște, mori și țigani intrate în stăpânirea casei doctorului Constantin Darvari. Dintre anii 1699-1841*). De asemenea, avem și trei documente redactate bilingv, două acte scrise în limbile greacă și română cu caractere chirilice (*nr. 28.462* și *73.533*) și un act consemnat în limbile germană și română tot cu caractere chirilice (*nr. 112.261*). Pe ani, documentele provenite din această domnie sunt repartizate astfel: 1819 cu 38 de acte și 1820 cu 29 de înscrisuri, în timp ce din primele zile ale anului 1821, respectiv până în 13 ianuarie, când domnul a trecut la cele veșnice, nu avem niciun document. Totodată, nu avem niciun document redactat pe pergament.

Avem 15 acte emise de primul om în stat în timpul acestei domnii. Astfel, prin două acte, din 22 și 23 februarie 1819, domnul a poruncit atât marelui logofăt al Țării de Sus, să reînnoiască „*domneasca noastră carte*”, cât și respectarea „*nizamului*” de către ispravnici, vameși și alți „*slujbași*” din județul Râmnic, privind dreptul lui Dimitrie (Dumitrașco) Racoviță fost mare vornic al Țării de Sus de a organiza pe moșia sa de la Greabăn, un târg în fiecare zi de vineri a săptămânii, precum și a câte unui bâlci în anumite zile de sărbătoare, respectiv de Blagoveștenie (Buna Vestire, 25 martie), la Duminica Tomei (a doua duminică după Învierea Domnului), de Sfânta Troiță (Sf. Treime), de Sf. Ap. Petru și Pavel (29 iunie), de Sf. Dimitrie (26 octombrie) și de Sf. Arh. Mihail și Gavriil (8 noiembrie). Cu același prilej marele boier a fost scutit de plata tuturor dărilor pentru un „*scaun de carne*”, existent pe aceeași moșie, dar avea și dreptul de a încasa vama de la târg și bâlciurile organizate, însă începând din anul următor, respectiv din 1820.

O altă poruncă a domnului muntean a fost adresată, la 25 mai 1819, slugii sale domnești, Aleco vătaf, care trebuia să meargă împreună cu ispravnici, boieri și boiernași în orașele Cerneți (jud. Mehedinți) și Caracal (jud. Romanați) pentru a verifica prețurile de vânzare ale pâinii și cărnii de către cei care „*negutătoresc cu nesățioasă lăcomiie de rău câștig*” (*doc. nr. 24*).

Un alt mare boier beneficiar al actelor domnești a fost și Grigorie Băleanu, fost mare vornic (al Țării de Sus), care, la 1 martie 1819, a fost miluit cu 40 de liude scutelnici, drept răsplată pentru „*slujbele dumnealui ce au cheltuit la domni și la patria aceasta*”, așa după cum a beneficiat și prin cărțile domnilor antecesori (*doc. nr. 8*). Câteva luni mai târziu, la 24 mai, primul om în stat i-a reînnoit dreptul de a organiza pe moșia Băleni

(jud. Dâmbovița) un târg în fiecare duminică de peste an și câte un bâlci la sărbătoarea Rusaliilor (Sf. Treime) și de Sf. Ioan Botezătorul (24 iunie), la care se adăuga un altul la prăznuirea Blagoveșteniei (Buna Vestire, 25 martie), cu durata de 8 zile, împreună și cu obor de vite (*doc. nr. 22*).

De asemenea, domnul a emis și alte porunci de cercetare a unor pricini, ca de pildă neînțelegerea dintre popa Hristea și serdarul Marin Butculescu (19 martie 1819); plângerile făcute de ieromonahul (arhimandritul) Daniil, epitropul Bisericii Domnița Bălașa din București, pentru încălcarea de către vecinul Mihalache Vlastos căminar a hotarului unei vii, aflată în Dealul Scăienilor (*doc. nr. 21*), precum și pentru neîndeplinirea zilelor de clacă datorate de clăcașii de pe moșia Mătăsari (jud. Vlașca). S-a mai poruncit scoaterea la licitație (mezat) a unor bunuri aparținând văduvei Zmaranda Cocioaia din orașul Craiova pentru „*împlinirea*" unor cheltuieli de judecată privind „*încălcarea unor moșii*" ale banului Brâncoveanu de către răposatul soț al acesteia (*doc. nr. 32*).

Capitala țării s-a aflat și ea în preocupările domnești, astfel că, la 13 martie 1820, domnul l-a numit pe Costache Cornescu fost mare agă să lucreze la Eforia podurilor mari ale „*Politiei Bucureștilor*", alături de Grigorie Băleanu mare vornic și Grigorie Filipescu mare vistier, pentru a pune în „*lucrare poruncile domniei*" și de a se „*sili în tot chipul prin* (...) *purtare de grijă și iscusință să-și aibă podurile totdeauna ființa lor întru întregime și bună stare ca un lucru ce pricinuește și lăcuitorilor ușurință și Politii podoabă*" (nr. *95.657*).

Și alte instituții ale țării sunt prezente prin actele emise în răstimpul acestei ultime domnii fanariote – Logofeția Mare în documentele din 20 februarie, 6 martie, 10 mai 1819, 4 și 18 decembrie 1820, prin care s-a cercetat o pricină de judecată, s-a confirmat autenticitatea unor zapise, s-a cerut desemnarea cât mai urgentă a unui vechil, până „*deseară negreșit*", precum și eliberarea unei chitanțe pentru suma totală de 20.708 de taleri, primită între lunile iulie-noiembrie de la Enache Scufa (*nr. 73.822*). Și marele logofăt este prezent în două acte – întocmirea unui raport adresat domnului pentru neplata arendei moșiei Corbi (jud. Vlașca) între anii 1807 și 1809, care deja fusese „*lămurită*" prin trei anaforale din timpul lui Caragea Vodă (*nr. 27.155*), precum și confirmarea zapisului încheiat la 5 mai 1820, prin care Athanasie Dimitriu a vândut lui Gheorghiu Ghiață vameș o „*boltă*", situată lângă *Hanul Șerban Vodă*, din *Ulița cea Mare* (*doc. nr. 46*).

Divanul Craiovei a întărit un zapis de înțelegere, încheiat între Catinca Mirosloveanca și nepotul ei, Costandin, din partea răposatului ei soț, pentru „*toată pereusiia mortului i pentru toate zestrele și clironomia*" mătușei Catinca (*nr. 12.273*). De asemenea, aceeași instituție a confirmat zapisele de înțelegere, încheiate pe 4 septembrie 1820, prin care locuitorii de pe moșiile Gighera și Nedeia (jud. Dolj) au promis împlinirea celor „*drepte adeturi câte în pravilă să coprind*", respectiv efectuarea celor 12 de zile de clacă „*pă anul trecut și pă acest an următor*" sau plata „*în bani zioa căte taleri unu*", apoi „*câte o zi cu toate plugurile căte să vor afla în satul nostru toamna și primăvara*", ca și plata suhatului pentru „*vitele mărunte ce pasc și să hrănescu în moșie*", în urma plângerii făcute de Scarlat Dulea, fost mare medelnicer și epistatul moșiilor lui Grigorie Brâncoveanu, fost mare ban (*nr. 28.602* și *30.538*).

De la județul Slam Rămnic (Râmnicu Sărat) sunt confirmate o adeverință din 2 martie 1819 pentru achiziția moșiei Tăracioaia, numită și Punguleasa, de către Costache Suțu fost mare căminar (*doc. 9*) și zapisul din 29 iulie 1820 prin care Dumitrașco Racoviță fost mare vornic a înstrăinat 75 de stj. din moșia Putreda din Deal către șetrarul Vlad Periețeanu (*doc. 58*). De la județul Ilfov s-a cerut, în 19 iulie 1820, zapciilor din plasa Ciocăneștilor cercetarea pricinei lui Nicolae care locuia pe moșia Nenciulești a răposatului Mihai Vodă Suțu (*nr. 45.929*).

Prin două zapise, încheiate la 24 mai și 28 decembrie 1820, Costandin Zăgănescu a vândut fratelui său, Costache, părțile sale de moșie din Călinești și Călimănești, moștenite de la răposatul lor părinte, Dragomir Zăgănescu (*nr. 13.417* și *13.416*). Întâlnim și pe popa Ion duhovnic care împreună cu Radu Lungeanu mazil au achiziționat, la 23 octombrie și 28 decembrie 1819, câte o jumătate de moș din cei „*opt moși*" din satul Valea Lungă, cu câte 125 de taleri (*nr. 27.105* și *27.108*).

Doctorul Constantin Darvar este întâlnit în două acte. La 20 februarie 1820, când primește de la D. Racoviță, drept danie o fată de țigan, pe nume Ileana, pentru „*multe căutări ce cu protimie s-au arătat către mine*" (*doc. 40*). Mai apoi, la 8 iunie același an, a achiziționat de la Costandin Bălăceanu fost mare vornic un loc cu „*prăvălioară veche prăpădită numai să cază*", aflate în Mahalaua Bălăceanului din București, cu 2.250 de taleri. Acest loc se învecina „*pă din sus și pă din jos tot cu dumnealui dohtor*", fiind cumpărat de la mătușa lui, Bălăceanca, care, la rândul ei, îl achiziționase de la Ioniță ișlicar (*doc. 51*).

Din această scurtă domnie avem încheiate și două contracte, care prevedeau reparația caselor deținute de Marin Butculescu fost mare serdar în București. Mai întâi, avem contractul din 3 februarie 1819 încheiat cu meșterii dulgheri în valoare de 1.200 de taleri, și apoi cel încheiat cu meșterii zidari, două zile mai târziu, respectiv în 5 februarie același an, în valoare de 1.500 de taleri, pentru care meșterii au și primit o sumă de bani, drept avans, de 100 și respectiv 200 de taleri, urmând ca lucrările efective să înceapă în luna martie a anului 1820. Și nu în ultimul rând, avem un act de eliberare din „*jugul robiei*" a Saftei țiganca împreună cu cei doi copii ai ei, Nicolae și Ștefan, redactat la 1 octombrie 1819, îndeplinit de soțul supraviețuitor al primei consoarte, Zmaragdița (*nr. 13.475*). Mai remarcăm între aceste documente și prezența unei patente bilingve, din 20 iulie 1820, acordată de Aghenția din Principatul Valahiei a Împărăteștii Austricești și Crăiască Apostolicească evreului Moise, fiul lui Avram ipcar, născut la Brod în Galiția, în vârstă de 34 de ani, care „*să hrănește cu lipscăniie*" în Mahalaua Sf. Nicolae Șelari din București, fiind „*adevărat sudit chesaro-crăesc austriacesc supus*" (*nr. 112.261*).

Actele supuse atenției noastre au fost consemnate pentru posteritate de diferiți scriitori, care au fost de cele mai multe ori și martori la încheierea diverselor tranzacții pe care le-au redactat, dintre care enumerăm: Chiriță dascăl slovenesc, Ene logofăt, Gheorghe, Ilie diacon, Nicolae logofăt, Nițu logofăt Petroșanu, Pană Buescu, preoții: Marin, Paraschiv, Sandu, Vasile de la Schitul Viforâta; și Stancu postelnicel. Se adaugă, în această perioadă, și scriitori din cancelaria domnească, care au consemnat actele încheiate

în condici domnești, ca de pildă Răducan (Răducu) serdar și apoi medelnicer (*doc. nr. 7* și *54*) și Spirea medelnicer (*doc. nr. 8*), la care se adaugă și Ion Șonț (*doc. nr. 9* și *58*), care a consemnat în condica județului Slam Rămnic (Râmnicu Sărat). Doar un singur act are datare de an și lună (*nr. 13.391*), restul au datare completă de an, lună și zi, în milesim.

În ceea ce privește validarea actelor din această perioadă se remarcă: acte autentificate cu sigiliul mijlociu domnesc imprimat în chinovar (*nr. 91.698*) și sigiliul inelar domnesc, doar de formă octogonală, imprimat tot în chinovar (11 acte), dintre care doar unele au scrisă și monograma domnească cu cerneală roșie (*nr. 14.012*, *27.279* și *27.280*). Doar un singur act domnesc beneficiază și de semnătura autografă a primului om în stat (*nr. 27.289*). Un act a fost validat cu sigiliul inelar imprimat în cerneală neagră (*nr. 13.475*), un alt înscris a fost sigilat cu ceară albă, aplicat la închiderea unei scrisori, în timp ce 13 acte au fost validate prin amprente digitale imprimate în cerneală, aparținând unora dintre cei care au încheiat diverse acte sau au fost martori la încheierea unor tranzacții comerciale.

În ceea ce privește locul de emitere, avem menționat doar orașul București (*doc. 57*) și localitatea Recea pentru actul din 11 martie 1819 (*nr. 27.491*).

Valorificarea științifică, sub formă de ediție, regest sau mențiune, a fost constatată, la momentul redactării acestui articol, doar în cazul a 15 acte provenite din această ultimă domnie fanariotă. Pe de altă parte, doar o mică parte au fost valorificate și printr-un demers expozițional de-a lungul timpului. Nouă documente ne-au provenit de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești, restul ajungând în patrimoniul instituției noastre prin donație sau achiziție.

* * *

1. <u>1819 ianuarie 6</u> Diță, soția lui Radu, împreună cu fiii ei, Ilie, Lepădat și Ștefan, vând lui Marin Butculescu serdar „*stânjenii în tot lungul moșiei din cap până în cap*", cu câte 7 taleri pe stânjen.

Martori: Bănuță ispravnicel din Călinești și Dumitru rândaș din Măgureni.

Scrie Nicolae logofăt, fiind și martor.

M.M.B., *ms. 12.483*

Copie mod. nedatată, hârtie folio cu filigran (34,5x21,5 cm.), fila 16.

2. <u>1819 ianuarie 22</u> Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, numește pe Mihalache Rahtivan saraf la Vistieria țării, în locul răposatului Dumitrache Dărzeanu pitar, la propunerea marelui vistier.

Semnează marele vistier.

M.M.B., *nr. 91.698*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (34,5x12 cm.), sigiliul mijlociu domnesc în chinovar. Are copie mod. nedatată.

3. ***1819 februarie 3*** Manoli Meimarolu de la Politie confirmă zapisul dat de meșterii dulgheri Ștefan Grosu unchiaș din Mahalaua Delea Veche, Iordache din Mahalaua Silvestru și Ioniță din Mahalaua Pantelimon, prin care se angajau să repare casele lui Marin Butculescu fost mare serdar, aflate în București, contra sumei de 1.200 de taleri, din care au primit un avans de 100 de taleri. Aceștia promiteau să facă „*orice lucru dă dulgherie și dă tămplărie bun, curat și fără cusur*".

Martor: Iordache clucer de arie.

Scrie Stancu postelnicel, fiind și martor.

M.M.B., *nr. 12.717*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31x22,5 cm.), 3 amprente digitale în cerneală.

Bibliografie: *ed.*: *Documente*, 1960, pp. 224-226 (*nr. 137*); *menț.*: Georgescu, 1967, p. 40, n. 12.

4. ***1819 februarie 5*** Manoli Meimarolu de la Politie confirmă zapisul dat de meșterii zidari Manole Ilie, Dumitru, fiul lui Tudor meșter, și Dumitrache, prin care se angajau să repare tencuiala caselor lui Marin Butculescu fost mare serdar, aflate în București, contra sumei de 1.500 de taleri, din care au primit un avans de 200 de taleri. Aceștia se „î*ndatorau a face lucrul zidului ... coșurile lor zdravene*", începând din luna martie a următorului an.

Martori: Nicolae șetrar, Alecsandru medelnicer și Iordache clucer.

Scrie Pană Buescu.

M.M.B., *nr. 12.718*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31x22 cm.), 3 amprente digitale în cerneală.

Bibliografie: *ed.*: *Documente*, 1960, pp. 226-228 (*nr. 138*).

5. ***1819 februarie 20*** Răspunsul dat de Logofeția Mare în legătură cu pricina de judecată dintre locuitorii moșneni și Ștefan Belu fost mare logofăt pentru moșiile Bezdead și Țâța din județul Dâmbovița, care au fost achiziționate cu „*silnicie*".

Semnează Gheorghe Belu mare logofăt și Filipescu mare logofăt.

M.M.B., *nr. 30.696*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (42x16 cm.).

6. ***1819 februarie 22*** Domnul poruncește marelui logofăt al Țării de Sus să reînnoiască prin „*domneasca noastră carte*" sineturile domnești pentru organizarea unui târg în fiecare zi de vineri a săptămânii și a șase bâlciuri care se desfășurau în zilele de Blagoveștenie (Buna Vestire, 25 martie), la Duminica Tomei (a doua duminică după Sfintele Paști), de Sf. Troiță (Sf. Treime), de Sf. Apostoli (Sf. Ap. Petru și Pavel), de Sf. Dimitrie și de Sf. Voievozi (Sf. Arh. Mihail și Gavriil), pe moșia Greabăn din județul Slam Râmnic a lui Dimitrie (Dumitrașco) Racoviță fost mare vornic al Țării de Sus. De asemenea, marele boier era scutit de plata dărilor pentru un scaun de carne și avea dreptul de a încasa „*vama acestui târg i* ‹de la› *bâlciuri*".

Semnează fostul mare căminar.
M.M.B., *nr. 13.377*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (35x24 cm.).

7. ***1819 februarie 23*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește ispravnicilor județului Slam Râmnic, vameșilor și *„altor slujbași”* de a *„păzi”* nizamul acordat lui Dumitrașco Racoviță fost mare vornic al Țării de Sus, pentru organizarea unui târg în fiecare zi de vineri a săptămânii, precum și șase bâlciuri ce se desfășurau în zilele de Blagoveștenie (Buna Vestire, 25 martie), la Duminica Tomei (a doua duminică după Sfintele Paști), de Sf. Troiță (Sf. Treime), de Sf. Apostoli (Sf. Ap. Petru și Pavel), de Sf. Dimitrie și de Sf. Voievozi (Sf. Arh. Mihail și Gavriil), pe moșia sa de la Greabăn din județul Slam Râmnic. De asemenea, avea dreptul de a ține un scaun de carne pe aceeași moșie *„scutit și apărat atât de vinăriceri i de către vameși, cât și de către verice alte dări ce vor fi pe alte scaune”*, ca și dreptul de a încasa vamă de la târg și bâlciuri începând cu anul următor.
Citește marele logofăt.
Consemnează în condică Răducan serdar.
M.M.B., *nr. 14.012*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (35,5x24 cm.), monograma domnească și sigiliul inelar domnesc în chinovar.

8. 1819 martie 1 Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, reconfirmă lui Grigorie Băleanu fost mare vornic dreptul de a ține 40 de lude scutelnici cu *„scăzământ din birnicii Vistieriei”*, pentru *„răsplătirea slujbelor dumnealui ce au cheltuit la domni și la patria aceasta”*, așa după cum a beneficiat și prin *„cărțile altor frați domni, cât și prin cartea domniei sale, Ioan Vodă Caragea”*.
Semnează marele vistier și fostul mare stolnic.
Consemnează în condică Spirea medelnicer.
M.M.B., *nr. 27.279*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (37x26 cm.), monograma domnească și sigiliul inelar domnesc în chinovar. Are copie mod. din 1874 în ms. 27.654, pp. 192-193, nr. 93.
Bibliografie: *reg.*: Filitti, 1919, p. 49 (*nr. 176*).

9. 1819 martie 2 De la județul Slam Râmnic se confirmă adeverința prin care Iordache Broștean polcovnic a vândut lui Costache Suțu fost mare căminar moșia Tărăcioaia, numită și Punguleasa, din județul Slam Rămnic, pe care, la rândul lui, le-a cumpărat de la câțiva moșteni – Negoteiu cu fratele lui, Radu; Costandin teslar, Tudor, Călin, fiul lui Stănilă, cu fratele lui, Păcurar, care o stăpâneau de-a valma.
Consemnează în condica județului Ion Șonț condicar.
M.M.B., *nr. 13.404*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (21,5x16 cm.).

10*. *1819 martie 6 Logofeția Mare confirmă zapisul prin care Pârvu Lăcusteanu, nepotul lui Nicolae paharnic, a vândut lui Marin Butculescu fost mare serdar trupurile de moșie Bălțați, numit și Bratcov, și Mihăiești, în suprafață de 1.489 de stj., din județul Teleorman, la 26 ianuarie 1819, cu 31.269 de taleri, cu respectarea dreptului de protimisis.

Martori la vânzare: Anica Lăcusteanu, Ștefan Lăcusteanu, Grigorie Paladi stolnic și Nicolachie Lămotescu.

Scrie Chiriță dascăl slovenesc, fiind și martor.

De asemenea, la 5 martie 1819, Safta medelnicereasa, verișoara lui Pârvu Lăcusteanu, confirmă achiziția moșiei Bratcov, din județul Teleorman, de către Marin Butculescu fost mare serdar.

Semnează Iachie Pastiea, fiul Saftei medelnicereasa, fiind și martor.

Adeverează: Matei Velcioaia moștean din Bălțați și Tudor, fiul lui Radu unchiaș din Bălțați.

Semnează Ioan Floru clucer, fiind și martor.

M.M.B., *ms. 12.483*

Copie mod. nedatată, hârtie folio (34,5x21,5 cm.), fila 61-64.

11*. *1819 martie 6 Locuitorii satului Suțești, județul Slam Rămnic, dau lui Costache Suțu fost mare căminar așezământ pentru îndeplinirea celor 8 zile de clacă pe an, precum și pentru reparația podului de peste apa Buzăului, cu „*scăderea*" din zilele de clacă, conform „*pravilniceștii condici*".

Adeverează: din Suțești – Nicolae Aramă, Anghel Bosoiu, Antonie Reilunu (?), Mușat bătrân, Zlota vătaf, Stancu al lui Roșu; Radu, fratele Stanei; Ioniță Sima, Oprea tropar (?), Negoiță ceauș, Gheorghe Liocă și Stan pârcălab vechil.

Martor: popa Costandin din Racoviță.

Scrie Gheorghe, fiind și martor.

M.M.B., *nr. 13.388*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (27,5x19,5 cm.), 12 amprente digitale în cerneală.

12*. *1819 martie 11, Recea Dragomir, fiul lui Sandu, vinde lui Enache Ștefan 23 de stj. din satul Recea, aflați în hotarul moșiei Stejarul din județul Teleorman, cu 1.241 de taleri.

Martori: din Recea – Stan diacon, Drăgoi, Stancu, Gligorie unchiaș și Badea, fiul lui Grigore.

Scrie popa Sandu, fiind și martor.

M.M.B., *nr. 27.491*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (28x19,5 cm.), o amprentă digitală în cerneală. Are copie mod. în ms. 27.653, pp. 186-188 (nr. 59).

13*. *1819 martie 19 Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește ispravnicilor județului să cerceteze pricina dintre popa Hristea și Marin Butculescu serdar

și cumnatul lui, Matei sluger, pentru partea sa de moșie și a unchiului său.

Semnează marele logofăt.

M.M.B., *nr. 45.895*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32,5x22 cm.), sigiliul inelar domnesc în chinovar.

14. 1819 martie 30 Chesarie ieromonah, egumenul Mănăstirii Slatina din județul Olt, cu hramul Sf. Adormiri, metoh al Mănăstirii Xeropotamul din Sfântul Munte, dă lui Marin Butculescu fost mare serdar zapisul de schimb al celor 23 de stj. din moșia Bratcov, județul Teleorman, cu două prăvălii cu „*pământul lor*” din orașul Slatina, pe care le avea cumpărate de la Ștefan Bârsescu, cu 3.250 de taleri.

Martor: protoprezviter Mihail protopop.

M.M.B., *nr. 45.904*

Copie mod. din 1894, hârtie folio cu filigran (35x21 cm.). Are copie mod. nedatată în ms. 12.483, fila 16^{v}-18^{v}.

15. 1819 aprilie 24 Radu paharnic și Micu slujer înaintează domnului un raport în legătură cu pricina de judecată dintre Marica Prișcoveanca logofeteasa, reprezentată de vechilul Gheorghe Dona logofăt, cu Ștefan Colfescu serdar pentru cea de-a treia parte din jumătatea moșiei Valea Lungă din județul Dâmbovița, stăpânită de-a valma de Ștefan Colfescu serdar și răposatul Costache Hiotu medelnicer.

M.M.B., *nr. 31.283*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (35x24 cm.).

Bibliografie: *reg.*: Filitti, 1919, p. 196 (*nr. 630*).

16. 1819 aprilie 26 Ion, fiul lui Stan Dadulea, împreună cu soția lui, Sara, vând lui Vasile și fratelui lui, Neculae, 160 de pruni cu „*mici cu mare i cu locul*” din livada lui, aflată pe moșia Doamnei Bălașa, cu 270 de taleri.

Martori: Cărstea Gogan, Negoiță, fiul lui Stoian diacon, și Ion, cumnatul lui Ion.

Scrie Ilie diacon, fiind și martor.

M.M.B., *nr. 30.456*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (28x19 cm.), o amprentă digitală în cerneală. Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești. Are copie dactilografiată nedatată, cu data de „1809 aprilie 26”.

Bibliografie: *ed.*: Rafailă, 2013, p. 279 (*nr. 49*).

17. 1819 mai 10 Raport adresat domnului în legătură cu plângerea lui Ștefan Colfescu fost mare serdar, căsătorit cu fiica răposatului Aleco medelnicer, fiul lui Dumitrache clucer, împotriva lui Costache Hrisoscoleu paharnic pentru moșia Măgurile din județul Prahova.

M.M.B., *nr. 27.031*

Copie rom., hârtie difolio cu filigran (33x21 cm.). Are copie mod. nedatată.
Bibliografie: *reg.*: Filitti, 1919, pp. 135-136 (*nr. 407*).

18. 1819 mai 10 Logofeția Mare cere Andreianei Grădișteanca vorniceasa să își desemneze până „*deseară negreșit*" un vechil care să o reprezinte la judecata ce o avea de mai mult timp cu Hristodor Ceacâr-oglu, care „*făcea strigare că șade în cheltuială neputând a-și căuta de negoțul său*".
M.M.B., *nr. 27.150*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31x11 cm.). Are copie mod. nedatată.

19. 1819 mai 17 Adeverința lui Stan, fiul popei din Bran, și a lui Gheorghi cioban din Bran, pentru cele 100 de oi de pe moșia Agești a lui Iordache logofăt.
M.M.B., *nr. 13.321*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (16x21,5 cm.), 2 amprente digitale în cerneală.

20. 1819 mai 20 Mihalache înaintează domniei un raport în legătură cu cercetarea, la fața locului, pentru cei 1.400 de stj. din moșia Bălești a lui Grigorie Brâncoveanu fost mare ban, aflați în hotarele moșiilor Ghionoi și Văsiești, aflate în stăpânirea marelui boier, precum și în hotarul moșiei Voetini a Mănăstirii Sf. Ioan. Marele boier primește de la hotarnic și „*mărturie de cercetare*".
M.M.B., *nr. 31.239*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (36x24 cm.).

21. 1819 mai 23 Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește ispravnicilor județului să cerceteze cu „*dreptate*" la fața locului plângerea făcută de Daniil eromonah, epitropul Bisericii Domnița Bălașa din București, pentru „*cuprinderea din viia bisericii mai mult de doo rânduri de viță*", de către Mihalache Vlastos căminar, care a cumpărat o vie în dealul Scăienilor, vecină cu această proprietate. De asemenea, prin mutarea gardului noul vecin a cuprins „*mai mult de doisprezece pruni dintr-ânsa*".
Semnează marele logofăt și fostul mare căminar.
M.M.B., *nr. 30.713*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5x21,5 cm.), sigiliul inelar domnesc în chinovar. Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.
Bibliografie: *ed.*: Așezămintele, 1938, p. 172 (*nr. 211*); Rafailă, 2013, pp. 279-280 (*nr. 50*).

22. 1819 mai 24 Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, reînnoiește lui Grigorie Băleanu fost mare vornic al Țării de Jos milele antecesorilor domni – de a organiza târg în fiecare zi de duminică a săptămânii și două bâlciuri de Sf. Ioan Botezătorul (24 iunie) și la Rusalii, în ziua de Sf. Treime, precum și de a organiza un alt bâlci în ziua de

Blagoveștenie (25 martie) cu durata de opt zile, adică o „*săptămână*”, împreună cu obor de vite pe moșia Băleni din județul Dâmbovița. De asemenea, venitul vămii de la târg, obor și de la bâlciuri trebuia să fie strâns de către „*orănduitul om al dumnealui dvornicului stăpănul moșă‹e›i*”.

Citește marele logofăt.

Consemnează în condică Răducanu medelnicer.

M.M.B., *nr. 27.280*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (35x24 cm.), monograma domnească și sigiliul inelar domnesc în chinovar. Are copie mod. din 1874 în ms. 27.654, pp. 193-196, nr. 94.

Bibliografie: *reg.*: Filitti, 1919, p. 49 (*nr. 177*).

23. ***1819 mai 25*** Marele logofăt întocmește un raport adresat domnului în legătură cu pricina de judecată dintre Hristodor Ceacăr-oglu, arendașul moșiei Corbi din județul Vlașca, a Andreianei Grădișteanca vorniceasa, și Nicolae Sinan-oglu, vechilul vornicesei, pentru neplata arendei moșiei din anii 1807-1809, pricină „*lămurită*” prin trei anaforale întărite de Caragea Vodă la 21 iunie 1817, 10 aprilie și 1 august 1818. Andreiana Grădișteanca vorniceasa era obligată la plata „*dreptului jăluitorului cu dobândă, cheltuielile ce i-au pricinuit pentru lipsa celor din arendă*”.

Semnează marele logofăt.

M.M.B., *nr. 27.155*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (35x24,5 cm.). Are copie mod. nedatată.

24. ***1819 mai 25*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește slugii sale domnești Aleco vătaf să meargă împreună cu ispravnicii județului, cu boieri și cu boiernași în orașele Cerneți din județul Mehedinți și Caracal din județul Romanați, pentru a verifica prețurile de vânzare ale pâinii și cărnii de către cei care „*neguțătoresc cu nesățioasă lăcomiie de rău câștig*”.

Semnează marele logofăt.

M.M.B., *nr. 99.041*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (33x24 cm.), sigiliul inelar domnesc în chinovar.

25. ***1819 mai 30*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește lui Ioan Hafta fost mare paharnic să meargă la fața locului împreună cu un hotarnic și un inginer pentru a cerceta moșiile Moara banului și Cula ale lui Grigorie Brâncoveanu fost mare ban, aparținând Bisericii Domnița Bălașa, care se plângea de „*împresurarea de către vecinii răzeși*”.

Semnează marele logofăt și fostul mare căminar.

M.M.B., *nr. 30.468*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32,5x21,5 cm.), sigiliul mijlociu domnesc în chinovar. Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.

26. ***<u>1819 iunie 12</u>*** Gheorghe mare logofăt de la Logofeția Mare confirmă zapisul încheiat la 5 iunie 1819, prin care Ștefan Colfescu serdar și soția lui, Anica, au vândut a treia parte din moșiile Puturosu și Valea Lungă din județul Dâmbovița, pe care le-au primit de zestre de la mătușa lor răposată, Marica Hrisoscoleu, care, la rândul ei, le-a cumpărat de la răposatul general Mihai Cantacuzino, cu 13.000 de taleri. Cu suma de bani obținută cei doi vânzători au răscumpărat a treia parte din moșia Drăgoești a cumnatului lor, Costache Hiotu, căsătorit cu Uța, sora Anicăi Colfescu.

Martori: Bălăceanu fost mare vornic, marele paharnic, fostul mare agă și un serdar.

M.M.B., *nr. 27.081*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (34x25 cm).

27. ***<u>1819 iulie 7</u>*** Fostul mare căminar solicită hatmanului de Divan să aducă, spre cercetare, raportul marelui logofăt al Țării de Sus și plângerea depusă de văduva Andreiana Grădișteanca vorniceasa împotriva lui Hristodor Ceacăr-oglu Zagorisios pentru neînțelegerile ivite de la neîndeplinirea contractului de arendă a unei moșii, precum și pentru „*luntiile podului luate de muscali*".

Semnează fostul mare căminar.

M.M.B., *nr. 27.149*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5x21,5 cm.). Are copie mod. nedatată.

28. ***<u>1819 iulie 11</u>*** Raportul Departamentului înaintat domnului în legătură cu plângerea depusă de Daniil arhimandrit, egumenul Mănăstirii Domnița Bălașa, de a se judeca cu locuitorii vecini de pe moșia Sf. Mitropolii, de peste apa Argeșului din județul Vlașca, care au cosit fânul de pe moșia Bisericii Domnița Bălașa în anii 1817 și 1818.

M.M.B., *nr. 28.462*

Orig. gr.-rom., hârtie difolio cu filigran (35x24 cm.). Are traducere și copie mod. din 1892. Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.

Bibliografie: *ed.*: Rafailă, 2013, pp. 280-282 (*nr. 51*).

29. ***<u>1819 iulie 15</u>*** Carte de alegere și hotărnicie dată lui Enache Ștefan pentru stăpânirea celor 88 de stj., aflați în hotarul dintre moșiile Stejarul și valea satului Recea de Jos.

Semnează Radu slujer.

M.M.B., *nr. 27.489*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (36x24,5 cm.). Are copie mod. din 1873 în ms. 27.653, pp. 181-185, nr. 57.

30. ***<u>1819 iulie 15</u>*** Dimitrie Brâncoveanu scrie lui Alecse Filipescu fost mare căminar și ispravnic al județului Saac, în legătură cu Mihalache Vlasto căminar, care a „*cuprins o bucățică din locul*" unei vii, ce era proprietatea Bisericii Domnița Bălașa, precum și pentru construcția unui gard la „*viia cu care s-au strămtorat drumul ce merge la viia bisericii încât*

nu carul cu butea să poată umbla, dar nici omul călare nu poate trece". Jalba a fost făcută de către arhimandritul Daniil, epitropul Bisericii Domnița Bălașa.

M.M.B., *nr. 31.191*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5x22 cm.).

Bibliografie: *ed.*: Rafailă, 2013, pp. 282-283 (*nr. 52*).

31. ***1819 august 26*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește ispravnicilor de județ să cerceteze o plângere.

Semnează marele logofăt.

M.M.B., *nr. 45.896*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (15x21,5 cm.), sigiliul inelar domnesc în chinovar.

32. ***1819 septembrie 14*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește lui Gheorghe Suțu fost mare spătar și caimacam al Craiovei să vândă la mezat niște „*acareturi*" ale văduvei Zmaranda Cocioaica din orașul Craiova pentru împlinirea unor cheltuieli de judecată făcute de către hagi Enuș pentru „*călcarea unor moșii*" ale banului Brâncoveanu de către soțul acesteia. Au fost invocate 13 acte, emise între 28 mai 1815 și 1 februarie 1818, care dovedeau cercetarea acestei pricini.

Semnează: Gheorghe Suțu, Dumitrache Brăiloi, Costandin, Costandin Otetelișanu, Ștefan Bibu (?) și fostul mare slujer.

M.M.B., *nr. 28.600*

Copie rom., hârtie difolio cu filigran (32,5x22,5 cm.). Are copie mod. nedatată. Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.

33. ***1819 octombrie 1*** Act de eliberare din „*jugul robiei*" a trei suflete de țigan, respectiv Safta țiganca împreună cu cei doi copii ai ei, Nicolae și Ștefan, la îndemnul răposatei primei soții, Zmaragdița.

M.M.B., *nr. 13.475*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32,5x22,5 cm.), sigiliul inelar în cerneală neagră.

34. ***1819 octombrie 16*** Platnicii Ion, Voinea, fiul lui Sima; Iacov, Gheorghe, popa Neacșu, Marin, fiul lui Diiacon; și Răduț morar dau zapis lui Grigorie Brâncoveanu fost mare ban pentru acceptarea construirii unei mori pe apa Jiului, la moșia Comoșteni, pentru care se angajau să plătească un embatic anual în valoare de 15 taleri.

Martori: Dumitru popă din Comoșteni, Gheorghe, Ilie Lăzărescu, Gheorghe Lăzărescu și Lăzărescu logofăt.

M.M.B., *nr. 28.601*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (21x16 cm.). Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.

35*. *<u>1819 octombrie 22</u> Eclisiarhul popa Hrisis, epitropul Bisericii Domnița Bălașa, este obligat să restituie suma de 12.938 de taleri, luați fără drept de la biserică.

Semnează: Iosif epitrop arendaş şi Sevastis.

M.M.B., *nr. 30.735*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (35,5x23,5 cm.). Are copie mod. nedatată.

Bibliografie: *ed.*: Rafailă, 2013, pp. 283-285 (*nr. 53*).

36*. *<u>1819 octombrie 23</u> Bucur, fiul lui Nencu, împreună cu soția lui, Sora, și copiii lor, Ion, Gheorghie, Radu, Crăciun, ca și Ion, Radu și Păun, fiii lui Gheorghie Gerea, vând popei Ion duhovnic și lui Radu Lungeanu mazil jumătate de moş din „*opt moși*" din satul Valea Lungă, cu 125 de taleri.

Martori: Stan, fiul lui Necolae; Dragomir băcan și Bratu, fiul lui Gherghie.

Scrie popa Marin, fiul popei Ion duhovnic de la Biserica Costii din satul Valea Lungă, fiind și martor.

M.M.B., *nr. 27.105*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (35x24,5 cm.), 8 amprente digitale în cerneală. Are copie mod. nedatată.

37*. *<u>1819 noiembrie 8</u> Divanul Craiovei întărește zapisul de înțelegere, încheiat la 7 noiembrie 1819, între Catinca Mirosloveanca și nepotul ei, Costandin, din partea răposatului ei soț, Gheorghe Mirosloveanu polcovnic, pentru „*toată pereusiia mortului i pentru zestréle și clironomia*" Catincăi, conform catagrafiei întocmită, la fața locului, de Theodor Sofiian vistier.

Semnează fostul mare slujer.

M.M.B., *nr. 12.273*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32x22,5 cm).

38*. *<u>1819 decembrie 28</u> Goncea unchiaș împreună cu soția lui, Maria, și copiii lor, Stan, cu soția lui, Maria; Voicu cu soția lui, Flo‹a›rea; Gheorghe, fratele lui Voico; Radu, fratele lui Gheorghe, cu soția lui, Sora; și Vlad, fratele lui Radu, vând popei Ion duhovnic și lui Radu Lungeanu mazil jumătate din cei „*opt moși*", cu 125 de taleri.

Martori: Oprea, Bucur, fratele lui Goncea; Voicu moștean, Bucur de la Sticlărie și popa Marin din satul Valea Lungă.

Scrie popa Vasile de la Schitul Viforâta, fiind și martor.

M.M.B., *nr. 27.108*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (35x24,5 cm.), 6 amprente digitale în cerneală. Are copie mod. nedatată.

39*. *<u>1820 februarie 19</u> Neculae, fiul lui Chivu, împreună cu soția lui vând lui Neculae, arendașul moșiei Doamnei Bălașa, 15 pruni, aflați lângă prunii lui Ioniță

Dadulea, cu 34 de taleri.

Martor: Oprea, fiul lui Matei.

Scrie popa Paraschiv, fiind și martor.

M.M.B., *nr. 30.457*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (22x16 cm.), 2 amprente digitale în cerneală. Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.

40. 1820 februarie 20 D. Racoviță vornic dăruiește doctorului Costandin Darvar o fată de țigan, pe nume Ileana, pentru „*multe căutări ce cu protimie s-au arătat către mine*”.

M.M.B., *ms. 81.666*

Hârtie folio cu filigran (36x23,5 cm.), f. 100, nr. 135.

41. 1820 martie 13 Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, dă pitac prin care îl numește pe Costache Cornescu fost mare agă să lucreze la Eforia podurilor mari ale „*Politiei Bucureștilor*”, alături de Grigorie Băleanu mare vornic și Grigorie Filipescu mare vistier, pentru a pune în „*lucrare poruncile domniei*” și de a se „*sili în tot chipul prin ... purtare de grijă și iscusință să-și aibă podurile totdeauna ființa lor întru întregime și bună stare ca un lucru ce pricinuește și lăcuitorilor ușurință și Politii podoabă*”.

Semnează marele logofăt.

M.M.B., *nr. 95.657*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (35x12 cm.), sigiliul inelar domnesc în chinovar.

42. 1820 aprilie 10 Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește ispravnicilor județului Vlașca să cerceteze jalba adresată de arhimandritul Daniil, epitropul Bisericii Domnița Bălașa, în legătură cu neîndeplinirea zilelor de clacă de către clăcașii de pe moșia Mătăsari.

Semnează marele logofăt, fostul mare sluger și fostul mare pitar.

M.M.B., *nr. 30.716*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (19,5x14 cm.), sigiliul inelar domnesc în chinovar. Are copie mod. nedatată.

Bibliografie: *ed.*: *Așezămintele*, 1938, p. 173 (*nr. 213*); Rafailă, 2013, p. 286 (*nr. 54*).

43. 1820 aprilie 13 Dimitrie Brâncoveanu solicită boierilor ispravnici ai județului Vlașca să dea „*nizamul cel cuviincios*” locuitorilor de pe moșiile Bisericii Domnița Bălașa pentru răspunderea clăcii și a „*celorlalte adeturi ale pământului*”, la cererea arhimandritului, năstavnicul Bisericii Domnița Bălașa din București, care să fie făcute „*după pravilă ... fieșcare dreptățile stăpânești*”.

M.M.B., *nr. 31.190*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31x21 cm.).

Bibliografie: *ed.*: Rafailă, 2013, pp. 286-287 (*nr. 55*).

44. 1820 aprilie 14 Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește ca Mihale (Mihail) Rușul (Ruciul) să construiască un jgheab de „*tinichea*” de-a lungul zidului despărțitor pe care îl avea cu o prăvălie a vecinului, răposatul Costache Ghica general, care era închiriată de Athanasie Dimitriu.

Semnează marele logofăt.

M.M.B., *nr. 73.534*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (35x24 cm.), sigiliul inelar domnesc în chinovar, 2 file cusute cu ață.

45. 1820 aprilie 16 Gheorghe Foianu informează Isprăvnicatul județului Vlașca în legătură cu alegerea părților de moșie din Bâțcoveni stăpânite „*de-a valma*” de Sfânta Mitropolie și Spitalul Sf. Pantelimon, reprezentate de vechilul State postelnic și moșnenii Perpelicești – Petre, Tudor și Radu.

M.M.B., *nr. 82.861*

Copie mod. din 1871, hârtie difolio cu filigran (39,5x26,5 cm.).

46. 1820 mai 5 Marele logofăt și Răducu serdar de la Logofeția Mare a Țării de Sus confirmă zapisul, încheiat în mai 1819, prin care Athanasiie Dimitriu a vândut lui Gheorghiu Ghiață vameș o „*boltă*”, aflată în Ulița cea Mare, lângă Hanul lui Șerban Vodă.

M.M.B., *nr. 73.533*

Orig. gr.-rom., hârtie difolio cu filigran (35,5x24 cm.), sigiliul inelar în negru de fum.

47. 1820 mai 20 Radu Dovancă și copiii lui vând lui Costache Cantacuzino fost mare agă o moșie cu „*toate ce să află pă dănsa, adică pruni, meri, făn*”, cu 250 de taleri.

Martori: Mușat pârcălab din satul Valea Lungă; Ion, fiul lui Ene Lungeanu; Irimie logofăt, fiul lui Nițu Petroșanu; și Gheorghe Căciulă (?) din Săcele Turcheș.

Scrie Nițu logofăt Petroșanu, fiind și martor.

M.M.B., *nr. 31.281*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (26x22 cm.), 3 amprente digitale în cerneală.

Bibliografie: *reg.*: Filitti, 1919, p. 197 (*nr. 633*).

48. 1820 mai 24 Costandin Zăgănescu vinde fratelui lui, Costache, partea sa de moșie din Călinești în suprafață de 170 de stj., moștenită de la tatăl lui, Dragomir Zăgănescu, cu câte 13 taleri pe stânjen.

Martori: Arghira Zăgănescu și Costandin herar.

M.M.B., *nr. 13.417*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (35x23,5 cm.), o amprentă digitală în cerneală.

49*. *1820 mai f.z. Sinet de confirmare pentru primirea celor 500 de taleri de la Ioniță căminar pe care trebuia să îi plătească lui Costache Suțu, pentru cumpărarea moșiei Friguroasa.

Semnează Mihai Arion.

M.M.B., *nr. 13.391*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (12x18 cm.).

50*. *1820 iunie 7 Iuga, fiul lui Marco din Putreda, vinde lui Vlad șetrar 5 stj. de moșie, cu 75 de taleri, pe care îi cumpărase, la 6 aprilie 1820, de la moșnenii „*putrezeni*" – Neagoe, Coica (?), Gheorghe, Dumitrașco, fiul lui Tudorancea; și Ioniță, nepotul lui Butnar, cu câte 14 taleri pe stânjen.

Scrie Ene logofăt, fiind și martor.

M.M.B., *nr. 13.345*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31x22 cm.), o amprentă digitală în cerneală.

51*. *1820 iunie 8 Costandin Bălăceanu fost mare vornic vinde doctorului Costandin Darvar un loc cu „*prăvălioară veche prăpădită numai să cază*", aflate în Mahalaua Bălăceanului din București, cu 2.250 de taleri. Acest loc, care se învecina „*pă din sus și pă din jos tot cu dumnealui dohtor*", îl avea cumpărat de la mătușa lui, Bălăceanca, care, la rândul ei, îl achiziționase de la Ioniță ișlicar.

M.M.B., *ms. 81.666*

Hârtie folio cu filigran (36x23,5 cm.) , fila 17v, nr. 40.

52*. *1820 iunie 17 Listă detaliată a sumelor de bani primite din „*venitul casei coconului*" Nicolache Suțu, provenite de la evreii care locuiau în han, precum și de la poslușnicii locuitori de pe moșia Dimiieni, respectiv din „*sfertul Sf. Dimitrie cu leat 1819 până la Sf. Gheorghie cu leat 1820, cum și din sfertul Sf. Gheorghiie și până la Sf. Dimitrie*".

Semnează Ioan medelnicer.

M.M.B., *nr. 88.457*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (46x17,5 cm.).

53*. *1820 iulie 2 Theodoran vistiernic dă Catincăi Mirosloveanca adeverință de confirmare pentru plata sumei de 120 de taleri.

M.M.B., *nr. 12.275*

Orig. rom., hârtie folio cu filigran (31x10,5 cm.).

54*. *1820 iulie 5 Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește lui Ioan Tipalte fost mare postelnic și caimacam al Craiovei să pună „*în lucrare această domnească a noastră hotărâre*" prin care îl obliga pe Hagi Enuș de la Craiova, epistatul moșiilor lui Grigorie Brâncoveanu fost mare ban – Izlaz, Rast, Ghidiciu, Celei Măceșu,

Comoșteni și Dăbuleni, aflate peste Olt, pe care le ținea de 17 ani să plătească mai întâi „*dreapta zeciuială din pește*" stăpânului moșiei.

Actul original a fost semnat de: Dionisie, mitropolitul Țării Românești, Gherasim ‹de la› Buzău, Barbu Văcărescu mare ban, Grigore Băleanu mare vornic, Gheorghe Filipescu, Costandin Filipescu mare vornic, Iordache Golescu vornic, Costandin Golescu mare logofăt, Nestor logofăt, Costandin Samurcaș, Iordache Slătineanu și Dumitrache Hrisoscoleu vornic.

Copia este confirmată de Răducu (Răducan) serdar.

M.M.B., *nr. 30.401*

Copie rom., hârtie difolio cu filigran (28x20 cm.). Are copie mod. din 1892.

55. ***1820 iulie 10*** Isprăvnicatul județului Slam Rămnic scrie lui Mihail Ghica fost mare serdar de a avea pregătite să arate sineturile prin care a dăruit de zestre moșia Măcreștii din Vale și din Deal ginerelui lui, care, la rândul lui, a vândut-o lui Costache Suțu fost mare polcovnic și pentru care avea „*davagean*" cu părintele Dionisie de la Schitul Părlita din județul Dâmbovița.

M.M.B., *nr. 13.406*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31x21,5 cm.).

56. ***1820 iulie 19*** De la județul Ilfov se cere zapciilor din plasa Ciocăneștilor să se cerceteze pricina lui Nicolae, fiul lui Gherghe, care locuia pe moșia Nenciulești a domnului Mihai Suțu.

M.M.B., *nr. 45.929*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32,5x10,5 cm.).

57. ***1820 iulie 20, București*** Patentă acordată de Aghenția din Principatul Valahiei a Împărăteștii Austricești și Crăiască Apostolicească evreului Moise, fiul lui Avram ipcar, născut la Brod în Galiția în vârstă de 34 de ani, care „*să hrănește cu lipscăniie*" în Mahalaua Sf. Nicolae Șelari din București, că este „*adevărat sudit chesaro-crăesc austriacesc supus*".

Semnează Matei Bălăceanu (?) și Toplicean slujer.

M.M.B., *nr. 112.261*

Orig. germ.-rom., hârtie difolio cu filigran (38,5x23 cm.).

58. ***1820 iulie 29*** De la județul Slam Rămnic se confirmă zapisul prin care Dumitrașco Racoviță fost mare vornic a vândut lui Vlad Periețeanu șetrar 75 stj. de moșie de la Putreda din Deal, pe care, la rândul lui, îi cumpărase de la moșnenii Putrezeni.

Martori: Ioan medelnicer și Zamfir Ciochină.

Semnează: Mihai Ghica.

Consemnează în condică Ion Șonț condicar.

M.M.B., *nr. 13.422*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5x21,5 cm.).

59. 1820 august 15 Lista cu „*trăsurile*” moșiei Grigorești și diverse sume de bani primite de Costache Suțu.

M.M.B., *nr. 13.318*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (22x16 cm.).

60. 1820 septembrie 4 Divanul Craiovei confirmă zapisul dat de Preda Zăvăleanu și Stoian Rusul din Gighera, locuitori pe moșia Gighera din județul Dolj, prin care promit împlinirea tuturor celor „*drepte adeturi ale pământului*”, respectiv cele 12 zile de clacă pe an, „*ori în lucru sau să le plătim în bani, zioa câte taleri unu*”, apoi câte o zi cu „*plugurile toate căte să vor afla în satu nostru toamna sau primăvara*”, plata suhatului pentru „*vitele ce se hrănesc în moșie*”, în urma plângerii făcute de Scarlat Dulea fost mare medelnicer și epistatul moșiilor lui Gligore Brâncoveanu fost mare ban.

Semnează: Dumitru Brăiloi, Manu și Ștefan.

Citește fostul mare medelnicer.

M.M.B., *nr. 28.602*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30x21 cm.), 2 amprente digitale în cerneală. Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.

61. 1820 septembrie 4 Divanul Craiovei confirmă zapisul dat de Dumitru Răzgâiatu, Anton Brezoi și Mitroi Ștefănucă, locuitori pe moșia Nedeia din județul Dolj, prin care promit îndeplinirea celor „*drepte adeturi câte în pravilă să coprind*”, respectiv efectuarea celor 12 de zile de clacă „*pă anul trecut și pă acest an următor*” sau plata „*în bani zioa căte taleri unu*”, apoi „*câte o zi cu toate plugurile căte să vor afla în satul nostru toamna și primăvara*”, plata suhatului pentru „*vitele mărunte ce pasc și să hrănescu în moșie*”, în urma plângerii făcute de Scarlat Dulea fost mare medelnicer și epistatul moșiilor lui Grigorie Brâncoveanu fost mare ban.

M.M.B., *nr. 30.538*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (30x21,5 cm.), 3 amprente digitale în cerneală. Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.

62. 1820 decembrie 4 Logofeția Mare a Țării de Sus confirmă zapisul, întocmit la 15 octombrie 1820, prin care Grigorie Ralea (Rali) mare vornic a vândut lui Panaiot Grădinaru o grădină, aflată pe moșia Mănăstirii Radu Vodă, de pe malul Dâmboviței, în Mahalaua Radu Vodă, din București, pentru care plătea o chirie anuală de 25 de taleri, cu 2.000 de taleri. În această grădină se aflau „*case, pometu, flori și căte alte sădiri*”, fiind situate despre „*răsărit cu pitarul Ioniță Jăianu în coaste, iar de ceilaltă parte cu casa părintească a dragomanului Manolache Furcă, cum și dăspre pod în coaste iarăși dăspre apus cu Anastasiia văduva*”.

Martori: Dimitri Pecolov, Nastasiia (Anastasiia) văduva, Iacov stolnic și Ion (Ioniță) Jiian pitar.

Semnează marele logofăt.
M.M.B., *nr. 73.480*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32x21,5 cm.).

63. 1820 decembrie 12 Neculae, fiul lui Chivu din satul Fundeni, împreună cu soția lui, Maria, cu fratele lui, Radu, și cu nepoții lui, fiii lui Radu, vând lui Neculae, arendașul moșiei Doamnei Bălașa, o livadă de pruni „*la număr șaptezeci și trei, prunu câte parale 2 lei și un ort*".
Scrie popa Praschiva, fiind și martor.
M.M.B., *nr. 30.458*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (31,5x21,5 cm.), 3 amprente digitale în cerneală. Provine de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.
Bibliografie: *ed.*: Rafailă, 2013, p. 287 (*nr. 56*).

64. 1820 decembrie 18 Chitanță emisă de Marea Logofeție cu sumele de bani pe lunile iulie-noiembrie, respectiv 20.708 taleri, primite de la Enache Scufa.
Semnează Gheorghe mare ban.
M.M.B., *nr. 73.822*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (19x14,5 cm.).

65. 1820 decembrie 24 Costandin vornic scrie pentru „*plata ostenelei sale pentru moșiile ce am măsurat*".
M.M.B., *nr. 13.438*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32x10,5 cm.).

66. 1820 decembrie 25 Vlad șetrar scrie lui Costache Suțu fost mare postelnic în legătură cu judecata care trebuia să aibă loc la București, în ziua de 25 noiembrie, pentru moșia Friguroasa, pentru care avea pricină cu Polizache căminar, fiul lui Polizu. Pe 25 decembrie acesta revine acasă, după o lună de stat în București, în așteptarea înfățișării la judecată. Moșia era stăpânită câte o jumătate de către Bărcăneasa logofeteasa și de către Zăgănești. Friguroasa și Suțeștii erau ale lui Costache Suțu fost mare postelnic.
M.M.B., *nr. 13.424*
Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32x21,5 cm.), sigiliul în ceară albă la închiderea scrisorii.

67. 1820 decembrie 28 Costandin Zăgănescu vinde fratelui lui, Costache, partea sa de moșie din Călimănești în suprafață de 168 de stj., cu 2.520 de taleri. Această parte de moșie o avea moștenire de la răposatul lor tată, Dragomir Zăgănescu. De asemenea, cere și i se acceptă să mai stăpânească această parte de moșie din ianuarie 1821 și până în ianuarie 1822.

Martori: Borzescu, Gheorghe Ghica ban, Călinescu, Fiera, Drăgan și Alexandru Cantacuzino căminar.

***M.M.B.**, nr. 13.416*

Orig. rom., hârtie difolio cu filigran (32x22 cm.).

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Lucrări Generale și Speciale / General And Special Works

Așezămintele, 1938, *Așezămintele Brâncovenești. O sută de ani dela înființarea Așezămintelor Brâncovenești 1838-1938*, volum documentar comemorativ întocmit de E. Vîrtosu și I. Vîrtosu, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională.

Documente, 1960, *Documente privind istoria orașului București*, red. resp. Florian Georgescu, București, S.P.C. Muzeul de Istorie a orașului București.

Istoria Românilor, 2002, vol. VII *Românii între Europa clasică și Europa luminilor* (*1711-1821*), București, Editura Enciclopedică.

Filitti, I.C., 1919, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.

Georgescu, Fl., 1967, „Regimul construcțiilor în București în deceniile IV-V din secolul al XIX-lea", în *B.M.I.M.*, vol. V, Muzeul de Istorie a orașului București, pp. 38-68.

Rafailă, G.-M., 2013, „Biserica Domnița Bălașa și proprietățile sale în Colecția de Documente a Muzeului Municipiului București", în *C.A.B.*, vol. IX, 2013, București, Editura AGIR, pp. 197-325.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. ***1819 ianuarie 22*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, desemnează pe Mihalache Rahtivan saraf la Vistieria țării, în locul răposatului Dumitrache Dărzeanu pitar. (Colecția *Documente*, Muzeul Municipiului București, *nr. 91.698*).

Figure 1. ***1819 January 22*** Alexandru Nicolae Suțu, lord of Wallachia, appoints Mihalache Rahtivan saraf to the country's Treasury, in place of the late Dumitrache Darzeanu pitar. (Documents Collection, Bucharest Municipality Museum, *no. 91.698*).

Figura 2. ***1819 februarie 23*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește ispravnicilor județului Slam Râmnic și vameșilor de a respecta dreptul acordat acordat lui Dumitrașco Racoviță fost mare vornic al Țării de Sus, în organizarea unui târg și a șase bâlciuri pe moșia sa de la Greabăn din județul Slam Râmnic. (Colecția *Documente*, Muzeul Municipiului București, *nr. 14.012*).

Figure 2. ***1819 February 23*** Alexandru Nicolae Suțu, lord of Wallachia, orders the administrators of the Slam Râmnic county and the customs officers to respect the right granted to Dumitrașco Racovița, former high warden of the Upper Country, in organizing a market and six fairs on his estate of in Greabăn from Slam Râmnic county. (Documents Collection, Bucharest Municipality Museum, *no. 14.012*).

Figura 3. ***1819 martie 1*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, reconfirmă lui Grigorie Băleanu fost mare vornic dreptul de a ține 40 de lude scutiți de dări drept răsplată pentru slujbele

sale. (Colecția *Documente*, Muzeul Municipiului București, *nr. 27.279*).
Figure 3. ***1819 March 1*** Alexandru Nicolae Suțu, lord of Wallachia, reconfirms to Grigorie Băleanu the right to hold 40 ludes exempt from taxes as a reward for his services. (Documents Collection, Bucharest Municipality Museum, *no. 27.279*).
Figura 4. ***1819 mai 23*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește ispravnicilor județului să cerceteze plângerea făcută de Daniil eromonah, epitropul Bisericii Domnița Bălașa din București. (Colecția *Documente*, Muzeul Municipiului București, *nr. 30.713*).
Figure 4. ***1819 May 23*** Alexandru Nicolae Suțu, lord of Wallachia, orders the county administrators to investigate the complaint made by Daniil the monk, the epitrope of the Domnița Bălașa Church in Bucharest. (Documents Collection, Bucharest Municipality Museum, *no. 30.713*).
Figura 5. ***1820 martie 13*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, dă pitac prin care îl desemnează pe Costache Cornescu fost mare agă să lucreze la Eforia podurilor mari ale „*Politiei Bucureștilor*", alături de Grigorie Băleanu mare vornic și Grigorie Filipescu mare vistier. (Colecția *Documente*, Muzeul Municipiului București, *nr. 95.657*).
Figure 5. ***1820 March 13*** Alexandru Nicolae Suțu, the lord of of Wallachia, issues a letter appointing Costache Cornescu, former great aga, to work at the Eforia of the large bridges of the „*Bucharest Police*", together with Grigorie Băleanu great vornic and Grigorie Filipescu great treasurer. (Documents Collection, Bucharest Municipality Museum, *no. 95.657*).

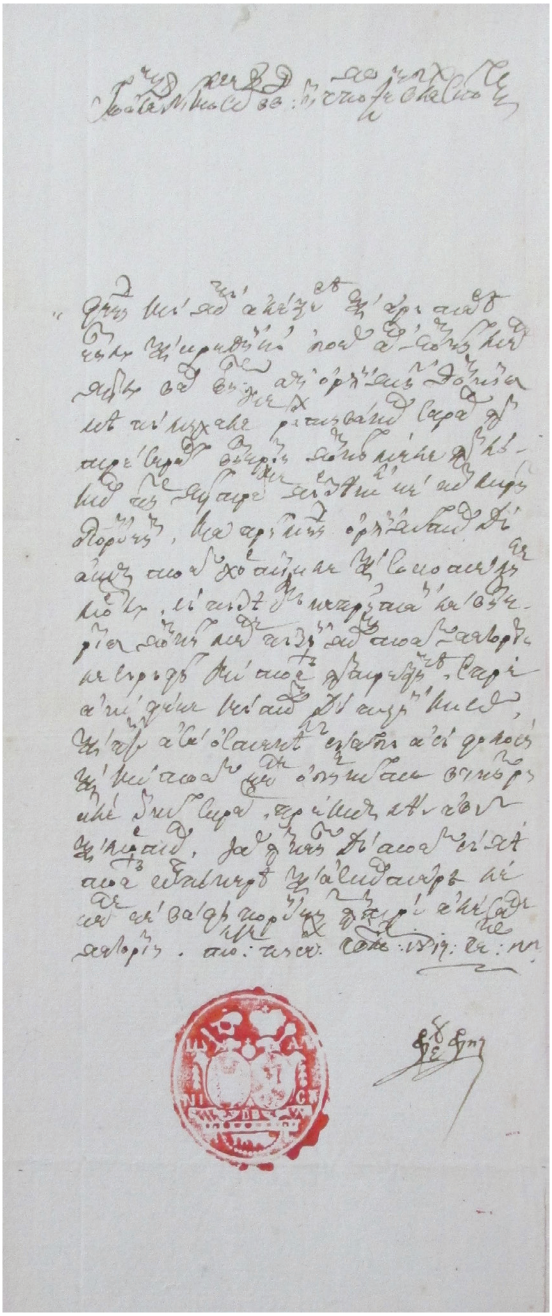

Figura 1. ***1819 ianuarie 22*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, desemnează pe Mihalache Rahtivan saraf la Vistieria țării, în locul răposatului Dumitrache Dărzeanu pitar.
(Colecția *Documente*, Muzeul Municipiului București, *nr. 91.698*).

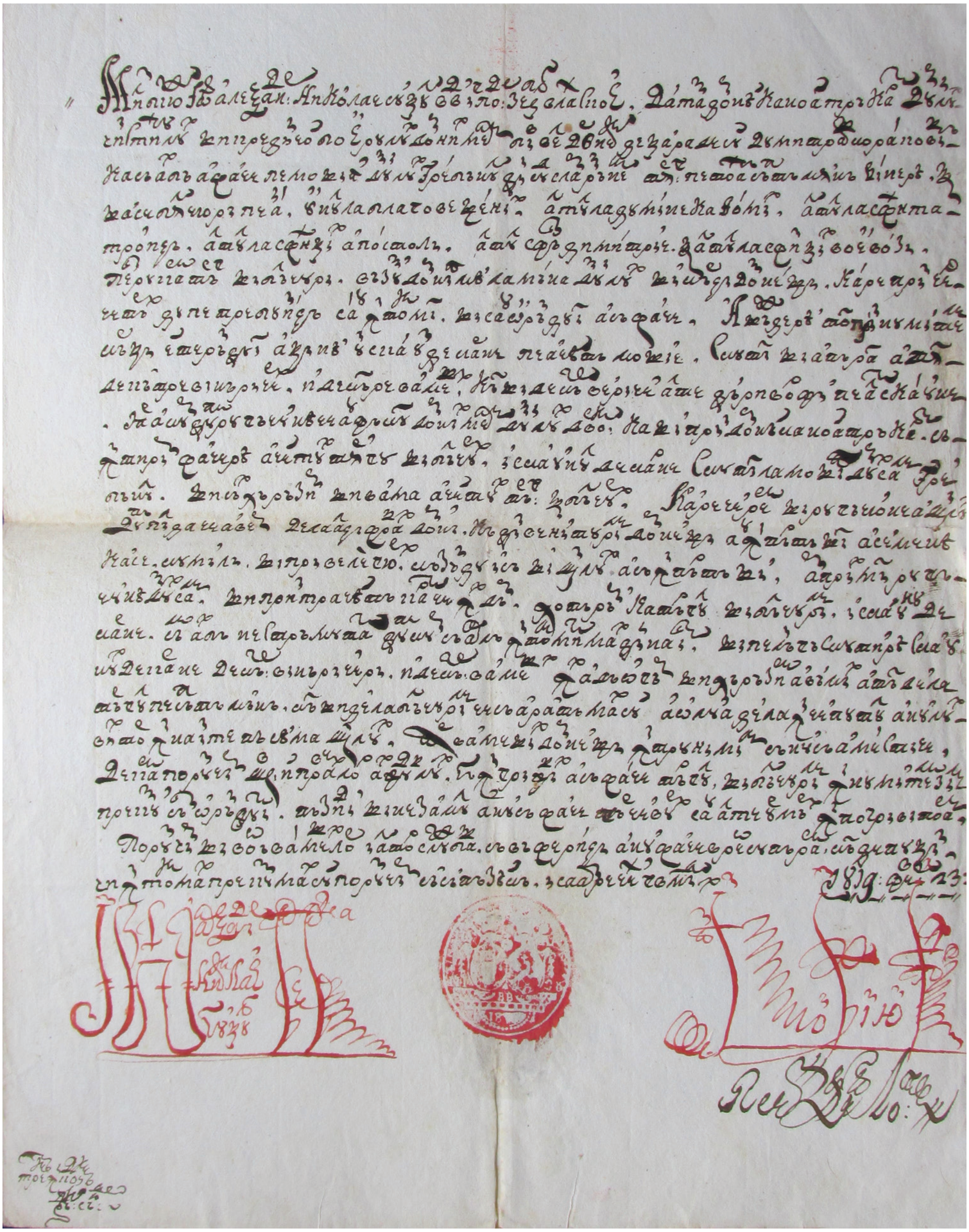

Figura 2. ***1819 februarie 23*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește ispravnicilor județului Slam Râmnic și vameșilor de a respecta dreptul acordat acordat lui Dumitrașco Racoviță fost mare vornic al Țării de Sus, în organizarea unui târg și a șase bâlciuri pe moșia sa de la Greabăn din județul Slam Râmnic.
(Colecția *Documente*, Muzeul Municipiului București, *nr. 14.012*).

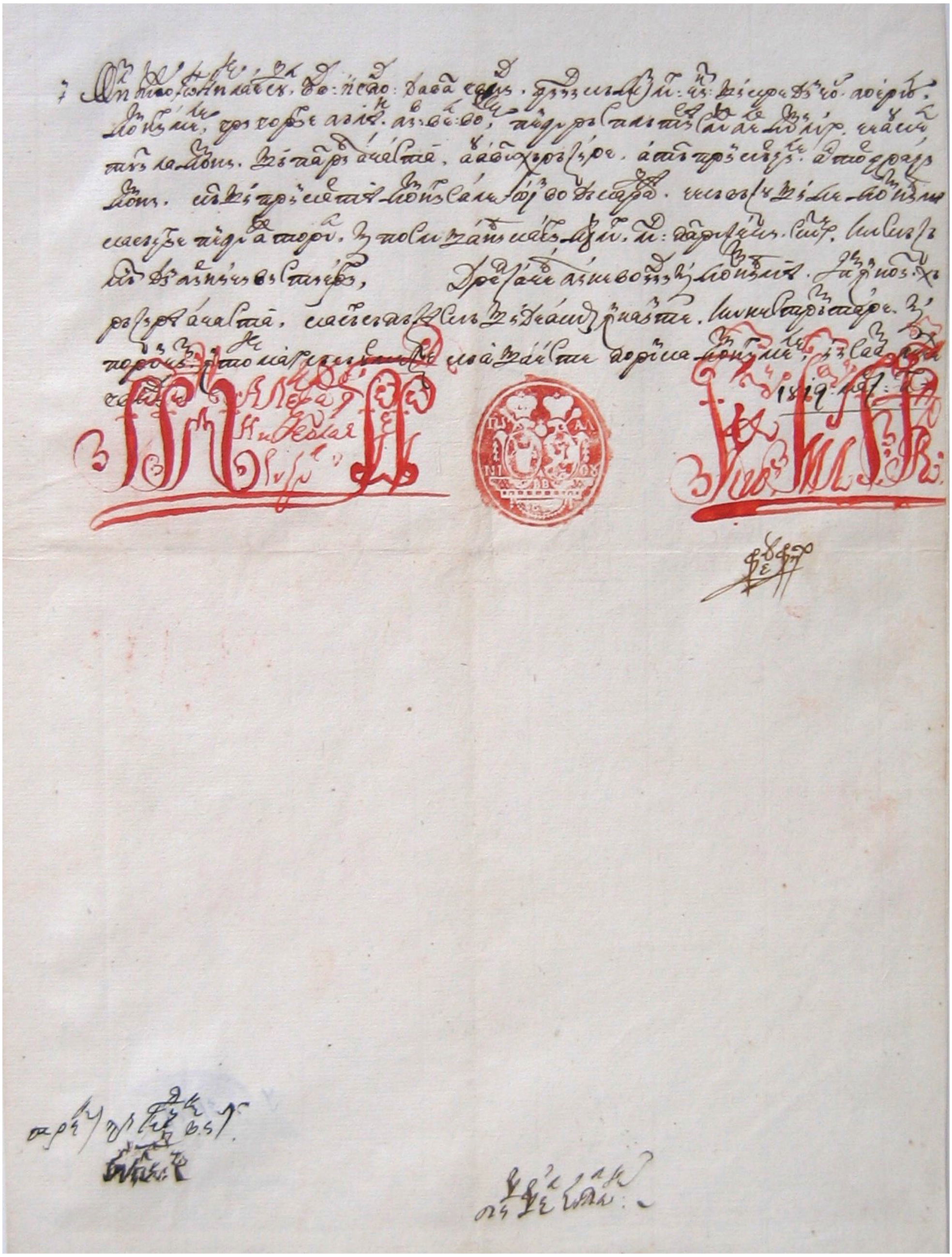

Figura 3. ***<u>1819 martie 1</u>*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, reconfirmă lui Grigorie Băleanu fost mare vornic dreptul de a ține 40 de lude scutiți de dări drept răsplată pentru slujbele sale.
(Colecția *Documente*, Muzeul Municipiului București, *nr. 27.279*).

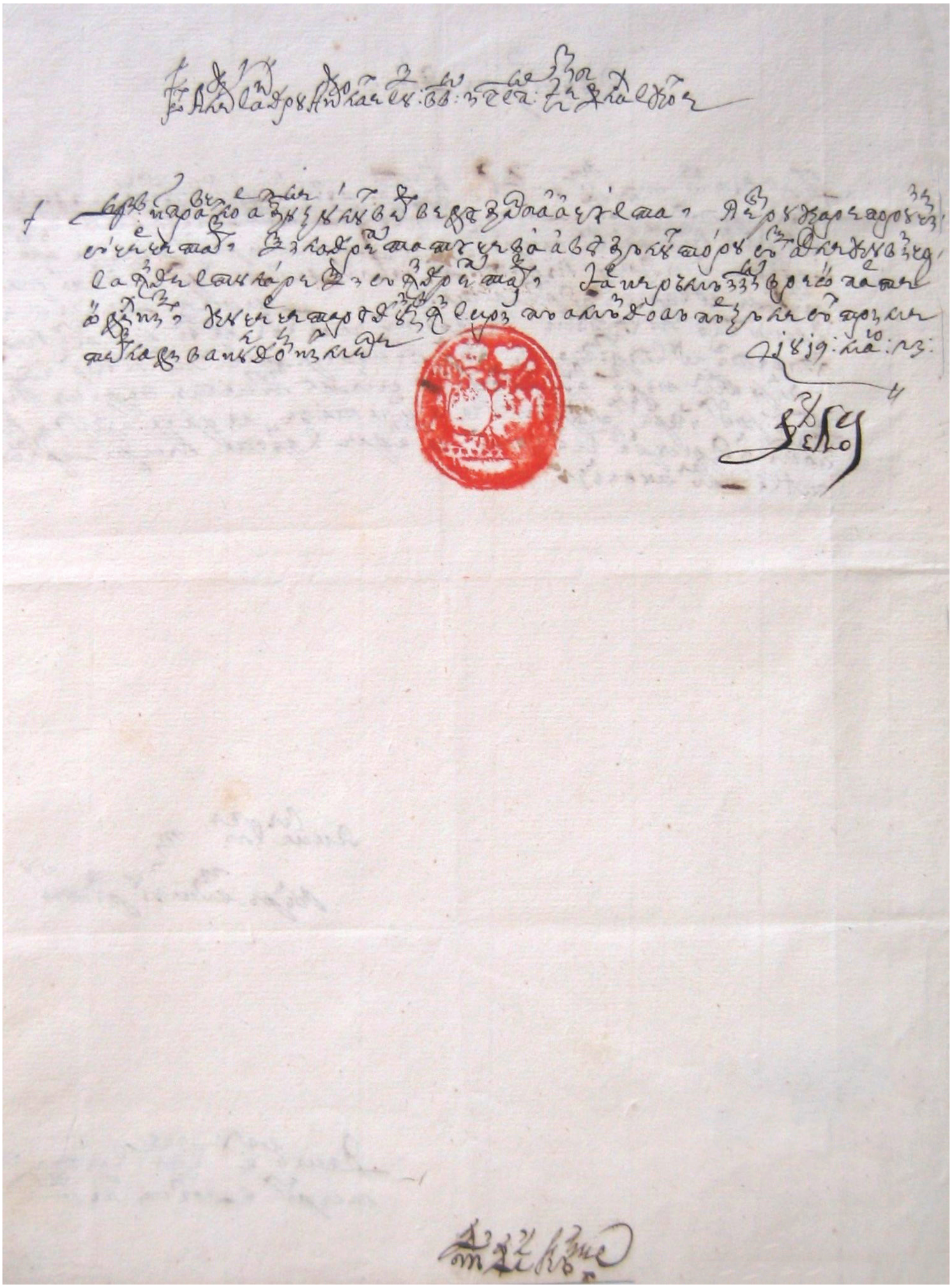

Figura 4. ***1819 mai 23*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, poruncește ispravnicilor județului să cerceteze plângerea făcută de Daniil eromonah, epitropul Bisericii Domnița Bălașa din București.
(Colecția *Documente*, Muzeul Municipiului București, *nr. 30.713*).

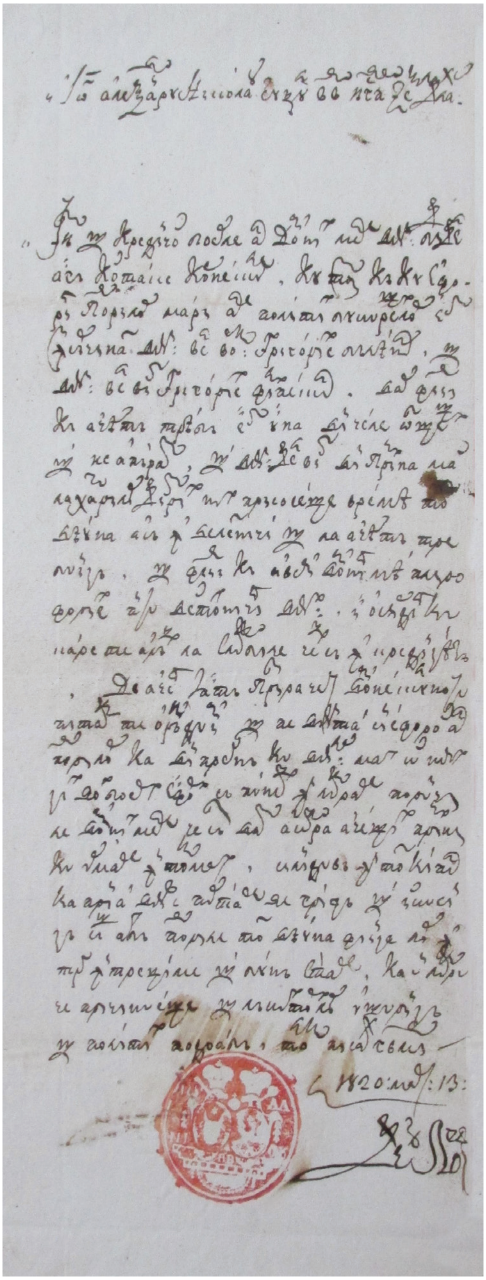

Figura 5. ***1820 martie 13*** Alexandru Nicolae Suțu, domnul Țării Românești, dă pitac prin care îl desemnează pe Costache Cornescu fost mare agă să lucreze la Eforia podurilor mari ale „*Politiei Bucureștilor*”, alături de Grigorie Băleanu mare vornic și Grigorie Filipescu mare vistier.
(Colecția *Documente*, Muzeul Municipiului București, *nr. 95.657*).

POVESTEA NESPUSĂ A UNUI ARHANGHEL: SFÂNTUL MIHAIL DE LA MĂNĂSTIREA VĂCĂREȘTI

Nicoleta BĂDILĂ[1]

Cuvinte cheie: *icoană programatică; Arhanghelul Mihail; Corneliu Zelea Codreanu; legionari; ritual.*

Keywords: *programmatic icon; Archangel Michael; Corneliu Zelea Codreanu; legionary; ritual.*

Rezumat: *Icoanele sunt printre cele mai complexe forme de exprimare artistică. Pe de o parte, ele redau, într-un limbaj plastic deosebit, personaje și scene cu caracter religios menite să contribuie la educarea credinciosului și venerarea ritualică, iar pe de altă parte, înglobează o serie de trăsături spirituale care le modifică statutul de obiecte artistice înzestrându-le cu puteri seculare. Unele, aflate la granița dintre meșteșugul desăvârșit al pictorului și harul divin, reușesc să servească drept inspirație. Una dintre aceste icoane este Sfântul Mihail, extras din iconostasul Bisericii Sfânta Treime de la Mănăstirea Văcărești. Realizată într-o manieră grecească europenizată în prima jumătate a secolului al XIX-lea, aceasta a servit ca inspirație pentru unul dintre liderii politici marcanți români din acest veac. Iar destinul torsionat al mănăstirii i-a servit drept context. Mănăstirea Văcărești a fost construită inițial ca un complex domnesc la periferia unui București în formare în secolul al XVIII-lea, dar a devenit, pe rând, pol religios și de cunoaștere timp de mai bine de o sută de ani. Din anul 1848, în timpul unei epidemii, devine închisoare și, pentru următoarea o sută de ani, devine temnița preferată a autorităților pentru revoluționari și politicieni. Unul dintre deținuții celebri ai mănăstirii a fost Corneliu Zelea Codreanu. Aici acesta petrece iarna dintre 1923-1924, alături de câțiva dintre colegii săi de partid, și tot aici găsește, printre vestigiile altor vremuri, inspirația și patronul pentru formațiunea politică pe care a fondat-o în anul 1927, „Legiunea Arhanghelului Mihail", în icoana lui Mihail din iconostasul bisericii.*

Abstract: *Icons are among the most complex forms of artistic expression. On the one hand, they reproduce, using a special plastic language, figures and religious scenes intended to contribute to the belivers' education and ritualic worship, and on the other hand, they include spiritual features that modify their artistic status by endowing them with secular powers. Some, which are between the perfect artistic craftmanship and divine grace, manage to serve as inspiration. A good exemple is the Saint Michael icon extracted from the iconostasis of the*

1. Muzeul Municipiului București, e-mail: nicoletabadila87@yahoo.com

Holy Trinity Church from the Văcărești Monastery. Made in a Europeanized Greek manner at the begginning of 19th century, it served as an inspiration for a prominent Romanian political leader in the 20th century. And the twisted destiny of the monastery served as a context for this. The Văcărești Monastery was originally built as a princely complex on the outskirts of a developing Bucharest in 18th century, but for more than a hundred years it served as a religious and a knowledge center.

From 1848, during an epidemic, it became a prison and, for the next hundred years, it became the authorities' favorite prison for revolutionaries and politicians. One of the famous inmates of the monastery was Corneliu Zelea Codreanu. Here he spends the winter of 1923-1924 with some of his party colleagues, and here he also finds, among the vestiges of past times, the inspiration and the patron for the political formation he founded in 1927, the „Legion of the Archangel Michael" in the icon of Michael from the iconostasis of the main church.

Icoanele sunt printre cele mai complexe forme de exprimare artistică. Ele redau, într-un limbaj artistic elementar, personaje și scene cu caracter religios menite să contribuie la educarea credinciosului și venerarea ritualică, iar pe de altă parte, înglobează o serie de trăsături spirituale care le modifică statutul de obiecte artistice, înzestrându-le cu puteri seculare. Unele, aflate la granița dintre meșteșugul desăvârșit al pictorului și harul divin, reușesc să inspire. Puterea imaginilor religioase a fost un fenomen conștientizat încă de la începutul folosirii acestora, iar dimensiunea didactică pe care o înglobau a constituit o necesitate în cunoașterea esenței creștine, pentru că asigurau, pe lângă revelația cuvântului biblic al Divinității, dezvăluirea imaginii lui Dumnezeu și a Sfinților din jurul Lui. Acestea două, imaginea și cuvântul, reprezintă adevărata esență a religiei folosite împreună încă de la începutul predicării creștinismului în lume.

Iconografia folosită de pictorii de icoane este în sine o tradiție născută din interferența cuvântului cu imaginea și se servește de o serie de legi și canoane bisericești menite să dezvăluie privitorului sensurile intrinseci ale compoziției. Spre deosebire de alte genuri picturale, icoana nu se oprește doar la reprezentarea și transmiterea de emoții, ea trece granițele realității imediate pentru a face legătura cu divinul, oferind creștinului o ancoră vizuală în spiritualitate. Sensurile încorporate în stratul pictural sunt de fapt învățăturile Scripturii, iar redarea artistică este convențională, icoana tratând doar simboluri ale ceea ce ar putea să fie reprezentat. Uneori tipul acesta de reprezentare poate părea naiv sau elementar – pictural, însă îi maximalizează expresivitatea. Prin reducerea detaliilor, compoziția se descarcă de date inutile ce pot deruta privitorul care, în multe cazuri, s-a dovedit a fi neștiutor de carte, prin urmare necunoscător al cuvântului biblic. În acest caz, icoana devine pentru el un manual care îi ghidează pașii către învățătura lui Dumnezeu. Compoziția este curățită de orice aport personal al autorului, iar scopul picturii se raportează integral la tradiția bisericească. Iar acest lucru se realizeză prin simboluri, de la elemente cunoscute oamenilor, ca cele specifice naturii, la cele specifice unei epocii, iar tendințele artistice rareori modifică acest inventar secular. Cum este

menită să conserve tradiția Bisericii și să demonstreze statornicia credinței, simbolistica selectează și îmbină simboluri din arta precreștină și le reinterpretează în contextul artei creștine. Elemente din mitologia greco-romană se îmbină cu simboluri din Egipt, Siria, Asia Minor timp de câteva secole până când iconografia creștină primește forma pe care o știm astăzi, stabilită prin erminiile acceptate de Biserică (Ouspensky, Lossky, 1989, p. 27).

Schisma creștină a însemnat crearea a două timpuri de tendințe artistice în pictura de icoane, iar în perioada Renașterii italiene putem vedea cum compozițiile religioase sunt ridicate la rang de artă, însă fără a mai stabili conexiunea simbolică dintre cuvânt și imagine. Dacă timp de mai bine de patru secole cele două se dezvoltă în paralel, la începutul secolului al XIX-lea există o fază de îmbinare datorată formării multidisciplinare a artiștilor europeni, iar în biserici ajunge un tip de artă ce pare laicizat, cu statut de icoană. În țara noastră, un prim exemplu este reprezentat de icoanele din iconostasul Bisericii Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești. Schimbat în urma unei reorganizării interne, icoanele acestuia au fost pictate cel mai probabil de meșteri greci, formați în spațiul italian. Câțiva ani mai târziu, pictorul român Nicolae Tattarescu (1818-1894), întors de la studii din Italia, picta în aceeași manieră, iar lui îi urmează Mișu Popp (1827-1892) și Nicolae Grigorescu (1838-1907) în pictura de icoane românești.

În iconostasul bisericii marii a Mănăstirii Văcărești se află o icoană cu o poveste atipică în istoria românilor. Aceasta a făcut trecerea de la comunicarea esenței creștine la statutul de simbol de sine-stătător în ideologia politică a celei mai puternice grupări de extremă dreapta din România în veacul XX. Realizată într-o manieră grecească europenizată la mijlocul secolului XIX, Sfântul Arhanghel Mihail a servit ca inspirație pentru unul dintre liderii politici marcanți români din veacul XX. Iar destinul torsionat al mănăstirii i-a servit drept context. Mănăstirea Văcărești, demolată în anul 1985, a fost construită inițial ca un complex domnesc la periferiea unui București în formare, dar a devenit, pe rând, pol religios și de cunoaștere timp de mai bine de o sută de ani. Din anul 1848, în timpul unei epidemii, devine închisoare și, pentru următoarea o sută de ani, devine temnița preferată a autorităților pentru revoluționari și politicieni. Unul dintre deținuți celebri ai mănăstirii a fost Corneliu Zelea Codreanu. Aici acesta petrece iarna dintre 1923-1924 alături de câțiva dintre colegii săi de partid, și tot aici găsește, printre vestigiile altor vremuri, inspirația și patronul pentru formațiunea politică pe care a fondat-o în anul 1927, „Legiunea Arhanghelului Mihail", în icoana lui Mihail din iconostasul bisericii.

1. Mănăstirea Văcărești: de la mănăstire domnească la închisoare

Mănăstirea Văcărești a fost unul dintre cele mai importante edificii religioase din prejma Bucureștiului. Complexul a fost proiectat de Nicolae Mavrocordat în timpul primei sale domnii în Țara Românească (1716) și finalizat de abia în timpul celei de-a doua perioade pe tronul principatului (1719-1730). Finalizat conform pisaniei în 1722, lăcașul de cult era, în același timp, necropolă pentru familie, reședință domnească și

bibliotecă. Constantin Mavrocordat, fiul lui Nicolae, îi anexează un paraclis terminat în anul 1736, dedicat Sfântului Nicolae. Biserica centrală, cu hramul Sfintei Treimi, a fost construită după planul treflat, cu o turlă pe naos și două laterale. În pronaos, mai multe coloane au fost ridicate pentru a susține acoperișul cu cele trei turle (Cojocaru, 2013, p. 314). Iconografia bisericii se înscrie, după analiza fragmentelor de frescă, care s-au păstrat până astăzi, pe linia picturii brâncovenești. Compozițiile denotă adecvarea programelor iconografice bizantine la spiritul local, impresionând prin expresivitatea desăvârșită și adaptarea normelor tradiționale la gusturile epocii. Aceste aspecte se produc chiar și în contextul diversității meșterilor care au lucrat la realizarea picturii din mănăstire. Cea mai plauzibilă ipoteză cu privire la echipa care a lucrat la Văcărești, sub ordinele domnitorului Nicolae Mavrocordat, este că meșteri au fost de origine locală, după cum indică modul în care sunt redactate inscripțiile frescelor care au supraviețuit (Cojocaru, 2013, pp. 315-314).

Portretele votive ale mănăstirii oferă o imagine a fondatoriilor și a tipului de pictură practicat în acest edificiu. Ele au fost pictate *in extenso* pe peretele de vest al pronaosului și erau separate de uși. În partea dreaptă, se aflau părinții domnului, Alexandru Exaporitul și Sultana, alături de patriarhul Ierusalimului, Dositei Nottara (1669-1707). În partea stângă a ușii se afla Nicolae Mavrocordat, Smaranda, cea de-a treia sa soție, și șapte dintre copiii domnului (*Fig. 1*). Nicolae Mavrocordat este înfățișat alături de Scarlat voievod și Constantin voievod (fiii din prima căsătorie a acestuia), Doamna Smaranda (prima soție a lui Constantin voievod) și Ioan voievod (fiul lui Nicolae Mavrocordat din a doua căsătorie). Pe peretele de sud, în imediata apropiere a grupului, se aflau Doamna Maria (prima soție a lui Ioan Mavrocordat) și Toma, fiul ei. În fața lui Nicolae Mavrocordat, era reprezentată Smaranda și Maria, fiica domnului din a doua căsătorie, lângă care apăreau Alexandru și Sultana, copiii din cea de-a treia căsătorie, iar Nicolae și Smaranda Mavrocordat țineau macheta Bisericii Văcărești (Marinescu, 2011, p. 75).

Existența Mănăstirii Văcărești s-a schimbat în anul 1848, când complexului i se atribuie un alt rol, cel de închisoare. Profitând de fortificațiile puternice, de spațiul amplu care oferea modalități individuale de captivitate și de zona periferică în care se afla, autoritățile rusești din Principate au decis să închidă aici revoluționari pașoptiști în timpul unei epidemii. Eliade Rădulescu, frații Golescu, Brătienii, C.A. Rosetti, Ion Ghica, Popa Șapcă, col. Magheru, Cristian Tell, Nicolae Bălcescu și alții au fost închiși între zidurile fostei mănăstiri domnești în secolul al XIX-lea. Această destinație a Văcăreștiului a durat până la evacuarea totală a perimetrului între 1973-1974, iar printre deținuții celebri aduși aici în veacul XX se numără: Liviu Rebreanu, Tudor Arghezi, Ioan Slavici, Mircea Damian, Vasile Aftenie, Corneliu Zelea Codreanu etc. Până la demolarea definitivă a acesteia, statutul mănăstirii a fost incert, autoritățile pasează edificiul de la una la alta în dorința de a îi da o nouă destinație mai apropiată de cea inițială. Însă decizia definitivă a fost luată de Nicolae Ceaușescu, la 2 decembrie 1984, când se cere demolarea complexului pentru a folosi pământul pentru o altă construcție. În ciuda eforturilor comune ale mai multor oficiali și intelectuali ai epocii, ansamblul mănăstirii a fost demolat definitiv între

decembrie 1986-ianuarie 1987 (Panaitescu, 2008, p. 71). Din interiorul Bisericii Sfintei Treimi s-au recuperat 82 de bucăți de zid pictate în tehnica frescei, care au intrat în patrimoniul *Muzeului Municipiului București*. Acestea sunt expuse în sala *Lapidarium* de la *Casa Filipescu-Cesianu* (*Muzeul Municipiului București*), la *Muzeul Național de Artă al României*, *Mănăstirea Stavropoleos* și la *Palatul Mogoșoaia*. Printre scenele recuperate de pe pereții bisericii se află: *Ungerea lui Iisus cu mir în Betania*, *Mariile la Mormânt*, *Înălțarea*, *Iisus și Nicodim*, *Fuga în Egipt*, *Harta Ierusalimului*, pilda *Semnănătorului*, *Imnul Acatist* (strofa IX), *Întâmpinarea Domnului*, un fragment din tabloul votiv; portrete de *Sfinți* din friza superioară: *Nichifor*, *Ioachim*, *Dorumt*, *Varlaam*, *Teodul*, *Calistrat*, *Marian*, două portrete de mucenici etc.

Din iconostasele bisericii și ale paraclisului au fost recuperare 22 de icoane care se află în depozitele *Muzeului Municipiului București*, realizate în ulei pe lemn. Printre acestea se regăsesc reprezentări ale lui *Iisus Hristos*, *Maica Domnului cu Pruncul*, *Sfântul Nicolae* (*Fig. 2*), *Sfântul Iacob*, *Sfântul Mina*, *Sfântul Gheorghe* (*Fig. 3*), *Sfântul Ioan Botezătorul* (*Fig. 4*), *Arhangheli Gavril* (*Fig. 5*) și *Mihail* (*Fig. 6*), *Sfânta Treime* etc. Iconostasul datează din a prima jumătate a secolului al XIX-lea și este realizat în manieră europeană, cu influențe italiene în redarea personajelor și realism în redarea decorurilor. Sfinții sunt înfățișați într-o manieră naturalistă, respectând proporțiile și anatomia corpurilor. Ei sunt plasați pe fundaluri realiste, cu elemente bine definite, care nu mai amintesc de tradiția bizantină. Inscripțiile care însoțesc compozițiile folosesc limba greacă. Aceste elemente pot indica realizarea lor de către un grup de meșteri greci, formați la începutul secolului al XIX-lea în spațiul italian, contractați pentru a realiza aceste icoane.

2. Arhanghelul de la Văcărești și Legiunea lui Corneliu Zelea Codreanu

În Biserica Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești, Arhanghelii Mihail și Gavril apar pe ușile împărătești (*Fig. 7*), conform programului iconografic bizantin. Ele au fost inserate în structurile mobile ale ușilor, iar dimenisunile lor sunt identice cu cele ale altor icoane împărătești din iconostas. Acestea sunt redate în manieră modernă, care renunță la posturile rigide bizantine ale îngerilor în favoarea modelelor propuse de barocul italian. Cele două personaje sunt surprinse în posturi dinamice, dramatic redate, însă cu trăsături realiste și comportamante care urmează indicațiile iconografice de bază ale personajelor biblice înfățișate. Manierele de redare, culorile, posturile și viziunea asupra compoziției picturale sunt variate indicând artiști diferiți. Mihail (*Fig. 6*) este dramatic, redat în culori puternice, calde, iar fundalul este reprezentat de o alegorie a Iadului. Pe de altă parte, Gavril (*Fig. 5*) este redat într-un cadru ceresc, în culori diafane, personajul plutește, iar dinamica este subliniată doar de mișcarea aleatorie a veșmintelor.

Arhangheli sunt cunoscuți muritorilor prin misiunile pe care le înfăptuiesc în lumea terestră și prin slujirea exemplară a Divinității. Ei sunt mesageri ai voinței divine și apărători ai Creației împotriva puterilor spirituale care își propun să o ruineze. Prin rolul și atributele pe care le au, Mihail și Gavril se regăsesc în fruntea ierarhiei cerești,

purtători direcți ai voinței lui Dumnezeu în lume. Lupta din lumea celestă este condusă de Mihail, un înger cu atribute războinice, comandant al oștilor Domnului, arhistrateg și întâistătătorul lor, cel care, conform tradiției biblice, l-a învins pe Lucifer și l-a alungat în Iad (Ouspensky, Lossky, 1989, p. 108).

Arhanghelul Mihail este unul dintre sfinții cei mai îndrăgiți ai ultimelor secolele creștine. Cultul dedicat lui a luat amploare în perioada medievală, când rolul lui însemnat a fost recunoscut și i s-au atribuit o serie de fapte eroice. Reprezentarea lui iconografică este influențată de puținele mențiuni făcute în *Vechiul Testament*. În *Apocalipsa* 12, 7-9, acesta este înfățișat ca un conducător învingător de oști îngerești, iar recuzita sa militară se datorează în special descrierii din *Iosua* 5, 13-15, unde apariția îngerească ține în mâna o sabie scoasă din teacă (Coliță, 2021, pp. 33-34).

Icoana de la Văcărești îl înfățișează pe Sfântul Arhanghel în picioare, cu accente substanțiale pe atribuțiile sale de soldat. Blatul, compus din trei scânduri verticale prinse pe spate cu două traverse îngropate, are preparația picturală deosebit de subțire, însă culorile de ulei s-au păstrat foarte bine. Piesa are suprafețe foarte mici de pierderi de culoare și șanțuri de îmbinare vizibile. Mihail este reprezentat central pe acest suport, în uniformă, cu sabie și o pereche de aripi ușor flexate spre exteriorul corpului. Chipul îngerului este alungit, imberb, cu trăsături fine și o expresie luminoasă. În jurul capului are un nimb circular deasupra căruia apare textul în limba greacă: Αρχάγγελος Μιχαήλ. Cu o structură atletică, corpul Arhanghelului este înveșmântat în uniforma militară romană, cu cămașă verde până la genunchi, platoșă aurie care pare prinsă cu o eșarfă de culoare albă, iar peste umărul său stâng are o pelerină de culoare roșie prinsă cu o fibulă de restul veșmintelor. Brațul său stâng este acoperit de pelerina roșie și ține strâns scutul circular, de culoare brună, decorat cu ochiul Providenței. În mâna sa dreaptă ține sabia lungă și subțire care este orientată spre sol. Din punctul atins de vârful armei țâșnesc flăcării redate în tonuri puternice de roșu și galben. Două spații se întrepătrund pe fundal. În partea superioară a compoziției (aproximativ trei sferturi din icoană) este redat cerul în nuanțe de albastru cu lumina care se coboară în jurul capului lui Mihail. În partea inferioară, apar câteva stânci întunecate cu contururile amplificate de flăcările de la picioarele Arhanghelului care conferă dramatism scenei. Decorul poate fi o trimitere către antiteza dintre Rai și Infern în care Mihail joacă un rol important de psihopomp. Dinamismul lucrării este redat prin mișcările veșmintelor, în special ale pelerinei, poziția capului și a picioarelor îngerului, iar calmitatea chipului înnobilează figura sfântului după cerințele unei icoane bizantine.

Reprezentarea urmează în linii mari modul recomandat în erminia bizantină pentru înfățișarea arhanghelului arhistrateg a lui Dumnezeu. Sfântul este redat ca un tânăr militar, cu sabia scoasă din teacă, aripi și chipul învăluit de o expresie calmă. Însă sunt elemente care rup vechea tradiție, relevă noile tendințe în pictura religioasă și urmează standardele unei picturi mai accesibile ca și înțelegere, cu mai multe elemente naturaliste. Împrumuturile sunt făcute din pictura europeană modernă. Printre altele, icoana dezvăluie naturalism în redarea corpului, dinamica veșmintelor, integrarea personajului

în fundal. Personajul nu se mai decupează în compoziție, el este surprins în timpul unei acțiuni, însă spațiul în care se desfășoară creează senzația unei compoziții unitare. Culorile puternice sunt marcante pentru lucrare, iar acest tip de colorare mai apare în alte două icoane de pe iconostasul văcăreștean, în redările *Sfântului Proroc Ioan Botezătorul* (*Fig. 4*) și *Sfântul Mina* (*Fig. 8*). Iadul în care coboară arhanghelul este redat prin diverse nuanțe de roșu, care sugerează Infernul de foc menit să fie pedeapsă pentru sufletele care ajung acolo. Discrepanța dintre locul în care se află și calmitatea chipului personajului este una dintre breșele care se crează în compoziție, dar și elementul care mărește forța mistică a lui Mihail.

Pe scutul îngerului apare un triunghi cu un ochi în centru, redat în varianta simplificată a unui triunghi isoscel cu un ochi uman redat corect anatomic în interior. Acest simbol este mai puțin acceptat în redările sfinților, însă la nivel semiotic face referire la Ochiul lui Dumnezeu, Atotvăzător și Atotștiutor. În *Biblie*, apar două referiri clare la ochiul divin și la atributele lui. În *Petru* 1, 3:12: „*Căci ochii Domnului sunt peste cei neprihăniți și urechile Lui iau aminte la rugăciunile lor. Dar Fața Domnului este împotriva celor ce fac răul*”, iar în *Pildele lui Solomon* 22:12 se menționează: „*Ochii Domnului păzesc știința și dărâmă cuvintele celui fără de lege*”. Simbolul ochiului în triunghi apare în perioada Renașterii, iar simbolistica în pictura religioasă este legată de Sfânta Treime (Fergurson, 1961, pp. 46-47).

Icoana împărătească a Arhanghelului Mihail descrisă mai sus a reprezentat o sursă de inspirație pentru unul dintre cei mai controversați lideri politici români din secolul al XX-lea, Corneliu Zelea Codreanu. Acesta a condus o grupare politică de extremă dreapta din perioada interbelică, iar icoana văcăreșteană i-a servit ca imagine centrală pentru dimensiunea religioasă a grupării, iar pentru o scurtă perioadă de timp, numele partidului a purtat chiar numele arhanghelului.

Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938) a fost liderul și fondatorul *Mișcării legionare*, o grupare de extremă dreapta, cunoscută sub denumirile de *Legiunea Sfântului Mihail* și *Garda de Fier*. Aceasta avea la bază o organizarea descentralizată, care răspundea în fața comandantului suprem, cunoscut sub titlu de „*căpitanul*”, funcție deținută de fondator. Programul politic nu a fost foarte bine constituit, însă ideile fundamantale sunt centrate în jurul noțiunilor de națiune și religie, văzându-se ca o „*școală și o oaste*”, care militează pentru mișcarea națională, reanimarea spirituală și morală a poporului român. „*Omul nou*”, pe care îl propuneau, era format în spiritul religiei ortodoxe cu tendințe naționaliste care vizau epurarea națiunii de elemente străine. Acest tip de gândire a condus gruparea la acțiuni violente împotriva evreilor, la manifestații puternice în special în rândul studenților și la asasinate politice. Rezultatul acestor întreprinderi a fost desființarea partidelor și interzicerea manifestațiilor cu caracter legionar. Gruparea s-a reorganizat sub alt nume, sub conducerea aceluiași lider (Scurtu, 2003, pp. 25-28).

Legiunea Arhanghelului Mihail, al cărui nume a fost inspirat de icoana din iconostastul Bisericii Sfintei Treimi a Mănăstirii Văcărești, a fost înființată la 24 iunie 1927,

la Iași. Dintre membrii fondatori care au fost alături de așa-numitul căpitan amintim pe Ion Moța, Ilie Gărneață, Radu Mironovici, Corneliu Georgescu. Legiunea se transformă în *Garda de Fier*, fondată la 12 aprilie 1930. Guvernul liberal condus de I.G. Duca a dizolvat această formațiune la 9 decembrie 1933, iar la 20 martie 1935, ia naștere, din același nucleu, partidul *Totul pentru Țară*, care se va autodizolva la 21 februarie 1938, din ordinul lui Codreanu. Ascensiunea acestei formațiunii politice a fost însoțită de organe de presă precum *Pământul strămoșesc* (1 august 1927-10 decembrie 1933), *Bunavestire* (1937-1938) și *Cuvântul* (1940-1941).

Legătura dintre Mănăstirea Văcărești și Mișcarea legionară se stabilește încă din perioada premergătoare lansării politice oficiale a acestei grupării. Fondatorii viitoarele partide politice au fost întemnițați aici în vremea studenției, vreme de câteva luni, între 1923-1934. La Văcărești, au fost închiși Corneliu Georgescu, Tudose Popescu, Ion Moța, Radu Mironovici, Corneliu Zelea Codreanu, Ilie Gârneață, grup care va fi cunoscut ca *Văcăreștenii*. Revelația icoanei este povestită de Codreanu într-una dintre cărțile sale de memorii, *Pentru legionari* (1936). Acesta vorbește despre *„o icoană a Sfântului Mihail de pe ușa din stânga a altarului*" (Codreanu, 1993, p. 119), iar impresia pe care i-a lăsat-o este astfel surprinsă: *„M-am dus cu Moța, Gârneață, Corneliu Georgescu, Radu Mironovici și Tudose. Ne uităm și în adevăr rămânem uimiți. Icoana ni s-a arătat de o frumusețe neasemuită. Eu niciodată nu fusesem atras de frumusețea vreunei icoane. Acum însă mă simțeam legat de aceasta cu tot sufletul și îmi făcea impresia că Sfântul Arhanghel e viu. De aici am început să iubesc icoane*" (Codreanu, 1993, p. 119).

3. Icoana și Legiunea: copiile, ritualurile, *Pâmântul strâmoșesc*

Revelația icoanei de la Văcărești îl determină pe Codreanu să comande trei copii ale icoanei pentru diverse utilizări în cadrul organizației. În câteva însemnări pe marginea așezămintelor bisericești în jurul cărora s-a dezvoltat Mișcarea legionară, acesta amintește de cele trei copii pe care le-a comandat după icoana care a devenit *axa vieții noastre* (Scurtu, 2000, p. 300):

1. Principala imagine a Legiunii, o icoană de 1,5 m înălțime. A fost ținută în Biserica Sfântul Spiridon din Iași din 1924 până în 1927, după care a fost dusă la sediul de la Râpa Galbenă din Iași, primul sediu al grupării legionare construit chiar de adepții în frunte cu Codreanu.

2. O icoană mai mică a fost folosită în sediul din Calea Victoriei din București din 8 noiembrie 1929 până la 11 ianuarie 1930, când Legiunea a fost dizolvată și icoana luată de către autorități.

3. O icoană mai mică folosită *personal* de Codreanu. Aceasta s-a aflat la Casa Verde, un alt sediu legionar din București, în timpul construcției (Scurtu, 2000, p. 301).

Astăzi locațiile copiilor sunt necunoscute. Clădirile în care se aflau au dispărut. Astfel, clădirea din localitatea ieșeană Râpa Galbenă, construită de legionari în 1925, a fost demolată în anii '70 pentru a face loc unui proiect urbanistic mai amplu, *Piața Mihai*

Eminescu (Iftimi, Văleanu, 2015, p. 67), iar mutarea icoanei nu mai este menționată în documentele mișcării identificate până acum. Icoana care s-a aflat în sediul Gărzii de Fier din Calea Victoriei a fost confiscată de autorități la percheziţiile care au însoțit desființarea din ianuarie 1930. Într-o cerere din 2 ianuarie 1932, Codreanu cere restituirea icoanei „*reprezentându-l pe Arhanghelul Mihail*" și, de asemenea, să se afle de ce aceasta nu a fost predată autorităților statului după cercetările întreprinse la sediu. Codreanu menționează și faptul că toate celelalte obiecte au fost predate în urma achitării organizației, mai puțin icoana (Scurtu, 2000, p. 132). Acesta se va întoarce la proprietar după doi ani de insistențe și fără prea multe explicații (Scurtu, 2000, p. 301). Locația ei este necunoscută astăzi.

Comportamentul legionar față de icoana mare poate fi catalogat drept ritualic. Din mențiunile făcute în documentele de epocă s-au identificat trei tendințe de acțiune în raport cu icoana care prezintă trăsăturile unor ceremoniale specifice în interior grupării: prezența icoanei în spațiile folosite de legionari (după cum s-a semnalat mai sus) era obligatorie, garda icoanei principale a mișcării, ceremonialul pentru 8 noiembrie.

Garda icoanei se stabilește prin actul de înființare al Legiunii din 24 iunie 1927, la Iași:

„*Astăzi, Vineri 24 iunie 1927* (*Sf. Ioan Botezătorul*), *ora zece seara, se înființează* „*LEGIUNEA ARHANGHELULUI MIHAIL*", *sub conducerea mea. Să vină în aceste rânduri cel ce crede nelimitat. Să rămână în afară cel ce are îndoieli. Fixez ca șef al gărzii de la Icoană pe Radu Mironovici*" (Scurtu, 1996, pp. 78-79).

„Şi cu cât greutăţile ne vor asalta şi loviturile lumii vor curge mai grele peste noi, cu atât vom sta mai mult sub scutul Sfântului Arhanghel Mihail şi la umbra sabiei lui. El nu mai era pentru noi o fotografie pe o icoană, ci îl simțeam viu. Acolo la icoană, făceam de gardă cu schimbul, zi şi noapte, cu candela aprinsă" (Codreanu, 1993, p. 193).

Garda icoanei presupunerea păzirea permanentă a icoanei în sediul din Râpa Roșie, cu o candelă aprinsă, de către un legionar. Văcăreșteaul Radu Mironovici era cel desemnat să organizeze acest aspect în cadrul grupării. Importanța ritualurilor în viața Legiunii se identifică și în cadrul serbării zilei de 8 noiembrie când, în debutul unei întruniri legionare, rugăciunea comună în sala în care era așezată icoană era parte din program. Un episodul din 8 noiembrie 1927 este înfățișat într-o notă informativă referitoare la modul în care s-a desfășurat sărbătoarea *Legiunii Arhanghelului Mihail*: „*După slujba religioasă, legionarii au îngenuncheat în fața icoanei Arhanghelului din sediul de la Râpa Galbenă timp de o jumătate de oră, apoi au continuat consfătuirea*" (Scurtu, 2000, pp. 78-79).

Între 1 august 1927-10 decembrie 1933, *Legiunea Arhanghelului Mihail* tipărea ziarul *Pământul strămoșesc* (*Fig. 9*). Aceasta era prezentat ca *organ al Legiunii*, iar obiectivele lui era difuzarea ideilor legionare, mărirea mediului de influență și organizarea activităților pe scară mai mare. Pe prima pagină a acestuia a fost plasată, o perioadă, reproducerea icoanei lui Mihail de la Văcărești. Explicația lui Codreanu cu privire la legătura dintre titlu și imagine apare în memoriile sale din anul 1936. Pământul românesc, ca și idee în programul legionar, este unul dintre simbolurile principalele ale grupării, aceștia îl asociau cu locul de veci al înaintașilor, cu chemarea mistică a originilor și cu

apelul la vitejie pentru lupta în care se angajaseră. Strămoșii erau războinici, iar pământul strămoșesc sacru. Legionarii purtau un săculeț cu țărână la gât pentru a le aminti aceste aceste lucruri. Astfel, publicația este împământenită în idealurile elementare legionare, iar prin Arhanghel își ridicau ochii spre Cer, spre o altă dimensiune divină spre care tinde orice muritor. Imaginea este însoțită de două citate. În partea stângă, apare o strofă din poezia *Decebal către popor*, scrisă de George Coșbuc. Aceasta a apărut în volumul *Fire de tort,* publicat în anul 1896. Mesajul este puternic patriotic, cu îndemn la lupta de apărare a țării și de înnobilare a morții eroice. Chiar strofa folosită pe coperta *Pământului strămoșesc* urmărește această idee:

„*Din zei de-am fi scoborâtori,*
C-o moarte tot suntem datori,
Tot una e dac-ai murit
Flăcău ori moș îngârbovit,
Dar nu-i tot una leu să mori
Ori câine-nlănțuit!” (Pământul strămoșesc, nr. 1, 1 august 1927, Iași, p. 1).

În partea dreaptă a imaginii, mai apare un citat preluat, conform textului explicativ, de pe icoana Arhanghelului Mihail de la Biserica din Alba Iulia[2]: „*Spre inimile cele necurate care vin întru preacurata casă a lui Dumnezeu – fără milă întind sabia mea*” *(Pământul strămoșesc*, nr. 1, 1 august 1927, Iași, p. 1). Ambele texte care însoțesc reproducerea icoanei de la Văcărești pun accent pe ideea de luptă împotriva asupritorilor fie că este vorba de opresiunea neamului, fie de cea creștină. Atât mesajul poetului, cât și cel atribuit Arhanghelului sunt construite în jurul ideii de curaj, una dintre trăsăturile elementare ale *omului nou* din viziunea legionară. Prin urmare arhistrategul și legionarul, Codreanu în mod special, gravitează în jurul ideii de eroism, salvator în numele unei puterii mai mari. Dacă Mihail purifică rasa umană de elementele rele, legionarul încercă să păstreze poporul român cât mai aproape de originile sale neîntinate de aporturi străine. În ideologia legionară, politica se împletește cu principiile bisericești, una dintre direcțiile mișcării fiind revigorarea religioasă și impunerea valorilor creștine în societatea pe care o doreau în România. Limbajul metaforic cultivat în principalele surse scrise ale *Legiunii* este inspirat de specificul bisericesc. Printre ideiile enunțate se regăsesc: abaterea de la drumul lui Dumnezu și mântuirea prin revenirea la acesta, „*sămânța iadului*” este metafora pentru așa-zișii dușmani, România poate fi salvată doar de „*noua generație*” de oamenii care o pot transforma într-un „*soare aurit*” (Heinen, 2006, p. 121).

Asocirea vizuală dintre Arhanghel și căpitanul Legiunii este făcută după moartea acestuia. În anul 1940, cu ocazia reînhumării lui Codreanu, unul dintre artiștii din rândurile legionarilor, Alexandru Bassarab (Sandache, 2013, pp. 8-9) realizează o gravură în care imaginile celor doi apar împreună într-o conjunctură care poate fi catalogată drept blasfemie în ideatica creștină. Pictor, gravor și cronicar artistic, Alexandru Bassarab

2. Icoana nu a fost identificată până în acest moment.

(1907-1941) va crea o imagine programatică prin analogia dintre cele două personaje într-o gravură creată cu un an înainte de moartea sa. Acesta (*Fig. 10*) îl înfățișează pe Mihail în picioare, cu o uniformă care amintește de cea romană pe care o poartă în icoanele bizantine, cu opinci, cu o sabie în mâna sa dreaptă, iar cu stânga ține un scut pe care apare o cruce malteză, amintind vag de crucea ascunsă în imaginea simbol a *Gărzii de Fier*. Pe pieptul Arhanghelului, cămașa este încrețită sub formă de ciupag, iar nimbul din jurul capului este decorat cu râuri, simboluri de pe decorația veșmintelor tradiționale. Aripile îngerului sunt redate de o parte și de alta a corpului, strânse, lungi până la sol. Penajul lor este redat într-un mod atipic, pe registre orizontale delimitate între ele prin perechi de râuri, iar penele sunt înfățișate prin motivul tradițional al crengii de brad. La picioarele lui Mihail, în prim-plan, apare un copil cu părul lung. În antetul gravurii apare data de 11 septembrie 1899, iar în subsol inscripția *„nașterea căpitanului"* (Teacă, 2011, p. 202). Asocierea dintre inscripții este clară, 11 septembrie 1899 este data la care s-a născut fondatorului Mișcării legionare, Corneliu Zelea Codreanu. Gravura a fost făcută însă după moartea acestuia din 30 noiembrie 1938. Modul în care este redată aici nașterea acestuia ar putea indica o alăturare în mentalitatea legionară a căpitanului cu cel mai important înger din pleiada cerească, cel care conduce trupele lui Dumnezeu, denumit arhistrateg și purtător al voinței divine în lume. O gravură premergătoare acesteia se află în patrimoniu *Muzeului Național de Artă al României* (*Fig. 11*). Realizată în anul 1935, această lucrare îl înfățișează pe Mihail într-o postură asemănătoare, însă fără simbolurile naționale și reprezentarea copilului (*Repertoriu* .., 1974, p. 133).

Reprezentarea este încărcată de simboluri tradiționale, aspecte dragi legionarismului. Însă, această ultimă asociere dintre căpitan și Arhanghel ar putea indica și motivul alegerii acestei icoane ca imagine programatică pentru gruparea legionară și, în ultimă fază, a alegerii titulaturii. Codreanu și Mihail ar putea fi văzuți împreună, unul ca mare conducător de oameni pe care încearcă să îi conducă către dreapta credință, impunându-le valori și tipuri de comportament pe care le catalogheaza drept predilecte pentru *„omul nou"*, iar celălalt, modelul divin, conducătorul oștilor îngerești, cel care coboară în Iad la comanda Divinității. Exact aceleași valori ghidează și gruparea legionară sub conducerea lui Codreanu. Organizată după un model militar, membrii au un stil de viață auster, iubesc valorile ortodoxiei, se luptă pentru a apăra țara, în viziunea lor, de influențe străine și trăiesc glorificând trecutul și înaintașii.

În maniera sa ușor naivă, gravura lui Bassarab reușește să comprime idealurile religioase și tradiționale într-o singură imagine. Însă, dacă imaginea sa nu este o icoană a Arhanghelului, este cel puțin o imagine programatică la sfârșitul regimului legionar, un vârf al modului în care era adorat Corneliu Zelea Codreanu în rândurile grupării pe care a fondat-o.

Concluzii

Din 8 noiembrie 1923, pe când căpitanul Legiunii se afla în închisoare de la Văcărești, icoana Arhanghelului din Biserica Sfintei Treimi devine protectorul Mișcării

legionare și unul dintre simbolurile acesteia. Aceasta este copiată în trei exemplare conform însemnărilor lui Codreanu, iar copiile făcute sunt folosite în sediile grupării legionare. Importanța acestor piese este relevată de modul în care acestea sunt inserate în spațiile în care au fost expuse și de ritualurile pe care membrii le îndeplineau în jurul lor. Un prim ritual este instituit prin actul de înființare al *Legiunii* prin care icoana primește o gardă permanentă care asigura paza cu o candelă aprinsă permanent. Un alt ritual poate fi considerat îngenuncherea însoțită de o rugăciune în fața icoanei la începutul întrunirilor importante. Imaginea Arhanghelului este folosită, cu același scop protector, pe prima pagină a primului ziar legionar, publicat la Iași din 1 august 1927, *Pământul strămoșesc*, unde este însoțită de versul unui poet român și un citat atribuit Arhanghelului, ambele amintind de vitejie și de sacrificiu, valori după care se ghidau legionari.

Din cele expuse mai sus putem deduce că icoana nu a fost aleasă doar grație revelației divine pe care Codreanu o invocă în memoriile sale, Arhanghelul a devenit un simbol al *Legiunii* prin exemplul pe care l-a oferit căpitanului și, prin extensie, membrilor grupării. Gruparea avea un caracter mai degrabă militar, iar scopul său principal era de formare a unui „*om nou*" cu principii creștine, curajos și capabil de sacrificii pentru țara sa. Pe de altă parte, Mihail este conducătorul oștirilor cerești, arhistrategul, cel care se luptă cu răul, coboară în Iad pentru a îndeplini pedeapsa divină.

Legionari s-au folosit de copii. Astăzi icoana care a făcut parte din inconostasul Bisericii Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești, se află în patrimoniul *Muzeului Municipiului București*.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Lucrări generale / General Works

Coliță, Cezar-Ivan, 2021, *Arhanghelul Mihail și istoria aparițiilor sale călăuzitoare*, București, Editura Herald.

Heinen, A., 2006, *Legiunea „Arhanghelul Mihail". Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas.

Iftimi, S., Văleanu, M-C., 2015, *Piața „Mihai Eminescu" din Iași. Repere istorice și cercetare arheologică*, Iași, Editura Palatul Culturii.

Ferguson, G., 1961, *Signs and symbols in Christian Art*, New York, Oxford University Press.

Marinescu, O-D., 2011, *Mănăstirea Văcărești din București de la origini până astăzi*, București, Editura Basilica a Patriahiei Române.

Ouspensky, L., Lossky, Vl., 1989, *The meaning of icons*, New York, St. Vladimir's Seminary Press.

Panaitescu, A., 2008, *Remember Mănăstirea Văcărești*, București, Editura Simetria.

Sandache, C., 2013, *Mișcarea Legionară și Ortodoxia: portrete românești*, București, Editura Mica Valahie.

Scurtu, I. (coord.), 1996, *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție*, vol. I, București, Editura Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.

Scurtu, I. (coord.), 2000, *Ideologie și formațiuni de dreapta în România* (*1931-1934*), vol. II, Editura Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, București
Scurtu, Ioan (coord.), 2003, *Enciclopedia partidelor politice din România* (1859-2003), București, Editura Mediaprint.
Zelea Codreanu, C., 1993, *Pentru legionari*, Timișoara, Editura Gordian.

Repertorii / Catalogues
Repertoriul graficii românești din secolul al XIX-lea, vol. I (A-C), 1974, București, Muzeul de Artă al Republici Socialiste Sovietice România.

Capitole în volume colective / Chapters in collective volumes
Cojocaru C., 2013, „Reconstituirea programului iconografic al frescelor din mănăstirea Văcărești", în *Un veac de la martiriul unui monument bucureștean. Mănăstirea Văcărești*, coord. Anca Beatrice Todireanu, București, Editura R.A. „Monitorul Oficial", pp. 313-372.

Articole / Articles
Teacă, C., 2011, „Artă și ideologie: expoziția Munca legionară" în *S.C.I.A.P.*, serie nouă, tom 1 (45), București, 2011, pp. 199-206.
Pământul strămoșesc, nr. 1, 1 august 1927, Iași.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Fragment de portret votiv extras din Biserica Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești, frescă, cca. 1716-1722 (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).
Figure 1. Fragment of votive portret from The Holy Trinity Church of the Văcărești Monestery, fresco, approx. 1716-1722 (Icons and ritualic artefacts Collection of the Bucharest Municipality Museum).
Figura 2. *Sfântul Nicolae*, ulei pe lemn, prima jumătate a secolului XIX, Paraclisul Sfântul Nicolae al Mănăstirii Văcărești (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).
Figure 2. *Saint Nicholas*, oil on wood, first half of 19th century, Saint Nicholas Chapel from the Văcărești Monestary (Icons and ritualic artefacts Collection of the Bucharest Municipality Museum).
Figura 3. *Sfântul Gheorghe*, ulei pe lemn, prima jumătate a secolului XIX, Biserica Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).
Figure 3. *Saint George*, first half of 19th century, The Holy Trinity Church of the Văcărești Monestery (Icons and ritualic artefacts Collection of the Bucharest Municipality Museum).
Figura 4. *Sfântul Ioan Botezătorul*, ulei pe lemn, prima jumătate a secolului XIX, Biserica Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).
Figure 4. *Saint John the Baptist*, oil on wood, first half of 19th century, The Holy Trinity Church of the Văcărești Monestery (Icons and ritualic artefacts Collection of the Bucharest Municipality Museum).
Figura 5. *Arhanghelul Gavriil*, ulei pe lemn, prima jumătate a secolului XIX, Biserica Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).
Figure 5. *Archangel Gabriel*, oil on wood, first half of 19th century, The Holy Trinity Church of the Văcărești Monestery (Icons and ritualic artefacts Collection of the Bucharest Municipality Museum).
Figura 6. *Arhanghelul Mihail*, ulei pe lemn, prima jumătate a secolului XIX, Biserica Sfânta Treime

a Mănăstirii Văcărești (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).
Figure 6. *Archangel Michael*, oil on wood, first half of the 19th century, The Holy Trinity Church of the Văcărești Monestery (Icons and ritualic artefacts Collection of the Bucharest Municipality Museum).
Figura 7. Iconostasul Bisericii Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești, fotografie, prima jumătate a secolului XX (Colecția de fotografii și cărți poștale a Muzeului Municipiului București).
Figure 7. The iconostasis of the Holy Trinity Church of Văcărești Monestery, fotography, first half of 20th century (Photographies and postcards Collection of the Bucharest Municipality Museum).
Figura 8. *Sfântul Mina*, ulei pe lemn, prima jumătate a secolului XIX, Biserica Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).
Figure 8. *Saint Mina*, oil on wood, first half of the 19th century, The Holy Trinity Church of Văcărești Monestery (Icons and ritualic artefacts Collection of the Bucharest Municipality Museum).
Figura 9. Reproducere după prima pagină a ziarului *Pământul strămoșesc*, nr. 1, 1 august 1927.
Figure 9. Copy of the first page of *Ancestral land* newspaper, no. 1, 1st August 1927.
Figura 10. Alexandru Bassarab, *Arhanghelul Mihail*, linogravură, 1940.
Figure 10. Alexandru Bassarab, *Archangel Michael*, linocut, 1940.
Figura 11. Alexandru Bassarab, *Arhanghelul Mihail*, linogravură, 1935.
Figure 11. Alexandru Bassarab, *Archangel Michael*, linocut, 1935.

Figura 1. Fragment de portret votiv extras din Biserica Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești, frescă, cca. 1716-1722 (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).

Figura 2. *Sfântul Nicolae*, ulei pe lemn, prima jumătate a secolului XIX, Paraclisul Sfântul Nicolae al Mănăstirii Văcărești (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).

Figura 3. *Sfântul Gheorghe*, ulei pe lemn, prima jumătate a secolului XIX, Biserica Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).

Figura 4. *Sfântul Ioan Botezătorul*, ulei pe lemn, prima jumătate a secolului XIX, Biserica Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).

Figura 5. *Arhanghelul Gavriil*, ulei pe lemn, prima jumătate a secolului XIX, Biserica Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).

Figura 6. *Arhanghelul Mihail*, ulei pe lemn, prima jumătate a secolului XIX, Biserica Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).

Figura 8. *Sfântul Mina*, ulei pe lemn, prima jumătate a secolului XIX, Biserica Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești (Colecția de icoane și obiecte de cult a Muzeului Municipiului București).

Figura 7. Iconostasul Bisericii Sfânta Treime a Mănăstirii Văcărești, fotografie, prima jumătate a secolului XX (Colecția de fotografii și cărți poștale a Muzeului Municipiului București).

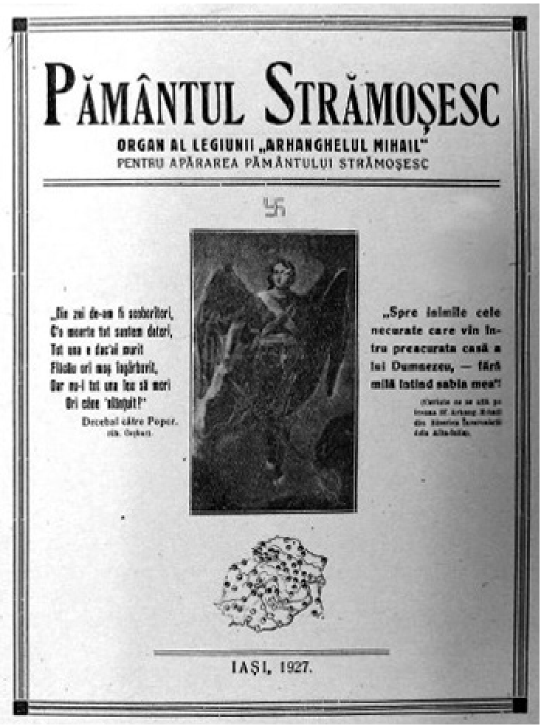

PĂMÂNTUL STRĂMOȘESC

ORGAN AL LEGIUNII „ARHANGHELUL MIHAIL"
PENTRU APĂRAREA PĂMÂNTULUI STRĂMOȘESC

[illegible]

Decebal către Popor.

„Spre inimile cele necurate care vin întru preacurata casă a lui Dumnezeu, — fără milă întind sabia mea"!

IAȘI, 1927.

Figura 9. Reproducere după prima pagină a ziarului *Pământul strămoșesc*, nr. 1, 1 august 1927.

Figura 10. Alexandru Bassarab, *Arhanghelul Mihail*, linogravură, 1940.

Figura 11. Alexandru Bassarab, *Arhanghelul Mihail*, linogravură, 1935.

CRUCILE DIN PIATRĂ ALE BUCUREȘTILOR

Cezar-Petre BUIUMACI[1]

Cuvinte cheie: *Cruce; troiță; monument; memorie; comemorare.*
Keywords: *Cross; road-cross; monument; memory; commemoration.*

Rezumat: *Articolul de față este un traseu în timp în încercarea de a identifica și aduce în atenție vechile cruci bucureștene. De-a lungul timpului au fost menționate nenumărate cruci și troițe pe teritoriul Bucureștiului, realizate din piatră ori lemn, scrise sau decorate cu ornamente ori icoane, menite să păstreze memoria unor evenimente sau personalități. Crucea, simbolul cu cea mai puternică semnificație în lumea creștină, care are menirea de a-i comemora pe cei ce au pierit, va prelua și funcția de monument de for, nu doar funerar, cât și de piatră de hotar ori document epigrafic. Transformările succesive suferite de Orașul lui Bucur au condus la dispariția multor cruci, numărul vechilor cruci din piatră de pe arealul urban fiind unul considerabil redus.*

Abstract: *The present article is a journey through time in an attempt to identify and bring to attention the old Bucharest crosses. Over time, countless crosses and road-crosses have been mentioned on the territory of Bucharest, made of stone or wood, written on or decorated with ornaments or icons, intended to preserve the memory of certain events or personalities. The cross, the symbol with the strongest meaning in the Christian world, which has the purpose of commemorating those who died, will also take over the function of a forum monument, beeing not only a funeral monument, but also a milestone or epigraphic document. The successive transformations suffered by the City of Bucur led to the disappearance of many crosses, the number of old stone crosses in the urban area being considerably reduced.*

Crucea este unul dintre cele mai vechi simboluri, încadrate în categoria celor fundamentale și care apare în majoritatea culturilor și cu o existență considerabilă ante creștinism, așa cum sunt Egiptul, Grecia, China, Mexicul, Imperiul Roman sau lumea celtică, regăsind-o sub toate formele plastice, de la sculptură și pictură, la incizie sau caligrafie și chiar podoabe (Șoptelea, 2019, p. 299). Crucea este unul dintre cele patru simboluri fundamentale, pe lângă cerc, pătrat și centru, care realizează o relație între acestea: centru este stabilit de intersecția brațelor crucii, crucea se înscrie în cerc, iar din cruce se obține pătratul (Nicolae *et alii*, 2010, p. 10). Considerată centrul, prin intersectarea brațelor sale, crucea creează legătură între diferitele dimensiuni ale existenței, între Cer și

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: petre.buiumaci@gmail.com

Pământ, între Pământ și tărâmurile inferioare. Centrul dat de această intersecție conduce și la conceptul de Centrul Lumii (Eliade, 2013, p. 45). Această concepție este extinsă și în urbanism și ajungem la orașul roman, care este construit pe două axe, Nord-Sud (*cardo maximus*) și Est-Vest (*decumanus maximus*), ce coagulează la intersecția acestora *forumul*, cu toate instituțiile vieții politico-administrative, comerciale și cultural-spirituale, adică centru orașului care devine astfel Centrul Lumii (Minea, 2016, pp. 25-27). Rămânând în lumea romană în care crucea devine element de supliciu, prin crucificarea lui Iisus crucea se transformă într-o imagine extrem de puternică, poate cea mai puternică atât vizual, cât și simbolic, devenind reflecția *Mântuirii*, a *Patimilor Mântuitorului* (Şoptelea, 2019, p. 300), fiind de acum sacralizată și invocată prin închinarea cu semnul crucii, când creștinul își arată evlavia desenând imaginar crucea. Crucea devine talismanul protector al locuinței și al gospodăriei, uneltelor, holdelor, al vieții în ansamblul ei și o regăsim în decorația locuințelor, de la elementele sculptate, împletite, ceramice sau scoarțe ori de vestimentație și până la răspântia drumurilor (Şoptelea, 2019, p. 300). Dacă privim planul arhitecturii bisericii vom constata că și acesta are forma unei cruci.

Crucea este un element de primă importanță în cultura românească, cu o simbolistică aparte, determinând prin însemnătatea sa o varietate de reprezentări în spațiul românesc. Găsim astfel de la crucea imaginată, închinarea cu semnul crucii, la decorarea veșmintelor, a obiectelor de uz, locuințe, a porților etc. Și pe lângă acestea întâlnim o terminologie având o gamă variată a definițiilor, așa după cum sunt *crucea căruței*, *crucea amiezii* ori *crucea nopții*, *calea crucii*, *cruce de voinic* ori *crucea pământului*. Totodată, pe lângă tradiția creștină a Răstignirii Mântuitorului, tradiții locale completează simbolistica crucii, așa cum sunt cele din Oltenia, unde decedatului i se fac alte trei cruci, pe lângă cea de mormânt, și anume: crucea de apă, crucea de punte și crucea jurământului – aceasta din urmă agățată într-un copac. Există, totodată, credința că „*acolo unde crucea veghează, răul nu pătrunde*", iar tradiția amintește în fiecare an de sărbătoarea *Sfintei Cruci*, de Înălțarea Sfintei Cruci ori de găsirea crucii în ziua de Bobotează (Manolache, 2010, https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/crucea-in-traditiile-poporului-roman-21160.html accesat la 05.08.2022). Tot legat de sfera obiceiului este închinarea înainte ori după masă sau făcut semnului crucii peste alimente cu scopul sfințirii acestora.

Crucificarea era cea mai umilitoare moarte pe care romanii o puteau impune. Cetățenii romani condamnați la moarte (cum a fost Sfântul Ap. Pavel) își puteau exercita dreptul de a muri pe sabie și nu pe cruce. Totuși, crucea a devenit cel mai important simbol al gloriei creștine. Creștinii au asimilat ideea că Iisus s-a lăsat crucificat de bunăvoie, în loc să ceară ajutor Tatălui Său Ceresc, să-i pedepsească pe cei ce-l torturau. În schimb, i-a iertat pe cei ce l-au crucificat, spunând: „*Tată, iartă-i că nu stiu ce fac*" (*Luca*, 23:34) (Adkinson, 2018, p. 509). *Copacul vieții* – La un moment dat, în *Noul Testament*, Iisus apare, nu agățat de o cruce, ci de un copac. Este o referință la povestea din *Vechiul Testament*, unde Adam și Eva au mâncat fructul interzis din copacul Grădinii

raiului, aducând astfel păcatul și moartea în lume și, ca pedeapsă pentru greșeala lor, au fost izgoniți din Rai. Acceptând să fie crucificat și, în același timp, iertându-i pe cei care l-au crucificat, ridicându-se din morți și aducând speranța reînvierii, Iisus a anulat condamnarea lui Adam și a Evei, crucea pe care a murit a devenit astfel *Copacul vieții* (Adkinson, 2018, p. 510). *Mielul lui Dumnezeu* – Când Ioan Botezătorul l-a văzut prima oară pe Iisus, a strigat: „*Iată Mielul lui Dumnezeu, care ridică păcatul lumii*!" (*Ioan* I: 29-30). Ioan se referea la miel ca la o victimă a sacrificiului. În consecință, artiștii l-au pictat pe Iisus ca pe un miel care poartă ceva sau care stă lângă o cruce (sau un steag pe care este pictată o cruce roșie). Tema a fost preluată de Sfântul Ioan în *Cartea Apocalipsei*: „*După aceea m-am uitat și iată că era o mare gloată, pe care nimeni nu putea să o numere. Oameni din orice neam, din orice seminție, din orice norod și din orice limbă, stăteau în picioare în fața scaunului de domnie și înaintea Mielului, îmbrăcați în haine albe, cu ramuri de finic în mâini; și strigau cu gras tare, și ziceau*: «*Mântuirea este a Dumnezeului nostru, care șade pe scaunul Domniei, și a Mielului*!»" (*Apocalipsa* 7:9-10) (Adkinson, 2018, p. 513). *Hristos torturat* – Una din interpretările crucificării lui Iisus este aceea a solidarității sale cu toți cei ce suferă sau care sunt torturați pe nedrept. La începutul secolului al XVI-lea, Matthias Grünewald a pictat o superbă imagine a crucificării pentru Antoniții din Isenheim, Alsacia, aceștia fiind discipolii Sfântului Cuv. Antonie din Egipt. Grünewald l-a pictat pe Iisus crucificat, ciupit de vărsat și descompus, cu trupul verzui, împroșcat cu sânge și în plină degradare. Antoniții conduceau un spital unde-i îngrijeau pe bolnavi, iar Iisus-ul lui Grünewald se identifica simbolic cu ei (Adkinson, 2018, p. 514). *Gloria crucii* – Sfântul Ap. Pavel scria despre crucificare că pare o nebunie pentru cei ce mor, dar pentru cei care sunt salvați, ea reprezintă puterea lui Dumnezeu. Crucea nu a însemnat o tragedie sau o greșeală pentru Iisus, ci o moarte intenționat aleasă, ca semn al supunerii față de Tatăl Ceresc. Arta creștină simbolizează adesea acest plan divin prin imaginea lui Iisus pe cruce susținut de Dumnezeu Tatăl, în timp ce Sfântul Duh – sub forma unui porumbel – coboară pe capul crucificatului. Din acest motiv, Iisus este uneori înfățișat pe cruce încoronat și înveșmântat (Adkinson, 2018, p. 516). Instrumentele patimilor – „*Patimile*", termen derivat din cuvântul latin pentru suferință, se referă la ultima săptămână din viața pământească a lui Iisus și, în special, la procesul, torturarea și la crucificarea sa. Pe cap i-a fost îndesată o coroană cu spini. Un bici amintește de nenorocirea lui. Când a strigat: „*Mi-e sete*", la buze i-a fost adus un burete îmbibat cu oțet. Pe lângă ciocan, cu care i-au fost bătute cuiele, mai apar și niste clești, cu care acestea i-au fost scoase la depunerea trupului în mormânt. Uneori, artiștii care i-au pictat patimile includ și scara de pe care i-a fost dat jos trupul (Adkinson, 2018, p. 519). *Stigmatele* – Pe cruce, Iisus a fost rănit de cinci ori. Picioarele și mâinile i-au fost străpunse de cuie. Pentru a se asigura că a murit, un soldat roman i-a înfipt o suliță în coastă. După cuvântul grecesc *stigma* (*semn*, *urmă*), aceste răni sunt cunoscute drept *stigmatele lui Iisus*. În istoria creștinismului, oamenii care au meditat intens la crucificare au găsit astfel de urme pe corpul lor. Primul care a purtat aceste urme a fost Sf. Francisc din Assisi, rănile vineții apărându-i pe corp în timp ce se ruga la Verna,

în Italia, în anul 1224 (Adkinson, 2018, p. 520). *Cheile Sfântului Ap. Petru* – Iisus și-a întrebat discipolii: „*Cine ziceți voi că sunt*?”, și Petru i-a răspuns: „*Tu ești Hristosul, Fiul Dumnezeului cel Viu*!”. Ca răspuns, Iisus i-a spus: „*Îți voi da cheile Împărăției Cerurilor, și orice vei lega pe pământ, va fi legat și în ceruri, și orice vei dezlega pe pământ, va fi dezlegat și în ceruri*” (*Matei*, 16:16-17, 19). Simbolul Sfântului Ap. Petru este deci o pereche de chei. Dar tot el a fost cel care l-a trădat pe Iisus, pretinzând în timpul procesului că nu-L cunoaște. Când Petru a ajuns la Roma, a fost și el martirizat, dar – spune legenda – a insistat să fie crucificat cu capul în jos, ca să nu fie pe aceea poziție cu Domnul său. Astfel încât cel de-al doilea simbol al acestui discipol este *crucea răsturnată* (Adkinson, 2018, p. 523). *Crucea Sfântului Ap. Andrei* – Sfântul Ap. Andrei, care era pescar, și fratele său Petru au fost primii discipoli ai lui Iisus. Tradiția creștină din secolul al IV-lea spune că Sfântul Ap. Andrei a fost crucificat, dar a rămas în viață timp de două zile, predicând *Evanghelia*. Altă tradiție vorbește despre crucea în forma literei „X”, reprezentând prima literă din cuvântul grecesc pentru Hristos. Andrei este Sfântul patron al Greciei, României, Rusiei și al Scoției, pe steagul acesteia din urma aflându-se o cruce în forma literei „X” (Adkinson, 2018, p. 524).

Cele mai vizibile dintre cruci sunt cele construite în spațiul exterior, așa cum este *troița* din lemn, o construcție atașată culturii tradiționale rurale, cu rolul de a proteja trecătorii și de a purifica spațiul presupus malefic în care era ridicată. Această teamă de locuri magico-malefice vine din cultura precreștină, fiind prezentă atât la grecii antici, cât și la romani, care au ridicat la răspântii, în zona podurilor și a fântânilor, statui considerate a avea puteri magice (Hermes la greci, Hecate la romani), ale unor zeități protectoare. Atât de puternice erau aceste credințe încât zeița Themis a primit statutul de zeiță a răspântiilor la greci (Maior, 2009, p. 72), iar Terminus al hotarelor, porților și al trecerilor la romani, cât și Terma, zeul pietrelor de hotar (Prahase, 2005, p. 254). Creștinismul înlocuiește multe dintre reprezentările anterioare cu crucea, astfel că de teama unor creaturi potențial malefice, precum cele care fac parte din credințele populare vechi (spiridușii, strigoii, vrăjitoarele, ielele sau chiar diavolul) care ar putea sălășlui în fundul adânc al fântânii, la răscruce sau sub pod, în toate acele locuri de care omul se teme, era neapărat nevoie de protecția crucii. *Troița* sau *Sfânta Troiță*, construită în general din lemn, iar în unele cazuri și din piatră, este decorată prin sculptură, pictură sau prin atașarea unei icoane, reprezentând Răstignirea și Botezul, imaginea Maicii Domnului sau a Arhanghelilor, în special la fântâni și poduri. Troițele sunt considerate ctitorii și sunt îngrijite de membrii comunității (Maior, 2009, p. 73). Romulus Vulcănescu găsește ca fiind sacre mai multe spații, așa după cum sunt centrul satului și mormintele strămoșilor, dar și hotarele și răscrucile, astfel că acestea din urmă „*devin locuri de desfășurare ale unor diverse ritualuri magico-mitologice*” (Prahase, 2005, p. 255).

Crucea este cea pe care s-a produs Învierea și prin această acțiune crucea devine eternă, fiind în același timp forța care învinge păcatul și moartea, dar și cea care, în cultul Bisericii Ortodoxe, sfințește toate lucrurile. Are în rânduială bisericească o zi – *Ziua*

Sfintei Crucii – așa după cum au sfinții, dar este prăznuită și în *Vinerea Patimilor*, fiind, în același timp, invocată zilnic de creștini în diferite activități, așa după cum este semnul crucii. Crucea „*e prezentă pretutindeni în cultul public*", este pe turla bisericii, în vârful caselor, la marginea drumurilor sau la răspântiile acestora, și tot ce se sfințește se face prin intermediul crucii, pentru că toate acestea se pun în legătură cu crucea pe care a fost răstignit Hristos (Stăniloae, 1915, pp. 14-15). Crucea este unirea dintre spiritual și material (Steinhardt, 1915, p. 21). În viața țăranului român crucea este o prezență permanentă, iar atunci când ea nu este acesta o găsește oriunde își îndreaptă privirea: pe cer, constelația Lebăda este denumită *Crucea* sau *Crucea Mare*, iar când „*o văd noaptea, se închină la ea zicând că li s-a arătat Iisus Hristos*" (Oltescu, 1907, p. 56). „*Omul când moare, sufletul lui umblă timp de șase săptămâni pe unde a umblat cu trupul, apoi vine la mormânt, își adună tot ce i s-a dat până atunci de pomană, se suie pe cruce, apoi se înalță la cer. Dacă n-are cruce, șade pe mormânt până i se pune cruce, apoi se înalță*" (Gorovei, 1915, p. 56).

Crucile din piatră sunt documente epigrafice și au atât caracter religios, în special atunci când „*recomandau ajutorului divin pe morții sau viii ale căror nume le cuprindeau*", cât și laic, atunci când inscripția avea rolul de a consemna „*o victorie militară, stabilirea unui hotar sau construirea unui pod, cu toate că incripția propriu-zisă este încadrată de formule religioase*" (Elian *et alii*, 1965, p. 13). Acestea amintesc de o serie de momente însemnate ale istoriei orașului, așa cum sunt luptele sau evenimentele sociale, precum răzmerițele și răscoalele, dar și de epidemii sau flageluri care au bântuit pe aceste meleaguri. Totodată, crucile din piatră erau folosite ca pietre de hotar ori aminteau de moartea fulgerătoare a cuiva, marcau o răspântie sau ctitorirea unei fântâni. Crucile din piatră erau făcute la comanda unui voievod, a unui înalt prelat sau mare dregător, a unui negustor ori a unui breslaș meșteșugar, existând uneori și cruci realizate la comanda comunității locale ai căror membri își treceau numele „*în nesfârșite rânduri pe toate laturile și brațele monumentului*" (Popescu, 1960, pp. 1078-1080). Crucea devine suport pentru inscripții și reprezentări grafice, fiind astfel purtătoare de mesaj pentru posteritate.

De-a lungul timpului o parte dintre vechile cruci din București au dispărut, iar altele au fost relocate. A fost o vreme când crucea din piatră era o prezență permanentă în mahalalele bucureștene. Mai mult decât atât, a existat și un cartier care a purtat numele de *Crucea de piatră*. În apropierea satului Călugăreni din județul Giurgiu există o localitate care poarta numele de *Crucea de piatră*. În *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Nicolae Stoicescu identifica un număr de 7 cruci doar în Mahalaua Olari-Pantelimon, însă cele pe care le repertoriază sunt acelea pe care le considera „*monumente istorice*", referindu-se, după cum precizează, doar la acele cruci care aveau semnificație istorică, nefiind luate în considerare crucile venite din alte zone ale țării. Autorul menționează că troițele sau crucile sunt singurele monumente medievale care au rezistat timpului, ajungând până la momentul inventarierii lor. Crucile sau troițele erau ridicate în perioada medievală având ca scop amintirea unor persoane fie în viață fie nu, pentru a comemora un eveniment, așa cum este cazul unei bătălii, pentru păstrarea

în văzul tuturor a unei hotărâri importante. Astfel avem un „*așezământ pentru plata vinăriciului sau pentru consfințirea unor drepturi*” – crucea de jurământ de la Câmpulung sau cruci care delimitau o proprietate sau hotarul unei localități (Stoicescu, 1961, p. 333). Călătorii străini remarcau încă de la jumătatea secolului al XVII-lea numărul mare de cruci aflate în arealul bucureștean, dar și varietatea acestora: din piatră sau din lemn, de mari dimensiuni, scrise „*de sus până jos*” sau pictate cu chipurile unor sfinți.

Pe planul întocmit de maiorul Dimitrie Papazoglu (1811-1892), în anul 1872, intitulat „*Planul primitiv al Capitalei 1328*”, aflat în *Colecția Hărți și planuri a M.M.B.* (*inv. 95.646*), regăsim de la sud la nord un număr de cruci în diferite zone, așa cum este crucea de fântână de lângă palatul domnesc de la Biserica Foișor, fiind indicată drept „*Monument*”, apoi crucea de la Biserica Sf. Apostoli, crucea de pe Calea Dudescu care este denumită „*Cruce de piatră*”. Urcând regăsim crucea de la Biserica Oborul Nou și cea la Târgul Moșilor, crucea de fântână de la „*Puțu Iconii*”, apoi către nord o altă cruce de fântână care ar putea fi crucea din Strada Vasile Lascăr sau undeva către zona Colentina, iar la vest de aceasta, undeva între Fântâna Roșie și Fântâna Boului o cruce „*Monument*”.

Configurația unică a Bucureștiului a făcut ca aici să se găsească mai toate tipurile de cruci mai sus menționate, iar demersul de față încearcă recuperarea memoriei acestora după mai bine de o jumătate de veac de la ultima lor inventariere. Autorul mai sus menționat ia în considerare doar șapte cruci, dintre care două nu mai existau la data respectivă, în anul 1961 (Stoicescu, 1961, pp. 333-336). În paralel, la finele anului 1960, preotul Paulin Popescu inventaria nu mai puțin de 17 astfel de cruci (Popescu, 1960, pp. 1078-1114). În prezent, *Lista Monumentelor Istorice* din 2016 conține 13 cruci de piatră din care una nu se regăsește în teren, iar alta nu este din perioada medievală, fără ca altele să fie trecute aici (http://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/LMI-B.pdf). Studiul de față prezintă 21 cruci existente, alături de alte 6 cruci dispărute, amintind în același timp și de cele 5 lapidarii în care se regăsesc și cruci din piatră aflate la mănăstirile *Stavropoleos* și *Antim*, grupate la *Muzeul Național al Țăranului Român*, în expoziția în aer liber de la *Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti*” sau în grădina Palatului brâncovenesc de la Mogoșoaia, cât și câteva dintre crucile ridicate după 1989.

Crucea lui Leon Vodă

Prima cruce pe care o prezentăm este și cea mai veche cruce bucureșteană rămasă în picioare până astăzi și anume *Crucea lui Leon Vodă* (*Fig. 1*). A fost ridicată de voievodul Leon Tomșa la marginea orașului, pe o movilă care acoperea corpurile celor uciși în luptă. Leon ridica această cruce pentru a fi amintită victoria sa împotriva lui Matei Basarab obținută la 23 august 1631. Dimesiunile sunt: 2,76 m înălțime, cu o terminație la capătul superior de 0,38 m care o duce la o înălțime totală de 3,14 m, 1,05 lungimea brațelor orizontale, cu o lățime de 0,34 m și o grosime de 0,24 m. Textul săpat în piatră este următorul: „*În numele Tatălui și al Fiului și Sfântul Duh, Amin. Adică robul lui Dumnezeu, Io Leon Vodă, feciorul lui Ștefan Voevod, ridicat-am această cinstită cruce,*

în numele Sfântului Gheorghe, pentru ca să se pomenească de războiul ce am avut într-acest loc cu pribegii, când au venit de peste munte asupra Domniei mele în anul 7139 (1631), în luna August, Marți. Milostivul Dumnezeu cu rugăciunea Sfântului Gheorghe, supusu-i-sa sub sabia Domnei mele și i-am biruit. Și câți au căzut în bătălie, zac sub această movilă. Iar crucea s-a ridicat în luna Februarie 20, anul 7140, iara de la Hristos 1632". Paulin Popescu continua descrierea astfel: „*Pe față, în partea superioară, sunt sculptate inițialele I.N.T.I.* (*Iisus Nazariteanul Țarul Iudeilor*). *Deasupra fiecărei inițiale, semnul prescurtării, titlă. În centrul brațelor, două cercuri concentrice, iar în spațiul dintre ele, o inscripție slavonă indescifrabilă. În mijloc stema țării, destul de ștearsă*: «*Vulturul cu crucea*». *Spre capetele celor trei brațe scurte, în medalioanele mici, inițialele a trei Evangheliști: Ioan, Matei și Marcu. În colțul de sus al umerilor, inițialele I.S. Hs., care au avut probabil corespondente în colțurile de jos NI. KA., inițiale care s-au erodat. Cercurile medalioanelor sunt încadrate de ornamente sculptate, care acoperă toată suprafața brațelor. Inscripția menționată, scrisă în limba română, se desfășoară de la centru în jos, până la soclul de susținere îngropat în pământ. Trei rânduri din inscripție se află și ele îngropate și, poate, a patra inițială de Evanghelist: Luca. În partea superioară, crucea este încununată de o terminație de piatră fasonată în forma unei coroane, având spre față inscripția*: «*Io Leon Vodă*». *Terminația dă crucii linie și proporții armonioase*" (Popescu, 1960, p. 1080). Crucea s-a deteriorat rapid și a fost refăcută de către fiul său, Radu Leon, între anii 1664-1665, când a construit lângă cruce și Biserica Slobozia (Stoicescu, 1961, p. 334). Despre această acțiune se poate citi pe brațul stâng al crucii textul: „*Puternicul Dumnezeu învrednicind pe Noi, Io Radu Voevod, cu Domnia Țării Românești în leatul 7173, iar de la Hristos 1665, văzui această cinstită cruce, făcută de părintele meu Leon Vodă, și aflându-se stricată, Domnia Mea o înoii și făcui și sfânta biserică sub numele Sfântului Mucenic Mare Sfânt Dimitrie*". Un veac mai târziu a fost din nou refăcută, la 8 septembrie 7252 (1744), de către *biv vel* vistierul Năsturel și jupâneasa lui Ancuța, care sunt menționați și în pisania bisericii cu statut de ctitori (Popescu, 1960, p. 1082).

La 8 august 1939, preotul paroh al Bisericii Slobozia, în curtea căreia se găsește crucea, a adresat *Comisiei Monumentelor Istorice* un memoriu prin care informa asupra acoperirii cu pământ a crucii și solicita înălțarea acesteia la nivelul solului. Răspunsul Comisiei a fost că lucrările ce urmau a fi efectuate în ceea ce privește crucea se rezumau doar la înlăturarea pământului din jurul acesteia (https://arhivacomisiuniimonumentelor.ro/?p=87130 accesat la 05.08.2022).

În anii regimului comunist, zona a fost supusă unui amplu proces de sistematizare prin construirea arterei nord-sud, de la Piața Unirii către Parcul Tineretului, și apoi a ansamblului adiacent Casei Republicii, însă Biserica și crucea au scăpât proceselor de demolări. Astfel că, în cadrul procesului de sistematizare a pieței de la intersecția Bulevardelor Mărășești și Cantemir de la nivelul anului 1948, biserica a fost inclusă într-o serie de cel puțin 8 propuneri în vederea protejării având în vedere că se afla pe *Lista monumentelor istorice* (https://arhivacomisiuniimonumentelor.ro/?p=87054

accesat la 05.08.2022). Între anii 1961-1964 a început construcția Bulevardului Dimitrie Cantemir, între Piața Unirii și Bulevardul Mărășești. Un aspect important îl reprezintă faptul că Biserica Sfântul Dimitrie-Slobozia urma să fie demolată pentru a face loc unui cinematograf, idee la care în final s-a renunțat, iar biserica a fost restaurată la sfârșitul deceniului (Panaitescu, 2012, p. 123 și Mularidis, 1964, pp. 16-19).

Crucea lui Papa Brâncoveanu

Această cruce a fost ridicată în memoria voievodului Constantin Șerban zis Cârnul și a lui Papa (Matei) Brâncoveanu, ucis în anul 1655 în timpul răscoalei seimenilor și dorobanților. Crucea din piatră (*Fig. 2*) a fost comandată de Constantin Brâncoveanu, la 20 iulie 1713, cu scopul de a o înlocui pe cea din lemn, amplasată aici de marele vornic Preda Brâncoveanu în memoria fiului său, Matei. Crucea se găsea în secolele XVIII-XIX la poarta zidului exterior ce împrejmuia proprietățile Brâncovenilor, marcând locul de *„lângă gardul caselor tatălui său"*, unde Papa Brâncoveanu și-a pierdut viața. Se presupune că aceasta se găsea în apropierea *Spitalului Brâncovenesc*, fiind apoi mutată în diverse locuri, așa după cum ne putem da seama din fotografiile din prima jumătate a secolului trecut, când o regăsim din cel puțin două locuri de pe Aleea Mitropoliei. Crucea era înaltă de 2,67 m + terminația superioară de 0,30 m, cu o lungime a brațelor orizontale de 1,05 m, cu o lățime de 0,47 m și grosime de 0,32 m. Crucea a suferit de-a lungul timpului, fiind evidentă ruptura de la bază, acolo unde se poate vedea și reparația prin introducerea unui element din metal. Ornamentația este una clasică, având stema Țării Românești pe medalionul central, cu inițialele „K. B." (Constantin Brâncoveanu) ce încadrează crucea ținută în cioc de vulturul muntean. În jurul medalionului este o ornamentație fitomorfă. Pe brațe, așezate în jurul medalionului central, sunt medalioane ce au în interior inițialele „IS. HS. NI. KA." (Iisus Hristos Biruitorul), iar în partea superioară, sub terminația piramidală se găsesc inițialele „IN. T. I." (Iisus Nazarineanul Țarul Iudeilor). Pe cruce se găsește următoarea inscripție: „*Această cruce este ridicată în slava Domnului Hristos, de Constantin Brâncoveanul, feciorul luminatului Domn Io Constantin Basarab Voevod, în locul altei cruci ce iera din lemn, care iera ridicată de Preda biv vel Vornic Brâncoveanul, în pomenirea fiului său Papa Postelnicul, părintele mai sus pomenitului domn. Că întru acest loc au pierit în zilele lui Constantin Vodă Șerban, ce au stătut Domn în urma lui Matei Vodă, când s-au ridicat darabanții asupra Domnului și a boierilor țării, la leat 7163 (1655) și stricându-se crucea de lemn s-a ridicat aceasta de piatră, la Iuliu 20, leat 7221 (1713)*" (Stoicescu, 1961, p. 335; Popescu, 1960, pp. 1082-1084). Conform pr. dr. Florin Șerbănescu, consilier patriarhal în cadrul Sectorului Cultură și patrimoniu religios al Patriarhiei Române, în timpul transformărilor petrecute în vederea realizării marelui proiect al Centrului Civic, crucea a fost demontată și depusă la *Muzeul Național de Artă* (https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/stiri/popasuri-la-monumente-brancovenesti-din-capitala-91541.html accesat la 15.09.2022). Avarierea crucii este din nou prezentată ca având loc în urma accidentării acesteia de către un camion, într-o

noapte, în timpul șantierului pentru reamenajarea Pieței Unirii (Panait, 2010, p. 21). În realitate însă, crucea a suferit un accident cu aproape un deceniu înainte, conform documentelor păstrate în arhiva *Muzeului Național de Artă al României*. În urma unei solicitări adresate acestei instituții am primit un proces verbal care atesta că încă din toamna anului 1976 crucea se găsea în custodia muzeului. Din respectivul document, identificat în arhiva de doamna Manuela Popa și primit prin amabilitatea doamnei Emanuela Cernea, rezultă faptul că în urma accidentului crucea a fost spartă în trei bucăți la 24 august 1976. Pentru că în documentul amintit se precizează faptul că urma să fie solicitat întreprinderii „*Metrou*" să scoată partea rămasă în vechiul amplasament, adică „*a bazei crucii cu partea inferioară a inscripției*", cât și transportarea acesteia la muzeu unde urma să fie restaurată, este plauzibilă ipoteza conform căreia crucea s-a prăbușit în urma lucrărilor întreprinse pentru construcția metroului bucureștean, lucrări începute încă din toamna anului 1975. După căderea regimului comunist, în ultimul deceniu al secolului trecut, a fost realizată o nouă cruce care a fost amplasată pe spațiul verde de la baza Dealului Mitropoliei.

Crucea mitropoliților Teodosie și Ștefan

Rămânând în acest spațiu al Patriarhiei, de data aceasta în partea de sus a dealului, lângă absida principală a Catedralei patriarhale este monumentul compus din bucăți de coloană având la capătul superior o cruce din marmură albă. Pe corpul circular al monumentului se găsesc două zone cu inscripții, una în chirilică în trei registre pe bucata inferioară, și una cu alfabet latin pe cea superioară. Amplasată inițial pe o bază în care erau crucile de mormânt ale mitropoliților Teodosie († 1708) și Ștefan († 1742), monumentul a fost ridicat în anul 1875 (Ionescu, 1956, p. 58). Pe partea superioară este săpată inscripția în limba română cu caractere latine: „*Această piatră a fosta pe mormântul repausaților metropolit Teodosie și Ștefan s-au restaurat și așezatu aici la anu 1875 în timpul domniei înălțimei sale Carol și a soției sale Elisaveta doamna de către sfințitul mitropolit a Ungrovlahiei și primat al României Calinic Miclescu*", iar în partea inferioară sunt două registre cu texte în chirilică ce nu au putut fi descifrate.

Crucile de la Patriarhie

Un ansamblu de trei cruci (*Fig. 3*), care se găsește în prezent lângă Catedrala patriarhală, a fost inițial amplasat în Parcul Carol cu ocazia organizării *Expoziției Generale Române din 1906*, când se aniversau 40 de ani de domnie a lui Carol I, 25 de ani de la proclamarea Regatului României și 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către împăratul Traian. Crucile au fost aduse și amplasate în apropierea *Palatului Artelor*, devenit ulterior *Muzeul Militar*, cu scopul de a face cunoscut acest tip de monument de for cu dublă valență. Acest lucru este relevat din faptul că cele trei cruci sunt din zone și perioade diferite: cea centrală este din Salatrucul Argeșului și datează din anul 1584, lângă care era așezată crucea lui Matei Basarab datând din 1642 și o cruce de cimitir din 1617.

Din punct de vedere al vechimii, crucea argeșeană și cea de cimitir sunt mai vechi decât crucea lui Leon Vodă, însă nu pot fi considerate ca fiind autohtone. Transformările pe care le-a suferit parcul, devenit în timpul regimului comunist *Parcul Libertății*, a condus la relocarea tripticului pe dealul Patriarhiei, fiind așezate în anul 1959 pe locul unde se pare că s-a aflat crucea lui Miloradovici.

Crucea mare a fost tăiată dintr-un singur bloc de piatră și are dimensiunile 4,50 x 1,60 x 0,61 x 0,41 m. În centru se găsește un ornament inclus în cerc care se continuă cu alte 5 cercuri care formează astfel o cruce, câte unul în laterale și în partea inferioară și două în partea superioară. În primul de sus sunt inițialele „I.N.T.I" (Iisus Nazaretianul Țarul Iudeilor), iar în celelalte medalioane inițialele „Is. Hs., Ni. Ka." (Iisus Hristos Biruitorul). Medalionul central are o decorație în formă de stea în șase colturi, Paulin Popescu lansând ipoteza posibilității existenței cifrei „P.O.V.", posibila monograma lui „*Io Petru Voevod*". Sub aceasta se găsește următoarea inscripție în limba slavonă, tradusă de o echipă de la Institutul de Istorie: „*Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, Amin. S-a ridicat această sfântă cruce cu hramul și întru ruga și în lauda celui întru Sfinți Părintelui nostru Arhierarhului și făcătorului de minuni Nicolae de la Miralichia, în zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului Io Petru Voevod, fiul lui Pătrașcu Voevod, nepotul lui Radul Voevod. † Și a făcut aceasta cruce jupanul Balea, comis, și jupanița lui Grăjdana, Rada, Radu, Oprea, jupân Dumitru și jupânița lui Anca și* (...) *Stanciu Postelnicul și Badea* (...) *și Radul, în anul 7095 (1587)*".

Crucea așezată în dreapta celei mari, a doua ca ordine cronologică, are inscripția în limba slavonă: „*Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sf. Duh, s-a ridicat această cinstită cruce în hramul Sfintei Născătoare de Dumnezeu și a făcut această cruce jupân Stoica logofătul, și jupâneasa lui, Neacșa, în anul 7125 (1617) Ghenarie 1*". Pe cruce se găsesc inițialele „I.N.T.I.", „Is. Hs. Ni. Ka.", cât și „Io.A., L. DD. DD. BB." amplasate lângă cele bisericești. Și tot pe cruce se mai găsește textul scris în chirilică și cu cifre arabe: „*Această cruce s-au adus de la biserica aci la cimitir de preotul Filip Refendarie, cu cheltuiala sa, ce are ani 64, crucea se găsește de ani 270. Anul 1887. Cimitirul s-a făcut la anul 1885, octovrie 29*". Dimensiunile crucii sunt: 1,85 x 0,81 x 0,32 x 0,23 m.

Crucea așezată în partea stângă a fost făurită în anul 1644, în vremea voievodului Matei Basarab, având inscripția redactată în limba română: „*Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sf. Duh și cu rădicarea cinstitei făcătoarei cruci întru zilele Domnului nostru, creștinul Matei Basarab Voevoda. Pomeni gospodi jupân* (...)*na, Vasile, Dumitru, Vasilichi, i Militina i să cedim ego* (și copiii lor)". Apoi sub brațul stâng: „*Maria, Zoita, Despa* (...) *i să cedim ego* (și copiii lor) *let 7152 (1644)*". În partea superioară a crucii se găsesc inițialele „I.T.T.Io.", „Is. Hs. Ni. Ka.", monogramele celor patru Evangheliști. Are dimensiunile: 2,50 x 0,93 x 0,40 x 0,21 m (Popescu, 1960, pp. 1092-1096).

Crucea lui Antonie

Biserica Cuțitul de Argint a fost construită cu ocazia aceleiași Expoziții din 1906,

cu scopul de a arăta tipul de arhitectură bisericească din Moldova lui Ștefan cel Mare. Lângă biserică a fost așezată o cruce de mari dimensiuni (*Fig. 4*) despre care se spune că ar fi fost adusă din zona Dâmboviței sau a Prahovei, chiar dacă gândul ne duce mai degrabă către Moldova atât pentru faptul că se găsea în curtea bisericii ce era un model de arhitectură moldovenească, cât și datorită faptului că îl pomenește pe voievodul Antonie Ruset. Inscripția, care alternează textul slavon cu cel românesc, are următorul cuprins: „*Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sf. Duh, Amin, la înălțarea cinstitei de viață făcătoarei cruci, Io au ridicat robul lui Dumnezeu întru pomenirea lui Antonie Voevod i gospodja ego Ana i sin ego Alexandrel*". Un mic segment de piatră ce pare a fi nesculptată, dar care însă este un material rezultat în urma procesului de lipire a crucii sparte, probabil la transport, desparte inscripția în două, urmând pomelnicul: „*Întru pomenirea Ilina, K*(...)*, Ana, Neacșu, Maria, Marinică, Antonie, Stan, Ioana, Constandin, Duca, Neagu, Sima, Dumitra, Mihai, doamna?, Petru, Mihai, Dumitru, Antonie,* (...)*ina* (loc nescris, reparat), *valet 7185 (1677), Mesiță Marta 1*". Un fapt important îl reprezintă autorul crucii, prin inscripția de pe fața stângă jos: „*Și s-au rădicat această cruce, Mesița Marta 1, deni, o a săpatu Radul, zugraful*". Se pare că există o inadvertență în privința soției lui Antonie Ruset, care era căsătorit cu Zoe, nu cu Ana. Medalionul central are sculptate două siluete cu aureolă și hramul scris în text circular în limba slavonă: „*hramul Sf. Nicolae* (...) *și al Sf. Gheorghe marele mucenic* (...)". Același hram al Sfântului Ier. Nicolae îl are și biserica în curtea căreia se găsește crucea. În jurul medalionului central sunt alte patru medalioane cu monogramele Evangheliștilor Ion, Luca, Matei și Marcu și între acestea inițialele „M.L. O.O. Z.I. R.B.". În partea superioară se găsesc inițialele „I.N.T.I." și „Is. Hs. Ni. Ka.". Muchiile sunt sculptate sub forma unei funii răsucite, iar lateralele sub forma unei împletituri. Dimensiunile crucii sunt: 3,50 x 1,30 x 0,60 x 0,46 m (Popescu, 1960, pp. 1096-1100).

Crucea lui Mogoș Serdarul

Grelele năpaste abătute asupra oamenilor i-au făcut să ridice monumente cu dublă valență: să-i ferească de nenorociri și să amintească în același timp de necazul abătut asupra lor. Este cazul crucii din piatră ridicată de către serdarul Matei Mogoș (Mogoșescu) (*Fig. 5*), pe moșia sa la începutul secolului al XVIII-lea, în anii 1718-1719, cu speranța încheierii pandemiei de ciumă ce bântuia orașul. Crucea a devenit atât de importantă în mentalul comunității încât mitropolitul Grigore II (1760-1787) a ridicat, cu aportul lui Alexandru Ipsilanti, o biserică în jurul crucii. Regăsim acest tip de memorare al unei epidemii la Viena, unde împăratul a ridicat la finele secolului al XVII-lea o coloană dedicată milei divine la terminarea epidemiei de ciumă, sau la Arad unde a fost înălțată la mijlocul secolului al XVIII-lea coloana ciumei ce avea ca principală reprezentare Sfânta Treime, dar și în alte orașe din Banat, Ungaria sau Germania. Acestea erau ridicate în urma promisiunii făcute în cazul stârpirii molimei (https://aradfreetours.com/povestea-unui-monument-pierdut-statuia-ciumei-din-arad-ep-2/ accesat la 31.10.2022).

Crucea lui Mogoș are o înălțime de 4,6 m, 1,4 m lățimea brațelor orizontale, 0,53 m lățimea și 0,39 m grosimea. Este bogat decorată cu ornamentație în stil *brâncovenesc*, cu terminația superioară sub forma unor frunze de stejar (sau de acant) stilizate. Muchiile au o decorație sub formă de funie răsucită, iar lateralele cu motive fitomorfe. În partea superioară, pe „*o filacterie sub formă de sul*" sunt inițialele „I.N.T.I.V." (Iisus Nazaretianul Țarul Iudeilor). În cele patru colțuri ale brațelor este câte un medalion cu inițialele „IS. HS. NI. KA." (Iisus Hristos Biruitorul), care crează un romb delimitat de frunze stilizate în interiorul căruia se găsește pictat chipul lui Iisus înconjurat de 12 medalioane reprezentându-i pe Sf. Apostoli. Între medalioanele laterale și icoana centrală se găsesc sculptate numele celor patru Evangheliști: în stânga sus Matei, în dreapta sus Marcu, în stânga jos Luca și în dreapta jos Ioan. Între medalioanele dispuse pe verticală și icoană se află câte o rozetă florală. Inscripția este în limba română cu caractere chirilice și are următorul text: „*Crucii Tale ne închinăm Stăpâne și prea sfânta Învierea Ta o slăvim. Cruce păzitoare a toată lumea, cruce a Bisericii podoabă, cruce a împăraților întărire, cruce a credincioșilor întemeere, cruce a îngerilor slavă și diavolilor rană*". Apoi inscripția se continuă cu următorul text în versuri: „*O, buni credincioși călători, care pe aicea treceți / Și pre cinstita cruce în slavă vedeți, / Pe a credincioșilor podoabă și a dracilor stricare, / Așternut picioarelor lui lisus Christos, / Ei vă închinați cu dragoste mare, / Că pre dânsa s-a înălțat Dătătorul de viață. / Rugați-l pe țară să o păzească / De rele primejdii să nu pață, / Iar pe cel ce, cu a lui cheltuială crucea a înălțat, / Al țării marele serdar Matei Mogoș / Să știți că s-a chemat, / Păzită de cele rele, Dumnezeu să-l miluiască /* Şi spre împărăția *cerească ajute-i să moștenească. Leat 7227* (1719)".

Poziționată în altarul Bisericii Oborul Vechi, crucea menită să spună oamenilor despre ciumă și foamete este greu de văzut astăzi, devenind în prezent obiect de cult (Stoicescu, 1961, p. 335; Popescu, 1960, pp. 1084-1086, https://protopopiatul2capitala.ro/parohia-oborul-vechi/ accesat la 05.08.2022).

Crucea Mitropolitului Neofit

Este vorba despre un alt tip de cruce și anume o cruce ridicată de mitropolitul Ungrovlahiei Neofit (*Fig. 6*) cu rolul de a fi piatră de hotar. Neofit a fost determinat în gestul său de desele încălcări ale terenurilor și viilor Mitropoliei „*de către stareții greci de la mănăstirea Mihai Vodă*". În urma cercetării în teren, mitropolitul a decis că pe locul unde se găsea Puțul Calicilor din str. Cazărmii nr. 49 să fie așezată crucea. Amplasată la 1 septembrie 1741, aceasta avea aspectul unei cruci de mormânt, însă cu o înălțime considerabilă. Despre dimensiunile monumentului avem două rânduri de date: de la Paulin Popescu, care ne dă următoarele dimensiuni: 2,95 x 0,97 x 0,65 x 0,35 m, la care se adaugă capitelul 0,77 x 0,57 x 0,47 m și din lucrarea *Inscripțiile medievale ale României* care publică următoarele dimensiuni: 403/99 cm. Crucea are hramul Sfinților Constantin și Elena, iar medalionul central are sculptat stema Mitropoliei Ungro-Vlahiei cu cârja arhierească și crucea încrucișate, în partea superioară fiind mitra arhierească

și monogramele mitropolitului așezate în perechi pe verticală: „NF. M. V." (Neofit Mitropolitul Ungrovlahiei). Este de menționat faptul că litera „V" este redată în grafia latină deși a fost scrisă la 1742. Regăsim inițialele „I. N. T. Io." în partea superioară și „Is. Hs. Ni. Ka." așezate pe cele 4 brațe ale crucii, decorate cu ramuri de curpen (Popescu, 1960, pp. 1087-1088).

Imediat sub brațul orizontal începe inscripția, conform lucrării *Inscripțiile medievale ale României*: „*N(eo)f(it) m(itropolitul) U(n)g(rovlahiei). Cu vrerea Tatălui și Fiului și a Sf(â)ntului Duh, rădic(a)tu-se-au această cinstită cruce întru cinstirea sf(i)nților marilor împărați(i) Constantin și Elenii, în zilele preaînălțatului domnului nostru Ion Constantin Nicolaie v(oie)v(o)d, cu cheltuiala preasfi(n)țituluilui mitropolit a toată Ungrovlahiia chiriu chir Neofit, pentru că dre(p)t acest loc au fost mai din(ain)te Puțul Calicilor, dup(ă) cum scrie hrisoavele Mit(ropolii). Și dup(ă) vrem(e) astu*[*pându-să și*] *împresurându-se* [*moșia sf(i)ntei Mit(ropolii), acum cu blestem și cu bune mărturii aflându-se s-au rădicat această cinstită cruce, dup(ă) hotărârea celor ce au*" inscripția continuându-se pe latura stângă a crucii cu caractere de 6,5 cm: „*fost rânduiți de do(m)ie în locul acelui puțu, cum arată cartea do(m)nească, ca să nu mai fie de acum înainte înpresurare acestii moși(i) a sf(i)ntei Mitropolii; m(e)s(e)ța sep(tembrie) 1 d(ni), l(ea)t 7250*" (Elian *et alli*, 1965, p. 501). Paulin Popescu dă următoarea traducere a inscripției: „*Cu vrerea Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh ziditu-s-au această cinstită cruce întru cinstirea Sfinților marilor Împărați Constantin și Elena, în zilele Prea Înălțatului Domnului nostru Io Constantin Nicolae Voevod, cu cheltuiala Prea Sfințitului Mitropolit a toată Ungro-Vlahia Kiriu Kir, Neofit, pentru că drept acest loc au fost mai înainte puțul calicilor, după cum scriu hrisoavele Mitropoliei. Și după vremi ajungând în neștire împreună de obște, s-au întâmplat acum cu blăstăm și cu bune măsuri făcând, de s-au rădicat această cinstită cruce, după hotărârea boiarilor ce au fost (continuă sub brațul stâng) rânduiți de domnie, în locul acelui puț, cu aradicare domnească, ca să nu mai fie de acum înainte împregiurarea ce știm și noi, a Sfintei Mitropolii. Mesiță sept. în deni 1, let 7250 (1742)*" (Popescu, 1960, pp. 1088-1089).

Crucea lui Neofit se găsea în apropierea locului unde fusese crucea lui Alexandru Vodă (posibil Alexandru vodă Mircea) și care a avut ca scop delimitarea proprietății Mănăstirii Mihai Vodă. Este menționată ca reper la 22 august 1662 (7170), atunci când Grigore I Ghica vodă o amintește în documentul care întărește mănăstirii terenul: „*totu locul cu totu dealul, câtu au fost mai denainte vreme vii, însă den hotarul Lupeștilor, de unde iaste locul viilor de lângă mănăstire în josu spre dealu, până în calea Mehedinților, unde sue calea la cruce a lu Alexandru Vodă cea de piatră*". Delimitarea este reafirmată șapte ani mai târziu într-un document emis de Antonie Vodă din Popești. În ancheta pe care Neofit a făcut-o în teren a pus mahalagii să recunoască vechile repere sub amenințarea unui blestem, astfel că aflăm că, în anul 1741, aceasta exista încă, dar nu i se mai putea citi inscripția. Crucea se găsea la acea dată în vârful dealului și era identificată ca fiind „*cea mare*", de unde rezultă că nu era singura cruce din această zonă, cum este cazul altei cruci dispărute, a Doamnei Mircioaia. Pe locul unde mahalagii identificau locul

crucii la mijlocul secolului al XVIII-lea a fost ulterior ridicată Biserica Spirea Veche (Cernovodeanu, Vătămanu, 1965, pp. 25-39).

Egumenii de la Mănăstirea Mihai Vodă, în încercarea de a-și mări posesiunile, au astupat Puțul Calicilor și au ascuns pietrele de hotar, iar localnicii erau sfătuiți să nu vorbească despre toate acestea. Astfel că, atunci când mitropolitul Neofit a descins în teren, a fost nevoit să lanseze un blestem asupra mahalagiilor în vederea aflării adevărului. „*Marele blestem*" și „*groaznica afurisanie*" au fost citite în bisericile Albă Postăvari, Arhimandritului, Gorganului și Golescu în primele trei duminici din Postul Mare și îi avea că adresanți pe cei care știau despre reperele terenurilor puse în discuție, dar nu doreau să vorbească. Acțiunea a avut succes, pentru că la sosirea comisiei însărcinate a face lumină în acest caz, mahalagii au identificat reperele: Puțul Calicilor (astupat), Gura Văii, Valea Pârcălabul, Drumul Mehedinților – descoperit prin vie, iar pietrele de hotar fuseseră folosite la fundațiile caselor sau „*se transformaseră în râșnițe de măcinat*" (Popescu, 1960, p. 1090).

Crucea lui Neofit, menită a marca hotarul pământului Mitropoliei, la anul 1847, fiind prea îngropată în pământ, a fost reașezată pe un soclu din beton (Stoicescu, 1961, p. 335). La puțin timp după sosirea pe tronul României, domnitorul Carol I vede crucea în anul 1867 și dă poruncă să fie restaurată (https://ziarullumina.ro/opinii/repere-si-idei/crucea-semn-de-recunostinta-si-neuitare-151957.html accesat la 09.09.2022). În anul 1948, crucea a fost dusă la Palatul Mogoșoaia, de unde a fost readusă în București, în anul 1993, când a fost pusă în *Piața Brătianu*, fiind principala cruce în cadrul monumentului dedicat eroilor Revoluției de Decembrie 1989 (Buiumaci, 2020, p. 360), căpătând o simbolistică nouă, fiind principala cruce din locul de comemorare, în fiecare final de decembrie, al celor care au luptat împotriva comunismului și care au murit în 1989 pentru răsturnarea acestui regim criminal.

Crucea lui Miloradovici

Generalul Mihai Miloradovici a fost comandantul rus care, în urma luptelor purtate cu armatele turcești, a reușit să evite să transforme Capitala în câmp de luptă. Din acest motiv a fost supranumit „*Salvatorul Bucureștiului*". Miloradovici a comandat o cruce care a fost amplasată în dealul Mitropoliei (*Fig. 7*). Crucea, care avea dimensiunile: 2 x 0,75 x 0,34 x 0,22 m și la data amplasării se găsea lângă vechiul schelet metalic al clopotului mare (Popescu, 1960, p. 1104), avea următoarea inscripție: „*Generalul porucinic Mihail Miloradovici, poruncitor de un trup al armii rusești din Valahia și cavaler de multe cete și rânduieli și spre pomenirea ofițerilor ce au pierit în deosebite bătălii, spre cinstirea vitejiilor, polcovnic Isaiov din polcul Cazacilor Donti, la Giurgiu, rotmaistru Stavițcom de Belorusia husarschi polc, omorât la Glodeana la 1806 Dechembrii 11, kojarschii căpitan de Beloruschi husarschi polcul, la Călărași, Dechemvrii 20, 1806, isaul Agachev den polcul Cazacilor Donschi, la Odivoaia, 1807 Febr. 14, porucic Letvinov de polc al șaselea strelcovi, la Ceadarghioi Mart 6, preaporucic Kimanov de polcul Orelschi muschetari, la Turbați,*

Mart 5, 1807, căpitan Sidinschi de Beloruschi husarchi polc și porucic Savițchi la Obilești". Pe cealaltă parte a crucii se găsea inscripția în limba rusă, care avea în plus data de 2 iulie 1807, care marca lupta de la Obilești. Acest monument comemorativ se dorește a aminti de vitejia ofițerilor căzuți în luptele menționate. Despre unii dintre acești ofițeri se menționează că ar fi fost îngropați în preajma Mitropoliei, fără însă să se fi identificat mormintele acestora. În același timp, crucea lui Miloradovici este singurul monument ce amintește de luptele date în Țara Românească de armatele rusești. Odată cu amenajarea *Aleii Patriarhiei*, crucea a fost mutată în curtea *Muzeul de istorie al Orașului București* din Calea Victoriei. După demolarea *Muzeului Municipal*, crucea *„rămăsese într-un loc viran"* drept pentru care a fost mutată și așezată în 1950 la *Muzeul Româno-Rus* (Al. G., 1950, pp. 202-205). În *Repertoriul monumentelor feudale din București* se menționează că deja la mijlocul secolului trecut inscripția nu mai putea fi citită, deși articolul de mai sus o prezintă (Stoicescu, 1961, p. 336). Nu am găsit nicio mențiune despre situația crucii după desființarea *Muzeului Româno-Rus* din deceniul al șaptelea al secolului trecut, însă în cercetarea pe care am efectuat-o în teren pentru a documenta crucea lui Leon Vodă, am descoperit în partea sudică a curții Bisericii Slobozia două monumente: un soclu de statuie funerară dezmembrată și o cruce. Preotul paroh de la această biserică a confirmat faptul că este vorba despre o cruce adusă de la Patriarhie și că a fost făcută în urma unui război ruso-turc de la începutul secolului al XIX-lea. Din compararea imaginilor fotografice am ajuns la concluzia că aceasta este *Crucea lui Miloradovici*. Crucea, care este astăzi amplasată pe o fundație din beton, a fost spartă în două, fiind vizibilă reparația făcută la partea centrală, reparație care acoperă parțial inscripția din zona respectivă. Este posibil ca accidentul ce a condus la ruperea crucii în două să fi intervenit în timpul transportării acesteia de la vechiul către noul amplasament. În prezent dimensiunile sunt: h=193 cm, L=75 cm, l=22 cm, g=34 cm cu un soclu de 17 cm.

Crucea Izvorul Tămăduirii

Crucea care se găsește în prezent în curtea *Liceului Ady Endre* din Bulevardul Ferdinand nr. 89 are de asemenea o iconografie inedită, având pe fața principală icoana Sfintei Treimi, iar pe verso Izvorul Tămăduirii sub forma unei fântâni cu trei bazine suprapuse la care vin bolnavii pe care îi privește Maica Domnului din icoana aflată deasupra, iar în laterale câte o pereche de sfinți formată din câte un ierarh și un mucenic. Pe fața principală, pe capitelul crucii sunt înfățișați Sfinții Ier. Haralambie, Vasilie și Nicolae, iar pe verso inscripția *„Sf. Izvorul Tămăduirii, 1856, iunie"*. Pe fața vestică a capitelului găsim reprezentarea unei vaci care mănâncă. Pe cele două capete ale brațelor îi găsim înfățișați pe Moise și Aaron cu sicriul legii (stângă) și pe patriarhii Alexandriei, Sfinții Atanasie și Chiril (Dreapta). Crucea are următoarele dimensiuni: 2,43 (+0,39) x 1,29 x 0,48 x 0,38 m. Inscripția în limba română cu alfabet chirilic începe de sub icoana Sfintei Treimi și are următorul text: *„Cu ajutorul Sf. Troițe s-au ridicat această Sf. Cruce A.D. Mogoșu și Vasile"*, urmat de un pomelnic pe două coloane indicând numele: *„Neacșu,*

Dobra, Dumitru, Dumitra, Niculae, Maria, Konta, Floarea, Maria, Ivan Ierei, Roman, Tudora, Kiru, Neacșa, Dina, Dumitru, Maria (stânga), *Barbu, Ioana, Oprea, Smaranda, Ioana, Toma, Oprea, Paraschiva, Maria, Ganea, Nedelea, Constandin, Sara, Ileana, Kiru, Stefania, Nitu, Mihalcea*". Pe laterale, din ghivece urcă câte o viță răsucită. Pe ghivece se găsesc numele pictorului desenator Teodor Zgf. (Zograf) (stânga) și al sculptorului în piatră Mihai Petraru (dreapta), iar pe lângă aceștia și numele unor membri ai familiilor lor. Din partea pietrarului au fost menționați: Stan, Gligore, Lisandra, Maria, Carinca, Nicolae, Maria, Oprea, iar din partea pictorului Teodor Oprea: Enache, Grigore, Ioanu. De pe verso aflăm de ctitorul crucii care venea din familia Mogoș, cei care ridicaseră mai devreme, cu mai bine de 130 de ani, crucea din Oborul Vechi, iar sub icoana *Izvorul Tămădurii*, pe două coloane, numele membrilor acestei familii: Minea, Petcu, Mirea, Ioanu, Păuna, Vlada, Jana, Cleopatra, Rada, Ștefan (...) și Dobra, Tudora, Mateiu, Gligore, Marika, Ioana, Maria, Matei, Dumitru (Popescu, 1960, pp. 1106-1108).

Despre această cruce aflăm dintr-un memoriu al directoarei *Liceului Comercial de Fete* nr. 3 adresat *Comisiunii Monumentelor Istorice* în primăvara anului 1941, prin care solicita restaurarea, că monumentul ar fi fost adus din târgul Oborului și amplasat aici, în anul 1924, sub motivația că se găsea pe „*o stradă dosnică, unde era expus murdăriilor și necuvințților trecătorilor și astfel a fost pusă la adăpost și la o mai bună păstrare*". Documentul menționează în continuare anul 1852 ca fiind cel al ridicării crucii de către „*câțiva negustori chiristigii din vechea breaslă sau starostie a chiristigiilor, care își aveau sediul în Târgul de afară (Obor) având o inscripție cu litere chirilice*". Memoriul scotea în evidență necesitatea mutării crucii către intrarea în curtea școlii și așezării acesteia pe un soclu care să o facă mai vizibilă, cât și deplasarea unei comisii în scopul descifrării inscripției. Drept urmare a fost realizat un deviz în valoare de 22.000 de lei pe care Comisiunea stabilea că urmau a fi plătiți din bugetul liceului și care presupunea lucrările de demontare, săpătură, realizarea fundației și diferitele reparații (https://arhivacomisiuniimonumentelor.ro/?p=87016 accesat la 05.08.2022). Se pare că nu a fost mutată, însă crucea a fost montată pe un soclu din beton. Este pentru prima dată când aflam de pe cruce cine au fost meșterii care au făurit-o.

Crucea din Obor

Sub un foișor în zona de sud-est halelor din Obor se găsea o cruce ridicată de doi negustori la 26 mai 1877. Din inscripția de pe aceasta aflăm că: „*Această sf. cruchia sau rădicat cu cheltuiala dlor Marin Ștefan Bursan și Constantin Constantinescu*", după care se găsește un pomelnic, pe două coloane, pentru vii, urmat de unul pentru morți. De pe verso aflăm despre această cruce că străjuia o fântână: „*Puțul din față, împrejmuirea și podoaba acestei cruchii, s-au făcut prin buna voință și cheltuiala lui Marin Ștefan Bursan la anul 1877, în zilele înaltu Preaosesale arhiepiscop Mitropolitu și Primatu al României, Calinicu Miclescu, și în anul declarare independenței, a prea iubitei noastre patrii – G.G. Stanca, Dumitru, Gherghina, Vasile Dulgheru, Voica, Maria, Petre, Criciun, Stana, Nicolae, Ana, Calina, Dudor, Ciru, Tinca*". Cea de-a treia inscripție se găsește sub brațul drept al

crucii și are următorul text: *„În anul curentu 1877, venire oștire rusă în Țară, cu scopul spre a merge în Turchia, să elibereze pă chrestinii din Orientu, din mâna Turchilor"*. Această cruce este un document scris în piatră care menționează dobândirea Independenței României și demersul trupelor rusești de la finele veacului al XIX-lea (Popescu, 1960, p. 1108). Legenda urbană spune că monumentul, denumit „*Crucea negustorilor*", a fost ridicat pe locul unei spânzurători cu scopul de a sfinți acel loc. Deși execuțiile publice au fost desființate, încă din 1823, rămăsese pe acel loc până în anul 1870 (https://adevarul.ro/stiri-locale/bucuresti/ultimul-negustor-autentic-al-pietei-obor-a-fost-1388190.html accesat la 09.10.2022; https://www.artline.ro/Piata-Obor-trei-secole-de-istorie-35026-1-n.html accesat la 09.10.2022). În anul 2009, sub pretextul restaurării, crucea a fost ridicată din zona Chiristigii și montată în parcul Primăriei Sectorului 2 (*Fig. 8*), pe locul vechiului amplasament al monumentului Răscoalei din 1907, acțiune care a provocat protestul unor locuitori ai cartierului (https://romuluscristea.wordpress.com/2009/05/07/a-disparut-un-monument-istoric-de-la-obor-crucea-1877-scoasa-la-ordinul-lui-ontanu/ accesat la 10.09.2022; https://romuluscristea.wordpress.com/2009/05/10/monumentul-disparut-inscriptiile-de-pe-crucea-de-piatra-de-la-obor/ accesat la 10.09.2022). Ulterior, pe locul unde se găsise crucea a fost montat un panou care amintește de amplasamentul inițial al crucii. Au existat însă și opinii favorabile mutării, considerand că vechiul amplasament nu corespundea importanței monumentului (https://bucurestiivechisinoi.ro/2015/04/obor-crucea-din-parcul-primariei/accesat la 09.10.2022). La reamplasare crucea a fost și redenumită, devenind din *Crucea negustorilor Crucea Independenței*, existând chiar informația conform căreia crucea *„a fost ridicată în memoria trupelor rusești care au ajutat la Independența României"* (https://ampt.ro/ro/monument/cruce-de-piatra-1877accesat la 09.10.2022).

Alte cruci memoriale:

Crucea lui Ioan Pometcovici

Amplasată în grădina de zarvat a primăriei pe Strada Iacob Andrei nr. 32, în apropierea străzii Toporași, crucea ridicată în anul 1838 are sculptată icoana Înălțării Sfintei Cruci, cu Sfinții Constantin și Elena. Pe terminația superioară sculptată se găsesc inițialele „IS-HS-NI-KA". Pe cruce se găsea inscripția, pe 13 rânduri, în limba română cu alfabet chirilic: *„Această Sfântă și dumnezească cruce a redicat cu ajutorul lui Dumnezeu Ioan Pometcovici, soției lui Catinca, fiilor Velicu, Elena, Vasile, Mandinca, 1838, Iulie 28". Pe brațul orizontal, la capete sunt câte doi îngeri înaripați la cele 4 colțuri. Icoana este încadrată de textul „Sfânt Cst (Constantin) Sfânt Eln (Elena)"*, cei care susțin crucea luminată din partea superioară. Ctitorul a fost probabil un zidar, pentru că în partea inferioară a crucii sunt sculptate următoarele simboluri: *cumpăna zidarului*, *firul cu plumb*, *compasul* și *echerul*. Crucea are următoarele dimensiuni: 2,55 x 0,95 x 0,42 x 0,25 m și a fost așezată lângă un puț încă existent în deceniul al șaptelea al secolului trecut pe care Paulin Popescu îl descrie în felul următor: *„crucea a fost așezată la o fântână, care dăinuie până în zilele*

noastre. E vorba de un puț adânc de 11 metri, zidit din dale rotunde, cioplite în piatră. Deasupra, fântâna a avut un ghizd rotund dintr-o singură bucată de piatră, care avea săpată în margine o cupă pentru adăpat vitele. Ghizul se păstrează alături. Fântâna a fost adâncită și în prezent este o sursă de mare debit de apă, pentru udarea întregii grădini, care număra peste 10 ha pământ. Colacul mare de deasupra fântânii – ghizdul – a devenit suport pentru bazinul hidroforului". Se pare că încercările de mutare ale crucii i-au provocat deteriorări (Popescu, 1960, pp. 1109-1110). Crucea nu se mai găsește în teren, ci a fost mutată la mormântul generalului Constantin Brătianu din Cimitirul Bellu (Popescu-Coliban, 2016, p. 403), acțiune realizată cel mai probabil pentru salvarea crucii în perioada în care a fost sistematizată urbanistic această zonă (*Fig 9*).

Troița de la Biserica Izvorul Nou

Denumirea troiței vine de la faptul că în trecut era obiceiul ca în cazul ridicării unei cruci cu hramul Sfintei Treimi, aceasta să fie încadrată de alte două cruci, în general de dimensiuni mai mici, cu un parcurs cursiv al semnificației Treimii – 3 – „Troiță". Este și cazul troiței din piatră aflată în prezent în curtea Bisericii Izvorul Nou din Șos. Mihai Bravu nr. 299 (*Fig. 10*). Crucea are capitelul decorat cu un porumbel divin amplasat într-un cerc și încadrat de anul 18-57. Crucea are în centrul său sculptată icoana Sfântului Ier. Nicolae, cu veșmânt de arhiereu, având numele trecut „*Sf. Nicolae*". Icoana a fost pictată și este încadrată de câte un înger înaripat, iar sub aceasta este inscripția: „*Această sfântă cruce s-au rădicat la acest fiantian (fântână), întru slava Sfintei și de viață făcătoare Treimi, cu râvnă Dumnealui Nicolae Voinea și soția Dumnealui Maria, Mihai* (...)" fiind continuată cu alte nume. La baza crucii este semnul morții: craniul cu două oase cruciș. Crucile laterale au, la rândul lor, inscripții și monogramele „IS. HS. NI. KA." în medalioane. Capitelurile și brațele orizontale ale crucilor laterale fac corp comun cu crucea centrală, fapt ce conduce la concluzia că sunt făcute din același bloc din piatră traforat. Paulin Popescu este de părere că troița este opera unui meșter străin, care confundă litera „î" cu „ia" pentru cuvântul fântână care este scris „*fiantinian*". Troița a marcat la momentul ridicării ei locul unde se găsea o fântână (Popescu, 1960, pp. 1111-1113). În prezent este amplasată în curtea bisericii, în dreptul abisidei centrale, fiind montată pe un soclu în trepte din beton, având în laterale alte trei cruci mai mici, posibil de mormânt. Posibil ca din acest motiv troița să fie confundată de către angajații bisericii cu crucile de mormânt.

Crucea lui Constantin Pescaru

Într-un parc situat pe Str. Cireșului în dreptul nr. 32 se găsea o cruce despre care Paulin Popescu este de părere că ar fi fost făurită de aceeași meșteri care au realizat-o pe cea de pe Bulevardul Ferdinand, și anume Teodor Zugravul și Mihail Petraru, în același an, 1853. Autorul nu prezintă o imagine a crucii, dar face următoarea descriere: „*Capitelul, sculptat, din trupul crucii, formează terminația superioară. Sub capitel, anul 1853, de-abia descifrabil în roca cochiliferă, poroasă și cariată. Centrul este în mare parte deteriorat. Se*

mai văd cele 4 medalioane cu inițialele tradiționale: IS. HS. NI. Ka., dispuse în cruce". Apoi este redată inscripția destul de ștearsă: „*Cu ajutorul lui Dumnezeu s-au rădicat această Sfântă cruce împreună cu puțul, de robul lui Dumnezeu Constandin sin Dinu Pescaru, cu soția sa Tița, Tănase, Alexandru, Tudora, Gheorghe* (...)". Lipsa pomelnicului denotă faptul că ctitorul era un om bogat care nu a avut nevoie de participarea mahalagiilor la finanțarea monumentului. A fost recunoscut elementul decorativ comun cu crucea din Ferdinand, anume curpenul pe lateralele crucii. Crucea se găsea îngropată în pământ având dimensiunile: 1,88 x 0,94 x 0,39 x 0,27 m (Popescu, 1960, pp. 1111-112). Crucea (*Fig. 11*) se găsește în prezent în centrul parcului amenajat la intersecția străzilor Țepeș Vodă cu Cireșului și Teleajen, fiind montată într-un soclu din beton placat cu gresie, fără însă ca ornamentația sau inscripția să poată fi descifrată. În prezent crucea are următoarele dimensiuni: H = 160 cm (+căciula de 28 cm.), L = 95, l = 27, g = 40. La acestea se adaugă soclul de 33 cm.

Crucea de pe strada Țepeș Vodă

Tot pe Strada Țepeș Vodă, de data aceasta în parcul format la intersecția cu străzile Popa Nan și Gheorghe Costa-Foru, la capătul vestic al parcului, la limita către stația de troleibuz, este o mică cruce din piatră a cărei inscripție nu mai poate fi citită (https://ampt.ro/ro/monument/cruce-de-piatra-sec-al-xviii-lea). Crucea este datată ca fiind realizată în secolul al XVIII-lea (L.M.I., p. 730) și este probabil tot o cruce de puț. Dimensiunile sunt: H = 115 cm, L = 56 cm, l = 25, g = 21.

Crucea de piatră de la Puțul cu tei

O altă categorie de cruci este cea care nu apare în niciuna dintre lucrările consultate, fiind cruci pe care niciunul dintre autori nu le consideră monumente istorice. În zona Șoselei Olteniței se găsesc două cruci din piatră, ambele salvate la inițiativa locuitorilor. Prima pe care o prezentăm este crucea care se găsește în curtea aflată la intersecția străzii Gheorghe Adamescu cu strada Sălcetului, între Șoseaua Olteniței și Șoseaua Giurgiului, în vechiul cartier Bellu, mascat de blocurile ridicate pe aceste artere în timpul regimului comunist. Crucea (*Fig. 12*) nu apare în lucrările studiate, iar despre geneza acestei cruci părerile sunt împărțite. Există voci care sunt de părere că ar fi fost ridicată în memoria pandurilor lui Tudor Vladimirescu, care își amenajase în grădina Bellu una dintre taberele sale, ca urmare a poziției strategice ce permitea o bună supraveghere a acestei părți a orașului. Alții sunt de părere că aceasta a fost făcută să amintească de pașoptiștii căzuți în Dealul Viilor. În imediata apropiere a acestui loc este o stradă care se numește *Puțul cu tei* și cum tradiția spune că la construirea unei fântâni se lasă martoră a ctitoriei o inscripție săpată în piatra unei cruci, cel mai probabil că această cruce provine de la Puțul cu tei și a fost mutată în această curte odată cu demolările din ultimul deceniu comunist care au afectat această zonă (Dobrescu, 2000, p. 8, 11-12). Crucea are fața dinspre stradă cu o inscripție pe care nu am putut-o identifica, iar pe fața dinspre est sunt patru registre

dispuse sub forma unei cruci, și care au fost, probabil, icoane pictate, fiind vag vizibile siluete ce par a fi sculptate. Sub care începe o inscripție indescifrabilă pe 15 rânduri (probabil în total 20 cu cele aflate în pământ) de pe care am putut citi doar „*Această cruce s-a cumpărat de* (...)”. Este posibil sa fie închinată unui hram. Dimensiunile sunt: 212 x 83 x 30 x 38 cm. Pe brațele laterale, la răscrucea brațelor și pe brațul superior prezintă 5 registre cu chenar dublu realizat prin incizare unde se observă vag siluete sculptate prin excizare (doar la registrul de pe brațul superior și la cel de la răscrucea brațelor). Text realizat prin excizare pe brațul inferior. Prezintă 15 rânduri (identificate din fotografie) cel mai probabil că numărul lor ajunge la 20.

Crucea oltenilor de la Biserica Mărțisor

Cea de-a doua cruce despre care aminteam este cea care se găsește în vecinătatea cartierului Bellu, și anume în cartierul Mărțișor, cultivat în trecut cu vii ce aparțineau Mănăstirii Văcărești. După secularizarea averilor mănăstirești, terenul este parcelat și populat de meseriași și grădinari, dar și de negustorii olteni. Trei dintre aceștia, mai înstăriți, au săpat o fântână care era cunoscută sub numele de „*Puțul celor trei olteni*”. Numele lor ne-a rămas prin grija preotului Mihai Tătăram de la Biserica Mărțișor: Constantin Șerban, Ion Simigiu și Ion Militaru. Despre această fântână amintește în anul 1943 cel mai celebru locuitor al cartierului, Tudor Arghezi, care scria despre cartierul Mărțișor astfel: „*Cartier numit așa din bătrâni și așezat pe marginea cea mai înaltă a Bucureștilor, peste drum de închisoarea Văcărești, care a fost mănăstire, unde o fântână distribuia cu ciutura oamenilor obosiți și vitelor apa ei adâncă și proaspătă. «Puțul celor trei olteni» adormiți întru Domnul, grădinari și precupeți din vechea luncă*”. Cum am arătat și anterior, lângă o fântână se ridica și o cruce care să amintească de cel ce a săpat-o. Crucea amintea, printr-o imagine pictată pe o tablă, de cei trei ctitori înfățișați în cămașă tradițională oltenească (Tătăram, 1983, pp. 121-122). Undeva pe la mijlocul secolului trecut, puțul a fost dezafectat, fiind înlocuit cu o cișmea. Atunci preotul Mihai Tătăram a dus crucea oltenilor în curtea Bisericii Mărțișor (Dobrescu, 2000, p. 13). Crucea, care are dimensiunile: H = 101 cm, L = 41 cm, l = 22, g = 13 cm, iar cavitatea 20 x 11 cm, nu pare să fi avut vreo inscripție și este astăzi văruită. Are în centru o cavitate unde probabil că se găsea imaginea ctitorilor. Gardul din spatele crucii servește drept suport pentru două panouri care spun povestea crucii și care prezintă și o fotografie a celor trei olteni.

Crucile din curtea Bisericii Foișor

Paulin Popescu amintește în lucrarea citată de două cruci din zona Foișor: una dintre acestea găsindu-se la acea dată „*în curtea unei școli, în colțul grădinii, la întretăierea cu stada Labradorului*”, identificată ca fiind o cruce de pomenire, datând din anul 1830. Cea de-a doua cruce de aici, amplasată „*la fântâna din preajma bisericii Foișor, pe aceeași stradă, exista o veche cruce de fântână, pe care se mai pot descifra numai câteva nume, șterse de vremuri și intemperii*” (Popescu, 1960, p. 1113). În cadrul deplasării în teren crucile

nu au mai fost regăsite în locurile menționate de Paulin Popescu și există posibilitatea ca acestea să fie în prezent tocmai crucile din fața Bisericii Foișor (*Fig. 13*), mutate în timpul sistematizării cartierului Vitan. Una dintre aceste cruci este înscrisă în *Lista Monumentelor Istorice* la poziția 2428 având indicativul B-IV-m-B-20079, cu mențiunea că este realizată în secolul al XIX-lea.

Crucea de la Biserica Manea Brutarul

În curtea Bisericii Manea Brutarul, în stânga bisericii, se găsește o cruce din piatră (*Fig. 14*) datată în partea superioară „*1814 mai 1*”. În partea centrală se găsește formula „IΣ–HI–XΣ–KA” urmată de inscripția scrisă cu caractere chirilice cu inserții de caractere grecești „Σ” și „Φ”. Este o cruce de pomenire cu înscrisul în limba română, folosind un alfabet de tranziție cu influențe grecești. Inscripțiile amintite de pe brațele laterale prezintă textul frecvent utilizat: IS HR (Iisus Hristos) NIKA (Învingătorul), fiind încadrat în patru medalioane concentrice care se întrepătrund dispuse în triunghi. Pe brațul inferior frontal are 14 rânduri vizibile, ultimele 2 fiind greu lizibile. Crucea este reamplasată într-o placă de beton, fără soclul inițial. „*Această sfântă și dumnezească cruce este rădicată de dum(ne) alu(i) Manea Vătafu de Brutărie ca să fie întru pomenirea răposaților: Gheorghe, Fotina?, Ioan (...)*”.

Numele unuia dintre ctitorii bisericii, Manea, starostele breslei brutarilor este prezent pe această cruce (https://www.contemporanul.ro/istorie-documente-politica/arheologia-unei-inimi.html accesat la 12.09.2022). Dimensiunile: H = 153 cm, L = 74, l = 32, g = 14.

Pe teritoriul Bucureștilor au existat de-a lungul timpului și alte cruci, cu diferite funcțiuni, care însă au dispărut din diferite motive. Aflăm despre vechile cruci de hotar pe care mitropolitul Nifon nu le-a mai găsit atunci când căuta să refacă limitele proprietății Mitropoliei, fiind aruncate în locuri greu accesibile, puse la temeliile unor case sau folosite în morărit. Și tot din această anchetă a vlădicăi Neofit aflăm de alte vechi cruci din piatră, așa cum sunt cele ale lui Alexandru Vodă sau a Doamnei Mircioaia, aflate în *Podul Calicilor*. O parte dintre crucile prezentate în lucrările consultate nu mai existau încă de la publicarea acestora, altele au dispărut sau au fost mutate în locuri încă neidentificate în stadiul actual al cercetării.

Crucea ostașilor lui Matei Basarab de la Fundeni

Una dintre crucile care nu mai existau la momentul menționării lor este crucea ostașilor lui Matei Basarab de la Fundeni. După ce Leon Vodă a ridicat crucea din anul 1631, la rândul său, Matei Basarab a ridicat și el o cruce, în anul 1632, care să cinstească memoria ostașilor săi, pe locul unde i-a învins, la 26 octombrie 1632, pe moldovenii și tătarii veniți în ajutorul lui Radu Iliaș, iar textul săpat în piatră era menit să comemoreze victoria lui Matei Basarab, în care era menționat și numărul celor care pieriseră în luptă. Ridicată, de asemenea, pe o movilă sub care erau corpurile celor pieriți în luptă, crucea

este amintită de către episcopul catolic Baksici ca fiind la marginea estică a orașului la anul 1646. Inscripția acestei cruci descria victoria muntenilor și vorbea de numărul celor uciși în luptă. Crucea este pomenită și în secolul al XVIII-lea, iar Nicolae Stoicescu menționează că aceasta a fost scufundată în Lacul Fundeni (Stoicescu, 1961, p. 334; Cernovodeanu, 1966, p. 494; Ghinea, 1969, p. 248).

Crucea care a fost pe platoul Cotroceni

Nicolae Stoicescu amintește în *Repertoriul monumentelor feudale* despre o cruce din piatră ce a fost ridicată cel mai probabil de Șerban Cantacuzino, după anul 1668, care ar fi avut hramul Sf. Treime și Sf. Ier. Nicolae, și care ar fi fost spartă în anul 1862, pentru că această cruce ar fi amintit *„de domnia lui Radu Leon, domn grec care a făcut «multe răutăți și curvii»*" (Stoicescu, 1961, p. 335).

Exista și o serie de cruci pe care, în stadiul actual al cercetării, nu am reușit să le identificăm în teren, pe de o parte, datorită schimbărilor urbanistice ale orașului, iar pe de alta, a unei necoerențe în deplasarea acestora.

Crucea de pe Calea Dudești

Este cazul crucii pe care Paulin Popescu o identifica în *Calea Dudești*, o cruce ce părea copiată după crucea lui Neofit, fiind însă mai mică, având următoarele dimensiuni: 1,86 x 0,77 x 0,39 x 0,20 m. Crucea avea terminația superioară asemenea celei anterioare, sub care inițialele „I.N.T.I." și pe brațe „Is. Hs. Ni. Ka.". Din imaginea publicată de Paulin Popescu aceste inscripții par a fi în interiorul unor cercuri ce aduc ca decorație cu corpul unor pești. În centru este o cruce încadrată într-un chenar, cu inițialele Evangheliștilor la colțuri (Mt., Mc., Lc. și Io.). Sub care se găsește inscripția: „*Cu ajutorul lui Dumnezeu și cu îndemnarea Duhului Sfânt s-au aradicat această sfântă cruce de dumnealui jupân Ilincana, jupânesei dumnealui Smarandei și a coconilor dumisale, Ecaterina, Ene, Andri* (...) *(1851*)".

Crucea lui Tănase Cismarul

Amplasată la intersecția Șoselei Măgurele cu Strada Sebastian, în zona blocurilor muncitorești din Ferentari, se găsea la mijlocul secolului trecut o cruce din piatră (*Fig. 15*) ce avea ca imagine principală o reprezentare inedită în ceea ce privește iconografia crucilor și anume *Buna Vestire* având câte un înger înaripat de fiecare parte, elemente grafice despărțite de inițialele „Ni. Ka.". Sub terminația superioară sculptată se găsesc pe o filacterie inițialele „I.N.T.I.", iar sub aceasta inițialele „Is.", pentru ca sub icoană să se continue cu „Hs.". Crucea este de mari dimensiuni: 2,42 m la care se adăuga terminația de 0,22 ; lungimea brațelor de 1 m; lățimea de 0,44 și grosimea de 0,45 m. Crucea era direct înfiptă în pământ, iar dacă ar fi avut soclu s-ar fi ridicat la înălțimea de 3 m. Inscripția în limba română cu alfabet latin avea următorul text: „*Cu mila și ajutorul celui în Treime slăvit Dumnezeu s-au ridicat această S(fântă) cruce în slava Bunei Vestiri a Prea Curatei Maici și s-au făcut acest puțu* (...) *sa H. Dinu, la anul 1829* (cu cifre arabe), *pe*

vremea împăratului Neculai Pavlovici, de rb. lui Dumnezeu I. Tănase cismarul, i I. Petre tbc., Zoe, Dumitru, Elena i I. Tănase". Inscripția continuă cu alte nume scrise până în partea inferioară. Pe spate se găsește inscripția „*1852 (cu cifre arabe), oct., cu ajutorul lui Dumnezeu s-au rădicat al doilea, de dumnealor Dumitrache, Rada* (...)", continuat cu alte nume de pomelnic. O altă inscripție se găsea pe capătul drept al crucii: „*De d. logofăt Ioan Dersc, Evodchia, Toma, veșnica pomenire*". Din aceste inscripții rezultă că această cruce este una de fântână, ridicată în 1829, avându-l drept ctitor pe cizmarul Tănase și refăcută în anul 1852. Menționarea numelui împăratului rus ne duce cu gândul că aceasta ar fi putut fi ridicată în cinstea armatelor rusești, care reușiseră să elibereze o serie de orașe ocupate de turci, dar și de faptul că în perioada respectivă orașul a cunoscut o serie de molime și ar putea fi o cruce ridicată cu scopul aducerii aminte. Paulin Popescu este de părere că această cruce este o mărturie a demersului rusesc de la începutul secolului al XIX-lea de „*eliberare a creștinilor din peninsula Balcanică*" (Popescu, 1960, pp. 1104-1106).

Din corespondența lui Constantin Daicoviciu, în calitatea sa de președinte al *Comisiei Monumentelor Istorice*, avută cu Primarul General în ianuarie 1948, aflam că în zona Ferentarilor existau două cruci, una fiind de fântână. Prima menționată de C. Daicoviciu este cea ridicată în anul 1829, despre care am vorbit mai sus. Puțul și crucea se găseau pe Str. Ferentari și se făcea recomandarea păstrării fântânii și mutării crucii. Acest demers se făcea în condițiile desfășurării lucrărilor de sistematizare ale cartierului Ferentari ce impuneau mutarea acestor monumente. În referatul secretarului-director al Comisiei Monumentelor Istorice este redată inscripția descifrată de acesta în cadrul deplasării pe teren pe care a avut-o cu arhitectul Horia Teodoru, cel care a realizat detaliile iconografice și măsurătorile monumentelor (https://arhivacomisiuniimonumentelor.ro/?p=87132 accesat la 05.08.2022).

Crucea de piatră de pe Bulevardul Regina Maria

Despre crucea de piatră aflată în curtea casei cu numărul 62 de pe Bulevardul Regina Maria am găsit câteva mențiuni conform cărora ar fi fost ridicată pentru a marca primul loc pe care se găsea Biserica Sfântul Nicolae Vlădica din Prund (https://jurnalul.ro/special-jurnalul/reportaje/bucuresti-555-biserica-vladicai-din-tigania-mitropoliei-680972.html accesat la 10.09.2022), însă crucea nu am regăsit-o în teren. O angajată a bisericii ne-a putut spune doar că vechea biserică se găsea pe locul viran îngrădit din fața actualei biserici.

Crucea din Splaiul Unirii nr. 371

O altă cruce neidentificată este aceea despre care Paulin Popescu povestește că în timp ce căuta crucile din zona Foișor i-a fost semnalată existența unei cruci într-o grădină de zarzavat din apropierea podului Vitan. Autorul prezintă crucea ca fiind ruptă și lipsindu-i partea inferioară, fiind înfiptă în pământ, într-o grădină situată în afara limitei de atunci a orașului. Însă vechea cruce suferise două ștergeri ale inscripției pentru

a primi altele noi, datând din anii 1886 și 1907. Inscripția de pe fața pe care este menționat anul „*1886*" avea următorul text sub inițialele superioare „IS-HS-NI-KA": „*Această sfântă cruce s-au rădicat Tudora, Maria, Marin, Andrei, Catrina, Tănase, Ana, Florea și cu fii lor, Marin, Manolache, Marin Nicolae, Leanco* (...)", continuându-se pomelnicul până jos. Pe cealaltă față, unde avusese loc o răzuire mai recentă, era trecut anul „*1907*" și numele „*Nicolae, Vergile, Iancu, Stoian, Anghelina, Nae, Ioana, Ioniță, Anica, Adrian, Savul, Marița*". Autorul se întreabă dacă nu cumva aceste nume erau ale victimelor răscoalei ce avusese loc în București în acel an. Datarea inițială a crucii s-a făcut cu ajutorul inscripțiilor păstrate pe lateralele crucii, scrise cu caractere chirilice astfel: la capătul brațului drept „*Ileanca, Antim*", iar sub braț „*În zilele înaltului nostru Domn Barbu Dimitrie Ști*(*rbei*) (...)". De partea cealaltă, la capătul brațului stâng „*Sfânta Cruce*" sub care „*Tudora, Dimitrie, Nicolae, Erotei eromonahii, Ioan, Gheorghe* (...)". Astfel că ne este dezvăluită perioada în care a fost făcută inițial această cruce: în timpul domniei lui Barbu Știrbei între 1849-1853 sau 1854-1856 și pe care autorul o denumește ca fiind *Crucea lui Barbu Știrbei* (Popescu, 1960, pp. 1107-1110). Paulin Popescu nu ne dezvăluie dimensiunile fragmentului de cruce, dar ne prezintă o imagine din care după dimensiuni pare a fi o cruce de mormânt, însă este cel mai probabil o cruce de fântână. Nu am întâlnit această cruce în deplasările efectuate în teren.

Alte cruci ale căror urmă s-a pierdut sunt prezentate în *Bucureștii ce se duc* după cum urmează: o cruce de puț pe Ș*oseaua Jianu* (actuală Aviatorilor) la intrare, fiind o cruce de aproximativ 2 m amplasată la circa 3 m de fântână. O fotografie identică se găsește în *Colecția Fotografii și cărți poștale a Muzeului Municipiului București*, fiind identificată sub titlul „*Crucea arhim. Popa Vasanufie*" (*inv. 41.725*). Apoi, este prezentată crucea ce se găsea la intersecția străzilor Răsuri cu fosta stradă a Teilor, redenumită Vasile Lascăr. Un grup de trei cruci înfipte în pământ și în rest sunt prezentate ca fiind pe locul unei fântâni astupate „*acum 15 ani de Primărie*" în *Șoseaua Ștefan cel Mare* nr. 206. Urmează o cruce din piatră situată în str. Acvilei nr. 26, cruce de fântână cu pomelnicul celor care au construit-o (Stahl, 2017, pp. 42, 62, 63, 79). Alte cruci care nu mai pot fi regăsite în prezent în teren sunt crucile aflate în curțile unor biserici demolate, așa cum este cazul celor de la Biserica Bradului sau Sfânta Treime – Dudești (Popescu, 1960, p. 1113, Florescu, p. 297).

Regăsim în București cruci din piatră amenajate în lapidariile de la mănăstirile *Stavropoleos* și *Antim* adunate din diferite zone ale orașului, dar și la *Muzeul Național al Țăranului Român* și *Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti"*, aduse pentru a crea un discurs expozițional specific acestor muzee. Unele dintre bisericile bucureștene au în curțile lor cruci din piatră mai vechi sau mai noi, așa cum este cazul bisericilor *Sfântul Spiridon Vechi*, *Colțea*, *Sfinții Voievozi* sau *Nașterea Maicii Domnului* din Calea Dorobanților.

Pe lângă acestea mai menționăm crucea din piața Sfântul Anton, care amintește de vechea biserică Sfântul Anton, numită și „*biserica Pușcăriei*" pentru că aici se ținea praful de pușcă, marcând locul altarului bisericii mistuite în timpul incendiului de la 23 martie

1947. Hramul acestei biserici a fost preluat de biserica Buna Vestire de la Curtea Veche, aflată alături. O cruce din piatră care amintește de locul altarului se găsește și la Biserica Sfântul Dumitru Colentina. O astfel de practică o întâlnim și la bisericile demolate în timpul regimului comunist, prin marcarea în prezent cu ajutorul unei troițe a vechiului amplasament. În cartierul Băneasa, pe strada Constantin Dobrogeanu Gherea, la nr. 11, se găsește amplasată lângă gardul proprietății o cruce din piatră a cărei inscripție nu a putut fi descifrată și ale cărei dimensiuni sunt H: 86 cm, L: 54 cm, l: 19 cm. În fața Bisericii Nașterea Maicii Domnului din Calea Dorobanților se află o cruce din piatră care anterior se găsea între lumânărar și clopotnița din partea dreaptă a bisericii. Despre această cruce preotul paroh a povestit că s-ar fi aflat inițial în zona intersecției Căii Dorobanților cu bulevardul Iancu de Hunedoara și că ar fi fost ridicată în memoria unui tânăr care și-a pierdut viața. Este posibil să fie una dintre crucile prezentate de Henry Stahl în *Bucureștii ce se duc*. Există intenția de a fi integrată într-un ansamblu comemorativ din care să facă parte și o statuie a unui dorobanț. Crucea are dimensiunile H: 153 cm, L: 90 cm, l: 39 cm, g: 25 cm. La Biserica Sfântul Spiridon Vechi a fost adusă în a doua parte a deceniului trecut, conform informațiilor primite de la preotul paroh, o cruce din piatră dintr-un cimitir aflat lângă o biserică din localitatea Pietroasele din județul Buzău. Cruci mai recente regăsim în parcul Pieței Unirii, unde se află o cruce din piatră care marchează primul amplasament propus pentru construirea Catedralei Neamului. În fața Bisericii Sfinții Voievozi din Calea Griviței a fost amplasată în 2007 o cruce din piatră comandată de familia unui tânăr care a pierit într-un accident de motocicletă și care locuiau în zona Pieței Matache. Crucea a fost desenată direct pe piatră de către arhitecta Liliana Chiaburu și sculptată de către Constantin Marinete. La intersecția străzii Mărcuța cu șoseaua Pantelimon, pe locul clopotniței Mănăstirii Mărcuța a fost ridicată în anul 1994, la inițiativa lui Neagu Marin și finanțată de președintele Partidului Social Democrat Independent Alexandru Dan Popescu, o cruce placată cu marmură albă menită să amintească de eroii Revoluției din Decembrie 1989.

Concluzii

Demersul de față și-a propus și a realizat o inventariere a vechilor cruci bucureștene prin identificarea unora despre care nu se mai știa nimic sau aproape nimic. Din cercetarea crucilor din piatră din București se pot trage mai multe concluzii. În primul rând, faptul că majoritatea acestora au fost mutate de-a lungul timpului: *crucea lui Neofit* a fost mutată la Mogoșoaia și apoi în Piața Brătianu; *crucea lui Papa Brâncoveanu* a fost depozitată la M.N.A.R.; *crucea lui Miloradovici* a ajuns de pe Aleea Patriarhiei la Muzeului Orașului București, de acolo la Muzeul Româno-Rus și mai departe în curtea Bisericii Slobozia; *crucile din Obor* au ajuns una în curtea actualului Liceu Ady Endre iar cealaltă în parcul din fața Primăriei Sectorului 2; *crucea lui Ioan Pometcovici* din zona Toporași în Cimitirul Bellu, *crucea de la Puțul cu tei* într-o curte din apropiere; *crucea oltenilor* a fost mutată în curtea Bisericii Mărțișor etc. Toată această migrație a avut ca scop principal protejarea

crucilor de profanare și distrugere până la dispariție. Unele dintre crucile menționate în lucrările consultate nu au mai fost regăsite în teren în amplasamentele menționate și presupunem că ori au fost distruse ori li s-a pierdut urma în cadrul unui demers de relocare. Această ultimă concluzie face ca cercetarea de față să rămână un șantier deschis împreună cu încercarea de descifrare a inscripțiilor de pe crucile identificate. În același timp, *crucea* ține loc de *monument de for public* într-o perioadă pe care am putea-o numi iconoclastă în privința exprimărilor artistice antice care câștigă în această perioadă tot mai multă influență în lumea occidentală. „*Să nu-ți faci chip de lut*" este cel mai probabil explicația pentru care sculptura statuară din Principate va pătrunde atât de târziu. Crucea este purtătoare de mesaj scris și ajunge să devină în timp transmițătorul altui tip de mesaj, cum este cazul *crucii lui Neofit*, care în prezent este, alături de ansamblul din care face parte, simbolul sacrificiului pentru libertate în lupta pentru răsturnarea regimului comunist din România.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Lucrări Generale și Speciale / General And Special Works

Adkinson, R. (coord.), Zamfirache, O. (trad.), 2018, *Simboluri sacre. Popoare, religii, mistere*, ed. 3, București, Editura Art.

Al. G., 1950, „Monumente comemorative din sec. XIX ale armatei rusești pe teritoriul R.P.R." în *R.I.F.*, an. III, vol. II, aprilie-iunie 1950, pp. 202-205.

Buiumaci, C.P., 2020, „Revoluția din Decembrie 1989 – Locuri ale memoriei în București" în *Urbanitas* nr. 1/2020, București, Editura Muzeului Municipiului București, pp. 335-384.

Cernovodeanu, P., 1966, „Inscripțiile medievale ale României. Orașul București, vol. I, 1395-1800" în *M.I.M.*, nr. IV, București, Editura Muzeului Municipiului București, pp. 489-494.

Cernovodeanu, P., Vătămanu, N., 1965, „Considerații asupra „calicilor" bucureșteni în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea. Câteva identificări topografice legate de așezările lor" în *B.M.I.M.*, vol. III, București, pp. 25-42.

Dobrescu, F., 2000, „Despre teritoriul pe care s-a întemeiat cartierul Bellu și legăturile sale cu Bucureștii de altădată" în *B.Buc.*, nr. 10/octombrie 2000, pp. 6-13.

Eliade, M., 2013, *Imagini și simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios*, București, Editura Humanitas.

Elian, A., Bălan, C., Chirică, H., Diaconescu, O., 1965, *Inscripțiile medievale ale României: Orașul București*, vol. I 1395-1800, București, Editura Academiei R.S.R.

Ghinea, N., 1969, „Așezări sătești din sec. XV-XIX pe teritoriul orașului București" în *B.M.I.M.*, nr. VII, București, Editura Muzeului Municipiului București, pp. 237-252.

Gorovei, A., 1915, „Credințele și supertițiile la români, București", fragment în *Crucea*, 1993, realizare Anca Manolescu, București, Muzeul Țăranului Român, Muzeul Național de Arte și Tradiții Populare, p. 56.

Ionescu, G., 1956, *București. Orașul și monumentele sale*, București, Editura Tehnică.

Maior, C., 2009, „Cruce, răscruce, troiță în Marginimea Sibiului. Studiul unui monument de arhitectură populară transpus într-un discurs expozițional" în *Cibinum*, 2006-2008, partea a II-a, Sibiu, Editura Astra Museum, pp. 72-77.
Manolescu, A., realizare, (ș.a.), 1993, *Crucea*, București, Muzeul Țăranului Român, Muzeul Național de Arte și Tradiții Populare.
Minea, E.M., 2016, *Planificare urbană – Urbanism: doctrină și reglementări juridice*, București, Editura Pro Universitaria.
Mularidis, G., 1964, „Cinematograf cu 900 de locuri pe magistrala nord-sud la București" în *Arhitectura*, nr. 2/1964, pp. 16-19.
Nicolae, J., Rustoiu, I., Dumitran, A., 2010, *Crucea în patrimoniul spiritual al județului Alba*, Alba Iulia, Editura Altip.
Oltescu, I., 1907, „Credințele țăranului român despre cer și stele", București, fragment în *Crucea*, 1993, realizare Anca Manolescu, București: Muzeul Țăranului Român, Muzeul Național de Arte și Tradiții Populare, p. 56.
Panait, P.I., Rafailă, G.M., 2010, „Două inscripții privitoare la Spitalul Brâncovenesc din București" în *B.M.I.M.*, nr. XXIV, București, Editura Muzeului Municipiului București, pp. 18-32.
Panaitescu, A., 2012, *De la Casa Scânteii la Casa Poporului: 4 decenii de arhitectură în București*, București, Editura Simetria.
Popescu, P., 1960, „Cruci memoriale în București", în *B.O.R.*, București, Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă, pp. 1078-1114.
Popescu-Coliban, O.D.E., 2016, „Bucureștii dincolo de timp" în *B.M.I.M.*, vol. XXX, 2016, București, Editura Muzeului Municipiului București, pp. 395-415.
Prahase, D., 2005, „Cazuri de stabilire a hotarului, în județul Bistrița-Năsăud. Influența nudității magice" în *A. som.*, IV, Cluj-Napoca, Editura Mega, pp. 247-274.
Stahl, H., 2017, *Bucureștii ce se duc*, București, Editura Vremea.
Stăniloae D., (ș.a.), 1915, „Crucea în Teologia și Cultul Bisericii Ortodoxe" în *Crucea*, 1993, realizare Anca Manolescu, București, Muzeul Țăranului Român, Muzeul Național de Arte și Tradiții Populare, pp. 14-15.
Steinhardt, N, (ș.a.), 1915, „Cinstirea Crucii" în *Crucea*, 1993, realizare Anca Manolescu, București, Muzeul Țăranului Român, Muzeul Național de Arte și Tradiții Populare, pp. 21-22.
Stoicescu, N., 1961, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, Editura Academiei R.P.R.
Șoptelea, L., 2019, „Câteva observații privitoare la cruce în spațiul românesc" în *A.M.M.*, XL, pp. 299-304.

Resurse web / Web Ressouces
Manolache, D., *Crucea în tradițiile poporului român* în *Ziarul Lumina* din 15 octombrie 2010 disponibil la https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/crucea-in-traditiile-poporului-roman-21160.html accesat la 05.07.2022.
https://arhivacomisiuniimonumentelor.ro/0669-biserica-sf-dumitru-slobozia-strada-leon-voda-3-crucea-lui-leon-voda/
https://protopopiatul2capitala.ro/parohia-oborul-vechi/
https://aradfreetours.com/povestea-unui-monument-pierdut-statuia-ciumei-din-arad-ep-2/
https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/stiri/popasuri-la-monumente-brancovenesti-din-capitala-91541.html

https://ziarullumina.ro/opinii/repere-si-idei/crucea-semn-de-recunostinta-si-neuitare-151957.html
https://ziarullumina.ro/opinii/repere-si-idei/crucea-semn-de-recunostinta-si-neuitare-151957.html
https://www.lovendal.ro/wp52/de-ce-a-distrus-ceausescu-o-cruce-de-piatra-a-tatalui-domnitorului-constantin-brancoveanu/
https://romuluscristea.wordpress.com/2009/05/07/a-disparut-un-monument-istoric-de-la-obor-crucea-1877-scoasa-la-ordinul-lui-ontanu/
https://romuluscristea.wordpress.com/2009/05/10/monumentul-disparut-inscriptiile-de-pe-crucea-de-piatra-de-la-obor/
https://jurnalul.ro/special-jurnalul/reportaje/bucuresti-555-biserica-vladicai-din-tigania-mitropoliei-680972.html
http://meremet.ro/sudul-bucurestiului-in-epoca-fanariota/
http://meremet.ro/sudul-bucurestiului-in-epoca-fanariota-ii/
https://adevarul.ro/locale/baia-mare/traditiile-crucii-simbolul-care-l-insoteste-crestin-judecata-apoi-trebuie-ramana-vesnic-mormant-1_62ab3e6a5163ec4271a71a49/index.html
https://www.independentaromana.ro/crucea-simbol-al-crestinismului/
https://bucurestiivechisinoi.ro/2012/03/piata-universitatii-ieri-si-azi-3/
https://www.activenews.ro/stiri-social/A-disparut-din-Piata-Universitatii-crucea-purtata-de-tineri-pe-umerii-lor-in-%E2%80%9EMarsul-Unirii-din-1992.-Basarabia-cea-vesnic-furata-VIDEO-145598
https://www.traditiaromaneasca.ro/index-o25-ro.htm
https://www.taradacilor.ro/2018/05/03/in-vizita-la-palatul-patriarhiei-sau-fostul-palat-al-camerei-deputatilor/

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Crucea lui Leon Vodă (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figure 1. Cross of Leon Vodă (Photo Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figura 2. Crucea lui Papa Brâncoveanu aflată la baza Dealului Mitropoliei (Colecția Fotografii și cărți poştale a M.M.B., inv. 53.562).
Figure 2. Papa Brâncoveanu's cross located at the base of Mitropolia Hill (Collection of photographs and postcards of M.M.B., no. 53.562).
Figura 3. Crucile de la Patriarhiei (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figure 3. Crosses from the Patriarchate (Photo Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figura 4. Crucea lui Antonie de la Biserica Cuțitul de Argint (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figure 4. Anthony's cross from the Cutitul de Argint Church (Photo Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figura 5. Crucea lui Mogoș Serdarul (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figure 5. The cross of Mogoș Serdarul (Photo Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figura 6. Crucea Mitropolitului Neofit de pe Strada Cazărmii (Colecția Fotografii și cărți poştale a M.M.B., inv. *61.008*).
Figure 6. The cross of Metropolitan Neophyte on Cazărmii Street (Collection of photographs and postcards of M.M.B., no. *61.008*).
Figura 7. Crucea lui Miloradović aflată în curtea Bisericii Slobozia (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).

Figure 7. Miloradović's cross located in the Slobozia Church yard (Photo Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figura 8. Crucea din Obor aflată în parcul Obor (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figure 8. The cross from Obor located in the Obor Park (Photo Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figura 9. Crucea lui Ioan Pometcovici aflată în Cimitirul Bellu (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figure 9. The cross of Ioan Pometcovici located in the Bellu Cemetery (Photo Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figura 10. Troița de la Biserica Izvorul Nou (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figure 10. Cross from the Izvorul Nou Church (Photo Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figura 11. Crucea lui Constantin Pescaru aflată în parcul format la intersecția străzilor Cireșului cu Țepeș Vodă (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figure 11. Constantin Pescaru's cross located in the park formed at the intersection of Cireșului and Țepeș Vodă streets (Photo Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figura 12. Crucea de piatră de la Puțul cu tei aflată în curtea de pe Strada Gheorghe Adamescu la intersecția cu Strada Salcetului (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figure 12. The stone cross from Puțul cu tei located in the yard on Gheorghe Adamescu Street at the intersection with Salcetului Street (Photo Cezar Petre Buiumaci, 2020).
Figura 13. Crucile din curtea Bisericii Foișor. Foto Cezar Petre Buiumaci 2022.
Figure 13. The crosses in the courtyard of the Foisor Church. Photo Cezar Petre Buiumaci 2022.
Figura 14. Crucea de la Biserica Manea Brutarul (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figure 14. The cross from the Manea Brutarul Church (Photo Cezar Petre Buiumaci, 2022).
Figura 15. Crucea lui Tănase Cismarul (Colecția Fotografii și cărți poștale a M.M.B., inv. *65.862*).
Figure 15. Cross of Tănase Cismarul (Collection of photographs and postcards of M.M.B., no. *65.862*).

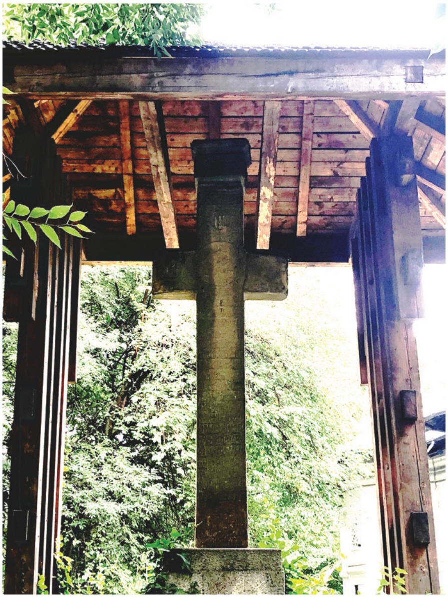

Figura 1. Crucea lui Leon Vodă
(Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).

Figura 2. Crucea lui Papa Brâncoveanu aflată la baza Dealului Mitropoliei (Colecția Fotografii și cărți poştale a M.M.B., inv. 53.562).

Figura 3. Crucile de la Patriarhiei
(Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).

Figura 4. Crucea lui Antonie de la Biserica Cuțitul de Argint (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).

Figura 5. Crucea lui Mogoş Serdarul (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).

Figura 6. Crucea Mitropolitului Neofit de pe Strada Cazărmii (Colecția Fotografii și cărți poștale a M.M.B., inv. *61.008*).

Figura 7. Crucea lui Miloradović aflată în curtea Bisericii Slobozia (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).

Figura 8. Crucea din Obor aflată în parcul Obor (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).

Figura 9. Crucea lui Ioan Pometcovici aflată în Cimitirul Bellu (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).

Figura 10. Troița de la Biserica Izvorul Nou (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).

Figura 11. Crucea lui Constantin Pescaru aflată în parcul format la intersecția străzilor Cireșului cu Țepeș Vodă (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).

Figura 12. Crucea de piatră de la Puțul cu tei aflată în curtea de pe Strada Gheorghe Adamescu la intersecția cu Strada Salcetului (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).

Figura 13. Crucile din curtea Bisericii Foişor.
(Foto Cezar Petre Buiumaci 2022).

Figura 14. Crucea de la Biserica Manea Brutarul
(Foto Cezar Petre Buiumaci, 2022).

Figura 15. Crucea lui Tănase Cismarul (Colecția
Fotografii și cărți poștale a M.M.B., inv. *65.862*).

DOSAR TEMATIC

MONARHIA ȘI ORAȘUL ROMÂNESC

IGIENA PUBLICĂ A BUCUREȘTIULUI ÎN VREMEA LUI CAROL I. ÎNTRE „LITERA LEGII" ȘI REALITATEA COTIDIANĂ

Alexandra-Andreea RUSU[1]

Cuvinte-cheie: *modernizare; legislație sanitară; igienă publică; locuire.*
Keywords: *modernization; health legislation; public hygiene; housing.*

Rezumat: *Opera de modernizare a României din timpul domniei lui Carol I a presupus, printre altele, eforturi de organizare și de reglementare în materie sanitară. Preocuparea pentru creșterea numărului populației, implicit a forței de muncă, prin prevenirea endemiilor și a epidemiilor a îndemnat organele legiuitoare, secondate de medici renumiți, să formuleze un număr impresionant de legi și regulamente (generale, locale). Intervalul este marcat de cele două legi sanitare majore ale României moderne, Legea sanitară din anul 1874 (cu modificările din anii 1877, 1881, 1885, 1893 și 1898) și „Legea Cantacuzino" din anul 1910. Numeroasele modificări aduse articolelor de lege și a regulamentelor au fost determinate de progresele înregistrate de științele medicale, și nu numai, dezvoltări care suscitau o continuă actualizare a proiectului României moderne.*

Cercetarea își propune să evidențieze contrastele, nepotrivirile între litera legii și realitatea propriu-zisă a spațiului românesc în timpul domniei lui Carol I, utilizând drept studiu de caz igiena publică a Bucureștiului. Alăturând legislația sanitară realității cotidiene, unii medici ai vremii o vor considera doar o „slovă neagră pe hârtie albă". Alții, precum doctorul Iacob Felix, îi vor înțelege menirea, drept „grilă de lectură a unei realități viitoare". De altfel, rezultate mai consistente se vor înregistra abia după anul 1900.

De asemenea, vom observa cum o bază legislativă solidă, determinarea unor actanți (medici, oameni politici) și concursul bucureștenilor la eradicarea sau instituirea unor practici de igienă publică, au izolat treptat spectacolul mizeriei în afara limitelor orașului, au sporit calitatea vieții locuitorilor și speranța de viață.

Abstract: *Modernizing Romania during the reign of Carol I involved, among other things, efforts to organize and regulate health. The concern for increasing the population, implicitly the workforce, by preventing endemics and epidemics prompted the legislature, helped by renowned doctors, to formulate an impressive number of laws and regulations (general, local). The timeframe is highlighted by the two major health laws of modern Romania, the Health Law of 1874 (with amendments from 1877, 1881, 1885, 1893 and 1898) and the "Cantacuzino Law" from 1910. The numerous changes brought to the law and*

1. Muzeul Municipiului București, email: rusu_alexandra_andreea@gmail.com

regulations were determined by the advances registered in medical sciences, developments that prompted a continuous updating of Romania's modernization project.

The research aims to highlight the contrasts, the mismatches between the law and Romania's daily reality during the reign of Carol I, using the public hygiene of Bucharest as a case study. Confronting health legislation with everyday facts, some doctors considered it only a "black letter on white paper". Others, such as Dr. Iacob Felix, understood its purpose as a "prescription for a future reality". Substantial results were noticed after 1900.

Also, we notice how a solid legislative basis, the determination of some actors (doctors, politicians) and dwellers help eradicate or establish public hygiene practices, gradually isolating the sight of waste and misery outside the city, and increasing the quality and life expectancy.

Introducere

Opera de modernizare a României din timpul domniei Regelui Carol I a presupus, printre altele, eforturi de organizare și de reglementare în materie sanitară, căci „*pe organizarea cu pricepere a serviciului sanitar repausă toate celelalte interese ale populațiunii*" (*Dezbaterile Senatului*, 1893, p. 656). Preocuparea pentru creșterea numărului populației, implicit a forței de muncă („*factori productivi*", Bordea, 1924, p. 18), prin prevenirea endemiilor și epidemiilor a îndemnat organele legiuitoare, secondate de medici renumiți, să formuleze un număr impresionant de legi și regulamente (generale, locale). Intervalul este marcat de cele două legi sanitare majore ale României moderne, Legea sanitară din anul 1874 (cu modificările din anii 1877, 1881, 1885, 1893 și 1898), considerată de George Banu drept „*o primă și serioasă tentativă*" de reglementare în domeniul sănătății locuitorilor din România, și „*Legea Cantacuzino*" din anul 1910 (cu modificările din anii 1911 și 1913). Numeroasele modificări aduse articolelor de lege și regulamentelor au fost determinate de progresele înregistrate de științele medicale, dezvoltări care suscitau o continuă actualizare a proiectului României moderne.

Igiena publică urbană din timpul domniei Regelui Carol I se reliefează prin contraste. Cu cât ne îndepărtăm de arterele importante ale marilor orașe, gradul de aplicare a legislației scade, aceeași polarizare putând fi remarcată în raportul urban-rural. Deși arsenalul serviciului sanitar pare să fi fost pus în mișcare, aplicarea normelor se realiza „*parțial și defectuos*" (Bărbulescu, 2009, p. 40), „*din lipsa experienței, a resurselor materiale și umane sau din cauza unor nepotriviri între litera legii și realitatea propriu-zisă a spațiului românesc*" (Vasile, 2010, p. 181).

În *Raportul general despre Igiena Publică și despre Serviciul Sanitar ale Regatului României pe anul 1892*, doctorul Felix identifica următoarele cauze ale insalubrității orașelor țării: suprafața mare, „*lipsa de venituri în raport cu sacrificiul necesar pentru asanarea lor radicală, lipsa de activitate a unora dintre consiliile de igienă publică, lipsa de cunoscință a unora dintre funcționarii tehnici însărcinați cu proiectarea lucrărilor de asanare, și în fine lipsa de energie, de stăruință, a multora dintre primarii acelor orașe*"

(Felix, 1893, p. 92). Un alt impediment în ameliorarea condițiilor de trai îl constituia diversitatea problemelor cu care se confruntau autoritățile, de la cele care priveau industria alimentară, calitatea apei, tăierea animalelor sau producția, până la depozitarea și distribuirea în condiții igienico-sanitare a produselor alimentare și alcoolice. Rezultate mai consistente se vor observa abia după anul 1900.

Igiena publică a capitalei și sănătatea populației

Cu toate că medicina înregistra progrese semnificative, iar nivelul de încredere în doctori urma o direcție ascendentă, Capitala Vechiului Regat se afla constant sub amenințarea diferitelor maladii, frica de boală marcând viața de zi cu zi a oamenilor. Numărul mic de spitale și lipsa unui sistem de educație specializat cântăreau greu asupra destinelor oamenilor, fie că trăiau la periferie sau în centrul Capitalei. Cele mai frecvente boli ale bucureștenilor erau tuberculoza, pneumonia și bronșita, debilitatea congenitală și cea senilă, gastro-enterita, bolile inimii, nefritele, congestiile și hemoragiile craniene, cancerele și, nu în ultimul caz, bolile contagioase, încă destul de frecvente: difteria, scarlatina, febra-tifoidă sau holera.

Din statisticile prezentate de V. Bianu în lucrarea *Igiena orașului Bucuresci* (1881), aflăm că la un an după încheierea Războiului de Independență situația în Capitală se prezenta astfel: din totalul celor 7.120 de decese, 3.915 erau bărbați și 3.205 femei. Bărbații mureau în număr mai mare decât femeile, în rândul celor celibatari și căsătoriți, raportul inversându-se în cazul văduvilor. Considerând vârsta, cel mai mare număr de decese se înregistra la copiii între 1-5 ani, apoi la cei între 0-3 luni și între 6 luni-1 an. Din cei 5.962 de copii născuți în anul 1879 în București, 1.654 (27,7%) au murit înainte de a împlini un an, iar 3.488 (58,4%) au murit până să împlinească 5 ani, ajungând la pragul de 10 ani doar 13,9%. Situația pare a se îmbunătăți ușor către finalul secolului, în anul 1896 decedând doar 3.115 de copii, cu vârste de până la 15 ani. De această stare se făceau responsabili mai ales părinții care nu cunoșteau normele elementare de igienă și alimentație, adaptate vârstei copiilor. Ignoranței i se alătura sărăcia care obliga familiile să locuiască înghesuite în locuințe mizere, fără aerisire adecvată și lumină, precum și precaritatea măsurilor sanitare.

În București, apariția multor boli era determinată de starea igienică a caselor care dovedea adesea o „*culpabilă nesimțire din partea proprietarilor*” (Pârvulescu, 2017, p. 172), de inexistența sau proasta administrare a salubrității publice, frecventa contaminare a apelor, solului și a aerului. Privatele nezidite din fiecare curte ajungeau să infecteze frecvent puțul aflat doar la câțiva metri distanță. Chiar și după introducerea canalizării și a apei curente, situația nu se îmbunătățește semnificativ căci: „*Toate murdăriile se varsă în Dâmbovița, din care beau apă locuitorii din parte de jos* (...). *Cu apa infectată a acestui râu se udă zarzavaturile. Se recomandă precupeților să spele legumele, dar ei, și dacă le spală, se servesc tot de apa din Dâmbovița, așa încât totul se învârte într-un cerc vițios și periculos*” (Pârvulescu, 2017, pp. 172-173).

Febra tifoidă, holera, tifosul exantematic și dizenteria se situau în topul bolilor cauzate de lipsa igienei urbane, contaminarea solului și a apei cu dejecții organice, mai ales în periferiile aglomerate.

Și în ceea ce privește tuberculoza, răspândirea ei cu repeziciune în rândul populației era pusă pe seama stării insalubre a majorității locuințelor. Din rapoartele și statisticile întocmite de medicii perioadei aflăm că, între anii 1894 și 1898, tuberculoza provocase 13,7% din decesele din București (Proca, 1902, p. 16). Într-un studiu publicat în anul 1902, G. Proca, membru al Consiliului de Igienă și șef al Departamentului de Bacteriologie al Laboratorului Comunal, susținea că bolnavii contractaseră boala fie la locul de muncă, fie în casa în care locuiau (Proca, 1902, p. 16). În rapoartele sale, medicul Mina Minovici descrie locuințele nesănătoase, cu încăperi mici, cu tavane joase, cu pardoseli murdare, slab ventilate, aflate pe străzi nepavate și în vecinătatea unor „*maidane infecte*". Aceste locuințe nu erau alimentate cu apă, nu aveau canalizare, nici lumină, fiind adevărate focare ale bolilor, dacă luăm în considerare și starea de mizerie în care trăiau locatarii (Minovici, 1909, p. 4). Fr. Damé (*Bucarest en 1906*) evidențiază importanța lucrărilor de canalizare a Dâmboviței și de introducere a apei de la Bâcu-Arcuda și Bragadiru. În urma efectuării acestor lucrări, mortalitatea scade de la 16,75% la 10.000 de locuitori la 0,57% la 10.000 de locuitori (Damé, 1907, p. 312).

Printre celelalte cauze ale răspândirii tuberculozei se numărau „*străzile murdare, necanalizate, iar la fabrică și atelier aglomerația prea mare, praful, aerul viciat, de altă parte, numărul prea mare al orelor de muncă, modicitatea salariilor, scumpetea traiului, hrana insuficientă*" (Arbore, 1908, pp. 170-171).

În timpul Primului Război Mondial, această maladie încă făcea victime în București, așa cum reiese dintr-un articol al doctorului Banu, medic la *Spitalul Filaret*. Din cercetarea axată pe starea populației muncitoare aflăm că din cei 54.447 de lucrători, 8,17% erau bolnavi de tuberculoză (aproximativ 2.000 de persoane). Tipografii și brutarii erau cel mai afectați de această boală, în timp ce sculptorii, muncitorii din artele grafice, mecanicii și metalurgiștii înregistrau rate mai mari de mortalitate (Banu, 1920, p. 6).

Igiena publică urbană în legislația sanitară

Primele intervenții ale medicilor pentru a încerca limitarea răspândirii maladiilor pot fi datate dinainte de apariția statului modern, însă abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea aceste inițiative s-au închegat în politici publice. Rând pe rând, chestiuni precum prevenirea și combaterea bolilor epidemice, mortalitatea infantilă, igiena publică și cea industrială fac subiectul unor numeroase rapoarte elaborate de specialiști. În ceea ce privește proiectarea și punerea în aplicare a reformei sanitare, o contribuție majoră a avut-o medicul Iacob Felix. Acesta considera că: „*Un oraș nu poate fi salubru, dacă nu este alimentat cu apă bună în abondență și dacă nu este tot de o dată canalisat; curățenia caselor, latrinelor, curților, stradelor cere, ca să se pună la dispoziția locuitorilor și a administrației urbane cantități suficiente de apă curată și ca apa necurată, precum și prisosul celei curate,*

să se scurgă repede din curțile și din strade, să nu se infiltre în solul curților și stradelor, să nu întreție umezeala, să nu stagneze pe suprafață și în stratele superficiale ale solului" (Felix, 1983, pp. 95-96).

Doctorul insistă asupra importanței realizării unui „*program întreg care să cuprindă toată seria de lucrări legate între ele, ce trebuie să se execute succesiv în mai mulți ani pentru îndreptarea nesalubrității*". De asemenea, implementarea prevederilor legislației prin poliția sanitară urmărea „*apărarea maselor populațiunii în contra influențelor care produc morți și pe care medicina, de multe ori, nu-i poate vindeca*" (Felix, 1870, p. 5). Poliția sanitară mai avea datoria să împiedice construirea caselor care nu corespund cu cererile igienei și să intervină ca locuințele nesănătoase să se facă mai salubre.

Igiena și salubritatea publică formau un capitol important din legislația sanitară: „*poliția sanitară a alimentelor și băuturilor, a locuințelor, a industriilor, prevenirea bolilor infecțioase și poliția veterinară*" (*Monitorul Oficial*, 1874, nr. 131, 16 iunie, pp. 835-837). În principalele orașe din țară operau consilii de igienă și de salubritate publică, subordonate Direcțiunii generale sanitare a Ministerului de Interne. Bucureștiul avea un Consiliu de igienă și salubritate publică special, prezidat de primar, iar, în lipsa lui, de medicul-șef al Capitalei, „*compus din toți medicii de circumscripție, veterinarii și chimiștii orașului, din medicul-șef al garnizoanei, din doi medici primari de spitale, din un membru al consiliului comunal, inginerul-șef al orașului, arhitectul-șef al orașului și un farmacist diriginte*" (B.D.G.S.S., nr. 19, 1 octombrie 1893, anul V, pp. 317-320; nr. 20, 15 octombrie 1893, anul V, pp. 333-341, art. 4). Acestora li se adaugă profesorii sau agregații de igienă ai Facultății de medicină. Consiliul „*priveghea sănătatea publică*" (M.O., 1874, nr. 131, 16 iunie, pp. 835-837, art. 51), comerțul cu alimente și băuturi, „*exercițiul medicinei și al farmaciei*" (M.O., 1874, nr. 131, 16 iunie, pp. 835-837, art. 51) și propunea măsurile necesare pentru îmbunătățirea condițiilor igienice din urbe.

În *Raportul general despre Igiena Publică și despre Serviciul Sanitar ale Regatului României pe anul 1893*, doctorul Iacob Felix insistă că localitățile „*au trebuință de apă și pentru serviciile municipale, pentru îngrijirea terenului public, pentru spălarea rigolelor, pentru stropirea stradelor, pentru udarea plantațiunilor, pentru stingerea incendiilor, și acolo unde există canale, pentru spălarea lor*" și dă Capitala drept exemplu negativ de implementare a regulamentului de construcții care cerea ca „*toate curțile să fie pavate, ca în stradele canalizate toate curțile să fie canalizate*" (Felix, 1894, p. 133). Deși trecuse mai bine de o decadă de la publicarea regulamentului, multe proprietăți nu aveau sistem de canalizare și de alimentare cu apă. Deoarece Capitala dădea tonul, doctorul propunea „*ca să se grăbească deocamdată în Capitală canalizarea tuturor stradelor rămase necanalizate, terminarea ramificărilor particulare ale canalelor, introducerea de apă în toate curțile și înlocuirea latrinelor și hasnalelor existente prin water-closete care dau direct în canale. Totodată, trebuie însă, să se înlăture defectele de construcțiune cari compromit sistemul de totul la canal, din cauza înghețărei apei în țevi și în rezervoarele latrinelor*" (Felix, 1894, p. 134). Pe lângă faptul că sistemul de canalizare era incomplet (150 km. de conducte la

începutul secolului XX), acesta avea de suferit din cauza ploilor abundente, care provocau stricăciuni pe unele ramuri, în special la conducte aflate mai adânc în pământ, așadar, greu de localizat. „*Părțile mai ridicate ale Capitalei precum și etajele superioare ale locuințelor suferă din cauza lipsei de apă deși pompele și rezervoarele de la Cotroceni trimit în oraș până la 60.000 metri cubi pe zi* (...) *semn că unele conducte subterane s-au stricat și lasă să se piardă dimprejur o cantitate mare de apă*" (Proca, 1902, p. 36). Proiectul de introducere a contoarelor de apă pentru toți abonații primăriei și vânzarea apei la metru cub nu putea fi implementat fără rezolvarea aceastor neajunsuri.

Pentru a frâna evoluția epidemiilor, la începutul secolului XX, Consiliul de igienă al Capitalei își mobilizează personalul în vederea inspectării localurilor publice (birturi, cârciumi, hanuri, băi publice, ateliere etc.), piețelor publice și chiar a 250 de locuințe private, dispunând evacuarea și, în cazuri extreme, demolarea clădirilor, conform dispozițiilor legii: „În toate orașele unde consiliile de igienă vor crede de cuviință, se vor înființa comisiuni speciale, care vor vizita locuințele, vor constata neajunsurile lor igienice și vor propune mijloacele pentru îndreptarea acelor neajunsuri" (M.O., 1874, nr. 131, 16 iunie, pp. 835-837, art. 121). Fr. Damé (*Bucharest en 1906*) laudă progresele făcute de serviciul de sănătate al orașului, pe care îl consideră „*perfect organizat, plasat sub conducerea unui medic detașat de un efectiv de 17 medici, 4 chimiști, 11 medici veterinari, 1 bacteriolog, 10 moașe, 1 farmacist, 10 vaccinatori, 13 chirurgi asistenți, 3 comisari sanitari, 3 revizori și un extern. Bugetul serviciului medical prezintă 327.348 de frs. de salarii și 328.313 frs. a materialelor sau a costurilor*" (Damé, 1907, p. 314).

Primarii puteau dispune „*repararea sau construirea, în contul proprietarului, de latrine, canale de scurgere, de pavaje în curte și alte lucrări necesare în interesul igienei*" (M.O., 1910, nr. 211, 20 decembrie 1910, pp. 8505-8538, art. 70). De asemenea, puteau ordona închiderea hanurilor, hotelurilor și a altor localuri „*care prin starea lor amenință să compromită sănătatea celor pe care îi adăpostesc ori a vecinilor*" (M.O., 1910, nr. 211, 20 decembrie 1910, pp. 8505-8538, art. 70).

Regulamentele pentru ameliorarea salubrității publice cereau „*lucrări de însănătoșire*", precum asanarea localităților și „înlăturarea cauzelor stagnațiunii apelor" (B.D.G.S.S., nr. 19, 1 octombrie 1894, anul VI, pp. 289-291; vezi și M.O., 1894, nr. 131, 16 septembrie, pp. 4537-4538, art. 1-2) cauzatoare de boli (ex. paludism). Administrațiile locale erau obligate să faciliteze accesul populației la „*apă bună și îndestulătoare*" și să asigure mijloacele necesare „*de îndepărtare din raza localității, prin canalizare sau alt sistem igienic, a rămășițelor putrefiabile solide și lichide rezultând din economia umană și animală*" (M.O., 1910, nr. 211, 20 decembrie 1910, pp. 8505-8538, art. 67).

În București, de îndepărtarea gunoiului se ocupa Primăria, trimițând zilnic către abonați cele 63 de mașini care duceau resturile la depozitul din Tunari și, de acolo, cu ajutorul a 30 de autoutilitare, la groapa de gunoi situată lângă fabrica de cărămidă a lui Maximilien Tonollo. „*Transportul gunoiului are loc noaptea, când traficul tramvaiului este suspendat. O parte din gunoaie se ard la crematoriu* (crematoriul Tunari și cel din Negru-

Vodă), *spre cimitirele Bellu și Sfânta Vineri. Latrinele se golesc cu pompe sau cu butoaie; acest ultim sistem tinde tot mai mult sa dispară, iar materiile fecale sunt aruncate în Dâmbovița, în aval, la mica distanță de oraș*" (Damé, 1907, p. 312). G. Proca, membru în Consiliul de igienă al Capitalei, propune mai multe sisteme igienice de îndepărtare a excrementelor în funcție de condițiile în care se află locuințele din diferitele părți ale Capitalei: pentru locuințele mici și puțin populate-sistemul vaselor mobile, pentru locuințele mari care dispun de canalizare – sistemul „*totul la canal*", iar pentru populația săracă și locuințele lor – haznale impermeabile din vase metale fixe. Pentru uz public, Capitala mai dispunea de 50 de vespasiene, 10 latrine și 5 cabane de necesitate.

Medicul Gheorghe Marinescu, în *Discursul de recepție* în Academia Română (1906), deplânge faptul că „în apropiere de centrul Bucureștiului se află gropile lui Aristide, Mincu și Uatu (...) *care constituie adevărate focare de infecție, de unde au plecat diferite epidemii asociate* (...)" și care într-o țară civilizată n-ar putea exista (Buda, 2013, p. 394).

Vara, udarea străzilor se facea de două ori pe zi cu ajutorul a 33 de butoaie de udare. Pentru aceste servicii, inclusiv măturarea străzilor, primăria avea în subordine „*380 de măturători, 15 măturători mecanici, 120 de sănii de zăpadă, 150 de basculante de mână și 200 de cocheri*", servicii în valoare de 180.000 de franci pe an (Damé, 1907, p. 312).

Deoarece nu beneficiau de rețea de canalizare completă, străzi pavate, toalete publice, iar deșeurile menajere continuau să se acumuleze în curțile oamenilor și pe străzi, anumite zone ale Capitalei (Vitan, Grozăvești, Grant, Măgurele, Cărămidari sau Afumați), rămân adevărate focare de infecție. Aceste neajunsuri ale locuirii, mai ales la periferia orașului, sunt surprinse de jurnaliștii primului deceniu al secolului al XX-lea. De exemplu, Nicolae Baboeanu sublinia atât lipsa infrastructurii urbane, cât și sărăcia caselor în care intrase în timpul unei vizite în cartierele Tei și Floreasca, „*această Veneție a Bucureștilor, în care copii, bărbați, femei, câini și* (...) *alte animale circulă pe timpul ploilor și al dezghețurilor în luntri improvizate ad-hoc*" (Baboeanu, 1910, pp. 9-11). În zona Filantropia-Grivița intră într-un bordei, „*cu o ferestruie oeil-de-boeuf, spartă și lipită cu hârtie*", cu două încăperi: un „*dormitor*" pardosit „*cu lut galben, tapetat cu delicate pânze de păianjen și funingine, înzestrat cu o vatră-cuptor*" (Baboeanu, 1910, pp. 9-11). Începând cu mandatul lui Vintilă Brătianu ca primar al Bucureștiului (1907-1908) se implementează un set complex de măsuri în domeniul sanitar, care a început cu propunerea unui nou regulament privind alinierea străzilor și regimul de construire, propunerea de a construi latrine standardizate și ieftine și o organizare complicată a medicilor în fiecare sector. Aproape fiecare număr al *Monitorului Comunal* din primăvara anului 1908 prezintă seturi de măsuri sanitare (M.C., 13 ianuarie 1908, 3 februarie 1908, 1 iunie 1908).

Igiena industrială

Igiena industrială ocupa un loc însemnat în legislația sanitară, consecință a diversificării așa-numitelor „*industrii insalubre*" (M.O., 1874, nr. 131, 16 iunie, pp. 835-837, art. 107), majoritatea aflate în perimetrul orașelor. Statisticile arată că „în 1893 erau în

București 115 întreprinderi industriale, dintre care 102, cu 7.128 de lucrători, beneficiau de legea încurajării industriei naționale (1887-inițiativa prim-ministrului liberal Ion Brătianu); în 1902 numărul întreprinderilor bucureștene crescuse la 178" (Giurescu, 1966, p. 167). În anul 1899, dintr-o populație totală de 282.071 de locuitori, 24.843 lucrau în industrie și comerț, în timp ce, în 1904, numărul crescuse la 27.255 de lucrători și la 3.477 de ucenici. În comparație cu populația totală de 290.740 de locuitori, aceste două grupuri reprezentau împreună puțin peste 10% (Giurescu, 1966, p. 167).

Încă din anul 1867 apare un *Regulament pentru industriile insalubre* (M. O., nr. 12, anul VI, 30 iunie 1867). Problema a continuat să preocupe factorii decizionali în anii următori, astfel încât găsim o nouă reglementare în anul 1875 (*Regulamentul industriilor insalubre*, publicat în M.O., nr. 156/1875).

Se calificau drept industrii insalubre cele „*al căror exercițiu viciază aerul, infectează apele curgătoare sau puțurile, sau vatămă într-un alt mod sănătatea locuitorilor din vecinătatea stabilimentelor, a înșiși lucrătorilor sau a vitelor*" (M.O., 1875, nr. 156, 18 iulie, pp. 3517-3522, art. 1). Categoriile (I-IV) descriau gradul de periculozitate și o varietate surprinzătoare, de la cofetării sau atelierele meșterilor, până la distilerii de petrol, depozite de dinamită ș.a. Totodată, categoria dicta amplasarea față de centru, industriile din ultima categorie situându-se la minim un km în afara limitelor orașului. Majoritatea fabricilor nu puteau fi instalate „*lângă apele curgătoare, în susul orașelor*" (M.O., 1875, nr. 156, 18 iulie, pp. 3517-3522, art. 17), altele nu puteau funcționa fără să aibă „*coșuri înalte pentru scoaterea fumului*" (M.O., 1875, nr. 156, 18 iulie, pp. 3517-3522, art. 20), iar în toate stabilimentele se impunea o „*curățenie scrupuloasă*" (M.O., 1875, nr. 156, 18 iulie, pp. 3517-3522, art. 43): spălarea periodică a pardoselii, a pereților interiori ai fabricii și pavajului curții sau „*scoaterea gunoiului zilnic în câmp*" (M.O., 1875, nr. 156, 18 iulie, pp. 3517-3522, art. 17). Măsurile trasate vizau în primul rând preîntâmpinarea incendiilor, apoi asigurarea sănătății populației prin limitarea „*infecției atmosferei*", „*scurgerii apelor necurate din fabrici*" (M.O., 1875, nr. 156, 18 iulie, pp. 3517-3522, art. 27) și infiltrarea lor în sol, ceea ce astăzi numim generic *poluare*. Administrația sanitară supraveghea în special „*urâțenia apei puțurilor, pâraielor și râurilor din vecinătatea stabilimentelor, mai ales a celor din vecinătatea fabricilor de spirt, petrol distilat, clei, hârtie, tapete, zahăr, scrobeală, săpun, piei tăbăcite, chimicale, substanțe toxice, vopsele, vopsitorii, abatoare și pescării*" (B.D.G.S.S., nr. 1, 1 ianuarie 1895, anul VII, pp. 1-7; nr. 2, 15 ianuarie 1895, anul VII, pp. 24-30; nr. 3, 1 februarie 1895, anul VII, pp. 37-44; nr. 4, 15 februarie 1895, anul VII, pp. 56-60; nr. 5, 1 martie 1895, anul VII, pp. 71-76, art. 22). Regulamentele interzic scurgerea în apele curgătoare a „*lăturilor toxice și altor lichide toxice*" (M.O., 1875, nr. 156, 18 iulie, pp. 3517-3522), abatere pentru care amenzile ajungeau până la 500 de lei. La a treia abatere se dispunea închiderea stabilimentului.

Prin legea sanitară din anul 1910 este înființat *Consiliul mixt de igienă industrială* (art. 7), compus dintr-un membru delegat al consiliului sanitar superior, un chimist numit prin decret regal, doi reprezentanți ai Ministerului de Industrie și Comerț, care

pot fi ori arhitecți ori ingineri. Consiliul e convocat și prezidat de directorul general al serviciului sanitar; el rezolvă apelurile și dă avizele specificate în legea și regulamentele sanitare (M.O., 1910, nr. 211, 20 decembrie 1910).

Protecția lucrătorilor împotriva intoxicațiilor cu substanțe periculoase (plumb, fosfor, arsenic, mercur) se făcea „*după putință*" (B.D.G.S.S., nr. 23, 1 decembrie 1891, anul III, pp. 337-347; nr. 24, 15 decembrie 1891, anul III, pp. 353-368), în cazuri fericite respectând litera legii prin „*instalarea de ventilatoare pentru a înlătura materiile vătămătoare sănătății*" (M.O., 1875, nr. 156, 18 iulie, pp. 3517-3522) sau prin utilizarea măștilor. În *Raportul general despre Igiena Publică și despre Serviciul Sanitar ale Regatului României pe anul 1892*, dr. Iacob Felix individualiza drept cea mai frecventă intoxicație profesională prezentă în România pe cea saturnină (cu plumb). Astfel, tipografiile intră în atenția *Direcției Sanitare* care, prin administrațiile locale, dorea implementarea unor măsuri preventive pentru protejarea lucrătorilor: „*povețe populare, instalațiunea vaselor necesare cu apă și cu ștergare pentru spălarea mâinilor, oprirea de a se mânca și de a se bea apă în ateliere*" (Felix, 1893, p. 101). Doctorul Felix mai observă faptul că în unele așezăminte industriale copiii „*sunt întrebuințați la niște lucrări grele, care nu corespund cu etatea și cu forțele lor, pe alocurea ucenicii sunt rău adăpostiți și rău hrăniți*". Pentru reprimarea acestor neregularități, prefecții și primarii de orașe erau însărcinați cu supravegherea traiului și a muncii copiilor întrebuințați în industrie (Felix, 1893, p. 101).

Legea sanitară prevedea ca fiecare așezământ industrial cu minim 25 de lucrători să dispună de un medic, angajat de patron sau firmă în înțelegere cu comitetul casei de ajutor, care „*va raporta direcțiunii sanitare, prin medicul sanitar local, tabloul consultațiilor, numărul, felul și pricina accidentelor, proveniența și felul intoxicațiilor și bolilor infecțioase, observațiile și deziderantele de natură igienică și sanitară*" (M.O., 1910, nr. 211, 20 decembrie 1910). De asemenea, în funcție de numărul angajaților și distanța de cel mai apropiat spital, aceste așezăminte trebuiau prevăzute cu dispensare de consultații sau chiar infirmerii.

Reforma locuirii în București la începutul secolului XX

În primele decenii ale secolului trecut, procesul de implementare a legislației sanitare s-a confruntat cu realitatea „*terenului*", mai ales cu creșterea populației și polarizarea societății. În București, această polarizare se observă pe harta urbei, insula de lux formată de artele principale fiind înconjurată de o periferie marcată de boală și sărăcie. În plus, industrializarea Capitalei atrage o populație numeroasă din comunele din apropierea orașului care servește fabricilor și atelierelor nou înființate, sporind numărul celor care locuiau la periferie în condiții insalubre. Nevoite să se descurce cu salarii la limita sărăciei, primele generații de lucrători industriali se loveau de incapacitatea elitei politice și administrative de a interveni rapid pentru ameliorarea acestor condiții (Lupu, 1906, p. 3).

Din statisticile perioadei aflăm că puțin peste 10% din populația Capitalei lucra în industrie și comerț. Însă, considerând familiile, procentul locuitorilor dependenți de industrie se ridica la 20%. În pragul Primului Război Mondial, 18% din populația Capitalei

ocupa locuințe cu spațiu insuficient, majoritatea fără alimentare cu apă, canalizare, uneori chiar fără latrine. Cât privește resursele de apă, din cele 32.680 de clădiri, doar 15.104 erau dotate cu conducte de apă, iar pentru mai mult de 16.930 de unități, ocupanții trebuiau să o transporte de la fântâni sau cișmele. În ceea ce privește numărul de latrine, din cele 80.570 de menaje, numai 26.430 (33%) aveau latrine separate, în timp ce 52.690 (66%) aveau latrine comune și 968 nu aveau deloc (Colescu, 1920, p. 17 și 31). Supraaglomerarea și condițiile precare de locuire, responsabile pentru răspândirea bolilor precum tuberculoza, impuneau formularea unor soluții pe termen lung. Dacă pentru protejarea populației de efectele negative ale industriei s-au trasat regulamente care direcționau fabricile mari spre marginea orașului, în ceea ce privește locuirea, municipalitatea acționa doar în sensul extinderii sistemului de canalizare, implementării sistemului de eliminare a gunoiului și a demolării caselor care nu întruneau standardele igienice.

Medicii Capitalei au fost primii care au insistat asupra construirii de locuințe noi pentru populația săracă și pentru clasa muncitoare, drept soluție, atât pentru „*chestiunea locuințelor*", cât și pentru stingerea focarelor de tuberculoză. Singura fabrică din București care a construit locuințe standardizate pentru proprii muncitori la final de secol XIX a fost *Fabrica de Uleiuri Vegetale Phenix* (1897).

În timpul mandatului primarului Vintilă Brătianu, recunoscut printre altele pentru implementarea unor măsuri complexe în domeniul sanitar, a fost înființată *Casa Comunală* (1908) pentru „*construirea de case ieftine și igienice pentru populațiunea săracă*". Acestea urmau să fie prevăzute „*cu două camere, bucătărie, o magazie, pivniță și o latrină igienică, precum și o curte care se va putea întrebuința pentru flori și chiar legume*". Primele 28 de locuințe construite din fondurile municipiului, după planurile-tip ale arhitectului Ernest Doneaud, au fost inaugurate în octombrie 1909, pe strada Lânăriei. Anul următor, noul cadru legislativ, a permis Consiliului Comunal înființarea *Societății Comunale pentru Locuințe Ieftine din București*, care își propunea îmbunătățirea condițiilor de locuire ale muncitorilor bucureșteni, „*de a da putință fiecărui locuitor român al capitalei, de preferință muncitorilor cu brațele, meseriașilor și funcționarilor publici sau privați, de a deveni proprietarul unei locuințe individuale, solidă, sănătoasă, destul de încăpătoare și în același timp ieftină, având și o grădiniță, al cărei cost total să fie plătit în mod cât mai lesnicios*".

Activitatea reformatoare a *Societății Comunale pentru Locuințe Ieftine din București* a fost recompusă de istoricul Andrei Răzvan Voinea în volumul *Idealul locuirii bucureștene: familia cu casă și grădină. Parcelările Societății Comunale pentru Locuințe Ieftine-București* (*1908-1948*) (2018). Din studiul exhaustiv, aflăm că în cele patru decenii de activitate societatea a construit aproximativ 4.000 de locuințe în 25 de cartire (denumite parcelări sau lotizări) care adăposteau 16.000 de locuitori. Inițiativa a fost parțial inspirată de mișcarea „*orașului-grădină*" manifestată în Europa Occidentală și Statele Unite Ale Americii la începutul secolului XX, cu rădăcini în ideile socialiste și utopice ale veacului anterior.

Mişcarea promova dezvoltarea de comunităţi satelit în jurul unui oraş central, separate de acesta prin centuri verzi. „*Orașul-grădină*” îngloba beneficiile mediului rural, dar și ale celui urban, evitând dezavantajele ambelor și integra elemente precum: locuința unifamilială prevăzută cu grădină sau curte, planificarea atentă a terenului și dotarea noilor proiecte cu facilități moderne.

Denumirea de „*oraș-grădină*” apare în discursul politicienilor români abia în perioada interbelică, însă câțiva arhitecți și ingineri au popularizat conceptul în revistele de specialitate (de exemplu în *Buletinul Societății Politehnice* și *Natura*) înainte de Primul Război Mondial. În articolul *Cum doresc să-mi văd Orașul* (*Natura*, 1912), inginerul Cincinat Sfințescu înainta soluția sistematizării orașelor românești conform principiilor mișcării „*orașului-grădină*”, „*curentul cel mai sănătos, mai natural, și în al cărui sistem, ușor ar putea intra cele mai multe orașe ale noastre*”, „*păstrându-li-se caracterul lor, corespunzător regiunii din care fac parte*” (munte, deal, șes). În problema locuințelor se pronunță, asemeni reformatorilor din Anglia și America, pentru „*răspândirea locuințelor de o singură familie*” și se opune „*cazarmelor de locuit*” (blocuri), mai ales din considerente igienice și economice. În opinia sa, în „*cazărmile de locuit*” se răspândesc mai ușor epidemiile, conflictele dintre familii, „*se strică morala, se pierd dragostea de vatră și respectul pentru ordine și lucrul altuia, se desparte omul prea mult de natură*”. Pe urmele lui Ebenezer Howard, fondatorul mișcării, inginerul român considera orașul-grădină „*un oraș de sine stătător, cu industria, agricultura, comerțul și chiar reședința lui proprie, și proiectat ca atare. Un oraș-grădină trebuie să aibă destul teren, ca să se poată prevedea case cu grădinile lor pentru cel puțin 30.000 de locuitori, precum și o centură largă de câmp pentru agricultură* (*centură agricolă*)”. „*Suburbia-grădină*” și „*satul-grădină*” erau soluții complementare care puteau fi integrate proiectelor de extensie a orașelor sau pentru fabricile industriașilor. În viziunea lui Cincinat Sfințescu, pentru ca Bucureștiul să facă trecerea spre „*orașul-grădină*”, municipalitatea trebuia „*să cumpere o curea de pământ de jur*-împrejurul orașului, care cu timpul să se transforme într-un cordon de verdeață”. Dincolo de aceste cordoane se puteau dezvolta „*orașele-grădini*”, compuse din locuințe pentru o singură familie „*bine aerisite, liniștite, curate, călduroase iarna și răcoroase vara*”, „*cu odăi dispuse după nevoile familiei și traiul ei*” și prevăzute cu utilități. Arhitectura casei trebuia să urmeze liniile unui „*stil național simplificat*”, iar costul locuinței „*să fie în raport cu venitul plătitorului*”. Principiile se extind și la ansamblul orașului care se dorea a fi „*igienic, bine împărțit, cuprinzător în prezent și viitor, frumos, iar cetățenii să nu fie nevoiți pentru aceasta să plătească dări din greu*”.

Cu toate că parcelările *Societății Comunale pentru Locuințe Ieftine* din primele decenii ale secolului XX au avut rezultate pozitive în privința urbanismului și arhitecturii, contribuind la estetica și igiena orașului, scopul lor social a fost atins doar într-o mică măsură, deoarece distribuirea locuințelor s-a îndreptat către membrii clasei de mijloc, mai puțin către populația vulnerabilă sau muncitorimea de la periferie.

Concluzie

Cercetarea prezentă analizează condițiile igienice din Capitală din perioada domniei lui Carol I, identificând dificultățile recurente în gestionarea igienei publice. De asemenea, remarcă proiectele de succes dezvoltate de anumite administrații sau mecanismele care au transformat mentalitatea locuitorilor. Observăm cum, o solidă bază legislativă, determinarea unor actanți (medici, oameni politici), concursul locuitorilor la eradicarea sau instituirea unor practici de igienă publică, au izolat treptat spectacolul mizeriei în afara limitelor orașului, în spații dedicate. Prin buna organizare sanitară, cu aplicarea largă a principiilor de igienă, se urmărea consolidarea sănătății populației, sporirea natalității și *„a avutului național*" (Bordea, 1924, p. 18), printr-o forță de muncă aptă.

Alăturând legislația sanitară realității cotidiene, unii medici ai vremii o vor considera doar o *„slovă neagră pe hârtie albă*" (Rigani, 1905, p. 102). Alții, precum doctorul Iacob Felix îi vor înțelege menirea, drept *„grilă de lectură a unei realități viitoare*" (Bărbulescu, 2009, p. 43): „(...) *va veni în curând timpul când se va face Igiena mai bună decât astăzi, când Miniștrii, Prefecții, Primarii își vor da seama de răspunderea ce au, nu față cu un partid politic, ci față cu întreaga țară. Sperăm ca în noul secol, toate administrațiunile, toți funcționarii publici vor respecta legile mai strict decât în secolul trecut, că prin înălțarea nivelului moral și economic, se va înălța și nivelul igienic* (...), *că prin împlinirea conștiincioasă a datoriilor* (...) *vom învinge obstacolele care se opun prosperității națiunii și vom înlătura pericolele care amenință sănătatea publică*" (Felix, 2 februarie 1902).

BIBLIOGRAFIE/BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

Dezbaterile Senatului, 7 aprilie 1893, Sesiunea ordinară prelungită 1892-1893, ședința de la 5 aprilie 1893. *Direcțiunea Generală a Statisticii*, Statistica clădirilor și a locuințelor din România, întocmită pe baza Recensământului General al Populației din 19 decembrie 1912, cu o introducere analitică de Dr. L. Colescu, Directorul General al Statisticii, București, Cartea Românească.

Monitorul Comunal, *Deciziune*, nr. 2/13 ianuarie 1908.

Monitorul Comunal, *Circulare pentru domnii delegați de suburbii*, nr. 5/3 februarie 1908.

Monitorul Comunal, *Instituirea unei comisii permanente de salubritate care va funcționa pentru fiecare culoare a Capitalei*, nr. 22/1 iunie 1908.

Monitorul Oficial, 1874, nr. 131, 16 iunie, pp. 835-837.

Monitorul Oficial, 1875, nr. 156, 18 iulie, pp. 3517-3522.

Monitorul Oficial, 1894, nr. 131, 16 septembrie, pp. 4537-4538.

Monitorul Oficial, 1894, nr. 138, 24 septembrie, pp. 4769-4786 (pentru varianta aprobată prin înaltul decret regal nr. 3.057 din 20 septembrie 1894).

Monitorul Oficial, 1910, nr. 211, 20 decembrie 1910, pp. 8505-8538.

Regulament asupra lucrărilor pentru ameliorarea salubrității localităților, dezvoltător art. 159 din *legea sanitară* [aprobat cu decretul regal nr. 2.920], în *B.D.G.S.S.*, nr. 19, 1 octombrie 1894, anul VI, pp. 289-291.

Regulament pentru consiliile de igienă și de salubritate publică [sancționat prin decretul regal nr. 3.359 din 29 septembrie 1893], în *B.D.G.S.S.*, nr. 19, 1 octombrie 1893, anul V, pp. 317-320; nr. 20, 15 octombrie 1893, anul V, pp. 333-341.
Regulament pentru industriile insalubre (art. 140-147 din legea sanitară) [aprobat prin înaltul decret regal nr. 3.057 din 20 septembrie 1894, împreună cu adăugirile introduse prin înaltul decret regal nr. 3.153 din 30 septembrie 1894], în *B.D.G.S.S.*, nr. 1, 1 ianuarie 1895, anul VII, pp. 1-7; nr. 2, 15 ianuarie 1895, anul VII, pp. 24-30; nr. 3, 1 februarie 1895, anul VII, pp. 37-44; nr. 4, 15 februarie 1895, anul VII, pp. 56-60; nr. 5, 1 martie 1895, anul VII, pp. 71-76.
Regulament pentru prevenirea bolilor infecțioase (molipsitoare) dezvoltător, art. 9, 12, 13, 128, 129 și 130 din *legea sanitară* [aprobat prin decretul regal nr. 2.796 din 24 noiembrie 1891], în *B.D.G.S.S.*, nr. 23, 1 decembrie 1891, anul III, pp. 337-347; nr. 24, 15 decembrie 1891, anul III, pp. 353-368.
Statistica clădirilor și locuințelor din România, întocmită pe baza recensământului General al Populației din 19 decembrie 1912, cu o introducere analitică de Dr. L. Colescu, Directorul General al Statisticii, Direcțiunea Generală a Statisticii, București, Cartea Românească.

Periodice / Magazines
Natura-Revistă Științifică de Popularizare, anul VII, octombrie 1911-iulie 1912, București, Gutenberg, 1912.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works
Arbore, E., 1908, „Tuberculoza în clasa muncitoare", în *Viitorul Social* (supliment al *Gazetei România Muncitoare*), nr. 1, pp. 170-171.
Baboeanu, N., 1910, *Însemnările unui ziarist. Dedesubturi. Cronici de literatură socială*, București, Tipografia cooperativă „Poporul".
Banu, Gh., 1920, „Tuberculoza la meseriașii din București pe anul 1915", în *Independența Economică*, 1920, p. 6.
Bărbulescu, C., 2015, *România Medicilor. Medici, țărani și igienă rurală în România de la 1860 la 1910*, București, Editura Humanitas.
Bianu, V., 1881, *Igiena orașului București*, București, Tipografia Academiei Române.
Bordea, I., 1924, *Serviciul Sanitar al României și igiena publică între anii 1905-1922*, București, Tipografia Cultura.
Buda, O., 2013, *România fără anestezie. Discurs medical și modernitate în vremea lui Carol I, 1872-1912*, București, Vremea.
Damé, Fr., 1907, *Bucarest en 1906*, București, Socec.
dr. Rigani, 1905, „Mersul serviciului sanitar al județului Muscel în 1905", în *B.D.G.S.S.*, anul XIX, no. 4, 28 februarie.
Felix, I., 1870, *Tractat de hygienă publică și Poliția sanitară*, București, Tipografia Ion Weiss.
Felix, I., 1893, *Raport general despre Igiena Publică și despre Serviciul Sanitar ale Regatului României pe anul 1892*, Ministerul de Interne, Direcțiunea generală a serviciului sanitar, București, Imprimeria Statului.
Felix, I., 1894, *Raport general despre Igiena Publică și despre Serviciul Sanitar ale Regatului României pe anul 1893*, Ministerul de Interne, Direcțiunea generală a serviciului sanitar, București, Imprimeria Statului.

Giurescu, C., 1966, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, Editura pentru Literatură.
Lupu, Gr., 1906, „Anchete muncitorești-Lucrătorii brutari” în *România Muncitoare*, 9-16 iulie, p. 3.
Minovici, M., 1909, *Societatea pentru profilaxia tuberculozei și asistența tuberculoșilor săraci din București*, București, Tipografia Anuarul General.
Pârvulescu, I., 2017, *În intimitatea secolului 19*, București, Editura Humanitas.
Proca, G., 1902, *Asistența publică și starea sanitară a Capitalei*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl. Udrea, A., Calotă, I., Constantinescu, I., Popescu, T. (coord.), 2015, *Cincinat Sfințescu: începuturile urbanismului românesc*, București, Editura Universitară „Ion Mincu”.
Vasile, L.A., 2009, *Să nu audă lumea. Familia românească în Vechiul Regat*, București, Editura Tritonic.
Voinea, A.R., 2018, *Idealul locuirii bucureștene: familia cu casă și grădină*, București, Asociația Studio Zona.

Resurse web / Web Resources
https://asz.ro/parcelari-istorice/
https://www.sfintescu.ro/ro/

MODERNIZAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN TIMPUL REGELUI CAROL I

Gabriel-Stelian CONSTANTIN[1]

Cuvinte cheie: *Modernizare; învățământ; Parlament; rege; Carol I.*
Keywords: *Modernization; education; Parliament; King; Charles I.*

Rezumat: *Problemele învățămâtului s-au aflat în centrul atenției autorităților odată cu formarea statului național român, iar politica școlară a ocupat un segment important al activității guvernamentale și a Parlamentului, reflectând preocuparea autorităților față de acest domeniu.*

Modernizarea învățământului românesc a fost inițiată de către Alexandru Ioan Cuza prin cunoscuta lege a instrucțiunii publice din 1864, care a creat premisele dezvoltării moderne a instrucțiunii publice, și prin înființarea Universității din Iași și a celei din București.

Cuvântările și acțiunile regelui Carol I relevă interesul șefului statului în ceea ce privește dezvoltarea învățământului de toate gradele, în ciuda dificultăților vremii, care țineau de instabilitatea guvernamentală sau de resursele financiare modeste. Acest fapt a creat un dezechilibru între așteptări și posibilități, între formă și fond. Cu toate acestea, progresele notabile înregistrate de învățământul primar, secundar și universitar la începutul secolului al XX-lea au fost incontestabile. O demonstrează datele statistice care indică o creștere constantă a numărului de școli și de elevi.

Fără îndoială că modernizarea învățământului nu se putea realiza fără un cadru legislativ adecvat și fără implicarea, din postura de miniștri ai acestui resort, a unor oameni politici, precum Titu Maiorescu, Take Ionescu, Petru Poni sau Spiru Haret care, alături de regele Carol I, au înțeles importanța acestui domeniu pentru dezvoltarea societății.

Abstract: *Education issues were at the center of the authorities' attention with the formation of the Romanian national state, and school policy occupied an important segment of the government's and the Parliament's activity, reflecting authorities' preoccupation with this field.*

The modernization of Romanian education was initiated by Alexandru Ioan Cuza through the well-known law of public instruction from 1864, which created the premises for the modern development of public instruction, and through the establishment of the University of Iași and the University of Bucharest.

The words and actions of King Charles I of Romania reveal the interest of the head of state in the development of education at all levels, despite the difficulties of the time, which were related to governmental instability or modest financial resources. This created an

1. Muzeul Municipiului București; gabrielconstantin@rocketmail.com

imbalance between expectations and possibilities, between form and substance. However, the remarkable advances made by primary, secondary and university education in the early 20th century were undeniable. It is proven by the statistical data that indicate a constant increase in the number of schools and students.

There is no doubt that the modernization of education could not be achieved without an adequate legislative framework and without the involvement, from the position of ministers of this department, of politicians such as Titu Maiorescu, Take Ionescu, Petru Poni or Spiru Haret, who, together with King Carol I, understood the importance of this field for the development of society.

Este cunoscut faptul că dezvoltarea unei societăți nu se poate realiza în lipsa unei temeinice instrucții a poporului, iar din acest punct de vedere un rol important a revenit legii învățământului din anul 1864, elaborată în vremea lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866).

În epoca marilor reforme înfăptuite de domnul Unirii, se impuneau atât unificarea legislației școlare din cele două Principate, cât și reorganizarea învățământului pe baze moderne, ca premisă fundamentală pentru modernizarea societății românești. Sarcina alcătuirii unei legi care să reglementeze activitatea din acest domeniu a revenit Consiliului superior al instrucțiunii publice, care cuprindea personalități de vază ale culturii române și ale vieții publice, precum Ion Ghica, dr. Carol Davila, August Treboniu Laurian, Petrache Poenaru sau Mihail Kogălniceanu. Acest organism l-a desemnat pe Vasile Boerescu, fost director al Eforiei Școlilor din Țara Românească și a cărui experiență în domeniul educației nu putea fi contestată, să elaboreze un proiect de lege. În octombrie 1863, legea era finalizată și aprobată, ulterior, atât de Consiliul superior al instrucțiunii publice, cât și de ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dimitrie Bolintineanu, iar la începutul anului următor, după acceptul domnitorului, aceasta a fost trimisă Adunării legislative spre dezbatere. Însă amendamentele depuse de către membrii forului legislativ pe marginea acestei legi, care ofereau un statut de independență cadrelor didactice în raport cu puterea executivă, l-au determinat pe Alexandru Ioan Cuza să refuze sancționarea proiectului de lege și să impună, în contextul creat după înfăptuirea loviturii de stat (1864), Legea instrucțiunii publice, promulgată prin decret, la 25 noiembrie 1864, acesta intrând în vigoare începând cu anul școlar 1865/1866.

Instrucția se împărțea în publică și privată. Instrucția publică avea trei niveluri: primar (în care intrau școlile primare de la sate și orașe), secundar (cuprindea liceele, gimnaziile, școlile de arte și profesionale) și superior (patru facultăți: litere, științe matematico-fizice, drept și medicină, din anul 1869). Erau, de asemenea, precizate obligativitatea și gratuitatea învățământului primar. În ceea ce privește corpul didactic, acesta se împărțea în patru grade: învățători sau învățătoare (activau în școlile primare sătești); institutori sau institutoare (școlile primare din mediul urban); profesori de școli secundare; profesori de facultăți.

Cele mai importante prevederi ale legii instrucțiunii din anul 1864 au vizat învățământul primar, care era obligatoriu; articolul 31 al legii stipula că *„instrucțiunea elementară este obligatorie pentru toți copiii de amândouă sexele, începând de la opt până la doisprezece ani împliniți ai etății. Această îndatorire este impusă, sub penalitățile aici mai jos prescrise, părinților, tutorilor, stăpânilor, maeștrilor și oricăror persoane ce ar avea sub îngrijire un copil. Copiii în etate de doisprezece ani la punerea în lucrare a acestei legi vor fi dispensați de învățătura obligatorie*" (Isar, Gudin, 2004, p. 22). În cazul în care părintele nu își trimitea copilul la școală fără să aibă un motiv întemeiat, acesta era amendat cu 20 de parale dacă trăia la oraș sau cu 10 parale dacă era de la sat (Isar, Gudin, 2004, p. 22). Respectarea cu strictețe a principiului obligativității învățământului rezultă din articolul care interzicea micilor întreprinzători sau arendașilor de a *„primi în serviciul său un copil mai mic de 12 ani*", numai dacă li se prezenta un *„certificat de învățătură*" (Isar, Gudin, 2004, p. 23). Încălcarea acestei dispoziții atrăgea după sine amendarea celui vinovat, precum și obligația de a suporta cheltuielile cu întreținerea școlară a copilului respectiv, până când acesta împlinea vârsta de 14 ani. Sumele obținute din amenzi se strângeau într-un fond al casei comunale și erau utilizate pentru întreținerea școlii. O noutate introdusă în legea instrucțiunii era efectuarea recensământului copiilor de vârstă școlară, prevedere care se afla în strânsă legătură cu principiul obligativității învățământului primar. Părinții care își trimiteau copiii la o școală privată sau le asigurau acestora învățământul la domiciliu nu intrau sub incidența legii. Textul legii prevedea, totodată, și obiectele de studiu pentru școala primară: *„citirea, scrierea, catehismul, noțiuni de gramatică, aritmetică elementară* (*cele patru operații și sistemul măsurătorilor*), *noțiuni de geografie, de istoria patriei, de drept administrativ, noțiuni de igienă. Școlile primare de fete aveau în plus, între obiectele de studiu, lucrul manual*" (Isar, Gudin, 2004, p. 23).

Dispozițiile legii referitoare la învățământul secundar nu erau clar precizate, lăsând la aprecierea autorităților locale ridicarea, *„gradat și cât se va putea de repede*" (Isar, Gudin, 2004, p. 24), a unor licee și gimnazii. Astfel, în București urmau să fie construite două licee și trei gimnazii, la Iași și Craiova – un liceu și două gimnazii, la Botoșani, Buzău, Focșani, Bârlad și Ismail – un liceu, iar la Ploiești – 2 gimnazii. Durata liceului era stabilită la șapte ani, iar cea a gimnaziului, gândit ca un ciclu inferior al liceului, era de patru ani. Lipsa de claritate a actului normativ rezultă și din stabilirea materiilor de studiu, fără a preciza și clasele în care acestea urmau să fie predate: *„religia, limba română, limba latină, limba elină, franceză, italiană, germană, aritmetica, geometria, algebra, trigonometria, istoria naturală, elemente de fizică și chimie, istoria generală, elemente de filosofie și retorică, elemente de economie politică și drept administrativ, muzică și gimnastică*" (Isar, Gudin, 2004, p. 25).

În privința învățământului universitar, legea menționa existența a patru facultăți, de Drept, Științe, Filosofie și Litere, precum și Medicina, aceasta din urmă fiind întemeiată la București, în anul 1869. Durata de studii era stabilită la 3-5 ani, în funcție de nevoile fiecărei facultăți. Articolul 384 al legii acorda profesorilor universitari inamovibilitatea, statut care era refuzat, prin aceeași lege, celorlalte categorii de cadre didactice.

Odată cu instaurarea monarhiei constituționale, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice s-a aflat sub conducerea energicului liberal-radical C.A. Rosetti, care, călăuzit de același spirit revoluționar ce l-a însoțit în cea mai mare parte a vieții sale, a încercat să reformeze învățământul românesc în acord cu viziunea sa democratică, de emancipare a poporului prin școală și cultură. Încă de la începutul mandatului său, scurt de altfel (mai-iulie 1866), s-a preocupat de aplicarea prevederilor legii în ceea ce privește învățământul obligatoriu, cerându-le primarilor de comune să depună toate eforturile astfel încât nicio localitate rurală să nu rămână fără școală, iar toți copiii să poată avea parte de *„sfânta carte”* (Simionescu, 1941, p. 22). Idealul său, utopic, era acela de a construi, până la finele anului școlar 1867-1868, câte o școală în fiecare comună din România, obiectiv care era circumscris unui alt deziderat al său, respectiv favorizarea accesului la educație în lumea satelor, întrucât țăranul era, în accepțiunea sa, *„temelia țării, națiunea română în întregimea ei”* (*Monitorul Oficial*, 1866, p. 342).

După ce s-a implicat, din postura de parlamentar, în reorganizarea învățământului, Titu Maiorescu a avut ocazia să ocupe funcția de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, în guvernul condus de către Lascăr Catargiu (1871-1876). În această calitate a inițiat un proiect de lege prin care dorea reformarea învățământului secundar și al celui superior. Astfel, într-o primă etapă, Titu Maiorescu urmărea să transforme ciclul inferior al liceului de patru ani într-un gimnaziu real, în cadrul căruia trebuia să se acorde o atenție mai mare disciplinelor exacte și activităților practice, fiind preconizată intenția de a se înființa acest tip de școli în fiecare reședință de județ. Liceul, care avea opt clase și se încheia cu un examen de bacalaureat, urma să beneficieze de creșterea studiilor literare și științifice. În ceea ce privește învățământul superior, intenția lui Titu Maiorescu era aceea de a crește calitatea prin introducerea unor obligativități pentru corpul profesoral și prin instituirea unor cursuri noi. Alte prevederi moderne ale proiectului de lege vizau organizarea inspecțiilor, statutul cadrelor didactice, precum și metode pedagogice noi, precum interzicerea aplicării pedepselor corporale de către profesori.

Proiectul lui Titu Maiorescu nu a fost votat în Parlament din cauza intensificării acțiunilor venite din partea opoziției, care, în încercarea de a specula orice greșeală a guvernului, i-a reproșat ministrului Instrucțiunii desființarea unor catedre la Universitatea din Iași și la cea din București. Drept urmare, la 21 ianuarie 1876, Titu Maiorescu a demisionat din funcția de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice. Chiar dacă nu a fost votat, proiectul lui Titu Maiorescu a avut meritul de a evidenția inadvertențele legii adoptate în anul 1864 și de a le impune în dezbaterea politică în vederea îmbunătățirii cadrului legislativ privind învățământul de toate gradele, mai ales a celui primar și real, cu ample implicații sociale.

În perioada marii guvernări liberale (1876-1888), marcată de personalitatea și viziunea politică a lui Ion C. Brătianu, președinte al Consiliului de Miniștri în mai multe rânduri (24 iulie 1876-24 noiembrie 1878; 25 noiembrie 1878-10 iulie 1879; 11 iulie 1879-9 aprilie 1881 și 9 iunie 1881-20 martie 1888) (Neagoe, 1995, pp. 50-61) s-au înregistrat

importante realizări privind modernizarea țării noastre, iar învățământul a constituit un domeniu care a stat în centrul politicii liberale, cu atât mai mult cu cât școala și biserica figurau în programul Partidului Național Liberal (P.N.L.) drept instituții considerate ca fiind *„baza naționalității”* (Rădulescu-Zoner (coord.), 2000, p. 93).

Numit la conducerea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice în anul 1880, Vasile Conta avea misiunea de a elabora o lege care să reformeze învățământul și să fie în concordanță atât cu viziunea P.N.L. asupra școlii, în care *„nu trebuie să se învețe numai carte, ci acolo* [e necesar] *să se facă educațiune națională și morală”* (Stan, Iosa, 1996, p. 194) și să se predea anumite valori sociale menite a asigura tinerilor un trai decent, cât și cu îndemnul lansat de Regele Carol I la sfârșitul anului școlar 1880/1881, în legătură cu schimbarea metodei de predare și de învățare în școlile din România: „[Numai] *printr-o schimbare de metodă* – spunea acesta –, *adică deșteptând puterea intelectuală și mai ales facultatea de a judeca a școlarilor, se poate obține un însemnat rezultat fiindcă doar prin exercițiul memoriei se slăbesc celelalte facultăți, care se cer să fie dezvoltate în mod armonios și se uită mai târziu ce s-a învățat cu multă osteneală. Învățătura astfel variată pentru școlari va fi o raționare științifică și va ascuți mintea fiecăruia*” (Sturdza, 1903, p. 7). Încercând să elimine mai multe incoveniente ale legii din 1864, Vasile Conta își propunea să eficientizeze activitatea administrației prin numirea inspectorilor generali, instituirea unui mecanism de control privind activitatea învățătorilor, stabilirea veniturilor dascălilor în funcție de numărul de ore, fixarea unui program clar de lucru, accentuarea pregătirii practice și atribuirea de sporuri salariale în funcție de vechime. În același timp, era vizată și desființarea Consiliului general și a Consiliului permanent, ale căror atribuții, în opinia ministrului, se suprapuneau.

Reforma învățământului pe care o preconiza Vasile Conta presupunea și restructurarea treptelor instrucțiunii publice prin introducerea gradelor în locul treptelor, astfel încât rezultau: gradul I ce includea școlile primare și de meserii; gradul al II-lea: gimnaziile, școlile normale și seminariile inferioare; gradul al III-lea: școlile reale, școlile de arte frumoase și seminariile superioare; gradul al IV-lea: facultățile și școlile asimilate lor (Isar, Gudin, 2004, p. 119). La rândul său, corpul profesoral era împărțit în cinci grade, după cum urmează: *„gradul I – învățători și institutori pentru școlile primare și școlile de meserii; gradul II – profesori secundari de la școlile de gradele II și III; gradul III – profesori universitari; gradul IV – maiștri care predau artele industriale; gradul V – maiștri-profesori de arte frumoase ce predau în școlile speciale pentru aceste arte”* (Isar, Gudin, 2004, p. 119).

În egală măsură, Vasile Conta și-a concentrat atenția atât asupra cadrelor didactice de la școlile normale, care erau supuse unei riguroase selecții la concursul de admitere, cât și în ceea ce privește întreținerea școlilor, fapt care constituia o reală problemă spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în condițiile în care autoritățile locale, lipsite de venituri, nu puteau să își îndeplinească obligația ce le revenea pe această linie. Drept urmare, Conta a încercat să găsească noi mijloace prin care să sporească veniturile comunelor, a căror destinație era în exclusivitate pentru învățământ, în loc să recurgă, așa cum s-a

întâmplat până la acea dată, la creșterea obligațiilor comunelor, fără a fi identificată vreo măsură de sporire a veniturilor acestora. Astfel, ministrul Instrucțiunii Publice a recurs la impozitarea atât a comunelor urbane, cât și a monopolului comerțului de cârciumă, într-o încercare menită a evita introducerea unor noi taxe asupra populației, ceea ce ar fi sporit și mai mult reticența acesteia din urmă față de educație, așa după cum remarcase anterior Titu Maiorescu: „*Drepturile comunei sunt: școală să își clădească, spital să își facă, biserică să țină. Adică să dea fără să i se dea ceva în loc. Credeți că sunt mulți țărani care să zică: aide că voim să plătim școală și biserică și celelalte? Să nu ne facem iluzii; în practică este foarte greu țăranului de a plăti tot ce-i cerem noi*" (Maiorescu, 1897, p. 168).

Catalogat ca fiind antiliberal și anticonstituțional, proiectul de modificare a legii învățământului din anul 1864 nu a mai beneficiat de susținerea președintelui Consiliului de Miniștri, Ion C. Brătianu, care a cedat în fața reacției critice a cadrelor didactice și a opoziției din Parlament, astfel încât Vasile Conta a fost nevoit să demisioneze de la conducerea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice.

După două decenii de la aplicarea legii instrucțiunii elaborată de către Alexandru Ioan Cuza, situația învățământului era în continuare marcată de numeroase probleme, în ceea ce privește atât resursa umană, cât și a infrastructurii, ori a aplicării prevederilor legale, așa după cum rezultă din descrierea lui Dumitriu Brătianu, din anul 1886: „*Adesea, unde sunt profesori, lipsesc localurile, și unde sunt localuri, lipsesc profesorii. În unele școli, sunt elevi prea mulți pentru un singur profesor, în altele copiii lipsesc cu totul. Obligativitatea învățământului nu se observă. Primarul, ca să nu indispună pe alegătorii săi, nu îi obligă a-și trimite copiii la școală, căci țăranul nu simte încă avantajele școlii și nu crede că pentru dânsul este o pagubă să meargă copiii la școală. Într-un cuvânt, într-un sat cu 200 de locuitori, nu găsești 10 care știu carte. În învățământul secundar și superior, încărcarea programelor peste măsură și schimbarea lor continuă, precum și a regulamentelor, incapacitatea și hatârul în corpul profesoral, cumulul mai multor sarcini care împiedică chiar pe profesorii capabili de a-și împlini cu sfințenie datoria, lipsa unui control serios, fac ca elevii să nu știe mare lucru când ies din școală. Bacalaureaților noștri care merg în străinătate să își continue studiile le trebuie să mai lucreze un an sau doi ca să poată trece bacalaureatul acolo. Asemenea cei care au urmat aici cursurile facultății de științe, ducându-se în străinătate, trebuie să se prepare un an sau doi pentru ca să fie admiși într-o școală specială de științe*" (*Dezbaterile Senatului*, 1886, p. 77).

După încheierea marii guvernări liberale, încercarea de modernizare a învățământului a revenit din nou lui Titu Maiorescu, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice în două rânduri, între 1888-1889 și 1890-1891, care și-a propus să modifice în primul rând legea învățământului primar, având în vedere dezastrul existent în acest segment școlar. Statistica privind școlile din anul 1888/1889 dezvăluia adevărata dimensiune a catastrofei, în sensul că, în România, funcționau 2.947 de școli rurale, în care învățau 508.766 de elevi, dintre care 260.488 de băieți și 248.278 de fete. În învățământul rural, din cele 2.947 de școli, 2.341 de așezăminte erau finanțate de stat, iar dintre

acestea din urmă doar 32,5% (adică 959 de școli) întruneau condițiile adecvate pentru desfășurarea procesului de învățământ, în timp ce un procent de 37,2% (1.093 de școli) desemna clădiri aflate într-o stare improprie pentru actul de educație. Restul de 30,3% (895 de școli) reprezenta clădiri închiriate sau case private transformate, fără succes, în unități de învățământ. Situația din mediul urban era relativ favorabilă instrucțiunii: din cele 313 de așezăminte școlare destinate băieților și fetelor, 164 de școli (52%) funcționau în localuri anume construite, iar restul de 149 (48%) își desfășurau activitatea în clădiri improprii (A.N.R., S.A.N.I.C., 1891, f. 96-101).

Proiectul de lege inițiat de către Titu Maiorescu viza și învățământul secundar, în cadrul căruia creștea ponderea alocată gimnaziilor și liceelor cu profil real, astfel încât urma ca în fiecare capitală de județ să existe un gimnaziu clasic și un gimnaziu real, iar în capitalele județelor importante, fiecare liceu clasic trebuia dublat de un liceu real. Totodată, durata studiilor creștea pentru licee, de la șapte la opt ani, iar programa liceelor clasice cuprindea noi cursuri, precum igienă, economie politică sau drept administrativ (Isar, Gudin, 2004, p. 161).

În ceea ce privește învățământul primar, proiectul de lege modifica aplicarea obligativității, în sensul introducerii unei distincții între copiii din mediul urban și copiii de la sate, astfel încât primii puteau să frecventeze școlile primare între 8 și 12 ani, iar ultimii – între 9 și 15 ani. Argumentul adus de ministrul Titu Maiorescu în susținerea acestei diferențieri consta în convingerea sa bazată pe discuțiile purtate atât cu dascălii, cât și cu inspectorii ce își desfășurau activitatea în comunele rurale, așa după cum rezultă din expunerea pe care acesta din urmă a susținut-o în Parlament: „*Copiii de țărani sunt mai înceți cu dezvoltarea inteligenței* [în timp ce] *copiii orășenilor sunt mai precoci, sunt mult mai vii. Copiii de țărani fiind prea înceți, să nu îi silim la școală când sunt prea cruzi, fiindcă ceea ce în orașe este pentru copii vârsta de 7-8 ani este pentru sate vârsta de 9 ani*” (Maiorescu, 1891, p. 79).

Opoziția din Senat a reușit să introducă o moțiune privind suspendarea dezbaterii proiectului de lege, care a fost votată cu 52 de voturi contra 50. În aceste împrejurări, generalul George Manu, președintele Consiliului de Miniștri, demisionează, fapt care însemna că proiectul de modificare a legii învățământului din 1864 nu a trecut de Senat.

Una dintre problemele majore ale societății românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea o constituia modernizarea învățământului, care, din punct de vedere legislativ, rămăsese ancorat, în unele din segmentele sale, în anul 1864, deși societatea românească se afla într-un evident progres. De aceea, oamenii politici români, indiferent de ideologia căreia îi erau subordonați, erau interesați de această sensibilă temă și propuneau diverse soluții pentru eliminarea deficiențelor din acest domeniu.

Reforma inițiată de ambițiosul ministru Take Ionescu a debutat cu reorganizarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, după care a continuat cu legea învățământului primar și primar-normal, votată de Adunarea Deputaților și de Senat în anul 1893.

Un nou proiect de modificare a legii lui Take Ionescu din anul 1893 a fost depus de Petru Poni, ministru al Instrucțiunii în guvernul condus de D.A. Sturdza (1895-1896),

ce viza din nou învățământul primar. Actul normativ beneficia de un raport favorabil din partea lui Spiru Haret, coleg de partid cu ministrul Instrucțiunii în funcție, care aprecia că proiectul contribuia la modernizarea învățământului primar prin implicarea învățătorilor în efectuarea recensământului școlar, stabilirea unor obiective clare în privința avansării cadrelor didactice sau plata salariilor pentru dascăli de la bugetul de stat.

Conștient de vulnerabilitatea pe care o crea în sistem salarizarea cadrelor didactice Petru Poni a dispus ca salariile personalului didactic să fie plătite integral din bugetul de stat. Asigurarea stabilității corpului didactic, expus ingerințelor administrației centrale sau locale, a constituit un alt obiectiv pe care Petru Poni l-a avut în vedere, oferind o garanție dascălilor în privința posturilor, astfel încât aceștia puteau fi înlăturați sau suspendați din sistem numai printr-o decizie a unui tribunal profesoral cu sarcini judecătorești.

Votată la 12 aprilie 1896 de Adunarea Deputaților și Senat, legea elaborată de către Petru Poni și-a demonstrat în timp valoarea, menținându-se, cu unele modificări, până în prima parte a veacului al XX-lea.

Un alt proiect care i-a aparținut lui Petru Poni și care a fost votat în Parlament a fost legea pentru ridicarea clădirilor de școală și pentru înființarea Casei școlilor. Aceasta urma să administreze toate fondurile destinate învățământului și să sprijine financiar ridicarea de școli în comune, pe care urma să le doteze și cu materialul didactic necesar. Măsura se justifica prin prisma faptului că autoritățile locale nu erau capabile să asigure resursele financiare necesare pentru funcționarea eficientă a procesului de instrucție.

Reformarea învățământului de la sfârșitul secolului al XIX-lea este legată indisolubil de numele lui Spiru Haret, primul român care a susținut doctoratul în matematică la Paris cu lucrarea „*Sur l'invariabilité des grandes axes des orbites planétaires*" (Dinu, 1970, p. 6) și membru al Academiei Române din anul 1892. Cunoscător al realităților din învățământul românesc din postura de membru al Consiliului permanent al instrucțiunii și inspector general al școlilor, acesta a încercat să reformeze sistemul de instrucție de la finele veacului al XIX-lea într-o manieră care îmbina tradițiile școlii românești cu elemente particulare ale concepției sale referitoare la educație.

Un prim pas pe calea modernizării învățământului l-a constituit legea asupra învățământului secundar și superior (1898), elaborată de către Spiru Haret ca ministru al Instrucțiunii în guvernul condus de D.A. Sturdza (1897-1899). Prin această lege, Spiru Haret a asigurat o bază solidă pentru învățământul românesc, pe care l-a adus la standardele de performanță similare celor din Europa occidentală. Astfel, liceul era împărțit în două niveluri, inferior, cu o programă comună, și superior, având trei secții: reală, modernă și clasică. Pentru școlile secundare, se înființa gradul al II-lea, erau stabilite diferențieri între profesori în funcție de performanță și se renunța la reținerile de 10% din salariu pentru profesorii provizorii.

Concepția reformatoare a lui Spiru Haret privind învățământul românesc nu putea să omită un segment important al acestui domeniu, respectiv acela al învățământului profesional, care trebuia adaptat cerințelor societății românești de la cumpăna veacurilor

XIX-XX. Astfel, la începutul lunii martie 1899, Spiru Haret depunea în Adunarea Deputaților Legea asupra învățământului profesional, ca răspuns nu numai pentru provocările pe care le ridica extinderea activității industriale, ce impunea o forță de muncă de înaltă calificare, ci și pentru eliminarea prejudecăților emise în spațiul public, potrivit cărora românii nu aveau aptitudini pentru comerț și industrie.

Preluând sub autoritatea sa învățământul profesional, care până în acea vreme se afla în subordinea Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, Ministerul Instrucțiunii autoriza comunele și județele, precum și persoanele publice și private să înființeze școli profesionale, oferind gratuitate pe durata studiilor doar pentru cetățenii români, în timp ce străinii urmau să plătească o taxă de școlarizare și să beneficieze de un procent de 20% din totalul locurilor disponibile. Învățământul profesional viza ramurile principale ale vieții economice, precum agricultura, industria și comerțul și oferea elevilor posibilitatea de a dobândi o specializare diferențiată. Pregătirea agricolă se realiza fie în școlile superioare elementare de agricultură, fie în școlile elementare ori în cele inferioare, în cadrul cărora elevii se ocupau cu practicarea agriculturii și a industriilor anexe acesteia. Înființate în mediul rural, școlile elementare de agricultură erau conduse de dascălii care au obținut rezultate deosebite la școlile normale de învățători și care s-au specializat timp de un an de zile la școlile inferioare de agricultură în domeniul creșterii animalelor, horticulturii și a agriculturii. Standardele de performanță pe care trebuiau să le atingă cadrele didactice din învățământul profesional cuprindeau, printre altele, susținerea anuală a minimum șase conferințe practice de agricultură, pomicultură și grădinărit. Atragerea către această zonă a cadrelor didactice era asigurată prin stabilirea unor criterii de avansare rapidă, astfel încât, după trei ani de provizorat, învățătorul putea susține examenul de definitivare, care consta de fapt într-o inspecție ținută de un revizor ce trebuia să constate dacă dascălul avea sau nu aptitudini pedagogice și spirit practic. Pe lângă posibilitatea de avansare rapidă, învățătorul beneficia de un venit extra-salarial care consta într-un procent de 20% din profitul școlii, obținut din exploatarea terenului de practică agricolă. La rândul lor, elevii erau stimulați în muncă prin oferirea, la finalul studiilor, a unui capital compus din unelte agricole sau vite (*Dezbaterile Adunării Deputaților*, 1899, pp. 822-825).

Preocupările lui Spiru Haret au vizat și învățământul elementar, astfel încât, la începutul anului 1899, acesta trimitea în Parlament un proiect pentru modificarea unor articole din legea învățământului primar și normal primar, al cărui scop era acela de a contribui la răspândirea instrucțiunii în lumea satului. Concret, proiectul prevedea dotarea școlilor primare și a celor normale de învățători cu suprafețe de pământ pentru efectuarea practicii elevilor, introducerea cursurilor complementare pentru absolvenții școlilor primare cu vârsta mai mică de 14 ani, diversificarea căilor de perfecționare a dascălilor fie prin intermediul conferințelor organizate de inspectori, fie prin tipărirea de către ministerul de resort a unor cărți de specialitate. Proiectul a fost votat în regim de urgență de Parlament în ianuarie 1899 și a prefigurat legea învățământului primar și primar-normal, pe care Spiru Haret a elaborat-o între anii 1901-1904.

În încheierea studiului nostru, dorim să subliniem implicarea domnitorului Carol I în modernizarea învățământului, care a constat în ctitorirea unor instituții esențiale pentru dezvoltarea acestui domeniu și a culturii, precum Societatea Regală de Geografie, Școala normală din București și Fundația Universitară.

În Mesajul Tronului din 15/27 noiembrie 1870, Carol I solicita parlamentarilor să acorde atenție învățământului, astfel încât acesta *„să fie îndreptat mai mult către carierele productive și studiile fecunde, în vreme ce, până acum, el a fost mai exclusivist dirijat către funcțiile statului*" (Regele Carol I al României, 1939, pp. 822-825).

În viziunea lui Carol I, misiunea școlii este sugestiv ilustrată într-un discurs rostit cu ocazia înmânării premiilor pentru elevii școlii secundare, în anul 1876: „*Sanctuar al științei, al moralei și al patriotismului, școala este pentru fiecare tranzițiunea din viața de familie în viața publică, în care să intre într-o zi omul și unde el trebuie să se înarmeze cu învățătură, cu noțiunile dreptului și ale binelui, spre a susține bărbătește anevoioasa luptă a vieții și a deveni un membru folositor al comunității*" (Treizeci de ani de domnie ai Regelui Carol I, 1897, p. 371).

Cu prilejul jubileului de 25 de ani de domnie, Regele Carol I a dispus construirea, din fonduri proprii, a unei Fundații Universitare care să-i poarte numele, amplasată în fața Palatului Regal din București, al cărei scop era acela de a adăposti o impresionantă bibliotecă și săli de studiu pentru studenți. În documentul de întemeiere a *Fundației Universitare* (3/15 mai 1891), Regele Carol I amintea: „*Urmând pilda bunilor Domni din trecut și spre amintirea faptelor împlinite în acest pătrar de veac, vroim a înființa un așezământ spre binele tinerimii universitare de la toate facultățile din țară, al căruia scop va fi de a procura studenților un loc de întrunire, înzestrat cu o bibliotecă totdeauna deschisă, unde vor putea satisface iubirea lor de studiu; de a veni în ajutorul acelora dintre dânșii care întreprind lucrări speciale sub direcțiunea profesorilor lor sau pentru tipărirea tezelor, cum și de a da subvențiuni acelora care, din lipsă de mijloace, ar fi siliți să întrerupă studiile lor în dauna culturii generale a țării*" (Tzigara-Samurcaș, 1933, p. 1). La inaugurarea clădirii (14/26 martie 1895), Regele mărturisea că acest moment constituia o dovadă „*vie a sentimentelor ce mă însuflețesc către țară și a arăta totodată necurmatul interes ce am pentru instrucțiune*" (Cuvântările Regelui Carol, 1939, p. 158), așa încât „*am închinat tinerelor generațiuni acest locaș de studiu, cu falnica menire de a contribui la răspândirea și înflorirea științei în România*" (Cuvântările Regelui Carol, 1939, p. 158). În momentul când a asistat la extinderea acestei clădirii (9/22 mai 1914), Regele Carol I sublinia rostul Fundației Universitare, cât și misiunea studenților: „*Știința trebuie însoțită cu cultura inimii, cu iubirea de țară și cu demnitatea vieții pentru ca roadele ei să fie binecuvântate și cu adevărat folositoare binelui obștesc și patriei*" (Cuvântările Regelui Carol, 1939, p. 158).

În concluzie, putem menționa faptul că modernizarea învățământului în timpul Regelui Carol I, care a beneficiat de patronajul acestuia din urmă, a avut la bază legea din 1864, s-a desfășurat într-un ritm lent, a fost marcată de o dezvoltare inegală între învățământul rural și cel urban, nu a fost susținut nici de un cadru legislativ predictibil

și nici de autoritățile locale prin aplicarea legislației în vigoare, astfel încât la începutul secolului al XX-lea țara noastră, deși a cunoscut un progres incontestabil în acest domeniu, înregistra totuși un decalaj major în raport cu țările avansate.

BIBLIOGRAFIE/BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources
A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar nr. 231/1891.
Monitorul Oficial, nr. 79, 9/21 aprilie 1866.
Dezbaterile Senatului, 1886/1887.
Dezbaterile Adunării Deputaților, 1898/1899.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works
* * * *Cuvântările Regelui Carol* (1887-1914), 1939, București.
Dinu, C., 1970, *Spiru Haret*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
Isar, N., Gudin, C., 2004, *Din istoria politicii școlare românești. Problemele învățământului în dezbaterile Parlamentului* (*1864-1899*), București, Editura Universității din București.
Maiorescu, T., 1891, *Discurs asupra reformei instrucțiunii publice rostit în Senat*, 12-14 februarie 1891, București, f.e.
Maiorescu, T., 1897, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra desvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. II (1876-1881), București, f.e.
Neagoe, S., 1995, *Istoria Guvernelor României de la începuturi 1859 până în zilele noastre*, București, Editura Machiavelli.
* * * *Regele Carol I al României. Cuvântări și scrisori*, 1939, București, f.e.
Tzigara-Samurcaș, A., 1933, *Fundațiunea Universitară Carol I. 1891-1931*, București, f.e.
Simionescu, D., 1941, *Din istoria presei românești*, București, Editura Cartea Românească.
Stan, A., Iosa, M., 1996, *Liberalismul politic în România de la origini până în 1918*, București, Editura Enciclopedică.
Sturdza, D.A., 1903, *Regele Carol I și instrucțiunea publică în Cuvântarea din 10 mai 1903*, București, f.e.
* * * *Treizeci de ani de domnie ai Regelui Carol I*, 1897, București, f.e.
Rădulescu-Zoner, Ș. (coord.), 2000, *Istoria Partidului Național Liberal*, București, Editura All.

LOUIS ULBACH, PRIETENUL FRANCEZ. MĂRTURII DESPRE ÎNCEPUTURILE REGATULUI ROMÂNIEI

Grațiela-Livia BUZIC[1]

Cuvinte-cheie: *romånofili; Regina Elisabeta a României; Regatul României; călători străini; pașoptiști.*

Keywords: *supporter of Romanians; Queen Elisabeth of Romania; Kingdom of Romania; foreign travelers; forty-eighters.*

Rezumat: *Louis Ulbach, un nume astăzi uitat sau menționat doar în treacăt de specialiștii în istorie literară a fost o personalitate marcantă a timpului său prin scrierile proprii, prin efortul de a publica operele unor autori francezi ca și prin activitatea sa neobosită ca jurnalist. Dacă activitatea sa literară a căzut în desuetudine, prietenia lui cu foști pașoptiști români exilați în Franța și susținerea cauzei românești în presa vremii a fost practic necunoscută și nerecunoscută până în urmă cu câțiva ani. Numărul extrem de mic de scrisori care s-au păstrat ne demonstrează totuși legătura strânsă a lui Ulbach cu I.C. Brătianu și mai ales cu C.A. Rosetti, care prin intermediul lui mențin cauza Principatelor Române în atenția publicului francez și a decidenților politici în anul 1856, când au loc negocierile de pace în urma Războiului Crimeii. În toamna anului 1881, Ulbach vizitează România la invitația vechiului său prieten Rosetti. În cursul acestei vizite Ulbach scrie către ziarele din Paris impresii din această vizită, descriind aspectul orașelor București și Sinaia. Tot el propune publicarea la Paris a cugetărilor pe care Regina Elisabeta le redacta în limba franceză, îngrijește ediția din 1882, îi scrie prefața și îi asigură publicitatea. Dacă relația de colaborare cu Regele Carol I probabil nu a continuat (sau ne este necunoscută), știm că o legătură epistolară cu Regina Elisabeta a existat timp de mai mulți ani după vizita din anul 1881. Impresiile lui Ulbach vor fi reunite și publicate, în 1888 în volumul „La Csárdás, notes et impressions d'un Français en Autriche, en Hongrie, en Roumanie, en Angleterre, en Italie, en Suisse, en Belgique, en Hollande, en France". Credem că textul consemnat în anul 1881 este probabil prima mărturie scrisă despre începuturile Regatului și că vizita din 1881 a lui Ulbach se înscrie în efortul cuplului regal, dar și al personalităților române de a promova România în străinătate.*

Abstract: *Louis Ulbach is a name nowadays forgotten or in the best case briefly mentioned by literature historians. He was in fact an influential personality of his time, his importance being gained either by his own writings, by his effort to publish certain works of*

---

1. Școala Doctorală de Studii Literare și Culturale, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București, email: gratielabuzic@yahoo.com

French authors or through his restless activity as a journalist. Whereas his literary activity is nowadays thought as obsolete, his connection with Romanian forty-eighters exiled in France and his support given to the Romanian Principalities' cause in the French press of that time remained unknown and unrecognized until recently. The extremely small number of letters that have been preserved give us a picture of the strong connection of Ulbach with Romanian personalities such as I.C. Brătianu and C.A. Rosetti. Ulbach is the one who, in 1856, when the peace negotiations following the Crimean war take place intermediates for the two Romanians the possibility to maintain their national cause in the French public eye as well as in the Western European leaders' attention. In the autumn of 1881 Ulbach visits Romania at the invitation of his old friend, Rosetti. During this visit he sends texts containing his travel notes where he describes the cities of Bucharest and Sinaia to the French newspapers. Ulbach is also the one who suggests publishing in Paris the thoughts that Elisabeth, the Queen of Romania, was writing in French. Ulbach organizes the text for the 1882 edition of the volume, writes its preface and takes care of its publicity. If we have no information about a connection with King Charles I after 1881, we do have evidence of a letter exchange between the queen and Ulbach in the following years of his visit in Romania. Ulbach's travel notes were collected and published in the volume "La Csárdás, notes et impressions d'un Français en Autriche, en Hongrie, en Roumanie, en Angleterre, en Italie, en Suisse, en Belgique, en Hollande, en France" (1888). We believe that these notes written in 1881 are the first testimony about the early times of the Romanian Kingdom and that Ulbach's visit to Romania can be seen as part of the effort made by the royal couple and by the Romanian elites to promote Romania abroad.

Louis Ulbach s-a născut la 7 martie 1822, în orașul Troyes din departamentul Aube, situat în nord-estul Franței. După studii efectuate la Paris, la liceul Charlemagne (unde îi are colegi pe doi dintre fiii lui Victor Hugo, prin intermediul cărora va face cunoștință cu marele scriitor), Ulbach devine student la drept, perioadă în care publică singurul său volum de poezii. Ca mulți dintre tinerii epocii sale, este animat de idealurile ce vor alimenta Revoluția de la 1848, astfel încât fondează la Troyes primul său ziar, *Le propagateur de l'Aube*, unde se remarcă rapid ca un polemist și un pamfletar plin de aplomb. În anul 1851 intră în rândurile masoneriei și apoi se stabilește la Paris, unde lucrează pentru reviste precum *L'artiste* în calitate de critic literar.

În perioada de după Revoluția de la 1848 Ulbach păstrează în secret legătura cu foști pașoptiști francezi precum Victor Hugo sau Alphonse de Lamartine. În această perioadă îi cunoaște la Paris, prin intermediul lui Paul Bataillard, pe pașoptiștii români în exil I.C. Brătianu și C.A. Rosetti. Cei doi, ca și alți foști artizani ai revoluției, încercau să mențină cauza Principatelor Române în atenția opiniei publice din Occident prin fondarea unor ziare în care publicau articole privitoare la situația celor două teritorii și la necesitatea unirii acestora (Boitoș, 1940, p. 340). Considerând însă că această strategie nu este eficientă, în anul 1856 (an în care au loc negocierile de pace în urma Războiului

Crimeii și prin aceasta Marile Puteri își îndreaptă atenția către zona Mării Negre) Rosetti decide să publice materialele în reviste franceze cu tiraj mai mare pentru a obține o diseminare mai mare a acestora. Astfel, el devine corespondent al *Revue de Paris*, o publicație care preluase *L'artiste* și unde redactor era Louis Ulbach, care intermediază publicarea mai multor materiale despre Principatele Române scrise de români sau de francezii filoromâni. Este grăitoare în acest sens o scrisoare păstrată în Fondul *Brătianu* al Bibliotecii Naționale a României. Scrisoarea trimisă de Ulbach lui Bataillard, la 9 octombrie 1856, vorbește despre condițiile publicării unui text scris de acesta. Deoarece lungimea textului depășea spațiul ce îi putea fi alocat, se impunea fie scurtarea acestuia fie suplimentarea cu două pagini a numărului respectiv al revistei, cheltuielile fiind suportate de partea română. Ulbach scrie că Rosetti optase pentru a doua variantă (B.N.R., Fond *Brătianu*, dosar 465, filele 46-47).

După grațierea pașoptiștilor și revenirea acestora în țară în anul 1857 Ulbach păstrează legătura cu ei prin intermediul scrisorilor, din care, din păcate, s-a păstrat un număr foarte mic, ce se află în Fondul *Brătianu* la Biblioteca Națională a României. Scrisorile din arhiva lui C.A. Rosetti au fost studiate și publicate în anul 1980 de filologul Marin Bucur, dar între ele nu se află scrisori de la Ulbach ci doar referiri la acesta în conținutul lor. Oricum, aceste fragmente ne ajută să înțelegem relația dintre cei doi și francezul Ulbach, o relație de amiciție, dar și de colaborare. Spre exemplu, în anul 1866, Ulbach îi scrie lui Brătianu și explicându-i că are nevoie de o sumă mare de bani își oferă serviciile de scriitor (B.N.R. Fond *Brătianu*, dosar 621, filele 23-24). El propune în acel moment să scrie un text despre Principate, text care, susținea el, s-ar fi bucurat de un număr mare de cititori în Franța având în vedere celebritatea lui la vremea respectivă. Ulbach propunea să vină la București pentru a se documenta. Nu știm care a fost răspunsul lui Brătianu sau dacă a existat un răspuns în acest sens. Ce știm este că în anul 1866 Ulbach nu a venit în România și nici nu a scris vreun text cu acest subiect. Adăugăm și că nu mai era vorba despre „*Principate*", acestea fiind deja unite și având pe tron pe principele Carol de Hohenzollern.

În anul următor, Ulbach fondează la Paris ziarul de satiră *La cloche* unde critică dur regimul lui Napoleon al III-lea, lucru care îi aduce procese și amenzi. Printre cei care lucrează la acest ziar se numără scriitorul Émile Zola. Acesta publică în paginile *La cloche* primul său roman, *Thérèse Raquin*, ceea ce declanșează o vie polemică între el și Ulbach pe tema noului curent literar, *naturalismul*. Un alt jurnalist de la *La cloche* este Frédéric Damé, care după Comuna din Paris în 1871, se stabilește în România devenind cunoscut ca scriitor, traducător, jurnalist și autor de manuale de limbă franceză. Evenimentele din anul 1871 aduc închiderea ziarului *La cloche*, pentru că Ulbach este acuzat de relatare denaturată a faptelor, săvârșită cu rea-credință, injurii și defăimare, primind pedeapsa cu închisoarea (pedeapsă comutată) și cu plata unei amenzi de 6.000 de franci (*Journal des débats politiques et littéraires*, 13 janvier 1872, p. 3). Din anul 1872 și până la moartea sa, în anul 1889, Ulbach va lucra ca bibliotecar și apoi conservator al Bibliotecii Arsenalului din

Paris, colaborând uneori cu ziare și reviste precum *Le temps*, *Le Figaro* sau *L'Indépendance belge*. În anul 1878 se numără, alături de Victor Hugo, printre fondatorii *Asociației Literare și Artistice Internaționale*, o asociație ce își propunea crearea și armonizarea unei legislații a drepturilor de autor în țările europene. În acest scop filialele din aceste țări se întruneau anual pentru discuții în cadrul unui congres literar organizat într-una dintre capitalele Europei.

În anul 1881 acest congres literar are loc la Viena, iar România participă prin delegatul Trandafir Djuvara. C.A. Rosetti îi scrie astfel lui Ion Bălăceanu, atașat al Legației României la Viena, rugându-l să-l contacteze pe Ulbach și să-l invite în România. Rosetti urma să-l găzduiască pe Ulbach în casa lui și să suporte costul biletelor de transport cu vaporul pe Dunăre și cu trenul. Intenția lui Rosetti era mărturisită în scrisoare: „*La congresul liberal de la Viena se află cunoscutul publicist și faimosul romancier, dl. Louis Ulbach. Ne este vechi prieten iar pana* și *cunoștințele lui ne-ar fi de mare folos*" (Scrisoare a lui C.A. Rosetti, Bucur, 1980, p. 75).

Într-adevăr, spre deosebire de anul 1866, când Ulbach ceruse să vină în România pentru a se documenta, în 1881 țara avea o situație semnificativ diferită: sub domnia prințului Carol de Hohenzollern aceasta începuse un proces de modernizare prin industrializare și construirea unei rețele de transport, își câștigase independența față de Imperiul Otoman, independență recunoscută de Marile Puteri europene în anul 1878, fusese proclamată Regat (la 14 martie 1881) și începuse din anul 1880 dezvoltarea relațiilor diplomatice cu țările lumii (A.M.A.E., dosar 153). Prin urmare, în anul 1881 România avea nevoie de o nouă imagine în raport cu statele europene pentru a fi percepută ca un stat independent, cu o monarhie stabilă, ca un partener de dialog diplomatic și ca un partener economic egal cu celelalte state. În acest scop atât cuplul regal, cât și elitele apelaseră la colaboratorii și prietenii lor străini ca parte a acestei strategii de comunicare și de imagine. La începutul anului 1881 prințesa Elisabeta îl invită pe pictorul american George Peter Alexander Healy, care mai vizitase România și în 1873. Acesta realizează un nou portret al Regelui Carol I, tablou pe care cuplul regal îl va expedia pentru a fi expus la Salonul de la Paris din acel an (Marie de Mare, 1954, pp. 283-284). V.A. Urechia, devenit Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice în primul guvern al Regatului României, condus de I.C. Brătianu, îl invită în România pe lingvistul și etnograful francez Léon de Rosny, care în urma acestei călătorii va publica în anul 1884 lucrarea *La patrie des Romains d'Orient*, iar în 1885 *Les Romains d'Orient aperçu de l'ethnographie de la Roumanie*. La rândul său, C.A. Rosetti, ministru al Afacerilor Interne în guvernul menționat anterior, îl invită pe vechiul prieten și colaborator, jurnalistul Louis Ulbach. În septembrie 1881 are loc și o vizită de două săptămâni a prințesei Joséphine de Baden, mama Regelui Carol I.

La invitația lui Rosetti, Louis Ulbach petrece cinci zile în România și scrie rapid câteva impresii, pe care le trimite revistei *Revue politique et littéraire* din Paris. Ziarul vienez *Neue Freie Presse* preia textul, iar de aici el este publicat și de ziarele românești precum *Familia* sau *Telegraful*. Considerăm astfel că impresiile pe care le scrie Ulbach

acum și pe care le va republica în anul 1888 în volumul „*La Csárdás, notes et impressions d'un Français en Autriche, en Hongrie, en Roumanie, en Angleterre, en Italie, en Suisse, en Belgique, en Hollande, en France*" constituie prima mărturie scrisă a unui străin despre aspectul orașelor București și Sinaia în primele luni ale monarhiei române. Tot în volumul din anul 1888 Ulbach va republica două texte în care îi evocă pe Carol Davila și pe C.A. Rosetti după moartea acestora în 1884, respectiv 1885.

Din ziarele epocii aflăm că Ulbach sosește la București pe 19 septembrie 1881 (conform acelorași surse se aflau deja aici prințesa Joséphine ca și Léon de Rosny) și, conform propriilor mărturii trimise ziarelor, știm că pleacă încă de a doua zi la Sinaia, unde petrece o zi în compania Regelui Carol I și a Reginei Elisabeta. El este de altfel menționat de Regele Carol I în jurnalul său pe data de 20 septembrie: „*La dejun Th. Rosetti, care îl însoțește pe L. Ulbach. După-amiaza mergem la pavilionul de vânătoare, unde se bea ceai. Seara, la masă, Rosetti, Ulbach etc., căruia îi dau, înainte de despărțire, Marea Cruce de ofițer al Coroanei României. E foarte emoționat și recunoscător*" (Jurnal Carol I, p. 96). Ulbach este menționat și în însemnările lui Titu Maiorescu, aflat tot atunci la Sinaia: „*La prânz* și *la ceaiu era* și *Ulbach cu C.A. Rosetti. Ulbach supărat că i-am lăudat al său „M-r et M-e Fernel", fiindcă, vezi bine, a scris după aceea lucruri mai bune* (?), *a povestit însă plăcut și fără patimă din timpul asediului Parisului. Carnea de măgar ar fi având un gust excelent*" (Maiorescu, vol. II, 1881-1886, pp. 21-22).

Aflat în salonul Reginei Elisabeta în această zi Ulbach descoperă cugetările pe care aceasta le scria în limba franceză și propune publicarea lor în Franța (Ulbach, *Préface*, *Les pensées d'une reine*, 1882). Volumul îngrijit și prefațat de el va apărea un an mai târziu la prestigioasa editură Calman-Lévy din Paris și putem spune că marchează un moment de cotitură în activitatea de scriitoare a Reginei, prezentă până atunci doar pe piața de carte din Germania. Succesul *Cugetărilor* va aduce faima internațională a Reginei Elisabeta, ale cărei lucrări vor fi traduse și publicate apoi și în alte țări. A doua ediție franceză a *Cugetărilor* va apărea în anul 1888 sub îngrijirea lui Pierre Loti și va aduce autoarei premiul *Botta* al Academiei Franceze. Regina Elisabeta va păstra însă legătura cu Louis Ulbach, o legătură observată nu doar prin corespondența sa cu jurnalistul (urmele acesteia fiind găsite pe diverse site-uri ale caselor de licitații din Franța), ci și prin susținerea activității *Asociației Literare* și *Artistice Internaționale*, al cărei congres va avea loc în anul 1906, la București.

În notele sale din anul 1881 Ulbach ne lasă o descriere a orașului Sinaia insistând asupra schimbărilor rapide care se petreceau și asupra potențialului turistic și de recreere pe care îl remarcă aici: „*E un cuib în vârf de munte la patru ore de București cu trenul. Așezarea e de un pitoresc delicios și spectaculos. Vârfuri împădurite, văi adânci și înguste de un verde întunecat, izvoare ce formează cascade înainte de a se uni într-un pârâu învolburat, surprize peste tot, la fiecare pas al celui ce se plimbă, un aer proaspăt și pur, totul contribuie pentru a face din Sinaia un loc de odihnă și de plăcere precum Baden. În jurul castelului pe care regele a pus să se construiască se ridică peste tot vile impunătoare; hoteluri uriașe își*

așteaptă turiștii. Sinaia era un sat plin de farmec atunci când era doar o sihăstrie, în urma cu câțiva ani, dar în scurtă vreme va deveni un oraș foarte frumos" (Ulbach, *En Roumanie*, în *La Csárdás, notes et impressions* ..., 1888, p. 130).

Într-adevăr zona aflată în vecinătatea Mănăstirii Sinaia (construită în 1695) se dezvoltase rapid ca oraș și fusese redenumită după ce cuplul princiar își stabilise reședința de vară la mănăstire, făcând aici niște amenajări locative modeste și după ce stabilise locul construcției viitorului palat Peleș, numit astfel după pârâul din apropiere. Prințul Carol reorganiza astfel în anul 1874 regiunea Podul Neagului, iar piatra de temelie a palatului era pusă în 1875, inaugurarea lui având loc în 1883. Sinaia atrăgea, astfel, o parte a înaltei societăți, a investitorilor și a comercianților, fiind, în același timp, și un oraș cosmopolit, cel puțin prin prezența unui mare număr de lucrători străini de la palat (Carmen Sylva, 1892, p. 123).

Aceasta este starea orașului Sinaia în anul încoronării și al vizitei lui Louis Ulbach, care descrie și modesta locuință regală din mănăstire: „*Regele și regina s-au instalat provizoriu într-o mânăstire. Mici construcții ca niște cabane au adăugat un salon și o sufragerie vechii clădiri. Nimic nu ar putea fi mai simplu decât această nouă anexă. Cabinetul regelui este spoit cu var, iar regina își împodobește lambriurile de pe pereții salonului cu ramuri verzi, pe care le înlocuiește când acestea se ofilesc. Aceasta tabără simplă și naivă a unei tinere monarhii care așteaptă cu răbdare frumoasa reședință regală pe care o construiește are în ea ceva emoționant*" (Ulbach, *En Roumanie*, 1888, p. 131). La republicarea textului în anul 1888 Ulbach adaugă o notă de subsol cu referire la palat: „*De atunci lucrurile s-au schimbat mult. Castelul a fost terminat* și *e decorat cu un lux oriental amețitor*" (Ulbach, *En Roumanie*, 1888, p. 131).

Dacă orașul Sinaia se dezvolta cu repeziciune, nu același lucru se putea spune despre București. În trecut orașul nu impresiona prea mult călătorii străini din cauza lipsei confortului cu care aceștia erau obișnuiți în Occident, dar pare că era un loc bun pentru dezvoltarea carierei militare. Doctorul Carol Davila, stabilit aici pentru reorganizarea serviciului medical militar, scria contesei Marie d'Agoult în anul 1853: „*Bucureștii sunt Capua ofițerilor străini: toți cei care au fost aici își doresc cu ardoare să revină. Este în definitiv un oraș european căruia îi lipsește din punct de vedere material tot ceea ce le face pe ale noastre agreabile. Străzile nu au denumiri (...). Se construiește mult, progresul e vizibil peste tot doar că totul merge foarte încet*" (Scrisoare Davila reprodusă în Vier, *Un Breton d'adoption* ..., 1959, pp. 165-166). Într-adevăr, în București existau câteva clădiri rezidențiale precum palatul Grigore Suțu, casele Filipescu, Manu, Golescu (clădire care de altfel va deveni reședință regală în anul 1866), dar marile lucrări de sistematizare, de modernizare și construcția marilor palate vor avea loc după anul 1881. Chiar și așa, străinii ajung în București fie măcar ca escală în drumul către lor Constantinopol, iar cele câteva hoteluri precum *Brofft*, *Hugues* sau celebrul *Grand Hôtel du Boulevard* (fostul hotel *Herdan*) par primitoare, oferind condiții adecvate. Spre exemplu în ziua în care Ulbach ajunge la București ziarele informează că, aflat în drum spre Constantinopol, prințul Jerôme Napoléon, fiul regelui Westphaliei și nepotul lui Napoléon I, înnoptează la *Grand*

Hôtel du Boulevard din București (*Românul*, 19 sept. 1881, p. 3). La același hotel se va ține și un banchet în onoarea lui Louis Ulbach. Acesta scrie: *„Câțiva români se temeau de efectul produs asupra mea de acest oraș aflat încă la primele elemente ale toaletei sale. De altfel și vremea, devenită subit mohorâtă sporea aceste temeri. Dar acestea nu erau întemeiate, căci dacă nu am fost uimit ca la Viena sau fermecat ca la Pesta de lărgimea perspectivelor și de înălțimea clădirilor, am fost cel puțin emoționat de efortul acestui oraș care până ieri era doar oriental, pentru ca acum să devină prima etapă serioasă a ospitalității și confortului Occidentului"* (Ulbach, *En Roumanie*, 1888, p. 128).

În ciuda faptului că Ulbach sesizează aspectul mai degrabă oriental al Bucureștilor el remarcă dorința locuitorilor de a se apropia de Occident, tendință evidentă în primul rând în limba vorbită aici: „În *România toată lumea vorbește franceza* (...) *dacă ochii nu ar obliga mintea să vadă realitatea, ne-am crede în Franța, auzind acest du-te, vino de conversații în franceză*" (Ulbach, *En Roumanie*, 1888, p. 127). În ceea ce privește vestimentația, el admiră costumul național purtat de femei, observând că acest lucru e datorat noii regine a țării: *„Femeile (...) ar putea să le facă geloase pe pariziene cu costumele lor naționale (...). Noua regină le-a încurajat pe doamnele din București să poarte cu mândrie frumoasele lor costume și să rafineze cochetăria cu patriotismul"*. Impresia generală pe care i-o lasă orașul este aceea a începutului unei noi civilizații: *„Am citit, nu mai știu unde, cum cineva asculta cum iarba crește. La București această feerie devine realitate. Poți simți crescând mlădițele primăverii unei civilizații"* (Ulbach, *En Roumanie*, 1888, p. 128). Ulbach evocă aceste impresii și în textul din anul 1885 despre C.A. Rosetti, menționând și atitudinea diferită a vechilor săi prieteni, Rosetti și Brătianu: *„Contemplam avid acest oraș cu case joase, cu câteva urme de case cu etaj ridicate ca să semene cu cele pariziene. Pentru mine era revelația lumii orientale, amenințată de civilizația occidentală, atinsă, dar nu înlocuită. (...). Brătianu era jenat de străzile încă nepavate, Rosetti era mândru de străzile care se prefigurau. (...). Unul regreta că nu putea să-mi arate o capitală terminată (...), celălalt gândea că voi observa germenii unei capitale europene în acest bătrân oraș oriental"* (Ulbach, *C.A. Rosetti*, în *La Csardas ...*, 1888, p. 160).

Referirile la starea străzilor fac parte din realitatea văzută de Ulbach în septembrie 1881. În această perioadă Podul Mogoșoaiei, redenumit Calea Victoriei după 1878, ca și noul Bulevard Elisabeta intră într-un proces de aliniere și pavare. Totodată, au loc exproprieri, aprobări de credite pentru nisip și piatră de pavaj, precum și deliberări pentru alegerea furnizorilor, așa cum aflăm din *Monitorul Comunal al Primăriei București* (*Monitorul Oficial*, an VI, n. 13, 4 aprilie 1881, pp. 1-2 și n. 29, 1 august 1881, p. 277). Ziarele vremii menționează situația aceasta. Astfel, ziarul *Timpul* din 7-8 septembrie 1881 relatează: *„Pavarea micei bucăți din strada Victoriei în fața Palatului merge foarte încet. Circulația este întreruptă de mai multe zile și trăsurile trebuie să ocolească tocmai pe strada Clemenții"*. Ediția din 24 septembrie a aceluiași ziar ne informează despre finalizarea lucrărilor. Este ceea ce vede și Louis Ulbach atunci când vizitează orașul, astfel încât el scrie: *„Putem uita un pic de noroi și dacă pietrele de pavaj nu se țin bine în lăcașul lor, este*

pentru că au fost obișnuite mult timp să formeze baricade; dar deja tinerii soldați care le calcă le netezesc și cu puțin timp înainte de plecarea mea din București am putut constata că în fața Palatului Regal nu mai era niciun șanț și nicio groapă periculoasă" (Ulbach, *En Roumanie* ..., 1888, p. 129). Și Ulbach conchide: „*Totul e deci nou în România, de la guvern până la pavaj, dar toată lumea se străduiește ca această tinerețe să ajungă rapid la maturitate*" (Ulbach, *En Roumanie* ..., 1888, p. 129).

Louis Ulbach părăsește țara pe 25 septembrie (*Românul*, 25 septembrie 1881, p. 818), cu puțin timp înainte de banchetul aniversar ce marchează 25 de ani de apariție a ziarului *Românul*, fondat de C.A. Rosetti, unde este citită doar scrisoarea lăsată de el pentru această manifestare (*Românul*, 30 septembrie 1881, p. 3). După cum am menționat anterior, el scrie impresiile sale de călătorie pentru a fi publicate în ziarele franceze. Chiar dacă sunt marcate de un oarecare romantism, poate generat de anumite nostalgii ale trecutului pașoptist, acestea dezvăluie cititorilor de azi aspectul orașului pornit pe drumul modernizării și al occidentalizării, reflectare perfectă a tendinței generale a țării. Dacă micile texte scrise de Ulbach sunt primele mărturii despre București la începutul monarhiei, ele vor fi urmate de un alt text, intitulat *București*, ce va fi scris peste nouă ani de însăși Regina Elisabeta pentru a fi tradus și publicat în mai multe limbi, ca o încercare mărturisită a acesteia de a-i familiariza pe cititorii din Occident cu România (*Corespondența perechii regale*, vol. II, 2021, p. 47). Iar în anul 1906, an ce marchează 40 de ani de domnie a Regelui Carol I, o altă lucrare mai amplă, *Bucarest en 1906*, va fi scrisă de fostul colaborator al lui Louis Ulbach, naturalizat în România, Frédéric Damé. Ni se pare deci importantă existența acestor impresii scrise de Ulbach ca reper pentru urmărirea evoluției orașului modern, dar și ca parte a imaginii pe care România încerca să și-o construiască în raport cu Occidentul. Nu în ultimul rând am dorit ca la bicentenarul nașterii lui Louis Ulbach să evocăm măcar prin acest text modest personalitatea și contribuția importantă a acestui filoromân la efortul de construire a unei Românii moderne și la promovarea ei în străinătate[2].

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare/ Sources
A.M.A.E. dosar 153, 3 vol., *Scrisori de confirmare a începerii relațiilor diplomatice cu alte state*.
B.N.R. Fond *Brătianu*, dosar 465, filele 46-47, *Scrisoare a lui Louis Ulbach către Paul Bataillard*, 9 octombrie 1856.
B.N.R. Fond *Brătianu*, dosar 621, filele 23-24, *Scrisoare a lui Louis Ulbach către I.C. Brătianu*, 4 septembrie 1866.
Corespondență C.A. Rosetti, 1980, ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Bucur, M., București, Editura Minerva.

2. Textele din lucrările lui Louis Ulbach, scrisorile acestuia ca și cele ale doctorului Carol Davila sunt în original în limba franceză. Traducerile aparțin autoarei lucrării de față.

Cu iubire tandră, Elisabeta mereu al tău credincios, Carol, Corespondența perechii regale, 2021, vol. II, 1889-1913, ed. critică și comentată de S.I. Zimmermann și R. Constantinescu, București, Editura Humanitas.
Monitorul Comunei București, an VI, n. 13, 4 aprilie 1881, pp. 1-2 și n. 29, 1 august 1881, pp. 277.

Presă / Press
Journal des débats politiques et littéraires, 13 janvier 1872, p. 3.
Românul, 20 septembrie 1881, p. 831; 25 septembrie 1881, p. 848; 30 septembrie 1881, p. 3 și 9 octombrie 1881, p. 895.
Telegraful, n. 122, 17 octombrie 1881, p. 2.
Timpul, 7-8 septembrie 1881, p. 137.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works
Boitoş, O., 1940, *Raporturile românilor cu Ledru-Rollin și radicalii francezi în epoca Revoluției de la 1848*, București, Editura Cartea Românească.
Carmen Sylva, 1892, *Robia Peleșului*, în *Poveștile Peleșului*, 2018, ed. îngrijită de S.I. Zimmermann, București, Editura Corint.
Carol I al României - *Jurnal. Volumul I. 1881-1887*, 1997, ed. îngrijită de V. Docea, București-Iași, Editura Polirom.
De Mare, M., 1954, *G.P.A. Healy, American Artist: An Intimate Chronicle of the Nineteenth Century*, New York, Editura David McKay Co.
Maiorescu, T., *Însemnări zilnice*, vol. II, 1881-1886, București, Editura Librăriei Socec & Co.
Mucenic, C., 2004, „Tăierea bulevardului Regina Elisabeta", *în B.M.I.M.*, vol. XVIII, pp.110-129.
Ulbach, L., 1882, *Préface, Les pensées d'une reine, de Carmen Sylva, reine Elisabeth de Roumanie*, Paris, Editura Calman-Lévy.
Ulbach, L., 1888, *C.A.Rosetti*, *La Csárdás, notes et impressions d'un Français en Autriche, en Hongrie, en Roumanie, en Angleterre, en Italie, en Suisse, en Belgique, en Hollande, en France*, Paris, Editura Calman-Lévy.
Ulbach, L., 1888, *Charles Davila, La Csárdás, notes et impressions d'un Français en Autriche, en Hongrie, en Roumanie, en Angleterre, en Italie, en Suisse, en Belgique, en Hollande, en France*, Paris, Editura Calman-Lévy.
Ulbach, L., 1888, *En Roumanie*, *La Csárdás, notes et impressions d'un Français en Autriche, en Hongrie, en Roumanie, en Angleterre, en Italie, en Suisse, en Belgique, en Hollande, en France*, Paris, Editura Calman-Lévy.

Resurse Web / Web Ressources
Vier, J., 1959, *Un Breton d'adoption, grand médecin de Roumanie, le docteur Carlos Davila. Documents inédits, Annales de Bretagne et les pays de l'Ouest*, Tome 66, numéro 2, pp.133-196, https://www.persee.fr/doc/abpo_0003-391x_1959_num_66_2_2077

„VATRA LUMINOASĂ". POVESTEA EXTRAORDINARĂ DIN SPATELE MEDALIILOR AȘEZĂMÂNTULUI

Adriana ROȘCA[1]

Cuvinte-cheie: *Elisabeta; Vatra Luminoasă; oraș; colonie; orbi; medalie.*
Keywords: *Elisabeth; Vatra Luminoasă, town; colony; blind; medal.*

Rezumat: *Astăzi, ca și în trecut, medaliile, prin intermediul imaginilor alese spre a fi gravate în câmpul lor, spun mult mai repede o parte din povestea proiectelor umanitare întreprinse în Capitală la începutul secolului trecut sub patronajul regalității. Astfel de acțiuni de binefacere nu doar că au remodelat în timp peisajul urban, ci au și contribuit într-o primă etapă, în forma sa privată, la baza asistenței sociale moderne. Unul dintre acele proiecte care a prins contur la începutul veacului și a dat în anii '20 numele unei străzi, iar mai târziu al unui cartier situat astăzi în Sectorul 2 al Capitalei, a fost Azilul pentru nevăzători* „Vatra Luminoasă". *Fondat după modelul Institutului de Orbi de la Neuwied inaugurat în anul 1899 și vizitat de către Regina Elisabeta în același an, Azilul a fost conceput inițial ca un așezământ în care copiii și adulții puteau să se bucure de protecție socială, pregătire profesională și de școlarizare, cu alte cuvinte asemenea unui orășel construit în afara Bucureștiului, unde rezidenții aveau acces la cele mai noi servicii. Aici funcționau și câteva ateliere ale căror produse erau comercializate pentru a asigura întreținerea și buna funcționare a fundației, astfel că așezământul a avut un impact social puternic în epocă și reprezintă un alt exemplu de bună practică în ceea ce privește preocuparea pentru condițiile de viață ale celor nevoiași. În timp, au avut loc o serie de schimbări în modul de organizare, administrare și de funcționare al acestuia, Azilul trecând din sfera privată în cea publică, dar cu toate acestea a continuat să funcționeze până în preajma anului 1945, atunci când a fost desființat și nevăzătorii interni au fost integrați în societate.*

Abstract: *Today, as in the past, the medals through the images chosen to be engraved on their field tell much more quickly part of the story of the humanitarian projects undertaken in the Capital at the beginning of the last century under the patronage of royalty. Such charitable actions not only reshaped the urban landscape over time but also contributed in a first stage in its private form to the basis of modern social assistance. One of those projects that took shape at the beginning of the century and in the 20s gave the name of a street, and later of a neighborhood located today in the 2nd Sector of the Capital, was the Asylum*

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: adrianamihaelarosca@gmail.com

for the blind "Vatra Luminoasă". The Asylum was founded with the Neuwied Institute for the Blind as a landmark, inaugurated in 1899, on which occasion it was visited by Queen Elizabeth in the same year. The asylum in Bucharest was originally conceived as a settlement where children and adults could enjoy social protection, professional training and schooling, in other words like a small town built outside of Bucharest, where residents had access to the latest services. The asylum in Bucharest was originally conceived as a settlement where children and adults could enjoy social protection, professional training and schooling, in other words like a small town built outside the capital, where residents had access to the latest services. There were also several workshops whose products were sold to ensure the maintenance and proper functioning of the foundation. So the settlement had a strong social impact in the era and represents another example of good practice in terms of concern for the living conditions of the needy. Over time, a series of changes took place in the way it was organized, administered and operated, the Asylum passing from the private to the public sphere, but nevertheless it continued to function until around 1945, when it was abolished and the visually impaired patients integrated into society.

An după an, istorii și diverse informații au fost transmise prin intermediul imaginilor alese spre a fi gravate în câmpul medaliilor, întrucât memoria este și a fost subiectivă, iar poveștile pot fi repovestite din diferite puncte de vedere. Prin urmare acestea redau mult mai repede cadrul în care au fost emise și motivul pentru care au fost păstrate de-a lungul anilor ca o expresie durabilă a tradiției umane. Amintind uneori despre fapte mai mult sau mai puțin cunoscute, medaliile, așa cum este și cazul acelora pe care au fost gravate cuvintele „Vatra Luminoasă" și pe care regăsim fie portretul Reginei Elisabeta a României, fie fațada unei clădiri construite la începutul secolului XX prezintă istoricul unuia dintre cele mai importante proiecte întreprinse în Capitală sub patronajul regalității. Cu toate că Elisabeta a rămas cunoscută mai mult pentru influența pe care a avut-o în promovarea culturii românești, viața și acțiunile sale în sprijinul celor nevoiași au fost difuzate la acea vreme prin intermediul articolelor și a povestirilor redactate de către ea însăși în mai multe publicații germane (Zimmerman, 2013, pp. 16-17). Dintre aceste acțiuni umanitare derulate în București din inițiativa și sub serviciul coroanei, *Vatra Luminioasă*, o colonie cu un caracter modern pentru întrajutorarea orbilor, s-a bucurat poate cel mai mult de o adevărată campanie de promovare atât în țară, cât și în afara granițelor, prin urmare numărul medaliilor emise în preajma anului 1908, dar și mai târziu a fost unul însemnat.

Denumirea aleasă pentru acest proiect, spre a fi răspândită și reținută cu ușurință, a fost o traducere în limba română a sintagmei „*Lighthouse*", termen folosit în mod obișnuit în Imperiul Britanic și în America pentru a desemna instituțiile destinate nevăzătorilor (Miller (ed.), 1935, p. 1175), cu scopul de a indica o „*casă a luminii*". Gândindu-se la rolul, menirea și armonia locului, Regina Elisabeta afirma adeseori că „*orașul orbilor avea să fie strălucitor și vesel, și de aceea l-a numit Vatra Luminoasă, sau „Focalul luminii*"

(Valentin Haüy, 1908, pp. 65-69). Acest concept a fost transmis rapid prin intermediul tuturor căilor de comunicație ale vremii, iar efortul depus de către Regină în susținerea și protejarea nevăzătorilor a fost puternic reflectat atât prin intermediul textelor și imaginilor distribuite, cât și prin seria de medalii și plachete comemorative, realizate cel mai probabil în intervalul anilor 1908-1914 din inițiativă privată și ca o formă de recunoștință pentru ajutorul oferit de către susținătorii fundației, așa cum sunt micile medalii aurite cu toartă pe care au fost gravate cuvintele „*RECUNOSTINTA SPRIJINITORILOR FUNDATIUNEI VATRA LUMINOASA*" (*Fig. 3*). Dacă nu am cunoaște extraordinara poveste care se ascunde în spatele acestor piese, unele dintre ele clasate astăzi în rândul bunurilor culturale mobile, am adresa cel mai probabil câteva întrebări în încercarea de a decripta mesajul transmis. Privite cu atenție, ele dezvăluie istoricul acestui proiect grandios etapă cu etapă focusându-se în mod particular pe anul 1908. Cele cu fațada Azilului (*Fig. 1*) stabilesc în timp momentul de început al clădirii și indirect reflectă schimbările din peisajul urban, în timp ce acelea cu portretul Reginei, realizate uneori și puțin stângaci, reflectă misiunea pe care aceasta și-a asumat-o, iar aici ne referim atât la acele medalii în care o regăsim purtând un voal cu pliuri prins de coc și o rochie cu dantelă (*Fig. 3* și *4*), o imagine specifică anului 1900, cât și cele în care poartă voalul pe cap și prins sub bărbie având pe chip vizibile urmele bătrâneții (*Fig. 2*), o imagine specifică anilor 1909-1910, așa după cum reiese din fotografiile lui Franz Mándy. Dintre toate piesele emise cu ocazia fondării *Societății* sau punerii pietrei de temelie a *Azilului* placheta lucrată de Schäfer la Viena (*Fig. 4*) se distanțează din punct de vedere al compoziției față de toate celelalte fiindcă o redă pe Regină în mijlocul nevăzătorilor, în picioare (Oberländer-Târnoveanu, Pârvan, 2002, p. 254), chiar și sub o formă mistică, ea fiind cea care dăruiește lumina unui grup de nevăzători adulți și copii așezați în fața și în spatele ei (Galst, Alfen, 2013, p. 356). Ulterior, imaginea Reginei aleasă spre a fi reprezentată pe medaliile așezământului a servit ca sursă de inspirație gravorilor și pentru baterea altor piese cu portretul suveranei, lucrările deosebindu-se între ele prin mici elemente așa cum sunt buclele, faldurile voalului sau cutele rochiei (Oberländer-Târnoveanu, Pârvan, 2002, p. 254).

Pornind de la indiciile oferite de către medalii prin desenul lor am încercat în paginile ce urmează să creionăm etapele ridicării *Așezământului*, însă am considerat necesar să amintim în acest punct faptul că măsurile întreprinse în trecut de către regalitate cu ajutorul elitei spre a veni în sprijinul populației nevoiașe, în calitate de promotori ai unor astfel de programe, stau la baza sistemului modern de astăzi în ceea ce privește serviciul social în folosul comunității. Așa cum spunea recent și istoricul Georgeta Filitti nu trebuie să uităm ca Regina Elisabeta nu a făcut toate aceste lucruri singură, deși medaliile o reprezintă exclusiv pe ea, întrucât a fost cea care a făcut primii pași în ceea ce privește Fundația, ea fiind ajutată în demersul său și de către membrii elitei autohtone în a pune bazele unei societăți funcționale, așadar astăzi privim acțiunile lor din punctul de vedere al omului modern și le discutăm în contextul adoptării, adaptării la condițiile vremii și al aplicabilități lor, însă dintr-o dublă perspectivă: a ceea ce și-a dorit

și imaginat Regina Elisabeta ca fiind un „*orășel al orbilor*” și a ceea ce efectiv s-a realizat în urma efortului depus de întreaga societate, fiindcă după cum vom vedea a fost vorba despre un efort colectiv la care au contribuit membri din toate clasele și categoriile sociale.

Care a fost conceptul și cum și-a imaginat Regina „*Orașul Orbilor*”?

Pentru cei care cunosc deja în detaliu povestea *Azilului*, aceasta dezvăluie, pe de o parte, interesul necondiționat al Reginei Elisabeta de a-i ajuta pe nevăzători, și pe de altă parte, chestiunile de ordin financiar în vederea ridicării așezământului. În susținerea cauzei sale, Regina își prezenta proiectul cu mare măiestrie ori de câte ori era posibil conducând astfel o adevărată campanie de promovare a *Fundației Vatra Luminoasă* prin intermediul căreia creiona profilul nevăzătorilor din țară, întrucât marea majoritate erau bărbați, adulți, doborâți în timpul serviciului militar și nevoiți să recurgă la cerșetorie pe străzi sau în cimitire pentru a putea supraviețui (The Dominion, 1908, p. 3). Cu ajutorul presei românești și a celei internaționale și-a făcut cunoscută cauza prin intermediul numeroaselor articole trimise și interviuri acordate. Viitoarea Regină Maria a fost cea care nota în memoriile sale, publicate sub titlul *The Story of my life Marie, queen of Roumania*, că Regina Elisabeta avea darul de a da viață prin cuvinte planurilor sale afirmând că: „*visele* (...) *erau mari și generoase, iar când le-a expus într-un limbaj strălucitor, cei care îi ascultau fiecare cuvânt pentru moment au văzut cu adevărat viziuni de armonie și bunăvoință ridicându-se în fața lor și aproape că puteai să o urmărești pe străzile acestui oraș alb*” (The Story of my life ..., 1934, pp. 536-537).

În tot acest timp publicații cu un tiraj important precum *Tribuna* au oferit și o explicație cititorilor săi cu privire la condiția acestor persoane care urmau în curând să se bucure de sprijin, încredere și de apreciere, fiindcă „*nimeni nu le încredința de lucru, nimeni nu le da ocazia să învețe o meserie, o profesie, care să* (...) *facă posibil a exista ca oameni liberi, ca părinți de familie stimați și ca membri folositori ai societății omenești. Chiar când își exprimau voința cea mai hotărîtă a lucra și a se face folositori, după cât îi ajuta puterea mâinilor și iscusința minții lor, în cel mai bun caz lumea își arată mila față de ei, ridicând din umeri și compătimindu-i, că nu le poate oferi nici o ocupație*!”[2] (*Tribuna*, 1906, pp. 5-6). Aceeași publicație a fost cea care la începutul secolului XX a avansat ideea integrării acestor nevăzători, afirmând că România nu era încă o țară puternic dezvoltată industrial așa cum s-ar fi dorit, iar „*lucrul de mașină încă nu acoperea târgul, unde meseria își mai găsea teren de aur*”, motiv pentru care nevăzătorii puteau fi utili societății, ceea ce făcea ca ideea școlarizării și instruirii pentru o viitoare profesie să fie una aplicabilă la acel moment (*Tribuna*, 1906, pp. 5-6). Și nu doar atât, Regina își dorea educarea acestora într-o școală destinată lor în care programa și planul de școlarizare să fie adaptate pentru aceștia, întrucât considera că „*este o greșeală ca orbii să lucreze atât de mult cu mâinile lor, când munca creierului ar fi mult mai potrivită pentru ei, iar capacitatea lor de lucru arată*

2. În cazul de față s-au aplicat regulile de ortografie și punctuație actuale pentru a fi înțeles cât mai bine textul.

unde se află viitorul lor real", oferind numeroase argumente în sprijinul afirmațiilor sale, iar de câte ori era posibil îl aducea ca exemplu pe Teodorescu, un stenograf și negustor educat, care a inventat o tiparniță specială pentru alfabetul Braille ce putea fi manevrată cu ușurință de oricine, chiar și de un copil, spunea Regina Elisabeta (Carmen Sylva, 1906, pp. 758-760).

Indiferent de ceea ce s-a scris referitor la Regina Elisabeta în jurnalele sau chiar memoriile celor care s-au aflat în jurul său, aceasta a încercat să privească proiectul său de tip umanitar-educațional pe cât posibil și din punct de vedere al costurilor și al aplicabilității într-o țară încă aflată într-un amplu proces de modernizare afirmând că este inutilă construcția unei școli pentru șaptezeci de copii orbi al cărei cost ar fi ajuns la o jumătate de milion, cu toate că întreg proiectul în mod particular ridicarea *Azilului* și achiziționarea celor necesare, a ajuns să coste în final mai mult decât atât. Regina Elisabeta considera că primul pas în crearea unei colonii era acela de a le oferi șansa de a avea o meserie și o locuință, astfel că pentru început douăzeci și doi de nevăzători își câștigau pâinea confecționând scaune, funii și sigilii de plumb pentru sacii de porumb. În ceea ce privește spațiul de locuit Regina și-a propus construcția unor case în jurul unor grădini mari asigurându-le totodată un spațiu destinat studiului prin inființarea unei școli și a unui loc pentru rugăciune prin ridicarea bisericii, unde avea să țină slujbele un călugăr nevăzător pe care Teodorescu urma să îl învețe să citească Liturghia și Evangheliile cu ajutorul mașinăriei deja brevetate (Valentin Haüy, 1908, pp. 65-69). Ambele, atât școala, cât și biserica, aveau să fie așezate conform planurilor în mijlocul grădinilor. Și nu doar atât ea își dorea ca familiile din noul oraș să lucreze împreună și să aibă o bucătărie mare și comună, mâncarea fiind preparată și mai apoi servită la masa deja instalată în grădină (Carmen Sylva, 1906, pp. 758-760). Așadar, Regina Elisabeta își imagina un spațiu în care să domine armonia și veselia prin organizarea de mese comune pe iarbă în timpul verii și lecții pentru copii la umbra copacilor (Valentin Haüy, 1908, pp. 65-69). În această situație toate materialele necesare educării lor urmau să se regăsească în biblioteci mari, iar cărțile și partiturile, folosite de către cei care doreau să studieze muzica și aveau un talent care putea fi cultivat în acest sens, puteau să fie tipărite tot de nevăzători ca o modalitate de a-și câștiga existența. Planul a fost pus în practică prin construcția primei case cu grădină în jurul său, urmând să se construiască și alte locuințe în stil românesc cu verandă (Carmen Sylva, 1906, pp. 758-760), astfel că până la moartea ei au fost ridicate aproximativ 50 de case (Badea Păun, 2007, p. 231), însă proiectul așa cum și l-a imaginat Regina Elisabeta nu a fost finalizat, construcția oprindu-se în scurt timp.

Cum s-au derulat evenimentele în ceea ce privește construcția *Azilului Vatra Luminoasă*?

Ideea elaborării unui plan pentru ajutorarea orbilor din Regat prin crearea unui spațiu adecvat în care aceștia, copiii și adulți, să învețe să scrie, să citească și să deprindă o meserie a început să prindă contur între anii 1898-1899, însă Regina Elisabeta a

început să lucreze cu adevărat la ea din 1902 (Badea Păun, 2007, p. 229). Modelul pentru viitorul oraș de la periferia Capitalei a fost inspirat din cel al Institutului pentru orbi de la Neuwied, pe care Regina l-a vizitat cu ocazia inaugurării. Multe voci în epocă vorbesc despre faptul că ideea unei fundații pentru nevăzătorii care duceau o viață plină de lipsuri și mizerii după cum spunea și secretarul său particular (Monske, 1908, p. 14), pare că i-a fost sugerată în cadrul vizitei sale oficiale, mai ales că aceasta era deja foarte interesată de situația acestora ca urmare a relațiilor sale de prietenie cu Bertha Galeron (Valentin Haüy, 1908, pp. 65-69), o poetă de origine franceză nevăzătoare și rămasă surdă în urma febrei tifoide, prin urmare Regina Elisabeta a arătat un interes deosebit pentru institut și mijloacele necesare pentru întreținerea și instruirea acestora (Monske, 1908, p. 14), făcând din ultimul său proiect o adevărată misiune în sine. Cât îl privește pe R. Monske, secretarul său și unul dintre personajele centrale în cadrul acestei istorii a înființării *Vetrei Luminoase*, acesta a avut numai cuvinte elogioase pentru proiect, însă elita românească nu îl privea în mod apreciativ (Valentin Haüy, 1908, pp. 65-69) considerând că Regina a fost mult prea generoasă cu el, iar în privința fondării coloniei orbilor se spunea că aceasta și-a depozitat toată încrederea în el, existând anumite momente în care ea și-a epuizat fondurile peste bugetul alocat, oferind în nenumărate rânduri sume mari bani din caseta personală și chiar ajungând să își vândă bijuteriile pentru a acoperi cheltuielile (Brătianu, Brătianu, Ștefan, 1999, p. 60).

Revenind asupra evenimentelor din Capitală care au condus la înființarea *Fundației*, la scurt timp după vizitarea institutului Regina Elisabeta a început să învețe modalitatea de scriere a acestora în castelul de la Segenhaus, iar pentru a-i putea înțelege și mai bine pe nevăzători a cerut numeroase explicații pentru alfabetul Braille. Regina Elisabeta a corespondat cu directorul *Azilului* de la Neuwied, Fronberg, care i-a expus toate cunoștințele necesare în vederea îngrijirii nevăzătorilor oferindu-i și o listă a obiectelor necesare pentru învățământul practic, în același timp indicându-i și locul de unde le putea achiziționa (Monske, 1908, pp. 14-16).

În mod firesc următoarea etapă a fost aceea a fondării primei școli destinate copiilor nevăzători și achiziționarea unui teren de către Palatul Regal în zona de est a Capitalei, pe strada Mărcuța între vii la nr. 20, astăzi Vatra Luminoasă nr. 108. Conform datelor se dorea ridicarea *Azilului* la periferia Capitalei într-o zonă formată din loturi de dimensiuni mari, ocupate cu plantații de vii sau utilizate în scopuri agricole. Deși spre sfârșitul secolului al XIX-lea Bucureștiul s-a extins în special spre nord, dar mai modest spre est și spre vest în urma „Legii pentru mărginirea Bucurescilor” din 1895 (https://asz.ro, accesat la 10.11.2022), locul ales de regalitate se situa încă la marginea orașului, ceea ce oferea un spațiu suficient pentru o construcție așa cum și-a imaginat-o inițial Regina Elisabeta. În următoarele decenii ale secolului XX *Azilul de Orbi Vatra Luminoasă* apare marcat pe harta orașului și lângă el plantația de duzi a acestuia, iar zona care se dorea a fi un orășel al orbilor și-a schimbat menirea și s-a dezvoltat mai mult ca o zonă industrială, iar după anul 1945 ca un cartier muncitoresc format din vile micuțe, cu două

etaje și câteva camere. Cu toate acestea *Așezământul* a fost un obiectiv cu un puternic impact social și admirabil organizat (Dame, 1907, p. 413) care a reușit să dea la câteva decenii de la momentul ridicării sale, numele străzii pe care era situat, Primăria Capitalei schimbând denumirea din Mărcuța-între-vii în Vatra Luminoasă, iar după cum avem să constatăm, aceasta s-a extins curând și asupra întregului cartier, astăzi situat în sectorul 2 al Bucureștiului.

Și cum *Așezămintele Regale* reflectă grija pentru condițiile de viață ale celor nevoiași revenim asupra momentului fondării Școlii Regina Elisabeta în anul 1901 (*Răsăritul nostru*, 1945, pp. 2-3). Inițial, s-a creat o clasă cu cinci-șase elevi, găzduită în incinta *Orfelinatului* din Focșani, unde aceștia luau lecții de citit și scris în Braille, iar orele de curs erau completate cu cele de muzică (*The Dominion*, 1908, p. 3). În conformitate cu legislația privind învățământul primar, școala a fost destinată băieților și s-a transformat ulterior într-o școală mixtă pentru nevăzători cu un efectiv din ce în ce mai sporit, depinzând ca orice unitate școlară de Ministerul Educației. Aceasta a funcționat pentru un scurt timp la Foșcani, ea fiind mutată la București într-un sediu provizoriu până în anul 1910, când a fost relocată în ansamblul de clădiri destinate instituției planificate. Curricula școlară punea accentul pe formarea absolvenților, prin urmare elevii aveau oportunitatea de a învăța o meserie, printre care se număra fabricarea manuală de coșuri, scaune, frânghii, papuci împletiți cu fâșii de stofă, perii sau tricotarea (Valentin Haüy, 1926, pp. 80-81), iar cei mai înzestrați își puteau cultiva talentul prin studiul muzicii vocale și instrumentale cu profesori specializați și de renume (*The Dominion*, 1908, p. 3), cu precizarea că rezidenții *Azilului* și implicit elevii se bucurau de săli și ateliere dotate cu mobilierul necesar și instrumentele muzicale adecvate, toate achiziționate din donații private. Fiind gândită asemenea unei școli profesionale din regat, rezidenții aveau posibilitatea de a valorifica obiectele produse în atelierele de aici prin comercializarea lor pentru a asigura întreținerea și buna funcționare a fundației. În mod evident sumele din vânzarea produselor erau mici, prin urmare pentru întreținerea acesteia s-au utilizat și subvenții considerabile din partea statului.

Înainte de toate așa cum a fost gândit *Azilul*, care s-a aflat multă vreme în subordinea Fundației cu același nume, a reprezentat un alt exemplu de bună practică în epocă în ceea ce privește preocuparea pentru condițiile de viață ale celor nevoiași. Însă, ceea ce se dorea a fi un proiect de succes a generat câteva discuții, mai târziu, în cadrul comunităților minoritare din pricina regulamentului școlii din anul 1912, care preciza gratuitatea învățământului primar pentru copiii orbi și cu cetățenie română în limita locurilor disponibile în instituțiile de stat, în schimb copiii nevăzători ai căror părinți nu erau cetățeni români erau supuși taxelor școlare în conformitate cu prevederile regulamentului privind aplicarea legii învățământului primar (La question Israélite ..., 1914, p. 61). Cu toate că la momentul fondării „*Societății orbilor Vatra Luminoasă*”, una dintre principalele reguli privind funcționarea sa a fost includerea în rândul rezidenților și implicit al elevilor și a israeliților din România, la numai cinci ani de la deschiderea școlii

israeliții erau considerați în continuare străini și nu aveau acces la unitățile publice, cu excepția acelor evrei cărora li s-au acordat drepturi cetățenești (Valentin Haüy, 1908, pp. 65-69), procesul de încetățenire fiind unul greoi și lent.

Cât privește materialele necesare desfășurării întregii activități didactice cu o durată de opt ani incluzând anul pregătitor pentru copii începători, cursul elementar de 4 ani și cursul superior primar de 3 ani (*Răsăritul nostru*, 1945, pp. 2-3), școala bucureșteană le-a procurat întotdeauna de la Paris (Valentin Haüy, 1926, pp. 80-81). Totuși, în ceea ce privește rezultatele din punct de vedere practic, cu precădere după Primul Război Mondial, acestea erau încă slabe, în afara celor angajați în instituțiile pentru nevăzători numărul acelora care trăiau liber din produsul muncii lor era unul redus, fiind enunțate în presa internațională două cauze și anume insuficiența învățământului industrial în unitățile respective și lipsa asistenței eficiente și intense în toate direcțiile (Valentin Haüy, 1926, pp. 80-81). Un aspect de altfel real fiindcă „*Asistența Socială*" ca organizație de stat s-a format după Primul Război Mondial și acorda în general o importanță deosebită copiilor, protecției acestora și instituțiilor de igienă preventive pentru mamă și copil. Asta nu înseamnă că până la 1900 nu au existat proiecte de asistență socială în Regat, însă acestea s-au adresat sub diferite forme săracilor, orfanilor, văduvelor și familiilor cu mulți copii. Un cadru legal privind organizarea modernă a comunelor urbane și rurale datează din anul 1863, atunci când s-a precizat și categoria de cetățeni care aveau dreptul la asistență gratuită precum și autoritățile în sarcina cărora cădea această îndatorire (Glisman, Stoicescu, 1927, p. 39). În termeni moderni am putea spune că *Fundația* sau „*Societatea orbilor*", așa cum apare menționată în diferite scrieri, a contribuit într-o primă etapă, în forma sa privată, la baza asistenței sociale moderne, ea fiind încă de la momentul fondării sub patronaj regal și supravegherea Ministerului de Interne, colaborând frecvent cu celelalte Societăți patronate de Regină în sprijinul celor nevoiași. Spre exemplu, *Societatea Pâinea zilnică* avea rolul de a le oferi gratuit orbilor care își găseau adăpostul aici pâinea pentru micul dejun (Monske, 1908, pp. 11-13).

Ca orice *Societate*, pentru a putea funcționa avea nevoie de un Statut, redactat de însăși Regina Elisabeta în castelul de la Sinaia la scurt timp de la înființarea acesteia, prin intermediul căruia erau stabilite atât regulile de organizare interioară, cât și criteriile conform căreia puteau fi admiși viitorii locuitori ai *Azilului*. Primele articole precizau denumirea fundației și anume „*Vatra Luminoasă Regina Elisabeta*" și tipul de proprietate cu caracter transferabil, astfel că Fundația aparținea Reginei, însă după decesul său, putea fi transferată către moștenitorii acesteia prin testament. Celelalte puncte, de la II la VI, aveau în vedere componența și întreținerea *Fundației* care urma să se realizeze din averea deja existentă și prin intermediul produselor diferitelor munci practicate în interiorul *Fundației*, ori prin intermediul darurilor, subscripțiilor și donațiilor anuale, cât și drepturile și obligațiile fiecărei persoane primite să locuiască în acel spațiu, principalul criteriu fiind cel al „*muncii*". Pe parcursul șederii lor, membrii se bucurau de sprijinul *Fundației* și aveau posibilitatea de a asista la diverse conferințe, beneficiind, totodată, de

ajutor pentru a învăța scrisul „Braille" și diferite limbi, exersând astfel toate cunoștințele acumulate cu ajutorul bibliotecii puse la dispoziția lor de către *Fundație*. Cărțile cuprinse în bibliotecă erau lucrări proprii ale Reginei, tipărite în Palatul Regal cu ajutorul unei instalații complete de tipografie formată din mașini de scris cu puncte cumpărate cu fonduri proprii din America. Cât privește criteriile de acceptare ca rezident în cadrul *Azilului* acestea erau stabilite prin statut și aveau în vedere vârsta, condițiile de trai și conduita. Astfel, *Fundația* accepta cereri din partea persoanelor cu vârsta de până la 40 de ani, care nu aveau nici un fel de datorie față de alte persoane sau comunitate. Solicitările trimise Direcțiunii „*Vetrei Luminoase*" conțineau o descriere pe scurt a condițiilor de trai până în acel moment, un act de naștere sau botez și un certificat medical legalizat din care trebuia să reiasă că nu suferă de vreo boală contagioasă și că sunt apți din punct de vedere fizic și psihic. Într-o primă etapă s-a oferit oportunitatea unei primiri provizorii pentru șase luni, iar mai apoi pentru șederea permanentă era nevoie de aprobarea Reginei Elisabeta (Monske, 1908, pp. 10-16).

Întreținerea așezământului a cărui piatră de temelie a fost pusă la 18 noiembrie 1908 s-a dovedit mult prea costisitoare, întrucât Regina pe parcursul construcției a fost extrem de generoasă în ceea ce privește proiectul său, însă odată cu conștientizarea faptului că a intrat în dificultăți financiare acumulând numeroase datorii (The Story of my life ..., 1934, pp. 536-537) a fost nevoită să renunțe la anumite planuri în ceea ce privește spațiul în care nevăzătorii se puteau bucura de protecție socială, pregătire profesională și de școlarizare, și unde rezidenții aveau acces la cele mai noi servicii, prin urmare au avut loc o serie de schimbări și în modul de organizare, administrare și de funcționare al *Azilului*. Prin decretul regal din 11 noiembrie și-a schimbat denumirea în „*Azilul Orbilor Regina Elisabeta*" după transferul acestuia în posesia statului (Azilul Orbilor Regina Elisabeta ..., 1920, p. 7). Pare că unul dintre motivele care a generat acest transfer de responsabilitate a fost așa cum am menționat anterior unul de ordin economic. Inițial, pentru a putea începe ridicarea clădirilor s-a apelat la toate personalitățile publice din țară și din afara granițelor, Regina însăși donând 46.000 de franci (Badea Păun, 2007, p. 230) din venitul său anual și suma de 82.000 de franci compusă din renta de 10.000 de franci primită de la fratele său pentru transferul unei mici proprietăți și 72.000 de franci din alocația acordată de Rege pe lista sa civilă, plus alte câteva venituri, adunându-se în total o sumă de 128.000 de franci (Schefer, 1918, p. 21). Pe tot parcursul lucrărilor atât ea, cât și Regele apăreau des în listele donatorilor, sumele situându-se uneori și în jurul cifrei de 520-525 de lei (Roșca, 2015, p. 143), iar în toată Europa s-au organizat serbări și colecte, astfel că banii păreau să ajungă din belșug fără ca cineva să se gândească sau să se întrebe care va fi cu adevărat viitorul așezământului (Valentin Haüy, 1908, pp. 65-69). Și cum proiectul său a avut un mare impact social încă de la început muncitorii au donat, la rândul lor, câțiva bănuți sau o jumătate de franc în timpul Expoziției Jubiliare[3] (Carmen Sylva, 1906,

3. În timpul expoziției s-a organizat un pavilion în care au fost expuse obiectele făcute de nevăzătorii de la

pp. 758-760) și tot atunci Mischonzniky una dintre atracțiile vizitatorilor a organizat în cadrul pavilionului său un concert în beneficiul „*Vatra Luminoasă*” și a strâns suma de 3.600 de franci (Dame, 1907, p. 633). Exemplele pot astfel continua, fiindcă solicitarea Reginei nu a rămas neascultată și a avut un mare ecou în presă, prin urmare într-un număr din *L'Humanite*, Théâtre du Gymnase Marie Bell anunța donarea către *Fundație* a veniturilor încasate în urma piesei „*Samedi de Madame*” (*L'Humanité*, 1907, p 3). Tot în sprijinul construcției au fost folosite și sume modice din vânzarea cărților poștale cu fotografia, gândurile inedite și semnătura Reginei cu un preț minim de 5 franci și unul maxim fără plafon (Badea Păun, 2007, p. 229), venituri din publicarea propriilor cărți care se ridicau la 5.000 de franci (*Tribuna*, 1909, p. 2) sau din vânzarea tiparniței Teodorescu al cărui preț era de 300 de franci comparativ cu mașinile de tipărit cu puncte aduse inițial la Palat cu suma de 3.000 de franci (Carmen Sylva, 1906, pp. 758-760). Totuși, trebuie făcută precizarea că cifrele enunțate de Regina Elisabeta sau Monske în scrierile lor sunt inexacte, cu toate acestea ele ajută la conturarea unei idei preliminare cu privire la costurile *Azilului*.

Însă, pentru realizare în forma în care Regina și l-a imaginat erau necesare totuși fonduri însemnate și capacități manageriale, costurile construcției ridicându-se la momentul 1908 la aproximativ 450.000 de franci (Valentin Haüy, 1908, pp. 65-69), cu mențiunea că la 1909 cursul pentru 100 de franci era de 100,40 de lei (Axenciuc, 2000, p. 29). Însuși Regele într-o scrisoare îi mărturisea lui Ion I.C. Brătianu, la acea vreme Președinte al Consiliului de miniștri, că Regina a apelat la generozitatea publică pentru întreținerea așezământului, dar fondurile erau insuficiente (Ionescu, 2005, p. 20), el fiind nevoit să doneze suma de 500.000 de lei pentru achitarea datoriilor și finisarea lucrărilor prilej cu care se declară bucuros că Statul era „*dispus a-l lua sub a sa puternică ocrotire*” (Ionescu, 2005, p. 20). A fost o sumă însemnată având în vedere că Reginei i-au fost lăsați prin testament de către Regele Carol I nici mai mult nici mai puțin de 2.000.000 de lei, din care Regina a direcționat 100.000 de lei către *Azil* în momentul în care și-a scris propriul testament, celorlalte societăți precum *Policlinica* „*Regina Elisaveta*” sau „*Munca*” acordându-le numai 50.000 de lei (Tîrnă, 2019, p. 51). Cum a fost văzută donația Regelui în presă și de către *Azil*? Acest lucru îl aflăm din ziarul *Gazeta Transilvaniei* în care a fost descrisă o mică serbare organizată în cadrul *Azilului*, unde erau găzduite la acel moment 123 de persoane, dintre care 86 de bărbați și 37 de femei, prilej cu care personalul administrativ a rostit un discurs mulțumind generozității suveranilor afirmând că suma a fost utilizată pentru acoperirea datoriilor contractate în vederea clădirii localului, rămând

---

Vatra Luminoasă. Tot aici a fost expus și modelul mașinii Teodorescu, invenție brevetată în țări precum: Germania, Austria, Franța, Anglia, America și Italia, iar apoi în România. „*Presa lui Teodorescu aduce o inovație față de celelalte prese similare, existente în străinătate prin faptul că întrebuințează un fel de cuișoare uniforme la formarea literelor, deci clișeele de imprimat se formează cu repeziciune, nemaifiind nevoie a se culege fiecare literă de la locul său, ca și o descompunere ușoară răsturnând toate cuișoarele de pe clișeu în aceiași cutie*” (*Răsăritul nostru*, 1945, pp. 2-3 și Badea Păun, 2007, pp. 228-231).

numai 43.000 de lei ce au servit pentru alte lucrări printre care instalarea caloriferului și împrejmuirea locului (*Gazeta Transilvaniei*, 1910, p. 3).

Amintind despre rolul presei în difuzarea informațiilor cu privire la *Vatra Luminoasă*, acesta a fost unul fundamental. Printre publicațiile care au dedicat articole *Azilului* s-au numărat *Diogè* sau *L'Independence Roumaine*, și nu doar atât. *Le Gaulois* ținea primele pagini cu informații despre scrisorile oamenilor generoși care doreau să vină în sprijinul *Fundației* și despre vânzarea cărților poștale (*Le Gaulois*, 1906, p. 1), în timp ce *Le Figaro* publica articole referitoare la modul în care suverana se dedica proiectului său și la viața și educația nevăzătorilor găzduiți de Azil (*Le Figaro*, 1906, p. 2). În paralel, ziarele autohtone precum *Dimineața* anunțau vizita Reginei la *Azil* însoțită de doamna de onoare Bengescu și de secretarul său particular menționând faptul că a plecat în mijlocul uralelor și a binecuvântărilor nevăzătărilor, iar în *Apărarea Națională* se povestea despre cum Regina Elisabeta a petrecut Crăciunul alături de locuitorii așezământului, ea „*a aprins un pom de Crăciun,* (...) *a ținut un discurs despre nobilul scop al institutului și a mulțumit călduros tuturor, care au făcut daruri pentru Vatra Luminoasă*" (*Apărarea Națională*, 1907, pp. 3-4).

Ca o concluzie preliminară, acțiunile Reginei au arătat că aceasta era o vizionară în ceea ce privește integrarea în societate a nevăzătorilor din toate confesiunile și naționalitățile, oferindu-le șansa de a trăi decent, într-un „*cartier cu case mici, dar cochete situate la marginea de est a Bucureștiului*", prin urmare proiectul său, deși poate unul ideal, gândit la o scară mult prea mare (The Story of my life ..., 1934, pp. 536-537) și nu atât de conform cu realitatea vremii, avea totuși aplicabilitate întrucât înainte de Marele Război în regat a existat și o firmă care se ocupa cu angajarea muncitorilor din „*Vatra Luminoasă*", dar care din pricina conflagrației nu a putut rezista și după câțiva ani s-a oprit din activitate (Valentin Haüy, 1926 pp. 80-81). Așa cum mărturisește și Elisa Brătianu în memoriile familiei, proiectul întreprins de Regină a devenit, ulterior, o operă de mare utilitate (Brătianu, Brătianu, Ștefan, 1999, p. 60). Scopul său a fost încă de la început unul nobil, a identificat anumite probleme cu care societatea românească se confrunta în acel moment și a dorit fondarea unui mic oraș în care locatarii aveau să conviețuiască în liniște și armonie și să confecționeze diferite obiecte de uz casnic, precum șosete sau lenjerii de lână (Carmen Sylva, 1906, pp. 758-760), care urmau să fie vândute în piețe sau să fie achiziționate de către armată ori spitale pentru a asigura buna funcționare a comunității.

Cu toate dificultățile întâmpinate în timpul războiului școala mixtă „*Regina-Elisabeta*" și *Azilul* au continuat să funcționeze, fiind administrate de *Societatea Orbilor* și bucurându-se în continuare de un real succes. În cursul anilor '20 întreaga clădire a fost refăcută cu sprijinul Reginei Elisabeta a Greciei și cu ajutorul Crucii Roșii Americane, o parte din aceasta a fost transformată într-un spital de oftalmologie „*bine amenajat și dotat cu toate echipamentele și instrumentele moderne* (Valentin Haüy, 1924, p. 84) *pentru o sută de pacienți cu boli oculare, iar o alta în școală de «metiers» pentru orbii care sunt acum pe deplin împăcați cu soarta lor*", așa după cum mărturisea Regina Maria în însemnările sale, ea fiind cea care a dus mai departe proiectul „*preferat al mătușii*" (Maria, Regina

României, 2006, p. 185). Conducerea Spitalului a fost preluată de Adela Leonida-Paul, absolventă a Facultății de Medicină din București în 1916, și un membru activ al *Societății „Amicii Orbilor”*. Sub conducerea sa, spitalul a fost amenajat cu echipamentele necesare, funcționând în aceeași clădire o sală de operație, o cameră întunecată, o farmacie și un laborator (Valentin Haüy, 1924, p. 84). În anii următori, pentru a omagia contribuția familiei regale a fost dezvelit în curtea *Așezământului Vatra Luminoasă* bustul Reginei Elisabeta, pe care îl regăsim și astăzi în fața clădirii care adăpostește *Liceul Tehnologic Special „Regina Elisabeta”*. După anul 1945 *Azilul* s-a desființat, orbii interni fiind integrați în societate, însă școala a rămas să funcționeze în subordinea Ministerului Învățământului.

În final, iată cum medaliile ne provoacă să descoperim și să aducem la lumină povești mai mult sau mai puțin cunoscute. Proiectul, așa cum a fost gândit de către Regina Elisabeta, nu a prins contur. Cauzele care au condus la sistarea lui au fost lipsa fondurilor necesare, declanșarea Marelui Război și decesul Reginei Elisabeta, însă inițiativa sa a pus bazele învățământului pentru nevăzători și a unor asociații care își au în prezent rădăcinile la începutul secolului XX. Aceasta a fost menirea *Azilului* pentru orbi de la bun început, și anume să reprezinte un loc în care cei nevoiași să poată găsi ajutor, dar mai ales în cazul orbilor să devină utili societății și să se poată adapta atât ei, cât și familile lor. Astfel de proiecte se înscriu pe linia modernizării atât în plan legislativ, cât și urbanistic.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

* * * *Azilul orbilor Regina Elisabeta numit și „Vatra Luminoasă”. Scrisorile M.S. Regelui Carol și a M.S. Reginei Elisabeta; Statutele din 1911 cu modificările din 1920; Decretul – Lege pentru persoană morală*, 1920, București, Imprimeria Statului.

* * * *Maria, Regina României. Însemnări zilnice ianuarie 1921-decembrie 1921* (ed. Vasile Arimia), 2006, vol. 3, București, Editura Historia.

* * * *The Story of my life Marie, queen of Roumania*, 1934, New York, Charles Scrinner’s Sons.

Periodice / Magazines

Apărarea Națională, 17 ianuarie 1907.

Gazeta Transilvaniei, 18 (31) decembrie 1910.

Le Figaro, 3 novembre 1906.

Le Gaulois, 26 novembre 1906.

L’Humanité, 27 javier 1907.

Răsăritul nostru, nr. 153, 1945.

The Dominion, 17 march 1908.

Tribuna, 7/20 octombrie 1906.

Tribuna, 26 iulie/8 august 1909.

Valentin Haüy revue unverselle des questions relatives aux aveugles, nr. 9, septembre 1908; nr. 4 octombre-décembre, 1924 și nr. 4 octombre-décembre, 1926.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works
Axenciuc, V., 2000, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947. Monedă-credit-comerț-finanțe publice*, vol. III, București, Editura Academiei Române.
Brătianu, E., Brătianu, I.I.C., 1999, *Memorii involuntare*, Ștefan, M. (ed.), București, Oscar Print.
Badea Păun, G., 2007, *Carmen Sylva 1843-1916. Uimitoarea Regină Elisabeta a României*, ediția a II-a revizuită, București, Editura Humanitas.
Carmen Sylva, 1906, *A new hope for the blind by Elisabeth, Queen of Rumania* ("*Carmen Sylva*") în „The Outlook".
Dame, Fr., 1907, *Bucharest en 1906*, București, Socec & Cie Editeurs.
Galst, J.M., Alfen, P.G., 2013, *Ophthalmologia Optica & Visio in Nummis*, *Hirschberg History of* Gliesman *Ophthalmology Supplement*, series 13, Wayenborgh Publishing.
Glisman, I., Stoicescu, I.R., 1927, *România Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale Direcțiunea Statisticii și Propagandei. Album statistic al igienei preventive, asistenței medicale și al asistenței sociale*, București, Atelierele grafice Socec & Co., S.A.
Ionescu, N., 2005, *Azilul de Orbi „Regina Elisabeta" Vatra luminoasa și rolul său instructiv educativ*, București, Editura Pandora.
* * * *La question Israélite en Roumanie,* 1914, Cahors & Alençon Imprimeries typographiques Coueslant.
Miller, H. (ed.), 1935, *Statutes and decisions pertaining to the Federal Trade Commission 1914-1929*, Washington, United States Government Printing Office.
Monske, R., 1908, *Vatra Luminoasă Regina Elisaveta 1 august 1906, București*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.
Oberländer-Târnoveanu, E., Pârvan, K., 2002, „Regina Elisabeta în medalistică" în *M.N.*, vol. XIV, pp. 246-270.
Roșca, A., 2015, „Die Wohltätigkeit der Königin Elisabet" în Silvia Irina Zimmerman, Edda Binder-Iijima (coord.), Ich werde noch vieles anbahnen". Carmen Sylva, die Schriftstellerin und erste Königin von Rumänien im Kontext ihrer Zeit, vol. II, Stuttgart, Ibidem-Verlag, pp. 137-150.
Schefer, R., 1918, *Orient royal. Cinq ans a la cour de Roumanie*, Paris, L'Édition Française Illustrée.
Tîrnă, M.D. (ed.), 2019, *Testamente Regale*, București, Arhivele Naționale ale României.
Zimmerman, S.I., 2013, *Carmen Sylva. Regina poetă. Literatura în serviciul Coroanei*, București, Editura All.

Resurse web/ Web Ressources
https://asz.ro/parcelari-istorice/casa-constructiilor/vatra-luminoasa/, accesat la 10.11.2022.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Medalia punerii pietrei de temelie a Coloniei Vatra Luminoasă, Carniol Fiul, 1908, București (*Cabinetul Numismatic și Medalistic*, Muzeul Municipiului București).
Figure 1. Medal for laying the foundation stone of the Vatra Luminoasă Colony, Carniol the Younger, 1908, Bucharest (*Numismatic and Medalistic Cabinet*, Bucharest Municipality Museum).
Figure 2. Medalia – premiu Vatra Luminoasă, Tony Szirmai, 1908-1910 (*Cabinetul Numismatic și Medalistic*, Muzeul Municipiului București).

Figure 2. Medal – award Vatra Luminoasă, Tony Szirmai, 1908-1910 (*Numismatic and Medalistic Cabinet*, Bucharest Municipality Museum).
Figura 3. Medalia Fundația Vatra Luminoasă, 1908, București (*Cabinetul Numismatic și Medalistic*, Muzeul Municipiului București).
Figure 3. Vatra Luminoasă Foundation Medal, 1908, Bucharest (*Numismatic and Medalistic Cabinet*, Bucharest Municipality Museum).
Figura 4. Placheta Inaugurării Azilului pentru nevăzători Vatra Luminoasă, Schäfer Hans, 1908, Viena (*Cabinetul Numismatic și Medalistic*, Muzeul Municipiului București).
Figure 4. Plaque of the Inauguration of the Asylum Vatra Luminoasă, Schäfer Hans, 1908, Vienna (*Numismatic and Medalistic Cabinet*, Bucharest Municipality Museum).
Figura 5. Planul orașului București din anul 1911 după ultimele date oficiale lucrat în Atelierele Socec & Co., cu strada „Mărcuța între vii" marcată.
Figure 5. The plan of the city of Bucharest from 1911 according to the last official data worked in Ateliere Socec & Co., with the street „Mărcuța între vii" marked.
Figura 6. Imagine de pe treptele *Azilului Vatra Luminoasă* cu Regina Elisabeta între nevăzătorii săi (Fr. Dame, *Bucharest en 1906*, București, Socec & Cie Editeurs, 1907).
Figure 6. Image from the steps of the *Vatra Luminoasă Asylum* with Queen Elizabeth among the visually impaired (Fr. Dame, *Bucharest en 1906*, București, Socec & Cie Editeurs, 1907).

Figura 1. Medalia punerii pietrei de temelie a Coloniei Vatra Luminoasă, Carniol Fiul, 1908, București (*Cabinetul Numismatic și Medalistic*, Muzeul Municipiului București).

Figure 2. Medalia – premiu Vatra Luminoasă, Tony Szirmai, 1908-1910 (*Cabinetul Numismatic și Medalistic*, Muzeul Municipiului București).

Figura 3. Medalia Fundația Vatra Luminoasă, 1908, București (*Cabinetul Numismatic și Medalistic*, Muzeul Municipiului București).

Figura 4. Placheta Inaugurării Azilului pentru nevăzători Vatra Luminoasă, Schäfer Hans, 1908, Viena (*Cabinetul Numismatic și Medalistic*, Muzeul Municipiului București).

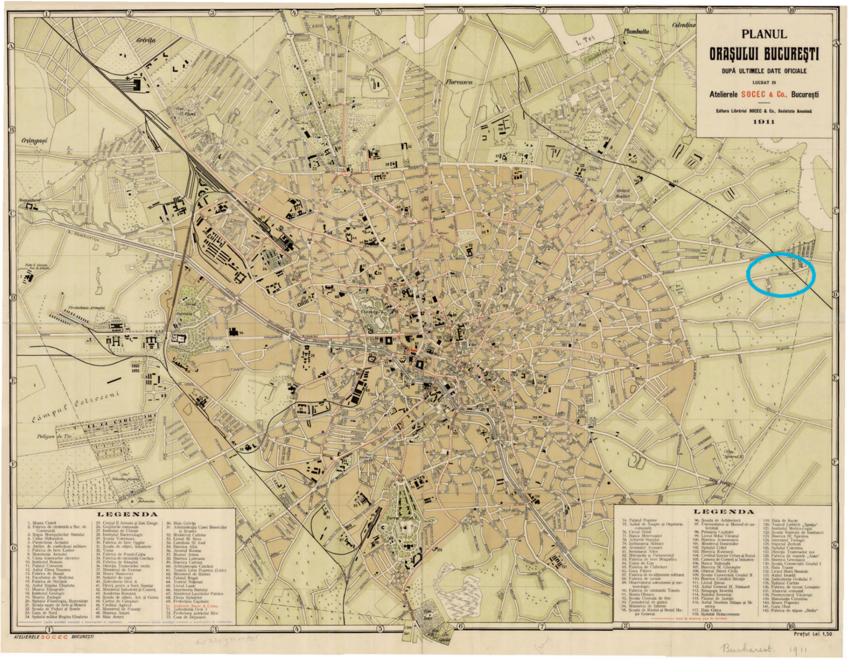

Figura 5. Planul orașului București din anul 1911 după ultimele date oficiale lucrat în Atelierele Socec & Co., cu strada „Mărcuța între vii" marcată.

Figura 6. Imagine de pe treptele *Azilului Vatra Luminoasă* cu Regina Elisabeta între nevăzătorii săi (Fr. Dame, *Bucharest en 1906*, București, Socec & Cie Editeurs, 1907).

SOLEMNITĂȚILE ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA

Ionuț-Alexandru BANU[1]

Cuvinte-cheie: Încoronare; *Regele Ferdinand; Regina Maria; solemnități; Alba Iulia.*
Keywords: *Coronation; King Ferdinand; Queen Mary; solemnities; Alba Iulia.*

Rezumat: *Prezenta lucrare abordează din punct de vedere istoric evenimentele solemne ce au avut loc în cetatea Alba Iulia cu ocazia Încoronării primilor suverani ai României Mari din data de 15 octombrie 1922. Demersurile pentru organizarea ceremoniei de încoronare au început în timpul guvernării generalului Alexandru Averescu (martie 1920-decembrie 1921). În acest sens, s-a înființat o Comisie din care au făcut parte personalități precum: președintele Senatului – generalul Constantin Coandă devenind și președintele Comisiei, Nicolae Iorga, primarul orașului Alba Iulia – Aurel Sava, Octavian Goga – ministrul Cultelor și Artelor, George Enescu, pictorul Arthur Verona, Miron Cristea – Mitropolitul primat și alții. Lucrarea cuprinde preliminariile organizării acestor solemnități de la Alba Iulia, organizarea acestora și demersurile autorităților, dar și programul defalcat al acestor evenimente istorice. Trecând în revistă toate aceste probleme organizatorice, lucrarea abordează aspecte cu privire la schimbarea datei oficiale a evenimentului, împotrivirea clerului catolic ca regele de confesiune catolică să fie încoronat într-o biserică ortodoxă de către clerul ortodox și amenințarea cu anatemizarea. În ultima parte, studiul surprinde aspecte din presa vremii cu privire la impactul pe care l-a avut încoronarea primilor suverani ai României Mari.*

Abstract: *This paper historically approaches the solemn events that took place in the city of Alba Iulia on the occasion of the coronation of the first sovereigns of Great Romania on October 15th, 1922. The steps for organizing the coronation ceremony began during the rule of General Alexandru Averescu (March 1920-December 1921). In this respect, a Commission was set up which included personalities such as: The President of the Senate – General Constantin Coanda becoming also the President of the Commission, Nicolae Iorga, the Mayor of Alba Iulia – Aurel Sava, Octavian Goga – Minister of Cults and Arts, George Enescu, the painter Arthur Verona, Miron Cristea – Metropolitan Primate and others. The paper includes the preliminary stages of organizing these solemnities from Alba Iulia, their organization and the authorities' efforts, but also the step-by-step program of these events. Reviewing all these organizational issues, the paper addresses issues regarding the change of the official date of the event, the opposition of the Catholic clergy for the Catholic king to be*

1. Muzeul Municipiului București, e-mail: ionut3@hotmail.com

crowned in an Orthodox church by the Orthodox clergy, and the threat of anathematization. Lastly, the work captures aspects of the press of the time regarding the impact that the coronation of the first sovereigns of Greater Romania had.

Preliminariile evenimentului

Despre instituția monarhiei s-a vorbit și s-au scris nenumărate pagini, lucrări și așa cum era firesc în anul Centenarului, trebuia evocat momentul de la Alba Iulia, unde „**Împăratul**" și „**Împărăteasa**", așa cum au fost ovaționați de țăranii ardeleni, deveneau primii suverani ai României Mari. După marele act al Unirii realizat în urma imenselor sacrificii, trebuia consolidat și sărbătorit printr-un simbol măreț, acela al **Încoronării**. Astfel, se arăta lumii întregi bucuria sfântă ce a cuprins inimile românilor din întreaga țară.

Prezenta lucrarea încearcă să surprindă, bineînțeles, într-un mod succint aceste evenimente văzute din prisma organizării, din punct de vedere economic, politic, dar și cum s-au reflectat aceste evenimente în presa din afara granițelor țării.

La data de 28 septembrie/11 octombrie 1914, Regele Ferdinand urca pe tronul României moderne lăsată moștenire de unchiul său, Regele Carol I. Circumstanțele de natură istorică sau poate Pronia au permis ca Regele Ferdinand I să se încoroneze ca primul Rege al României Mari, la data de 15 octombrie 1922, la Alba Iulia, astfel devenind, poate, cel mai însemnat eveniment din istoria zbuciumată a acestui neam. Suveranul „*nu se socotea un om mare, un erou, o personalitate istorică. El considera că așa a vrut soarta, așa a hotărât Dumnezeu, ca el să devină regele tuturor românilor*" (Scurtu, 1995, p. 63).

Din punct de vedere organizatoric, demersurile pentru organizarea ceremoniei de încoronare au început în timpul guvernării generalului Alexandru Averescu (martie 1920-decembrie 1921) (Scurtu, Mocanu, Smarcea, 1995, p. 689).

Astfel că, se înființează o Comisie la care au primit invitații personalități precum: președintele Senatului – generalul Constantin Coandă devenind și președintele Comisiei la data de 8 iulie 1920, Nicolae Iorga, primarul orașului Alba Iulia – Aurel Sava, Octavian Goga – ministrul Cultelor și Artelor, George Enescu, pictorul Arthur Verona, Miron Cristea – Mitropolitul primat și alții (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 49/1920, fila 2).

Trebuie menționat faptul că, ideile generalului Averescu, președintele Consiliului de Miniștri, cu privire la organizarea și desfășurarea solemnităților erau ideile Reginei Maria. Aceasta își dorea ca aceste ceremonii să fie un spectacol fastuos, însă precum ea însăși remarca „într-o țară unde astfel de ceremonii nu au o tradiție, era foarte greu să organizezi așa ceva" (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 49/1920, fila 30). Ea a fost marcată de ceremoniile de încoronare la care luase parte ca principesă moștenitoare: încoronarea de la Moscova a vărului său Nicolae al II-lea al Rusiei cu țarina Alexandra, din 26 mai 1896, încoronările de la Londra din 9 august 1902 a unchiului său Eduard al VII-lea cu Regina Alexandra și cea din 22 iunie 1911 a vărului său George al V-lea și a soției sale, Regina Mary. Eleganța, fastuozitatea, măreția acestor

momente se vor regăsi, mai târziu, în festivitățile de la Alba Iulia și București.

Pe parcursul anului 1920, din cauza precară a mijloacelor financiare ale Comisiei, prea multe detalii nu s-au stabilit, decât indemnizația membrilor în valoare de 200 lei/ședință și un proiect de buget (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 49/1920, fila 29). Pe parcursul anului următor, lucrurile au mers mai bine, iar generalul Averescu a stabilit ca încoronarea să aibă loc la finalul aceluiași an, respectiv în septembrie 1921.

Desfășurarea organizărilor

În acest sens, încep principalele lucrări la Alba Iulia: amenajarea unei stații de cale ferată prevăzută cu 20 linii pentru a facilita gararea trenurilor cu invitați, amenajarea tribunelor, decorațiunile orașului, amenajarea locațiilor unde urmau să aibă loc banchetele oficiale, amenajarea locuințelor în care urmau să fie cazați oaspeții oficiali, iar pentru ca ceremoniile să fie cât mai pline de fast s-a decis construirea *Catedralei Încoronării* sau a Întregirii. Doar pentru această decizie s-a întocmit un deviz de 10.000.000 lei de arhitectul V. Ghe. Ștefănescu. Planurile, măsurătorile, devizele erau întocmite de arhitectul Ștefănescu, doar pentru studiile și lucrările preliminare a fost solicitată de arhitect, suma de 558.000 lei (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală, Regele Ferdinand*, dosar 2/1921, fila 31).

Cheltuielile acestea erau dublate de cheltuielile prevăzute pentru organizarea festivităților la București, astfel că, în luna februarie 1921, pentru lucrările de decorare a Capitalei, arhitectul Petre Antonescu cerea suma de 4.150.000 lei, în măsura în care, doar pentru realizarea Arcului de Triumf, pe sub care urmau să treacă suveranii, avea un deviz în valoare de 1.200.000 lei (Kirițescu, 1937, p. 34).

Pregătirile erau în deplină desfășurare, așa cum aștepta toată lumea, inclusiv suveranii, luna septembrie pentru a avea loc Încoronarea. Dar lucrurile nu erau cele scontate, spre finele verii anului 1921, generalul Averescu este anunțat de suveran că ceremoniile sunt amânate (Argetoianu, 1996, p. 263). Motivul invocat era neexecutarea în timp util a mantiilor comandate la Paris. Câteva luni mai târziu, generalul a fost nevoit să-și depună mandatul. Cu privire la acest episod, Regina Maria nota în jurnalul său: „*Averescu a încercat să organizeze încoronarea, dar în zilele acelea erau opoziții puternice din toate părțile; ei au instituit o comisie și în ciuda obiecțiilor noastre, au construit o catedrală la Alba Iulia și un arc de triumf la București, care au costat sume fabuloase, fără a fi niște monumente de valoare. Averescu a dus lucrurile până acolo încât să ne determine să fim gata până în octombrie trecut; dar Majestatea Sa și cu mine am rezistat tentațiilor, pentru că, într-adevăr, atunci nu era momentul. Mai ales costul ne-a înspăimântat, într-un moment în care țara trecea prin dificultăți financiare, iar eu nu voiam să fiu încoronată în aceste circumstanțe*” (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală, Regina Maria*, dosar III/36/1922, fila 74).

Începutul anului 1922 aduce un nou președinte al Consiliului de Miniștri – I.C. Brătianu, comisia însărcinată cu pregătirile mult așteptatelor ceremonii suferă și ea

modificări. Astfel încât, pentru ca organizarea să decurgă într-un mod competitiv s-au creat șapte subcomisii: prima subcomisie era condusă de Mitropolitul primat Miron Cristea și se ocupa de tot ce ținea de biserică în vederea încoronării și organizarea corurilor; a doua subcomisie se ocupa de protocolul Palatului și făcea parte generalul Paul Angelescu; următoarea comisie, cea de-a treia, alcătuită din Nicolae Iorga și Alexandru Lepădatu, se ocupa de „*Proclamația regală*", de cărțile, revistele ce urmau să se distribuie în ziua întronizării; o altă subcomisie, cea a arhitecților: V.Gh. Ștefănescu arhitectul de la Alba Iulia și Petre Antonescu la București. Aceștia se ocupau de construcții și de finalizarea lor, de decorațiile orașelor. A cincea subcomisie era a pictorilor și se ocupau de organizarea cortegiilor. Din această comisie făceau parte Arthur Verona la București și Costin Petrescu pentru Alba Iulia. Urma subcomisia care se ocupa de partea muzicală, mai exact: organizarea orchestrelor, responsabilul fiind George Enescu, iar în ultimul rând, gravorul Constantin Kristescu era însărcinat cu grafica medaliilor comemorative (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală, Regele Ferdinand*, dosar 22/1922, fila 15). În ceea ce privește aceste medalii, ele au fost comandate la *Casa Bernard* din Paris, iar pentru distribuirea lor, Președinția Consiliului de Miniștri a alcătuit liste cu toți funcționarii superiori din ministere, corpurile legiuitoare, justiție, membrii misiunilor străine (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 18/1923, fila 25).

La sfârșitul anului 1922, conform unui bilanț al tuturor cheltuielilor pentru Încoronare, costurile se ridicau la suma de 120.000.000 lei (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală, Regina Maria*, dosar V/4129/1922, fila 1).

În ziua de sâmbătă, 14 octombrie, au plecat din București trenurile cu membrii guvernului, parlamentari și alți demnitari, iar în seara aceleiași zile familia regală, Curtea și misiunile străine plecau cu trenul spre Alba Iulia. După o călătorie care a durat toată noaptea, în dimineața zilei de duminică, 15 octombrie, trenul a ajuns în gara din Alba Iulia. Orașul era împodobit cu drapele tricolore, arcuri de triumf, decoruri care îi ofereau un aer nemaivăzut de sărbătoare. Mulțimea era adunată din ziua anterioară, iar în dimineața zilei, când au răsunat cele 101 de salve de tun, orașul gemea de lume, iar trenurile, care soseau foarte des, aduceau alte valuri de oaspeți din toate regiunile țării (Gorun, 1922, p. 24).

Programul festivităților

Acesta începea astfel: la orele 9,15 avea loc sosirea Regelui, a Reginei, a Principilor moștenitori, Carol și Elena, și a familiei regale la Alba Iulia, cu trenul regal de la București. Președintele Consiliului, miniștrii, generalii, vor escorta călare cortegiul regal și vor primi pe Majestățile lor în gară, iar primarul orașului, Aurel Sava, va prezenta Regelui și Reginei, tradiționala pâine cu sare și va ține un scurt discurs de bun venit: „*vă rog să ne permiteți să vă salutăm în numele orașului Alba Iulia, cetatea sfântă care a fost sâmburele năzuințelor naționale ale atâtor generațiuni de români. Vă prezentăm Majestăților Voastre, în numele locuitorilor, omagiile și cele mai profunde ale lor sentimente de devotament. Urând Majestăților Voastre bun venit pe acest pământ sfânt care a primit și adăpostit pe*

marele Mihai, vă rog ca, după datinile vechi strămoșești, să gustați pâinea și sarea. Să trăiți! Să trăiască întreaga augustă dinastie!" (Gorun, 1922, p. 23).

La orele 9,30 plecarea cortegiului se făcea astfel: două plutoane din Regimentul de Escortă Regală, Mareșalul Curții Regale, în trăsuri de gală, „*a la Daumont*" trase de patru cai, era Regele și Regina și Principele moștenitor și Principesa moștenitoare, generalii călare, două plutoane din Regimentul 4 Roșiori.

La ora 10 avea loc sosirea cortegiului la Biserica din Alba Iulia: persoanele invitate se aflau deja în biserică, conform locurilor indicate pe plan. Președintele Consiliului, Președinții Corpurilor Legiuitoare vor aștepta suveranii în pridvorul bisericii. Mitropolitul primat va întâmpina suveranii la intrarea în biserică. Acesta din urmă era și autorul imnului special al *Încoronării*, imn care a fost intonat de corul „*Carmen*", dirijat de Dumitru Kiriac (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Miron Cristea*, dosar 3, fila 78). După această primire, Regele a fost condus la strana din dreapta de către Mitropolitul primat, iar Regina la strana din stânga de către Mitropolitul Moldovei, iar în mijloc, erau așezate pe o masă, cele două coroane și mantiile regale. Coroana Regelui, era coroana de oțel, purtată în 1881 de Regele Carol I, iar coroana Reginei, comandată special pentru acest eveniment, a fost realizată la *Casa Falize* din Paris (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 18/1923, fila 25). Mantia Regelui a fost realizată la Paris, de către *Casa Biais Freres et C-ie*, iar cea a Reginei ca fost creată în atelierul Elenei Niculescu-Frunzeanu, din București.

După sfințirea acestora, Mitropolitul primat a rostit rugăciunea *Încoronării*: „*Doamne cel ce îndrumi pe regii pământului ca un Atoate-stăpânitor, povățuiește și pe regele nostru Ferdinand și-l învrednicește să desăvârșească lucrul ce l-ai încredințat Lui, Călăuzește-i pașii în toate zilele vieții sale ca să fie un bun părinte pentru toți fiii țării (...) încălzește inima Lui de dragostea către Țară și popor și sădește în ea mila față de cei năpăstuiți. Fă-i parte de sfetnici luminați și fără prihană, și întărește credința supușilor săi, ca uniți în cuget și-n simțiri, să ducă moștenirea ta aceasta: Țara română în pace și liniște la fericire și glorie (...) Amin!"* (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Miron Cristea*, dosar 3, fila 78).

După serviciul religios, participanții vor merge către baldachinul așezat în fața clopotniței, iar Regele și Regina se vor așeza sub baldachin unde va avea loc încoronarea, după care patru crainici așezați în cele patru colțuri ale mulțimii din piață vor citi „*Proclamațiunea*" către popor. Parlamentarii și invitații, care în timpul serviciului religios vor sta în aripa stângă a colonadelor (M), vor ieși în fața clopotniței și vor lua loc în tribuna (B) din aceeași parte, iar invitații de la serviciul religios vor lua loc în cealaltă tribună (A) din fata clopotniței.

Drumul spre baldachin era un adevărat spectacol: „*drumul de la ușile catedralei spre baldachin era un fron feeric de strălucire. E unul din cele mai grandioase spectacole ce se pot închipui, ca solemnitate și pitoresc de costume. Uniformele diverse și fantastice ale diplomaților și misiunilor străine, alăturea de rochiile somptuoase ale doamnelor și aurul ce înveșmântă pe cei douăzeci de episcopi escortați de șaptezeci de generali și de purtătorii în frac a atâtor decorațiuni și cordoane superbe, fac un tablou de o frumusețe ca în basme*" (Gorun, 1922, p. 27).

Figura 1. Regina Maria (Colecția de fotografii și Cărți poștale a M.M.B., nr. *101.568*).

Figura 2. Regele Ferdinand (Colecția de fotografii și cărți poștale a M.M.B., nr. *119.553*).

Figura 3. Suveranii și M. Pherekyde, Președintele Senatului și G. Orleanu Președintele Camerei (Colecția de fotografii și cărți poștale a M.M.B., nr. *119.563*).

După Rege și Regină, înaltul cler, Mihai Pherekyde ducea coroana Regelui, iar Mihai Orleanu pe cea a Reginei. Regele era îmbrăcat în uniforma vânătorilor de munte, iar Regina într-o luminoasă rochie argintie (Gorun, 1922, p. 23). Au fost aduse și mantiile regale, cea a Regelui adusă de generalul Popovici, iar cea a Reginei de generalul Lupescu. Cei doi generali le-au așezat pe umerii celor doi suverani, moment în care s-au auzit uralele „*Trăiască Regele*" și chiar „*Trăiască Împăratul! Trăiască Împărăteasa!*" (Gorun, 1922, p. 30).

Regele a luat coroana și singur și-a așezat-o pe cap, apoi o luă pe cea a Reginei, care îngenunchease și i-a așezat-o pe cap. În acel moment 101 tunuri au tras salve la Alba Iulia și în Capitală, precum și în toate reședințele de județ, toate acestea au fost acompaniate de clopotele tuturor bisericilor din țară (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 14/1922, fila 54).

După acest moment cei patru heralzi au dat citire Proclamației către popor a Regelui:

„*Prin grația lui Dumnezeu și voința națională, am moștenit coroana României, după glorioasa domnie a regelui întemeietor. Suindu-mă pe tron, am rugat cerul să dea rod muncii ce, fără preget, eram hotărât să închin iubitei mele țări, ca bun român și rege. Pronia cerească a binecuvântat, și prin bărbăția poporului și vitejia ostașilor, ne-a dat să lărgim hotarele Regatului și să înfăptuim dorul de veacuri al neamului nostru.*

Am venit astăzi cu regina – care ne-a fost tovarășă neclintită la restriște și la bucurie – ca printr-această sărbătoare să consacrăm în fața Domnului și a scumpului nostru popor, legătura ce ne unește de-a pururea cu dânsul. Punând pe capul meu, într-această străveche cetate a Daciei romane, coroana de la Plevna, pe care noi și glorioase lupte au făcut-o pe veci coroana României Mari, mă închin cu evlavie memoriei celor care, în toate vremurile și de pretutindeni, prin credința lor, prin muncă și prin jertfa lor, au asigurat unitatea națională și salut cu dragoste pe acei care au proclamat-o într-un glas și o simțire de la Tisa până la Nistru și până la Mare.

Într-aceste clipe, gândul meu se îndreaptă cu recunoștință către viteaza și iubita noastră armată. Pentru răsplata trudelor trecutului, rog cerul ca poporul nostru să culeagă în pace roadele lor binecuvântate și să propășească în liniște, frăție și muncă harnică.

Cu inima plină de dragoste și credință mărturisesc dorințele sufletului meu: Vreau ca țărănimea, stăpână pe veci pe ogoarele ce le-a dobândit, să le dea toată puterea de rodire în folosul ei și al binelui obștesc.

Vreau ca muncitorimea, credincioasă patriei, să-și afle soarta tot mai prosperă într-o viață de armonie și dreptate socială.

Vreau ca, în hotarele României Mari, toți fiii buni ai țării, fără deosebire de religie și naționalitate, să se folosească de drepturi egale cu ale tuturor românilor, ca să ajute cu toate puterile Statul, în care Cel-de-Sus a rânduit să trăiască împreună cu noi.

Vreau ca românii din toate straturile sociale, însuflețiți de năzuința unei depline înfrățiri naționale, să se folosească toți de legitima ocrotire a Statului.

Vreau ca în timpul domniei mele, printr-o intensă și înaltă dezvoltare culturală,

patria noastră să-și îndeplinească menirea de civilizație ce-i revine în renașterea Orientului european, după atâtea veacuri de cumplite zbuciumări.

Sunt sigur că, în îndeplinirea marii noastre datorii, voi avea sprijinul tuturor bunilor fiii ai țării, nedespărțiți în gând și în faptă în jurul Tronului.

Acestei sfinte misiuni în neclintită unire cu poporul nostru, voi închina toate puterile mele de om și de rege și asupra ei chem, în această zi solemnă de înălțare sufletească, binecuvântarea celui A-Tot-Puternic" (Scurtu, Mocanu, Smarcea, 1995, pp. 53-54).

La orele 12,00 aveau loc dejunurile oficiale în sala Unirii și în sala Teatrului, iar pe platoul din fața Catedralei a avut loc ospățul poporului, aproximativ 20.000 de martori ai evenimentului (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 14/1922, fila 95).

La orele 14,30, după dejun, Regele însoțit de Regină, în ținute militare de ceremonie, vor trece trupele în revistă, însoțiți și de Principele și Principesa moștenitori, urmați de Altețele lor regale. Principii români și străini precum și membrii militari ai Misiunilor străine, Atașații Militari străini și de generali, toți călare. După aceea, suveranul va primi defilarea în fața tribunelor în care au luat loc persoanele oficiale. După defilare va avea loc plecarea trenului regal către Capitala țării, București.

Din punct de vedere al trusturilor de presă, au fost acreditați următorii ziariști: Romulus Șeișanu de la ziarul *Universul*, Emanuel Cerbu de la *Rampa*, Paul Prodan de la *Viitorul*, Claudia Minulescu de la *Adevărul*. Pentru fotografierea evenimentelor au fost acreditate: *Foto Royal*, *Foto-Mandy*, *Foto Tehnica* și *Foto-Glob*. Tot cu drepturi de fotografiere a fost acreditată și *Casa Julietta*, care avea și statut de *furnizor al Curții Regale* și beneficia de privilegiul de a fotografia suveranii în costumele de ceremonie (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Regele Ferdinand*, dosar 39/1922, fila 56).

Legat de acest evenimente, revista *Cosinzeana*, titra: „(...) *toată Alba-Iulia nu-ți vorbește decât despre Încoronare, și de aceea ori-ce bun român rămâne cu adevărat emoționat plimbându-se în aceste zile de pregătire febrilă pe străzile ei, care azi nu mai duc decât la un singur loc, sus în cetate, la mănăstire-Roma noastră românească, a zilelor noui în care am intrat!* (*Cosinzeana*, anul VI, nr. 19, 15 oct. 1922, p. 284).

Cu același prilej, într-un articol semnat de Eugen Călinescu, intitulat *„Încoronarea de la Alba-Iulia"*, nota: „*această încoronare a fost adevărata* „încoronare" *a visului nostru milenar. I se cuvenea deci tot fastul și frumusețea datorită unei asemeni de înălțător și însemnat moment din istoria neamului. În adevăr aspectul feeric al acestei zile a întrecut orice așteptare și imaginația cea mai bogată și pretențioasă. Această înfățișare splendid a încoronării alături de însemnătatea ei ca fapt istoric a mângâiat și înălțat toate sufletele mai ales pe acelea rănite prin pierderile inevitabile și fatale ale războiului. A fost adevărat o sărbătorire cum trebuia să fie la încoronarea* „Primului rege a tuturor românilor". *Regele și regina noastră sunt demni de coroanele ce au pus pe cap și de înaltă demnitate și răspundere a misiunilor. Amintirea acestei fericite zile va arăta generațiilor viitoare eroismul, abnegația*

și tăria de caracter al strămoșilor lor de la cari vor căuta să ia exemple de adevărat patriotism și iubire de virtuți înalte" (Călinescu, 1922, pp. 4-5).

Aceste evenimente nu au trecut neobservate de presa străină, atât cea europeană, cât și cea de peste Ocean au semnalat evenimentul, chiar dacă presa de peste Ocean, într-un cotidian din Philadelphia se făcea o mare gafă, titrând că: „*Alba Iulia nu era decât un sat transilvănean*" (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală, Regina Maria*, dosar VI/10, fila 1).

Ecourile acestor evenimente unice putem afirma, au fost puternice. Prin reprezentarea numeroaselor state la aceste ceremonii nu arată decât interesul pe care aceste state l-au acordat evenimentului, iar făurirea unității statale românești, era garantată.

„*Nu vărsați lacrimi pe mormintele eroilor, ci, mai curând slăviți-i în cântece așa ca faima numelui lor să rămână un ecou prin legenda veacurilor*" – Regina Maria, 1917.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources
A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosare nr. 49/1920; nr. 14/1922 și nr. 18/1923.
A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală, Regele Ferdinand*, dosare nr. 21, 22 și 39/1922.
A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Casa Regală, Regina Maria*, dosare III/36/1922; V/4129/1922 și VI/10.
A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Miron Cristea*, dosar 3.
Scurtu, I., Mocanu, C., Smarcea, D., 1995, *Documente privind Istoria României între anii 1918-1944*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Periodice / Magazines
Cosinzeana, Anul VI, nr. 19, 15 octombrie 1922.

Lucrări Generale și Speciale / General And Special Works
Argetoianu, C., 1996, *Memorii pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VI, București, Editura Machiavelli.
Călinescu, E., 1922, *Visul României: Încoronarea de la Alba Iulia*, București, Editura Carmen Sylva.
Gorun, I., 1922, *Încoronarea primului rege al României Întregite la Alba Iulia și București*, București, Editura Ig. Hertz.
Kirițescu, C., 1937, *Arcul de Triumf și Epopeea Romană, 1922-1936*, București, Editura Casei Școalelor.
Manolescu, A., 1922, *Cartea Încoronărei. Albumul Comemorativ al Încoronării MM. LL. Regele Ferdinand și Regina Maria la Alba Iulia,* București, Imprimeria Statului.
Scurtu, I., 1995, *Regele Ferdinand* (*1914-1927*). *Activitatea politică*, București, Editura Garamond.

LISTA ILUSTRAȚIILOR/ LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Regina Maria (Colecția de fotografii și Cărți poștale a M.M.B., nr. *101.568*).
Figure 1. Queen Mary (Collection of photographs and postcards of M.M.B., no. *101.568*).
Figura 2. Regele Ferdinand (Colecția de fotografii și cărți poștale a M.M.B., nr. *119.553*).
Figure 2. King Ferdinand (Collection of photographs and postcards of M.M.B., no. *119.553*).
Figura 3. Suveranii și M. Pherekyde, Președintele Senatului și G. Orleanu, Președintele Camerei (Colecția de fotografii și cărți poștale a M.M.B., nr. *119.563*).
Figure 3. Sovereigns and M. Pherekyde, President of the Senate and G. Orleanu, President of the Chamber (Collection of photographs and postcards of M.M.B., no. *119.563*).

REGALIA ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA. STILURI ȘI SIMBOLURI

Maria-Camelia ENE[1]

Cuvinte cheie: *încoronare; regalia; neobizantin; neoromânesc; coroană; mantie; Khatay; cufic; chalipa; motivul samovarului.*

Keywords: *coronation; regalia; neo-Byzantine; neo-Romanian; crown; mantle; Khatay; kufic; chalipa; samovar motif.*

Rezumat: *Unul dintre cele mai frumoase evenimente din istoria contemporană a României a fost încoronarea Regelui Ferdinand și a Reginei Maria, la 15 octombrie 1922. Deși se aflau la conducerea țării încă din anul 1914, suveranii României Mari au avut parte de o ceremonie oficială de încoronare abia în anul 1922.*

Special pentru Serbările Încoronării de la Alba Iulia au fost realizate mantiile regale și coroana Reginei Maria, adevărate opere de artă.

Concepția celor două simboluri ale identității naționale aparține lui Costin Petrescu (1872-1954), pictorul oficial al Familiei Regale a României – cel care a executat și pictura murală „a fresco" din Catedrala Încoronării de la Alba Iulia. Această pictură se înscrie în spiritul iconografiei tradiționale. Coroana Reginei Maria este, de asemenea, o compoziție neobizantină, inspirată chiar de coroana Împărătesei Teodora a Bizanțului. Regina Maria, susținătoare a tradiției în artă, nu preferă estetica modernă a vestimentației de gală, pentru acest prilej, ci, prin elementele bizantine pe care le promovează, ea se contopește cu Istoria Românilor.

Costin Petrescu reușește să transpună în aceste mantii de mare gală fastul aulic al curții basileilor bizantini.

Aceste realizări artistice dovedesc dorința de promovare a specificului național în artă, care începuse să se manifeste la sfârșitul secolului al XIX-lea în spațiul românesc, continuând să fie promovată și în prima jumătate a secolului al XX-lea. Crezul identitar se va concretiza în toate artele vizuale. Pentru a-și stabili identitatea, artiștii noștri au deschis lada de zestre moștenită din bătrâni, cercetând atât filonul bizantin, arta medievală cultă, cât și arta populară. Aceasta va îmbrăca denumirea de stil neoromânesc, stil care, în prima jumătate a secolului XX se dezvoltă, se menține chiar și în paralel cu stilurile moderne. Asemenea manifestări artistice sunt notabile în arhitectură, pictură, arte aplicate și sculptură, cu precădere în București.

1. Muzeul Municipiului București, email: camelia_romanowski@yahoo.com

Abstract: *One of the most beautiful events in Romania's contemporary history was the coronation of King Ferdinand and Queen Marie of Romania on October 15th 1922. Although they had been in power since 1914, it was not until 1922 that the sovereigns of Greater Romania had an official coronation ceremony.*

The royal robes and Queen Marie's crown were made especially for the Coronation Ceremony in Alba Iulia, a true work of art.

The design of the two symbols of national identity belongs to Costin Petrescu (1872-1954), the official painter of the Royal Family of Romania – the one who also painted the mural "a fresco" in the Coronation Cathedral of Alba Iulia. This painting is in the spirit of traditional iconography. Queen Marie's crown is also a neo-Byzantine composition, inspired by the crown of Empress Theodora of Byzantium. Queen Marie, a supporter of tradition in art, does not prefer the modern aesthetics of gala dress for this occasion, but, through the Byzantine elements she promotes, she merges with Romanian history.

Costin Petrescu succeeds in transposing the courtly pomp of the Byzantine basilicas into these grand gala robes.

These artistic achievements prove the desire to promote the national specificity in art, which had begun to manifest itself at the end of the 19th century in the Romanian space, and continued to be promoted in the first half of the 20th century. The credo of identity will be concretized in all visual arts. In order to establish their identity, our artists have opened the treasure chest inherited from their elders, searching the Byzantine vein, medieval cultured art and folk art. This would come to be known as the neo-Romanian style, a style which developed and was maintained in the first half of the 20th century, even alongside modern styles. Such artistic manifestations are notable in architecture, painting, applied arts and sculpture, especially in Bucharest.

Ceremonia încoronării de la Alba Iulia a Regelui Ferdinand și a Reginei Maria ca suverani ai tuturor românilor a fost momentul simbolic care a încununat procesul de creare a națiunii române și a statului ei. În fața tuturor provinciilor românești reunite, în fața armatei și a clerului, a reprezentanților corpului diplomatic și a trimișilor speciali ai unor state (...) Ferdinand și Maria s-au transformat într-o noapte, din Regii unei Românii mici, pe care o moșteniseră în 1914, în Regii României Mari, născută dintr-un ocean de lacrimi și un fluviu de sânge vărsat între 1916-1918, într-un război pentru eliberarea și unirea tuturor românilor (Oberländer-Târnoveanu, 2012, p. 5).

Încoronarea reprezintă expresia supremă a puterii regale reflectată simbolistic prin ceremonial, de la consacrarea suveranului prin ritualul religios al ungerii cu mir, obiectele ceremoniale, veșmintele și bijuteriile, cunoscute sub numele de *Regalia*, toate conferind putere divină suveranului, pentru întreaga sa domnie. Încoronarea ca și *Regalia* utilizată în ceremonial, au o simbolistică variată. Pe lângă cea clasică s-a adăugat simbolistica națională, de întoarcere la tradiție, mai ales în artele vizuale, după sfârșitul Primului Război Mondial (Mandache, 2012, p. 16).

Preocuparea pentru încoronarea suveranilor a fost evidentă imediat după Unirea de la 1 Decembrie 1918. La data de 30 iunie 1920, premierul Alexandru Averescu scria ministrului Constantin Nano, cu referire la organizarea serbărilor încoronării despre necesitatea instituirii unei comisii: *„care să stabilească programul și să dirigă lucrările de pregătire a acestei solemnități”* (Mandache, 2012, p. 19). Ulterior, guvernul prezidat de Ion I.C. Brătianu (19 ianuarie 1922-27 martie 1926) va anunța încoronarea Regelui Ferdinand și a Reginei Maria la Alba Iulia, pentru ziua de 15 octombrie 1922 (Istoria Românilor, 2003, vol. VIII, p. 253).

După constituirea *Comisiei pentru organizarea încoronării,* președintele desemnat a fost generalul Coandă. Președinția Comisiei pentru organizarea serbărilor încoronării notifica, la data de 22 iunie 1921 că *„mantia Regelui urma să fie realizată de către elevele de la Azilul Elena Doamna, iar Coroana Reginei Maria după desenele lui Costin Petrescu”* (Mandache, 2012, p. 20).

Mantia Reginei Maria urma să fie realizată de Școala de Sericicultură și Țesătorie. Blazoanele mantiei au fost comandate la *Casa Thiebaut* din Lyon.

Încă de la sfârșitul Primului Război Mondial s-a înființat o Comisie a Încoronării din care făceau parte personalități, precum marele muzician George Enescu sau celebrul inginer Anghel Saligny. Orașul ales pentru eveniment a fost Alba Iulia, unde se înfăptuiese Marea Unire în 1918, iar pentru slujba religioasă a încoronării – și în memoria celor căzuți pe frontul Marelui Război – a fost construită cunoscuta Catedrală a Încoronării din Alba Iulia, numită și Catedrala Reîntregirii.

Pentru ceremonial, *Comisia pentru organizarea serbărilor încoronării* a apelat, prin diplomații acreditați la Londra, la modelul încoronării regelui George V din 1911. Chiar Regina Maria, în Însemnările sale zilnice afirma, după ceremonialul încoronării că: *„Totul a decurs cât se poate de bine, având în vedere că în țara noastră toate marile ceremonii sunt greu de organizat, din mai multe motive, principalul fiind că nu există tradiție, totul trebuie inventat de cei care știu prea puțin”* (Regina Maria a României, 2016, p. 316). *„În România, ceremonialul încoronării poartă amprenta identității naționale a dinastiei, fiind determinată de realizarea unității naționale”* (Mandache, 2012, p. 17).

Regalia încoronării

Coroana de oțel a regelui Carol I este principalul obiect al Regaliei românești.

Aceasta a fost fabricată din țeava unui tun capturat la Plevna. Aceasta va fi purtată de Regele Ferdinand, iar caracteristica definitorie este aceea că nu are niciun email sau piatră adăugată. Respectând normele heraldice, coroana are în compunere un cerc frontal din oțel, cu pietre oblonge sau rombice în relief, precum și perle tot din oțel. În partea superioară a cercului sunt montate opt ornamente mari în formă de frunză (fleuroane). Din vârfurile fleuroanelor se desfășoară opt lamele înguste și curbe ce se unesc într-un glob pe care este implantată crucea Trecerii Dunării (Georgescu, 2012, p. 56). Toate elementele coroanei sunt din oțel, iar căptușeala interioară este din catifea de culoare rubinie. Acesteia

i s-au mai adăugat trei pietre prețioase, reprezentând cele trei provincii românești care s-au unit cu Țara-Mamă: Basarabia, Bucovina și Transilvania. Pentru primul suveran al României, Theodor Aman a fost însărcinat cu desenarea coroanei și a sceptrului. Această schiță se află în colecțiile *Muzeului Theodor Aman*. Această coroană este inspirată din vechile fresce, amintind de ctitorii de biserici – domnitorii români. Această coroană este simbolul independenței și al unității statale. *„Încă din prima zi a proclamării Regatului României și până în momentul abdicării regelui Mihai la 30 decembrie 1947, această coroană s-a regăsit pe stema națională a țării noastre”* (Georgescu, 2012, p. 57).

Special pentru Serbările Încoronării de la Alba Iulia au fost realizate mantiile regale și coroana Reginei Maria, adevărate opere de artă.

După cum am amintit mai sus, concepția celor două simboluri ale identității naționale aparține lui Costin Petrescu (1872-1954).

Acesta a practicat diverse genuri, astfel că opera sa a suferit multiple influențe, de la simbolismul romantic al scenelor orientale la maniera postimpresionistă de interpretare a temelor istorice și a portretelor. Costin Petrescu este pictorul oficial al Familiei Regale a României – cel care a executat și pictura murală *„a fresco”* din Catedrala Încoronării de la Alba Iulia. Cu această lucrare se înscrie în spiritul iconografiei tradiționale. Coroana Reginei Maria, este, de asemenea, o compoziție neobizantină, inspirată chiar de coroana Împărătesei Teodora a Bizanțului. Regina Maria, susținătoare a tradiției în artă, nu preferă estetica modernă a vestimentației de gală pentru acest prilej, ci, prin elementele bizantine pe care le promovează, ea se contopește cu Istoria Românilor.

Costin Petrescu reușește să transpună în aceste mantii de mare gală fastul aulic al curții basileilor bizantini.

Coroana fleuronată închisă, are baza elipsoidală, pentru a se așeza mai bine pe cap, spre deosebire de cea a Regelui Ferdinand, moștenită de la Regele Carol I. Are opt fleuroane mari, în forma florilor de crin heraldice și opt fleuroane mici, treflate, din tablă de aur. Fleuroanele mari, în tehnica *au repousé* au monturi de pietre semiprețioase, turcoaze și opaluri, alternând cu turcoaze, ametiste sau granate, caboșonate, dispuse în treflă. De la registrele superioare ale fleuroanelor mari, pornesc opt lamele din aur, acoladate, ce se unesc în centrul coroanei, susținând un glob cruciger, surmontat de o cruce gamată, brunată, sprijinită de o perlă din aur. În zonele temporale sunt prevăzute două pandantive circulare, *pandilia* sau *prependoulia*, cu decor neobizantin floral geometrizat, în relief plat, care au aplicații de pietre semiprețioase. Pandantivul din partea opusă conține motive geometrice stilizate și este timbrată de un scut cu reprezentarea stemei mici a Regatului României. Cealaltă placă heraldică este timbrată de un scut cu blazonul personal al Reginei Maria, în calitatea sa de Principesă de Edinburgh.

Cele două discuri ale pandanților temporali au prinse câte trei lanțuri, alcătuite din zale de forma boabelor de grâu. În interiorul verigii de mijloc a fiecărui lanț este montată câte o piatră de opal. La capetele lanțurilor sunt prinse pandantive circulare prevăzute cu câte o cruce gamată centrală. Căptușeala din catifea de culoare roșu burgund a coroanei,

are o bordură din piele, pe care sunt prinse șase capse metalice. Greutatea acestei coroane, împreună cu căptușeala de catifea este de 1952,90 grame. Este executată după schițele pictorului Costin Petrescu de *Maison Falize Frères* din Paris. Este deținută de *Muzeul Național de Istorie al României* și încadrată în categoria juridică *Tezaur*. Regina Maria a fost extrem de încântată de aspectul coroanei. Pe când se afla la Sinaia, la data de 4 octombrie 1922, aceasta a primit mult așteptata coroană. Cuvintele ei au fost următoarele: „*Am descoperit că Drossu făcuse o scurtă vizită la Sinaia și-mi adusese coroana. Este făcută din aur din Transilvania, după un model foarte vechi, aurul fiind dăruit, în mod special, de către transilvăneni, în acest scop. Este desigur foarte frumoasă și foarte potrivită ca formă, dar cântărește peste un kilogram. A fost lucrată la Paris, la Maison Falize, care a lucrat mai demult coroanele pentru Maison de France, pentru foștii regi și care a considerat o mare onoare să-mi facă coroana* (...). *Este frumos executată, în cel mai mic detaliu și este montată cu pietre neșlefuite, în special turcoaze*" (Regina Maria a României, 2016, p. 306). O nouă pledoarie adusă impresionantei coroane de către Regina Maria a fost, la data de 7 octombrie 1922, cu prilejul pozării în veșmintele de încoronare, pentru un ziar franțuzesc. Aceasta spune: „*Port splendid imensa coroană de aur, încrustată cu pietre prețioase și mantia copleșitoare. Coroana, care are forma coroanelor de pe vechile fresce românești, mă avantajează extraordinar. Pe mulți i-ar zdrobi, dar robustețea întregii mele personalități mă ajută să pot duce o asemenea greutate și să pot purta o astfel de parură copleșitoare. Culoarea aurului și totul se armonizează neobișnuit de bine cu tenul meu, cu părul blond și caracterul, în general*" (Regina Maria a României, 2016, p. 307).

Atât în literatura străină, cât și în cea românească s-a acreditat ideea că în realizarea modelului coroanei, Costin Petrescu s-ar fi inspirat din reprezentarea coroanei purtate de Milița Despina, soția lui Neagoe Basarab, de pe fresca bisericii Mănăstirii Curtea de Argeș (Oberländer-Târnoveanu, 2012, p. 66).

Pictorul, arhitectul și profesorul universitar Costin Petrescu a făcut parte, alături alte nume sonore ale culturii românești, din *Comisia pentru organizarea serbărilor încoronării de la Alba Iulia*. Despre Costin Petrescu (1872-1954), un important pictor român al perioadei interbelice s-a scris încă prea puțin. Cu toate acestea, numele său, în epoca sa de glorie, a fost unul dintre cele mai sonore. Astăzi, în memoria colectivă este reținut ca autor al *Marii Fresce de la Ateneul Român*, prin care a evocat Istoria României de la origini și până la Carol al ll-lea. I-a zugrăvit în fresce pe Regele Ferdinand I și pe Regina Maria în Catedrala Ortodoxă din Alba lulia, dar și la Biserica Mihai Vodă din București. Acesta va deschide o direcție majoră în pictura religioasă românească, cea neobizantină, pe care o considera ca fiind varianta hieratică a stilului *Art Nouveau*.

Costin Petrescu împreună cu echipa sa de pictori a executat pictura Catedralei Ortodoxe din Alba lulia pentru serbările încoronării din anul 1922, dar nu a reușit să picteze în timp optim și portretele votive ale Regelui și Reginei. Pe acestea le-a executat ulterior, în anul 1925. Pentru încoronare el a realizat și design-ul pentru *Regalia* celor doi suverani: *Sceptrul* Regelui Ferdinand I, *Coroana* Reginei Maria, *Mantiile* lor de ceremonie și *Baldachinul* alaiului regal (Eduard Andrei, 2019, p. 11).

Mantiile încoronării ne duc cu gândul la fastul aulic al basileilor bizantini. Costin Petrescu, pictorul oficial al Familiei Regale a României, proiectează adevărate opere de artă, dovedind excepționala sa pregătire în istoria artelor, dar și calitățile sale de artist. Aici va îmbina, la fel cum a procedat în cazul Coroanei Reginei Maria, tradiția stilistică bizantină cu cea otomană, toate acestea fiind factori de bază în formarea *stilului neoromânesc*.

Mantia regelui Ferdinand a fost realizată în două ateliere, unul din Paris și al doilea fiind *Azilul Elena Doamna* din București. Compoziția monumentală, *tip pelerină*, din catifea de culoare roșu-granat și hermină pe umeri, guler și lizierele din față se combină cu medalioane, registre cu volute, medalioane, toate fiind brodate cu fir de aur și de argint aurit. Bordura marginală a poalelor, aurie, conține în succesiune *floarea-fluture*, din repertoriul stilistic otoman. Vrejurile care urmează în registrul superior și urcă de la poale pe înălțimea deschiderii conțin frumusețea motivului *Khatay.* Acest motiv se numără printre cele tradiționale florale care au o ramură în spirală, pe ea fiind desenate diferite flori și frunze. Printre elementele acestui motiv se numără florile *Shah Abbasi*, florile de rodie (cele menționate în *Coran*), frunzele de viță-de-vie, frunzele zimțate și diverse alte flori. Unii cercetători sugerează că originea acestui motiv este un oraș din China numit *Khata*, în timp ce alții cred că, deoarece acest motiv este atras în direcția opusă benzilor *islimi*, se numește *khatayi*, ceea ce înseamnă „*greșit*" (The Art of Persian Carpet, 2007, vol. 2, p. 29). Cele șapte mari și vidente medalioane ce conțin simbolurile heraldice ale României unificate – stema Munteniei, Moldovei, Dobrogei, Olteniei și a Banatului, dar și stema Familiei de Hohenzollern – sunt simboluri evidente, inspirate din motivul islamic al *Samovarului.* Denumit și *chai daani* este un motiv care reprezintă un *Samovar*. Este de obicei format din două motive *islimi* bifurcate. Se repetă în chenarul larg alături de alte motive. Acesta este specific zonelor geografice ca Azerbaidjan, Kurdistan, Khorasan (The Art of Persian Carpet, 2007, vol. 2, p. 35). *Islimi* este unul dintre principalele modele utilizate în artele decorative din Iran. Acest design apare în majoritatea artelor vizuale. Unii cercetători consideră că acest motiv este numit *islimi* datorită ideii sale inițiale, fiind atribuit Islamului, deci este folosit frecvent de musulmani. Europenii numesc acest motiv *arabesc*. Cu toate acestea, exemplele primare de motiv *islimi,* adică o combinație de frunze de palmier și ramuri curbate, au apărut în epoca sasanidă, evoluând în epoca islamică. Este desenat în diferite forme, inclusiv simplu, împletit, floral, vegetal, volbură, bifurcat etc., atribuindu-se și denumiri ca *islimi* comun, în formă de tulpină, *islimi* comun (jumătate de medalion, pandantiv) și *islimi* bifurcat, *islimi* sarbandă (The Art of Persian Carpet, 2007, vol. 2, p. 28). Medalioanele circulare aurii în interiorul cărora se află câte o cruce, cea a *Ordinului Mihai Viteazul*, marcată cu albastru pe fond auriu, conțin de fapt acea cruce inspirată din *Crucea Challipa. Chalipa* înseamnă de fapt *cruce.* Aceasta se formează prin încrucișarea a două linii sau elemente verticale și orizontale. Motivul *Chalipa* face referire la diverse concepte precum *cercul Soarelui*, *focul* și *Venus*, *cele patru colțuri ale lumii*, cele patru elemente de bază *foc*, *apă*, *aer* și *sol.* Orice formă care ia forma generală a unei cruci

se numește și *chalipa*. În caligrafie, fiecare scris de mână înclinat se numește și *challipa* (The Art of Persian Carpet, 2007, vol. 2, p. 22). Sub guler se încheie cu două paftale circulare cu decor în relief plat, cu același motiv *hatayi,* având central fiecare câte un buton floare, din argint aurit și două grupaje pe câte trei rânduri, de brandenburguri din fir de aur, cu linii spiralate, având anturate la capete canafi din fir de aur. Această mantie majestuasă are poalele lungi, la spate fiind croită circular, cu trenă. Căptușeala acesteia este din atlaz alb.

Mantia Reginei Maria

Mantia de mare gală, purtată de Regina Maria la Alba Iulia în 1922, a fost realizată de un artist de valoare, doamna Elena Niculescu Frunzeanu, directoarea Școlii de sericicultură și țesătorie din București, faimoasă pentru educația pe care o oferea viitorilor meșteri mătăsari din Capitala Regatului României.

Mantia Reginei Maria este confecționată din brocart cu fir de aur, decorată cu broderii de mătase și aplicații de pietre semiprețioase policrome. Acestea compun un adevărat arsenal simbolic, ce include blazoanele tuturor Principatelor și Provinciilor care formau România Mare – Muntenia, Moldova, Transilvania, Oltenia și Banatul, Dobrogea, la care se adăuga blazonul Familiei de Hohenzollern-Sigmaringen, din care proveneau Carol I și Ferdinand I, precum și blazonul Familiei de Edinburgh, din care provenea ea însăși. Mantia poate fi un simbol care se adresa deopotrivă românilor ortodocși și greco-catolici din Transilvania.

Culoarea mantiei este aurie. Ea a fost brodată cu spice și snopi de grâu, cu dublă semnificație: *Pâinea Domnului* și *bogăția câmpiilor României*. Chenarul mantiei regale are aplicație de hermină, pe toată liziera hlamidei. Spicele stilizate sunt redate într-un veritabil *hatayi* pe toată suprafața bordurei. Căptușeala mantiei este din molton dublat de satin de mătase grena.

În registrul superior, în zona umerilor, se dezvoltă pe spate un lambrechin de formă elipsoidală, bogat, de culoare mov, cu monograma Reginei Maria surmontată de coroana regală, cuprinsă într-o bordură de broderii din fir de aur cu aplicații de pietre semiprețioase. Sub guler, pe față, are două paftale mari, circulare, cu motive floral geometrizate în relief plat, ce se prind cu un lanț cu zale mari.

Mantia are o bordură de mătase purpurie, simbol al senatorilor Imperiului Roman, al basileilor bizantini și al cardinalilor catolici. Pe bordură se remarcă simbolul *Islimi,* din repertoriul artei persane, *islimi buchet* și *islimi bifurcat*. Medalioanele ce se dezvoltă în compoziția neobizantină, au forma specifică a simbolului *samovarului. În această suită de motive dezvoltată de la poale și urcând spre umeri, se remarcă motive cu simboluri redate după scrierea cufică, din lamelă de aur, fiecare având surmontată o lalea stilizată*, simbol al *familiei dinastice otomane*. Toate aceste simboluri, alese cu mare grijă, ne amintesc de mantiile istorice bizantine. Motivele bizantine asimilează și redau într-o interpretare stilizată simbolurile artistice și grafice otomane.

Regina Maria își nota în jurnal: „*Arăt ca acele statui ale Fecioarei care, în țările catolice, sunt în mod special înveșmântate și împodobite cu bijuterii în zilele de sărbători și*

purtate pe străzi în procesiuni. Culoarea aurului, folosit pentru toaletă și mantie, este absolut superbă. Lucrat pe un fond cu fir de mătase roșie are umbre splendide, ca un apus de soare" (Regina Maria a României, 2006, p. 307).

Mantiile medievale – Influențe și surse de inspirație pentru Costin Petrescu

Domeniul artelor decorative în care se încadrează costumul constituie un mijloc de înțelegere a semnificației unor creații artistice, strict legate de aspectul vieții sociale într-o anume etapă. La fel ca și în restul Europei, în Țările Române costumul a reprezentat, în epoca feudală, un mijloc de manifestare a ierarhiei sociale. În această perioadă, preocupările artistice se îndreaptă în mod deosebit asupra costumului care, prin materialele folosite, țesături prețioase de mătase și fir, ca și prin broderiile care îl împodobesc, se încadrează în vastul domeniu al artelor decorative (Nicolescu, 1970).

Un accesoriu evident al mantiilor medievale, care s-a folosit și în cazul mantiilor încoronării de la Alba Iulia, este hermina. Elegantă, regală și dominatoare în aceste creații artistice inestimabile, hermina dă un plus de prețiozitate veșmântului, demonstrând puterea, rangul, independența față de muncă, distanța.

Mantiile regale, compuse din hermină, păstrau de obicei, codițele cu vârful negru, permițând numărarea exemplarelor. Prezența punctelor întunecate pe marea mantie albă, cu gulerul lat ca o pelerină, venea să adauge în chip fericit un plus de vibrație, de accente, în compoziția bogată, plină de podoabe, barocă, prin excelență (Nanu, 2001, p. 132). Domnitorii și boierii români obișnuiau să poarte blănurile de samur (vizon). Dar, pentru ceremoniile de mare gală, hermina a fost cea preferată, asortându-se cu noblețea purtătorului, oferind un plus de dominație vizuală.

Blana a oferit, fără îndoială, unul din primele învelișuri ale omului. Vizual, amplificarea siluetei prin blănuri cu fire lungi, ca de vulpe, dă impresia unui adăpost masiv, deși inconsistența firelor face ca blana să fie foarte ușoară. Una din cele mai suave blănuri este vulpea, cu firul mătăsos, aproape impalpabil. Pe aceasta o întrece doar hermina (Nanu, 2001, p. 131).

În portretele de femei realizate de pictorul Memling, acesta a insistat asupra aspectului imaculat al gulerelor din blană albă, în special pe cea de hermina (Nanu, 2001, p. 132).

Domnitorii și boierimea folosesc pentru mantiile de ceremonie catifele și mătăsuri scumpe, broșate cu fir, care se aduceau de la Florența, Veneția, Brusa, Damasc etc. În unele cazuri, în Italia, artiști celebri ca Pisanello și Antonio del Polaiulo executau desenele și armonizau culorile acestor brocarturi unicat, comandate special pentru un singur vesmânt (Nicolescu, 1970, p. 38). Totuși, în portretele votive, boierii rivalizau întotdeauna în lux cu domnitorii. Chiar și boierii cei mai mici sau meșteșugarii ca Vucașin – pietrarul, Istrate – lemnarul sau Pârvu Mutu – zugravul, care lucrau pentru Constantin Vodă Brâncoveanu, apăreau în picturile votive înveșmântați în haine de aceeași croială, doar executate din materiale mai modeste, din stofe, fără strălucirea florilor de aur, și cu blănuri mai ieftine. Ctitorii sunt redați, de cele mai multe ori, având mantii de gală cu hermină. Se remarcă

strălucirea lor, motivele bizantine și orientale, care, în timp, devin mai abundente.

Costumul românesc de tradiție bizantină prezintă o notă originală față de cel occidental prin bogăția ornamentației brodate. De altfel, broderia era folosită din plin în interiorul palatelor, bisericilor și a mănăstirilor ținând locul tapiseriilor occidentale, ornamentând în același timp și somptuoasele veșminte liturgice. În mod firesc ea trebuia să dețină un loc important și în decorarea veșmintelor de curte (Musicescu, 1969, p. 40).

Toate aceste registre otomane, influențate de stilurile preislamice și de barocul european, vor da naștere la acel baroc otoman care va domina Orientul Mijlociu, la care se reliefează liniile bizantine, continuate în simbioză cu volutele baroce turcești și care, împreună cu stilul medieval românesc se vor regăsi în substanța neoromânească.

Broderii orientale

Este necesar să amintim acest detaliu important al veșmintelor de gală, în cazul de față făcând referire la mantiile încoronării. Broderia medievală românească, ce evoluase sub influența stilurilor bizantin și islamic, a perpetuat o serie de influențe și asimilări de-a lungul timpului, inspirând artiștii în marile lor creații. În cazul de față, Costin Petrescu, pictor și arhitect, realizează compoziții excepționale, autentice, *Regalia* încoronării fiind unică, memorabilă și încărcată de stilurile artei de simbioză eurasiatică.

Întotdeauna este necesar să amintim stadiul artelor minore, într-o anumită perioadă, atunci când se face referire la costum; şi nu putem analiza costumul fără a şti tipurile de ţesături, de broderii fără a ţine cont de tematica costumului şi de ansamblurile artistice pe care le împodobeau. Broderia este un element nelipsit atât pe straiele voievodale, cât şi pe costumele liturgice sau pe ancadramentul icoanelor. Se remarcă la începutul secolului al XVIII-lea o continuare a tendinței secolului trecut în tratarea broderiilor pe teme liturgice, și anume faptul că nu mai comunică stările de spirit de mare tensiune dramatică în cazul scenelor iconografice tradiționale. Suflul epic dispare, atenția fiind reținută de exuberanța decorativă.

Calitățile artistice și tehnice împreună cu valoarea istorico-documentară și semnificațiile simbolice constituie însușiri care au impus prezența broderiilor turcești în marile muzee ale lumii. Înainte de a fi devenit piese de colecție, Europa le cunoscuse ca daruri diplomatice, mărfuri de lux ori pradă de război, apreciindu-le frumusețea ca și pe cea a țesăturilor și a covoarelor turcești.

Cele mai vechi exemplare de broderie turcească datează din epoca otomană. Acestea oferă și imaginea completă a varietății și valorii lor estetice. În această perioadă, contactul cu lumea bizantină și în special cucerirea Constantinopolului (1453) au furnizat marele model pentru funcțiile și tehnicile broderiilor, în timp ce lumea persanilor safavizi, și ea vecină otomanilor, a avut o contribuție decisivă la constituirea repertoriului ornamental (Tezcan, Delibaș, 1986, p. 60).

Spre deosebire de covoare și țesături, unde decorul rezultă din însăși structura piesei, broderiile depind de un anumit suport, de obiectul pe care se aplică și care are, de cele mai

multe ori, deja forma și funcția stabilite. Dacă în general, *broderia*, ca mijloc de decor, se substituie ori se alătură altor tehnici ornamentale, *broderiile turcești* se referă deopotrivă la piesele-suport și la tehnica lor decorativă. Nu avem de-a face, în cazul broderiilor turcești, cu existența unei funcții specifice, dominante, la fel ca în cazul covoarelor de rugăciune, ci cu o serie de funcții corespunzătoare pieselor-suport (Beldescu, 1997, p. 5).

În societatea otomană, broderiile s-au bucurat de o folosință generală, religioasă și laică, utilitară și ceremonială, răspunzând întregii ierarhii sociale, de la palatul sultanului până la gospodăria rurală. Acestea au fost menționate în documente de mare diversitate, cum ar fi liste de cancelarie, acte comerciale, registre de tezaur ori manuale de costum. Toate acestea sunt elocvente pentru cantitatea, diversitatea și răspândirea pieselor brodate, pentru prețuirea lor materială și simbolică.

Occidentalii care au avut prilejul de a veni în contact cu societatea otomană, au fost surprinși de frumusețea broderiilor care împodobeau veșmintele, au descoperit și descris obiceiul turcilor de a dărui batiste, cingători, eșarfe, ștergare brodate, de a înveli cărțile sau alte daruri în broderii fine (Gerves, 1982, p. 19). Foarte multe manifestări artistice, cum ar fi desenele și picturile occidentale, reflectă interesul europenilor pentru subiecte și motive orientale, oferind adevărate imagini-document de costume sau broderii turcești din diferite epoci. Aceasta dovedește simbioza artelor în Europa, în special în cea de la poarta Orientului.

Obiceiul de a se păstra, după decesul sultanilor, prinților, sultanelor sau al unor înalți demnitari, face ca astăzi să beneficiem de exemplare autentice de broderie curteană lucrate pe catifea, satin, piele, cu mătase și fir de aur. La curtea otomană, asemeni celei bizantine, de la care se inspiră în privința articolelor brodate, se foloseau broderiile pentru veșmintele și accesoriile de rang, pentru sultan și pentru înalții demnitari, în haremurile palatin și curtean aflându-se și principalul beneficiar oficial feminin. Caftane, tunici scurte, șalvari, gulere, manșete, bentițe de cap, acoperitori de cap, paftale cu cingători, pieptare, valtrapuri, papuci, cutii, casete sau vase vor fi imitate, asimilate de toate categoriile sociale. Destinatarul și funcțiile au determinat, după cum se vede, o mare diversitate tipologică a pieselor brodate turcești, unele fiind multifuncționale, altele, diferite ca formă și denumire, având un singur scop. La Curte, rolul utilitar al broderiilor este dublat și chiar înlocuit de caracterul emblematic, semnul de rang social: caftane, cingători (*uçkur*), eșarfe (*çevre*), îndeplinesc și funcții rituale sau protocolare de investitură (Beldescu, 1997, p. 5). Alteori, piesele își substituie funcția, ca și în cazul cingătorilor purtate ca eșarfe, după moda bizantină.

O privire globală asupra broderiilor realizate în primele decenii ale secolului al XVIII-lea face evidentă tendința tradiționalistă a pieselor muntenești, în timp ce în Moldova avea loc o mai grăbită absorbire a noului limbaj decorativ caracterizat prin abundența demonstrativă, prin gustul pentru fast și reprezentare (Văetiși, 2008, p. 13).

Aparenta întoarcere către tradiție, sugerată de sobrietatea decorativă a ansamblului, este contrazisă de sensul discursiv al atitudinilor, dramatismul declarativ al acestora fiind un indiciu fără echivoc al orientării baroce. Broderia medievală românească este una dintre cele mai bine reprezentate în arta întregului Orient creștin. Vechile broderii

românești sunt, în marea lor majoritate, piese legate de cultul Bisericii, fiecare având o destinație liturgică precisă: epitafe, aere, acoperăminte de potir, dvere, poale de icoane, veșminte preoțești sau arhierești. Pot fi, de asemenea, piese de costum, veșminte domnești ori boierești, folosite în ceremoniile laice. Cu un rol esențial în cult sau în viața la curte, broderiile vor beneficia de-a lungul veacurilor de creația multor artiști, unii dintre ei rămași anonimi, alții, precum Gherasim Galatianul sau Despinetas din Constantinopol, cunoscuți ca autori ai unor opere comandate de voievozii Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu pentru ctitoriile lor.

Cu mijloace specifice acestei arte, în primul rând prin diferențele de efect ale punctelor și suprafețelor lucrate cu acul și prin combinarea diferitelor tipuri de materiale divers colorate, meșterii brodeuri urmăreau realizarea unor piese de mare rafinament.

Sobrietatea efectelor plastice și decorative, care decurgeau din specificul materialelor și al tehnicii utilizate, ducea la realizarea unor opere fidele propriului mod de expresie; când broderia a început să manifeste o tendință de reproducere a efectelor picturale și a încetat să mai fie consecventă propriilor mijloace de expresie, ea a intrat într-o fază decadentă. În fastul ei căutat în prețiozitatea materialelor folosite, arta broderiei veacurilor XVII-XVIII este socotită, din acest punct de vedere, o perioadă decadentă, dacă o comparăm cu creația puternic îndatorată broderiei bizantine de până atunci. Rafinata strălucire a costumelor de curte, pe care tablourile votive a reușit să o transmită atât de expresiv, era o realitate a epocii pentru care luxul, desfătarea, podoaba deveniseră o componentă a mentalității și societății timpului. Ceea ce aduce nou arta broderiei în secolul al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea este interesul pentru portretele donatorilor, manifestând o tratare cu vădite tendințe realiste, în care amănuntul și detaliul vestimentar sunt mijloace sigure de sugerare a expresivității. Erau căutate însă și efectele decorative, în chenare și câmpuri bogate regăsindu-se aceeași înclinare firească spre ornament ce caracterizează artele aplicate în epoca brâncovenească. Pe lângă acestea este remarcabilă abundența de motive din repertoriul otoman (baroc turcesc, islamic, motivele persane).

Țările Române aflate la frontiera dintre Orient și Occident, sau cum s-a spus „*la porțile Levantului*", au fost un punct de contact permanent între cele două mari arii culturale. Felul în care au fost asimilate în spațiul românesc elementele istorice, culturale, modul de viață sau religia, este redat, în primul rând vizual, cu ajutorul artei.

Între artele vizuale, cel care la prima vedere transmite epoca, modul de viață, treapta socială, nivelul cultural, gustul pentru frumos, starea civilă, apartenența religioasă ș.a., este *costumul.*

Raportându-ne la spațiul românesc, costumul povestește istoria Țărilor Române, modul în care s-au raportat deopotrivă la lumea orientală și la cea occidentală. Veșmintele de tradiție bizantină au rămas, de-a lungul vremii, drept o prețioasă moștenire, fiind purtate la curte de prințese și regine, păstrate apoi la sate ca port de sărbătoare. În consecință, imaginea omului, remodelată în costum, trebuie să pună în valoare ochii, oglinda sufletului și să ascundă trupul. În acest scop împărații Bizanțului se îmbrăcau cu

haine rigide, din mătase lucioasă, brodate cu fir de aur, așa după cum se vede în portretele lui Justinian și ale curtenilor săi, din mozaicurile Bisericii San Vitale din Ravenna.

Parura împărătesei Theodora, cu lanțuri de aur și perle prinse în coroană, încadrându-i gura, are rolul de a-i îngusta fața, de a-i acoperi rotunjimea obrajilor și mușchii masticatori legați de funcții pământești, lăsând să se vadă ochii, subliniați de sprâncene groase și cearcăne. Această parură se regăsește în portretele domnițelor române, apoi în cel al Reginei Maria la încoronarea de la Alba Iulia, rămânând modelul podoabei clasice a miresei romånce, cu fire lungi de beteală, întregită în biserică de coroana aurită.

Olga Greceanu, în lucrarea sa *Specificul național în pictură* susținea că arta românească își are rădăcinile în arta bizantină de la care a preluat doar expresia decorativă, dar acest decorativ a fost adaptat la simțămintele proprii i s-a dat *„un colorit utilitar și o formă socială potrivită nouă"*. Dar, la acestea s-au adăugat multe alte influențe, în special orientale, otomane, persane care vor fi asimilate și vor da naștere la *stilul neoromânesc*.

Concluzionând, această demonstrație de virtuozitate artistică, simbolistică și stilistică ne demonstrează încă o dată, cu prilejul Încoronării de la Alba Iulia, că arta medievală românească conține foarte multe interpretări ca urmare a unor asimilări din arta bizantină, dar și elemente stilistic-orientale și simboluri persano-otomane. S-a creat o simbioză între aceste stiluri consacrate, care au dat naștere *stilului medieval românesc*. Reinterpretate, toate elementele specifice artei medievale românești, de tradiție neobizantină, vor crea da naștere *stilului neoromânesc*, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Acest stil este în plină manifestare, în anul 1922, când au loc *Serbările Încoronării de la Alba Iulia*. Regina Maria a dorit ca *Regalia* încoronării să amintească de tradiția istorică și artistică a poporului român. Or, această tradiție, bine cunoscută de pictorul și arhitectul Costin Petrescu, a făcut evidente cele mai adânci și vechi ramuri cultural-istorice și stilistice. Aceste elemente se manifestau deja în artele vizuale în Regatul Român, în special în arhitectura neoromânească și artele decorative, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, continuând și în perioada interbelică, în paralel cu stilul modernist nou consacrat.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia, M.N.I.R., Editura Cetatea de Scaun, București, 2012.

Acad. Răzvan Theodorescu la 65 de ani, București, Editura Enciclopedică, 2004.

Andrei, E., 2019, *Pictorul Costin Petrescu la New York*, 1919-1920, București, Editura Paideia.

Beldescu, A., 1997, *Broderii turcești, secolele* XVIII-XIX, Editat de Muzeul Național de Artă al României, București.

David, B., Loveless, C., 1978, *Işlemeler, Ottoman Domestic Embroideries*, Londra.

Georgescu, F., 2012, *Coroana de oțel, simbol al Independenței și al Reîntregirii României*, în *90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., Editura Cetatea de Scaun, București.

Gervers, V., 1982, *The Influence of Otoman Turkish Textiles and Costumes in Eastern Europe,* with particular Reference to Hungary, Toronto.

Greceanu, O., *Specificul național în pictură*, București, Cartea Românească, f.a.
Istoria Românilor, 2003, România Întregită (1918-1940), vol. VIII, București, Editura Enciclopedică.
Mandache, D., 2012, *Ceremonialul încoronării: Model european și identitate națională*, în *90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia,* M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun.
Musicescu, M. A., 1969, *Broderia românească medievală*, București, Editura Meridiane.
Nanu, A., 2001, *Arta pe om, Look-ul și înțelesul semnelor vestimentare*, București, Editura Compania.
Nicolescu, C., 1970, *Costumul de curte în Țările Române* (*sec. XIV-XVIII*), Muzeul de Artă al R.S.R., București.
Oberlander-Târnoveanu, E., 2012, *90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia* (*1922-2012*), Prefață în *90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun.
Oberlander-Târnoveanu, E., 2012, *Coroana Reginei Maria*, în *90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., Editura Cetatea de Scaun, București.
Popa, C., *Tradiție și renaștere bizantină în arta epocii* brâncovenești, în *Arta istoriei*.
Tezcan, H., Delibas, S., 1986, *The Topkapi Saray Museum, Costumes, Embroideries and Textiles*, Londra.
The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet, vol. 2, Editura Etka, 2007.
Theodorescu, R., 1987, *Civilizația românilor între medieval și modern*, vol. II, București, Editura Meridiane.
Vasiliu, A., 1982, „Pictura murală brâncovenească. Context cultural și trăsături stilistice", în *S.C.I.A.*, tom 29/1982.
Văetiși, monahia Athanasia, 2008, *Arta Brâncovenească*, București, Editura Noi Media Print.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Regina Maria purtând coroana și pelerina, după proiectul pictorului Costin Petrescu, foto Julietta (Colecția de Fotografii și cărți poștale, inv. 101.568, M.M.B.).
Figure 1. Queen Maria wearing her crown and cape, after the design by the painter Costin Petrescu, photo Julietta (Collection of Photographs and Postcards, no. 101.568, M.M.B.).
Figura 2. Regele Ferdinand, portret din profil, fotografie reprezentând regele cu coroana de oțel și mantia de încoronare, în care se remarcă hermina și brandenburgurile (Colecția de Fotografii și cărți poștale, inv. 119.553, M.M.B.).
Figure 2. King Ferdinand, portrait in profile, photograph showing the royal with coronation steel crown and mantle, on which we remark the hermine and brandenburgs (Collection of Photographs and Postcards, no. 119.553, M.M.B.).
Figura 3. Proiectul coroanei de oțel realizat de Theodor Aman pentru Regele Carol I. Coroana a fost purtată de Regele Ferdinand la încoronarea de la Alba Iulia, 1922, dar și de următorii Regi ai României. Tuș negru cu penița pe carton alb subțire, 450x275 mm. (Muzeul Theodor Aman, inv. 215, M.M.B.).
Figure 3. Theodor Aman's design of the steel crown for King Carol I. The crown was worn by King Ferdinand at his 1922 coronation in Alba Iulia, and by subsequent kings of Romania. Black ink with pen on thin white cardboard, 450x275 mm (The Theodor Aman Museum, inv. 215, M.M.B.).
Figura 4. Regina Maria pozând pentru Foto Julietta, octombrie 1922, cu mantia și coroana realizate după proiectul pictorului Costin Petrescu (Colecția de Fotografii și cărți poștale, inv. 101.576, M.M.B.).

Figure 4. Queen Maria posing for Photo Julietta, October 1922, with her cloak and crown designed by Costin Petrescu (Collection of Photographs and Postcards, inv. 101.576, M.M.B.).
Figura 5. Regina Maria și Regele Ferdinand în timpul încoronării (Colecția de Fotografii și cărți poștale, inv. 119.563, M.M.B.).
Figure 5. Queen Maria and King Ferdinand during the coronation (Collection of Photographs and Postcards, inv. 119.563, M.M.B.).
Figura 6. Mantia Regelui Ferdinand de la Încoronarea de la Alba Iulia, 1922, vedere din spate, cu trenă, motivele decorative cu stemele Provinciilor Românești și ale familiei Hohenzollern, gulerul de hermina (*90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun, 2012).
Figure 6. King Ferdinand's mantle from the Coronation of Alba Iulia, 1922, with train, view from behind, with decorative motifs with the coats of arms of the Romanian Provinces and the Hohenzollern family, with an ermine collar (*90 years since the Coronation of Alba Iulia*, M.N.I.R., Bucharest, Cetatea de Scaun Publishing House, 2012).
Figura 7. Mantia Reginei Maria pentru încoronarea de la Alba Iulia, 1922, vedere din spate, cu trenă și medalioanele cu stemele provinciilor românești și ale familiei de Saxa Coburg (*90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun, 2012).
Figure 7. Queen Maria's mantle for the 1922 coronation of Alba Iulia, view from behind, with train and medallions with the coats of arms of the Romanian provinces and the Saxe-Coburg family (*90 years since the coronation of Alba Iulia*, M.N.I.R., Bucharest Cetatea de Scaun Publishing House, 2012).
Figura 8. Mantia Reginei Maria pentru încoronarea de la Alba Iulia, 1922, vedere din față, cu bordura de hermină și motivele neobizantine (*90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun, 2012).
Figure 8. Queen Maria's mantle for the coronation of Alba Iulia, 1922, front view, with ermine trim and neo-Byzantine motifs (*90 years since the coronation of Alba Iulia*, M.N.I.R., Bucharest, Cetatea de Scaun Publishing House, 2012).
Figura 9. Coroana de oțel a Regilor României purtată de Regele Ferdinand la încoronarea de la Alba Iulia, la 15 octombrie 1922 (*90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun, 2012).
Figure 9 The Steel Crown of the Kings of Romania worn by King Ferdinand at the Coronation of Alba Iulia, the 15th of October 1922 (*90 years since the Coronation of Alba Iulia*, M.N.I.R., Bucharest, Cetatea de Scaun Publishing House, 2012).
Figura 10. Coroana Reginei Maria purtată la Încoronarea din 15 octombrie 1922 (*90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun, 2012).
Figure 10. Queen Maria's crown worn at the Coronation of October 15th 1922 (*90 years since the Coronation of Alba Iulia*, M.N.I.R., Bucharest, Cetatea de Scaun Publishing House, 2012).
Figura 11. Frescele din Catedrala Încoronării, Alba Iulia, realizate de pictorul Costin Petrescu, ulterior încoronării, în anul 1925 (Colecția Valentin Mandache, preluată din *90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun, 2012).
Figure 11. The frescoes in the Coronation Cathedral, Alba Iulia, painted by Costin Petrescu, after the Coronation, in 1925 (The Valentin Mandache Collection, taken from *90 years since the Coronation of Alba Iulia*, M.N.I.R., Cetatea de Scaun Publishing House, Bucharest/Târgoviște, 2012).
Figura 12. Motivul *Hatay* (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Editura Etka, p. 29).
Figure 12. The *Hatay* motif (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Etka Publishing House, p. 29).

Figura 13. Motivul *Islimi bifurcat* (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Editura Etka, 2007, p. 28).
Figure 13. The *Islimi* motif (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Etka Publishing House, p. 28).
Figura 14. Motivul *Chalipa* (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Editura Etka, 2007, p. 22).
Figure 14. The *Chalipa* motif (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Etka Publishing House, p. 22).
Figura 15. Motivul *Samovar* (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Editura Etka, 2007, p. 35).
Figure 15. The *Samovar* motif (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Etka Publishing House, p. 35).
Figura 16. Motivul *Cufic* (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Editura Etka, 2007, p. 29).
Figure 16. The *Cufic* motif (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Etka Publishing House, p. 29).

Figura 1. Regina Maria purtând coroana și pelerina, după proiectul pictorului Costin Petrescu, foto Julietta (Colecția de Fotografii și cărți poștale, inv. 101.568, M.M.B.).

Figura 2. Regele Ferdinand, portret din profil, fotografie reprezentând regele cu coroana de oțel și mantia de încoronare, în care se remarcă hermina și brandenburgurile (Colecția de Fotografii și cărți poștale, inv. 119.553, M.M.B.).

Figura 3. Proiectul coroanei de oțel realizat de Theodor Aman pentru Regele Carol I. Coroana a fost purtată de Regele Ferdinand la încoronarea de la Alba Iulia, 1922, dar și de următorii Regi ai României. Tuș negru cu penița pe carton alb subțire, 450x275 mm. (Muzeul Theodor Aman, inv. 215, M.M.B.).

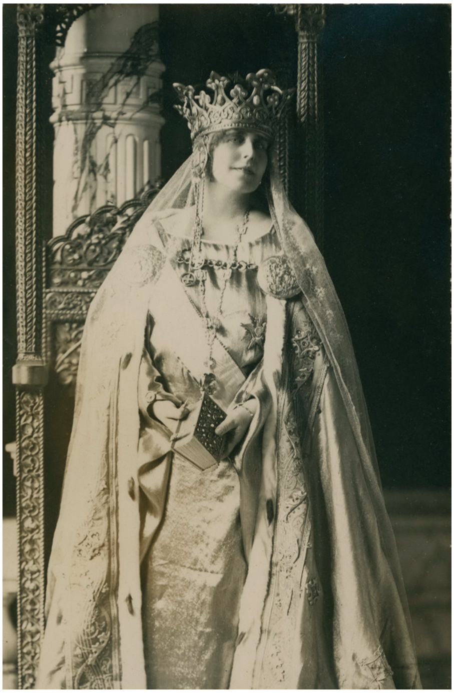

Figura 4. Regina Maria pozând pentru Foto Julietta, octombrie 1922, cu mantia și coroana realizate după proiectul pictorului Costin Petrescu (Colecția de Fotografii și cărți poștale, inv. 101.576, M.M.B.).

Figura 5. Regina Maria și Regele Ferdinand în timpul încoronării (Colecția de Fotografii și cărți poștale, inv. 119.563, M.M.B.).

Figura 6. Mantia Regelui Ferdinand de la Încoronarea de la Alba Iulia, 1922, vedere din spate, cu trenă, motivele decorative cu stemele Provinciilor Românești și ale familiei Hohenzollern, gulerul de hermina (*90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun, 2012).

Figura 7. Mantia Reginei Maria pentru încoronarea de la Alba Iulia, 1922, vedere din spate, cu trenă și medalioanele cu stemele provinciilor românești și ale familiei de Saxa Coburg (*90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun, 2012).

Figura 8. Mantia Reginei Maria pentru încoronarea de la Alba Iulia, 1922, vedere din față, cu bordura de hermină și motivele neobizantine (*90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun, 2012).

Figura 9. Coroana de oțel a Regilor României purtată de Regele Ferdinand la încoronarea de la Alba Iulia, la 15 octombrie 1922 (*90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun, 2012).

Figura 10. Coroana Reginei Maria purtată la Încoronarea din 15 octombrie 1922 (*90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun, 2012).

Figura 11. Frescele din Catedrala Încoronării, Alba Iulia, realizate de pictorul Costin Petrescu, ulterior încoronării, în anul 1925 (Colecția Valentin Mandache, preluată din *90 de ani de la încoronarea de la Alba Iulia*, M.N.I.R., București, Editura Cetatea de Scaun, 2012).

Figura 12. Motivul *Hatay* (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Editura Etka, p. 29).

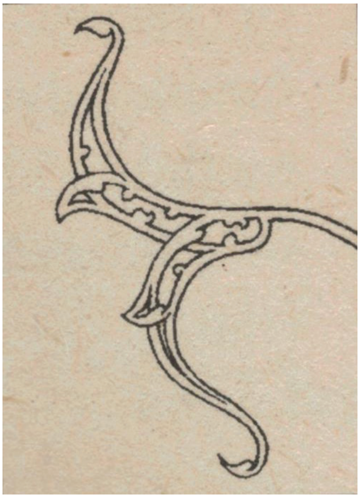

Figura 13. Motivul *Islimi bifurcat* (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Editura Etka, 2007, p. 28).

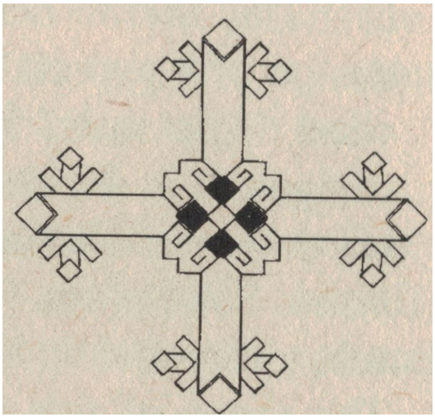

Figura 14. Motivul *Chalipa* (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Editura Etka, 2007, p. 22).

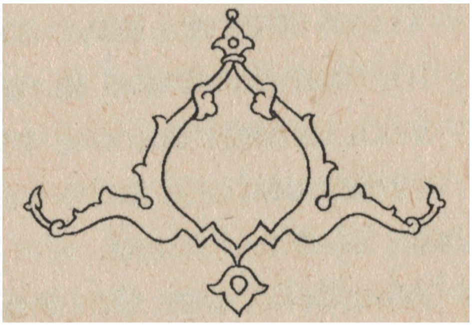

Figura 15. Motivul *Samovar* (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Editura Etka, 2007, p. 35).

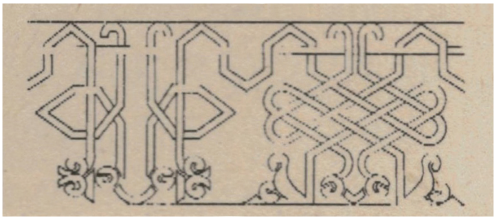

Figura 16. Motivul *Cufic* (*The Dream of Paradise-The Art of Persian Carpet*, vol. 2, Editura Etka, 2007, p. 29).

FRESCA ATENEULUI ROMÂN – O MĂRTURIE TÂRZIE A MARII ÎNCORONĂRI

Delia BRAN[1]

Cuvinte-cheie: *istorie; istorie urbană; artă națională; Marea frescă a Ateneului Român; Costin Petrescu; autoportret.*

Keywords: *history; urban history; national art; Grand fresco in the Romanian Athenaeum; Costin Petrescu; self-portrait.*

Rezumat: *Prezentul articol dorește să aducă în atenția publicului bucureștean, în special a generației tinere, o monumentală lucrare de artă – Marea frescă din clădirea Ateneului Român. Așa încât, cele prezentare în articol schițează contextul istoric al frescei, dar și al autorului acesteia prin evocarea momentelor însemnate din viața acestuia. Marea frescă a Ateneului Român este un martor întârziat al momentului Marii Uniri, dar și al momentului Încoronării din 1922. Costin Petrescu a realizat prin acestă frescă monumentală chintesența artei sale, dar și a Istoriei Românilor.*

Abstract: *The aim of the present article is to bring to the young generation's attention a very well-known artwork - the Grand historical fresco from the Athenaeum in Bucharest. The belief of this author is that each generation must revisit the art treasures of the past through their eyes and own experience. For this reason the article tells the story of the fresco and its author, Costin Petrescu. The life story of the painter is very much linked with his creation, in such a personal manner that he decided to put his own portrait in the fresco. For this reason and because of the wonderful technique the painter used, and also because of this synthesis of the Romanian History, the Grand fresco is and will remain an important artwork, an expression of 19th century ideas in 20th century artworks.*

Scopul acestui articol este acela de a readuce în atenția publică o lucrare de artă ce face fundamental parte din patrimoniul nostru cultural – Fresca istorică pictată de Costin Petrescu din marea sală de spectacole a Ateneului Român. Consider că este menirea fiecărei generații să se intereseze și reintereseze de memoria trecutului și să descopere valorile acestuia prin ochii propriei experiențe. Astfel încât, demersul în sine este unul descriptiv ce se va baza pe elemente deja cunoscute despre Fresca mare a Ateneului Român, dar pe care le voi interpreta prin filtrul propriilor conexiuni și cunoștiințe istorico-artistice. Metodele utilizate pentru acest articol vin din aria științifică a istoriei, prin contextualizare

1. Muzeul Municipiului București, email: delia.marinescu29@gmail.com

istorică, investigație istorică, cu accente de istoria artei, prin comparativism artistic și urmărirea influențelor artistice, alături de ușoare note de psihologie a artei și a artistului, astfel încât putem spune dintr-un început că urmează un demers științific interdisciplinar.

„În seara de 19 martie 1889 când s-a inaugurat sala mare de festivități a Ateneului Român din București, fiecare vizitator a putut să vadă o friză lungă de peste 75 de metri, care nu era împodobită nici cu desene, nici cu picturi, nici cu ilustrații, ci pe care se citeau aceste cuvinte: «*Loc rezervat pentru marea frescă ce va reprezenta fazele principale ale Istoriei Românilor*». *Au trecut de atunci o jumătate de veac. În curgerea vremii, mii și mii de oameni vor fi citit acele cuvinte și se vor fi întrebat: Când? Ce? Cine?*" (catalog Marea Frescă, 1938, p. 2).

Clădirea Ateneului Român a fost construită între anii 1886 și 1889 după planurile arhitectului francez Albert Galleron. De la început ea s-a dorit a fi un centru cultural care să îmbine toate artele, un pol de emanație a creativității românești. Construită prin subscripție publică prin celebra frază „*Da-ți un leu pentru Ateneu*" ea a devenit o clădire emblematică pentru București și pentru cultura românească. Aici aveau loc concertele de muzică clasică unde și-au încântat publicul cu acordurile lor celebrii muzicieni George Enescu sau Dinu Lipatti, dar tot aici se organizau și expoziții ale artiștilor în viață, expoziții personale sau colective ale acestora. Este și locul unde întâlnim între anii 1920 și 1948 Pinacoteca națională a Statului român, expusă în câteva săli în subsolul clădirii (Costescu, 1944, p. 12). Este intenționat cum s-a dorit ca, încă de la începuturile sale, Marea sală de concerte să fie un loc emblematic care să îmbine trecutul, prezentul și viitorul culturii românești. Motiv pentru care spațiul dedicat monumentalei fresce a istoriei poporului român va rămâne liber și își va astepta meșterul-maestru, care să îi acorde adevărata valoare.

Istoria artei românești nu a fost vitregită de pictori care să trateze momentele istorice ale neamului, poate suna patetic astăzi pentru urechile tinere, dar la acel moment a picta despre trecutul tău și a-l pune în imagine era o chestiune de vocație. Pentru a reuși cu succes acest demers era necesar să îmbini două mari calități, să fie un bun documentarist istoric, care, în urma celor citite și a imaginației proprii, să creeze feerie prin imagine, dar să fie și un foarte bun pictor monumentalist, pentru a realiza o pictură la o scară considerabilă, pe care toată lumea să o poată vedea și să se lase într-o stare de admirație pentru ea. Pictura românească a avut astfel de pictori-maeștri, iar istoria artei păstrează numele cele mai însemnate în această direcție: Theodor Aman (1831-1891), G.D. Mirea (1852-1934), Nicolae Vermont (1866-1932) pentru arta secolului al XIX-lea sau Costin Petrescu (1872-1954), Olga Greceanu (1890-1978), Jules Perahim (1914-2008) și Ion Bițan (1924-1997) pentru a aminti doar câteva nume de artiști și pentru secolul al XX-lea.

Costin Petrescu este artistul care se va remarca și își va asuma monumentala frescă a Ateneului Român. Pictor educat pe filonul iubirii naționale și a inspirației folclorice specifice sfârșitului de secol al XIX-lea și începutului de veac al XX-lea, el va fi puternic inspirat de Theodor Aman pe care îl putem detecta, în opera sa, drept un mentor. Un alt aspect care trebuie menționat încă de la bun început este faptul că tradiția românească în

ceea ce privește pictura monumentală este veche și soră geamănă, să spunem, cu pictura de biserici pe care artiștii români sau străini o practică în spațiul provinciilor românești încă de la căderea Imperiului Bizantin, astfel încât, pictura lui Costin Petrescu are în spate o foarte lungă și puternică tradiție.

Costin Petrescu (*Fig. 1*) se naște în Pitești, chiar într-o familie de pictori de biserici, care profesa în domeniu în zona Argeșului încă de la mijlocul secolului al XIX-lea (Barbu, 2018, p. 10). El se formează atât ca arhitect, cât și ca pictor, la București, avându-l profesor de pictură pe G.D. Mirea. Din anul 1908 el însuși devine titular pe postul de profesor al secției de arte decorative a Academiei de Arte din București, postură din care a continuat moștenirea celor doi mentori ai săi, pictura istorică pe care o moștenise de la Theodor Aman și pictura portretistă pe care G.D. Mirea o adusese la un nivel foarte înalt. Îmbinarea dintre cele două a dat în opera lui Petrescu marca individualității sale.

În anul 1904 în spațiul românesc s-au comemorat 400 de ani de la domnia lui Ștefan cel Mare. Eveniment în cadrul căruia Costin Petrescu s-a remarcat prin realizarea unui portret al domnitorului, astăzi aflat la Mănăstirea Putna, dar și cu o serie de schițe ale personajelor vremii (*Fig. 2*), astăzi la Biblioteca Academiei Române, care au fost transformate în costume pentru cortegiul participant. Un al doilea moment la care Costin Petrescu a participat prin activitatea sa de portretist, mai ales, a fost *Marea expoziție jubiliară din 1906*. Evenimentul, de o amploare nemaivăzută până atunci, celebra 25 de ani de la încoronarea Regelui Carol I, precum și 40 de ani de la preluarea domniei în Principatele Române, dar comemora și 1800 de ani de la cucerirea Daciei de împăratul Traian. Intenție care este foarte clar redată plastic pe pagina de gardă a catalogului călăuză al expoziției, nu se cunoaște cu exactitate dacă este vorba despre un desen al lui Costin Petrescu (*Fig. 3*). În fine, momentul omagial la care Costin Petrescu va străluci prin creația sa va fi momentul *Încoronării* de la Alba Iulia din 1922. Pentru acest episod istoric Petrescu pictează interiorul bisericii ortodoxe din Alba-Iulia, crează desenele pentru sceptrul Regelui Ferdinand I, desenele pentru coroana Reginei Maria, cât și pentru mantiile acestora și baldachinul unde a avut loc încoronarea (Ion, 2022, pp. 13-78). Nu avem cum să nu remarcăm din nou filiațiunea cu Theodor Aman care, la rândul său, îi propusese Regelui Carol I o variantă de sceptru, ce nu s-a materializat niciodată. Desenul acestui sceptru realizat de Theodor Aman este în Colecția Muzeului Aman și a fost recent expus într-o expoziție semnată Greta Șuteu (*Fig. 4*).

După succesul de la Alba Iulia, Costin Petrescu primește invitația Universității din Lyon de a preda în spațiul francez tehnica bizantină a frescei. Invitație pe care o acceptă, iar între anii 1925 și 1927 predă aici acest meșteșug. Cursul său s-a concretizat și într-un manual inititulat *L'art de la fresque*, publicat în 1931 (*Fig. 5*).

Date fiind aceste realizări pe care Costin Petrescu le-a demonstrat lumii, dar și culturii românești, el înaintează în 1933 un proiect cu 25 de episoade istorice, care să ilustreze fresca Ateneului Român. Proiectul este acceptat, iar Costin Petrescu împreună cu studenții din atelierul său de pictură monumentală, dintre care istoria a păstrat

următoarele nume – Iosif Keber, Anastasie Demian, Zian Boca (viitorul preot Arsenie Boca), Jean Negulescu (viitor regizor în Statele Unite ale Americii), Jules Perahim, Vasile Blendea, Iosif Bene, Emil Ivănescu sau Teodor Vescu – se apucă de treabă (Barbu, 2018, p. 15). Realizarea frescei a durat cinci ani, iar în anul 1938 este inaugurată. La momentul inaugurării episoadele istorice pictate erau următoarele (Petrescu, 1938, f. p.):

1. Traian;
2. Colonizarea Daciei;
3. Contopirea Daco-Romană;
4. Santinela romană (animată în epocă de versurile *„vie valuri mari de foc/ nici mă vor clinti din loc*”);
5. Năvălirea barbarilor;
6. Începutul vieții românești;
7. Statornicia;
8. Descălecatul;
9. Statul militar – Mircea cel Bătrân;
10. Statul administrativ – Alexandru cel Bun;
11. Cruciada românească – Ioan Corvin, Vlad Dracul și Ștefan al II-lea, în plan îndepărtat Vlad Țepeș;
12. Epoca lui Ștefan cel Mare;
13. Epoca de pace și credință – Neagoe Basarab și Despina Doamna;
14. Epoca lui Mihai Viteazul;
15. Epocile culturale – Matei Basarab, Vasile Lupu, Dimitrie Cantemir și Constantin Brâncoveanu;
16. Revoluția lui Horia, Cloșca și Crișan. În paralel cu chipul lui Gheorghe Lazăr;
17. Revoluția lui Tudor Vladimirescu;
18. 1848 în Transilvania;
19. 1849 în Principatele Unite;
20. Unirea Principatelor Muntenia și Moldova din 1859;
21. Cuza Vodă;
22. Carol I – Războiul de Independență;
23. Războiul pentru Întregirea națională (Primul Război Mondial);
24. Ferdinand I și Maria – România Mare: România, Ardealul, Bucovina și Basarabia;
25. Carol II – epoca de consolidare, în plan secund Marele Voievod Mihai (*Fig. 6*).

În anul 1940 Costin Petrescu este solicitat, din ordinul mareșalului Ion Antonescu, să repicteze ultimul episod din frescă, cel care îl reda pe Regele Carol al II-lea care abdicase. Pictorul alege să răspundă afirmativ acestei solicitări, așa încât repictează acest episod. El alege să mute figurile feminine alegorice ale provinciilor României Mari într-o poziție mult mai privilegiată, organizând episodul istoric în jurul lor și a ideii de România „*dodoloa*ță”, care la momentul 1940 deja era un vis trecut. Ca fost martor al Primului Război Mondial

și traversând frica celui de Al Doilea Război Mondial, Costin Petrescu, deja la o vârstă a maturității, alege să își portretizeze și propriul chip în cadrul acestui nou episod istoric realizat. El se pictează în spatele personajului care ține steagul României Mari, ca un semn al propriului ajutor oferit de acesta României și Istoriei ei. De asemenea, pentru că anul 1938 este și anul unei mari pierderi personale, fiica sa, Michaella Petrescu – căsătorită Igiroșeanu, care a murit în urma nașterii nepoatei sale, Irina (Barbu, 2018, p 33), Costin Petrescu alege să își portretizeze și cele două fete (pentru că pe Irina o va adopta) în fresca din 1940. Michaella a dat chipul alegoriei femenine a uneia dintre provinciile pierdute, iar nepoata-adorată a dat chipul alegoriei fetiței care aduce flori regilor, în colțul din dreapta al imaginii (*Fig. 7*).

Odată cu venirea noului regim de democrație populară la putere din 1948, fresca este acoperită cu un placaj îmbrăcat în catifea roșie, iar de la finele anilor 1960 este redescoperită și se poate revedea. În anii 2000 este restaurată, iar astăzi poate fi admirată în toată splendoarea ei. Cu acestea pare să se încheie povestea frescei istorice din Ateneul Român, o ilustrație a trecutului istoriei naționale, îmbinată cu elemente de istorie personală, dar și un martor al actualelor momente ale prezentului.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Lucrări generale / General Works

Catalog Marea Frescă. S-a început la 11 septembrie 1933 și s-a terminat la 22 aprilie 1937, București, 1938.

Theodorescu, R., coord. editor, Porumb, M., coord. editor, 2018, *Arta din România din preistorie în contemporaneitate*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Mega.

Costescu, G., 1944, *Bucureștii vechiului regat*, București, Editura Universul.

Ion, N.D., 2022, *Centenarul Încoronării. Alba Iulia 1922*, Muzeul Peleș.

Barbu, V., 2018, Prefață la Costin Petrescu, *La Iași, în timpul războiului 1916-1917. Însemnările unui pictor refuziat*, București, Editura Humanitas, pp. 5-38.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Portretul lui Costin Petrescu apărut în *Universul literar*, 4 iunie 1938.

Figure 1. The portrait of Costin Petrescu in *Universul literar*, June 4, 1938..

Figura 2. Costin Petrescu, Omagiu lui Ștefan cel Mare, https://www.serbareputna150.ro/expozitie/obiecte/album-costin-petrescu/.

Figure 2. Costin Petrescu, Tribute to Stephen the Great – Moldavian ruler 1457-1504.

Figura 3. Coperta catalogului călăuză al expoziției jubiliare din 1906.

Figure 3. Front page of the exhibition catalog of 1906.

Figura 4. Coperta cărții lui Costin Petrescu, *L'art de la fresque*, Paris, 1931.

Figure 4. Front page of Costin Petrescu book *L'art de la fresque*, published in Paris in 1931.

Figura 5. Theodor Aman, desen Sceptrul și Coroana Regelui Carol I (Muzeul Municipiului București).
Figure 5. Theodor Aman, drawing of the Sceptre and Crown for Romanian King Charles I (Bucharest Municipality Museum).
Figura 6. Scena ultimă din Marea frescă în care erau înfățișați Regele Carol al II-lea și pe Marele Voievod Mihai, astfel cum era pictată în 1938.
Figure 6. Last scene from the Grand fresco as it was in 1938 depicting King Charles II and his son Michael I.
Figura 7. Scena ultimă din Marea frescă după repictarea din 1940 și în prezent, cu evidențieri asupra figurilor lui Costin Petrescu, Michaella Petrescu-Igiroșeanu și Irina (Igiroșanu) Petrescu.
Figure 7. Last scene from the Grand fresco as it was in 1940 when it was repainted, focusing on Costin Petrescu self-portrait and his two daughters.

Figura 1. Portretul lui Costin Petrescu apărut în *Universul literar*, 4 iunie 1938.

Figura 2. Costin Petrescu, Omagiu lui Ștefan cel Mare, https://www.serbareputna150.ro/expozitie/obiecte/album-costin-petrescu/.

Figura 3. Coperta catalogului călăuză al expoziției jubiliare din 1906.

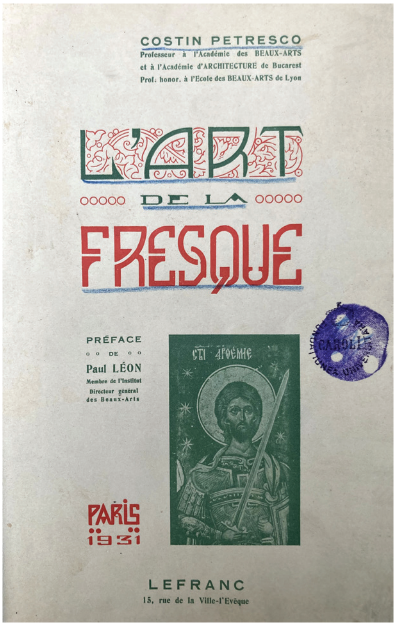

Figura 4. Coperta cărții lui Costin Petrescu, *L'art de la fresque*, Paris, 1931.

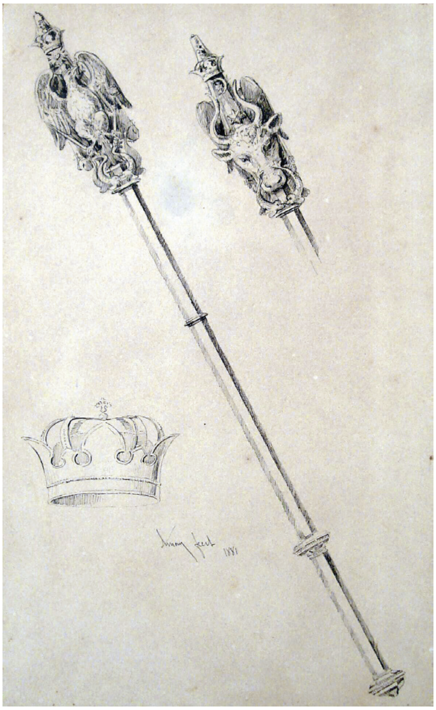

Figura 5. Theodor Aman, desen Sceptrul și Coroana Regelui Carol I (Muzeul Municipiului București).

Figura 6. Scena ultimă din Marea frescă care îl înfățișa pe Regele Carol al II-lea și pe Marele Voievod Mihai, așa cum era pictată în 1938.

Figura 7. Scena ultimă din Marea frescă așa cum arată ea după repictarea din 1940 și în prezent, cu evidențieri asupra figurilor lui Costin Petrescu, Michaella Petrescu-Igiroșeanu și Irina (Igiroșanu) Petrescu.

ABREVIERI

NORME PENTRU AUTORI

LISTA ABREVIERILOR / ABBREVIATIONS

Instituții, partide, țări
A.M.A.E. ~ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe.
A.N.R. ~ Arhivele Naționale ale României.
B.N.R. ~ Biblioteca Națională a României.
C.M.I. ~ Comisiunea Monumentelor Istorice.
D.M.I. ~ Direcția Monumentelor Istorice.
D.P.C.N. ~ Direcția Patrimoniu Cultural Național.
I.N.P. ~ Institutul Național al Patrimoniului.
P.M.B. ~ Primăria Municipiului București.
P.N.L. ~ Partidul Național Liberal.
R.P.R. ~ Republica Populară Română.
R.S.R. ~ Republica Socialistă România.
S.A.N.I.C. ~ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale.
S.M.B.A.N. ~ Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale.

Periodice
A.M.M. ~ Acta Moldaviae Meridionalis.
A.Ș.U.I. ~ Analele științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași.
Arhiva Som. ~ Arhiva Someșană.
B.Buc. ~ Biblioteca Bucureștilor.
B.D.G.S.S. ~ Buletinul Direcțiunii Generale a Serviciului Sanitar.
B.M.I.M. ~ București. Materiale de Istorie și Muzeografie.
B.O.R. ~ Buletinul Oficial al Patriarhiei Române.
Biblioteca U.A.I.M. ~ Biblioteca Universității de Arhitectură „Ion Mincu".
C.A.B. ~ Cercetări Arheologice în București.
Caiete ARA ~ Arhitectură. Restaurare. Arheologie, București.
G.M. ~ Gazeta Municipală.
L.M.I. ~ Lista Monumentelor Istorice.
M.C. ~ Monitor Comunal.
M.C.A. ~ Materiale și Cercetări Arheologice.
M.I.M. ~ Materiale de Istorie și Muzeografie.
M.N. ~ Muzeul Național.
M.O. ~ Monitorul Oficial.
Prop.l. ~ Propilee literare.
R.I. ~ Studii. Revista de Istorie.
R.I.F. ~ Studii. Revista de Istorie și Filosofie.
S.A.I. ~ Studii și Articole de Istorie.
S.C.I.A. ~ Studii și Cercetări de Istoria Artei.
S.C.I.A.P. ~ Studii și Cercetării de Istoria Artei. Artă Plastică.

Alte abrevieri
ed. ~ ediție.
menț. ~ mențiune.
n. ~ notă.
nr. ~ număr.
p. ~ pagină
reg. ~ regest.
stj. ~ stânjen(-i).

NORME PENTRU AUTORI

Manuscrisele vor fi transmise redacției în format electronic, într-o singură arhivă care să conțină textul și anexele (tabele și ilustrația).
Articolul trimis spre publicare va fi însoțit în mod obligatoriu de:
- Titlul tradus în limba engleză/ franceză/ germană, în cazul lucrărilor redactate în limba română;
- Date despre autor(i): nume, prenume, afiliere, email;
- Un rezumat de minimum 150 de cuvinte în limba română și tradus în limba engleză/ franceză/ germană;
- Cel puțin cinci cuvinte-cheie în limba română și traduse în limba engleză/ franceză/ germană;
- Lista ilustrațiilor (bilingvă; la fiecare ilustrație se vor prezenta problemele de copyright, dacă există);
- Bibliografie;
- Lista abrevierilor.

Ilustrațiile în formă electronică (.jpg sau .tiff) vor fi numerotate ca figuri, de la 1 la n și trebuie trimise individual (nu incluse în text), la o rezoluție cât mai mare (min. 300 dpi).
Sistemul de citare utilizat, derivat din sistemul Harvard, va fi realizat prin trimiteri în text, în paranteze rotunde (autor, an, pagină), urmând ca la final să fie anexată o listă bibliografică ordonată alfabetic, după numele autorilor și cronologic, pentru fiecare autor în parte.
Lista bibliografică va fi redactată sub forma:
- pentru carte de autor: nume autor, anul apariției, titlul lucrării (cu caractere cursive), volume/ ediție/ serie (numărul în cadrul seriei), editura, locul apariției.

Exemplu:
Marsillac, U. de, 1999, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, Editura Meridiane, București.
- pentru articole în periodice: nume autor, anul apariției, titlul articolului (între ghilimele), numele publicației sau volumului colectiv (cu caractere cursive), tom, număr, locul apariției și editorul – pentru volume colective, paginile articolului.

Exemplu:
Ionescu, Ș., 1966, „Orașul București în timpul domniei lui N. Mavrogheni (1786-1789)", în *M.I.M.,* vol. IV, Muzeul de istorie a orașului București, București, pp. 69-83.
- pentru capitole în volume colective: nume autor, anul apariției, titlul capitolului (între ghilimele), editorul volumului colectiv, numele volumului (cu caractere cursive), editura, locul apariției, paginile capitolului.

Exemplu:
Crețulescu, V., Mihăescu, T., 2018, „Ein finanzielles Jahrhundert für die Lipscani Straβe (1850-1950)", în A. Majuru (ed.), *Leipzig – Bukarest – Leipziger Stra*βe: *eine europäische Geschichte*, Editura Muzeului Municipiului București, București, pp. 98-129.
Manuscrisele vor fi trimise la adresa: **urbanitas@muzeulbucurestiului.ro.**

GUIDES FOR AUTHORS

Manuscripts will be transmitted to the editorial board in electronic format, a single archive containing the text and annexes (tables and illustrations).
The article sent for publication will necessarily be accompanied by:
- The title translated into English/ French/ German, in the case of papers written in Romanian;
- Author data: name, first name, affiliation, email;
- A summary of at least 150 words in Romanian and translated into English/ French/ German;
- At least five keywords in Romanian and translated into English/ French/ German;
- List of illustrations (bilingual; copyright issues will be presented next to each illustration, if any);
- References;
- List of abbreviations.

Electronic illustrations (.jpg or .tiff) will be numbered as figures, from 1 to n, and must be sent individually (not included in the text) at the highest resolution (minimum 300 dpi).
The citation system used, derived from the Harvard system, will be made by references in text, in round brackets (author, year, page), and at the end a bibliography will be attached, alphabetically ordered by the authors' names and chronologically for each author.
The bibliography will be drawn up in the following form:
- for books: author, publishing year, title (in italics), volume/ edition/ series (number within the series), publishing house, place.

Example:
Marsillac, U. de, 1999, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, Meridiane Publishing House, Bucharest.
- for articles in periodicals: author, publishing year, title of article (in quotation marks), name of publication or collective volume, tome, number, place and publisher – for collective volumes, pages of the article.

Example:
Ionescu, Ş., 1966, "Orașul București în timpul domniei lui N. Mavrogheni (1786-1789)", in *M.I.M.*, vol. IV, History Museum of Bucharest, Bucharest, pp. 69-83.
- for chapters in collective volumes: author, publishing year, chapter title (in quotation marks), editor of the collective volume, volume name (in italics), publishing house, place, pages of the chapter.

Example:
Crețulescu, V., Mihăescu, T., 2018, "Ein finanzielles Jahrhundert für die Lipscani Straβe (1850-1950)", in A. Majuru (ed.), *Leipzig – Bukarest – Leipziger Straße: eine europäische Geschichte*, Publishing House of the Bucharest Municipality Museum, Bucharest, pp. 98-129.

Manuscripts will be sent to: **urbanitas@muzeulbucurestiului.ro.**